সাধাৰণ অধ্যয়ন

GENERAL STUDIES

দ্বাদশ শ্ৰেণীৰ পাঠ্যপুথি

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

GENERAL STUDIES : A textbook on the subject 'General Studies' for Class XII in Assamese Version, prepared and approved by Assam State School Education Board, Division-II (Erstwhile Assam Higher Secondary Education Council) and published by HD International Educational Publishers on behalf of ASSEB, Division-II.

প্ৰথম প্ৰকাশ ঃ ২০২৬

মূল্য ঃ ১৭০.০০ টকা

মুদ্ৰণ ঃ 70 জি এছ্ এম

বেটুপাত ঃ 170 জি এছ্ এম

মূল সংস্কৰণ ঃ © অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২, ২০২৬ (পূৰ্বৰ অসম উচ্চতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সংসদ)

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২-ৰ সচিবৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত

ছপা ঃ
অৰোৰা ফাইন আৰ্টছ্, উদ্যোগপাম
উপপথ-৫, বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত

- প্ৰকাশকৰ অনুমতি অবিহনে এই প্ৰকাশনৰ যিকোনো অংশৰ ছপা কৰা কাৰ্য অথবা ইলেকট্ৰ'নিক মাধ্যম, যান্ত্ৰিক মাধ্যম, ফটো প্ৰতিলিপি, ৰেকৰ্ডিং নাইবা আন কোনো উপায়েৰে পুনঃপদ্ধতিৰ সহায়ত ইয়াৰ সংগ্ৰহকৰণ অথবা সংবৰ্ধন কৰাটো নিষিদ্ধ।
- এই কিতাপখনৰ বিক্ৰী এই চুক্তি সাপেক্ষে কৰা হৈছে যে প্ৰকাশকৰ আগতীয়া অনুমতি অবিহনে এই কিতাপখন ইয়াৰ নিজা বেটুপাত, 'বাইণ্ডিঙ'ৰ বাহিৰে অন্য কোনো প্ৰকাৰে ব্যৱসায় কৰিব, ভাৰা দিব, পুনৰ বিক্ৰী কৰিব নাইবা ধাৰলৈ দিব নোৱাৰিব।
- এই পুথিখনৰ উচিত মূল্য এই পৃষ্ঠাতে ছপা কৰিব লাগিব। ৰবৰৰ 'ষ্টাম্প', ষ্টিকাৰ মৰা বা অন্য কোনো প্ৰকাৰে অংকিত যিকোনো সংশোধিত মূল্যই অশুদ্ধ হ'ব আৰু বিবেচিত নহ'ব।

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২ ৰ হকে

প্ৰকাশক

এইচ ডি ইণ্টাৰনেচনল ইডুকেচনেল পাব্লিছাৰ্চ

এইচ. বি. ৰোড, পাণবজাৰ, গুৱাহাটী-১

WhatsApp : 8638143320

www.hdiedupublishers.com # e-mail : hdiedupublishers@gmail.com

ড° হিমন্ত বিশ্ব শৰ্মা
Dr. Himanta Biswa Sarma

মুখ্যমন্ত্ৰী, অসম
Chief Minister, Assam

सत्यमेव जयते

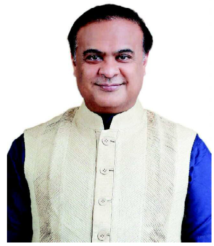

শুভেচ্ছাবাণী

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদে দ্বাদশ শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে সাধাৰণ অধ্যয়ন (General Studies) বিষয়টোক নতুন বাধ্যতামূলক বিষয় হিচাপে প্ৰৱৰ্তন কৰিছে বুলি জানি মই অত্যন্ত আনন্দিত হৈছো। সময়োপযোগী আৰু দূৰদৰ্শী এই পদক্ষেপে শিক্ষাৰ্থীসকলক কেৱল শৈক্ষিক সফলতাৰ বাবেই নহয়, বৰঞ্চ ক্ৰমবৰ্ধমান প্ৰতিযোগিতামূলক আৰু পৰিৱৰ্তনশীল বিশ্বত অৰ্থপূৰ্ণভাৱে অংশগ্ৰহণৰ বাবেও সাজু কৰি তুলিব।

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি ২০২০-ৰ দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে সংগতি ৰাখি, শিক্ষা কেৱল পাঠ্যপুথি আৰু পৰীক্ষাৰ মাজতে সীমাবদ্ধ থাকিব নালাগে। ই শিক্ষাৰ্থীসকলক সমালোচনামূলক চিন্তাশক্তি, জীৱন দক্ষতা, কৰ্মসংস্থাপন যোগ্যতা, উদ্ভাৱনী শক্তি আৰু মূল্যবোধেৰে সমৃদ্ধ কৰিব লাগিব। এই পৰিপ্ৰেক্ষিতত, সাধাৰণ অধ্যয়ন বিষয়টোৰ প্ৰৱৰ্তন সুদক্ষ, দায়িত্বশীল আৰু সৰ্বাংগীণভাৱে বিকশিত যুৱ নাগৰিক গঢ়ি তোলাৰ ক্ষেত্ৰত এক প্ৰশংসনীয় পদক্ষেপ।

মই আনন্দেৰে লক্ষ্য কৰিছোঁ যে এই বিষয়টো সুচিন্তিতভাৱে প্ৰস্তুত কৰা হৈছে, য'ত বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ নিযুক্তি আৰু প্ৰৱেশ পৰীক্ষাৰ বাবে কেৰিয়াৰ নিৰ্দেশনা আৰু আৰ্হি প্ৰশ্নপত্ৰ সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। মানসিক সুস্থতা, সহজ দক্ষতা (Soft Skills), বিত্তীয় সাক্ষৰতা, মূল্যবোধ আৰু ব্যৱহাৰিক জীৱন দক্ষতাৰ ওপৰত ইয়াৰ গুৰুত্ব আজিৰ গতিশীল পৰিৱেশত বিশেষভাৱে প্ৰাসংগিক।

মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে এই বিষয়টোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলক নিজৰ সম্ভাৱনা চিনাক্ত কৰাত, ব্যক্তিত্ব আৰু চৰিত্ৰ শক্তিশালী কৰাত আৰু ভৱিষ্যতৰ সুযোগ-সুবিধা তথা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বাবে নিজকে প্ৰস্তুত কৰাত সহায় কৰিব।

এই মহান ভৱিষ্যদৰ্শী পদক্ষেপৰ সৈতে জড়িত অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদৰ বিষয়া আৰু পাৰদৰ্শী ব্যক্তিসকলক মই আন্তৰিক অভিনন্দন জ্ঞাপন কৰিছোঁ। মই অন্তঃকৰণেৰে আশা কৰো যে, এই বিষয়টোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে এক অৰ্থপূৰ্ণ পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কাম কৰিব আৰু অসমত দক্ষ, জ্ঞানসম্পন্ন আৰু আত্মনিৰ্ভৰশীল প্ৰজন্ম গঢ়ি তোলাত উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াব।

এই মহৎ প্ৰচেষ্টাৰ সফলতা কামনা কৰি মোৰ আন্তৰিক শুভেচ্ছা জনালোঁ।

(ড০ হিমন্ত বিশ্ব শৰ্মা)

Dr. Ranoj Pegu
Minister
Education & Tribal Affairs (P)

सत्यमेव जयते

Block-1, (Old CM Block)
1st Floor, Janata Bhawan
Dispur, Guwahati-781006
Ph. No.: +91 99547-03825 (M)
0361-2237023 (0)
E-mail: ranojpegu@gmail.com

শুভেচ্ছাবাণী

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি ২০২০-ৰ দৃষ্টিভংগী আৰু লক্ষ্যসমূহৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদে ২০২৬-২৭ শিক্ষাবৰ্ষৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে 'সাধাৰণ অধ্যয়ন' বিষয়টো প্ৰৱৰ্তন কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিছে। এই পদক্ষেপে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে সমসাময়িক বিভিন্ন বিষয় আৰু আন্তঃবিষয়ক জ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত গভীৰতা বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে।

বিভিন্ন প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱা শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে সাধাৰণ অধ্যয়নৰ জ্ঞান অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইতিহাস, ভূগোল, ৰাজনীতি, অৰ্থনীতি, বিজ্ঞান, সংস্কৃতি আৰু সাম্প্ৰতিক ঘটনাপ্ৰবাহ আদি বিষয়ত ই এক সুদৃঢ় ভিত্তি গঢ়ি তোলে। ইয়াৰ উপৰি এই বিষয়ৰ অধ্যয়নে বিশ্লেষণধৰ্মী আৰু সমালোচনামূলক চিন্তাশক্তি বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে জাতীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ উন্নয়নসমূহৰ বিষয়ে সচেতনতা গঢ়ি তোলে, যাৰ ফলত শিক্ষাৰ্থীসকলে বস্তুনিষ্ঠ আৰু বৰ্ণনামূলক দুয়ো ধৰণৰ পৰীক্ষাতে উন্নত ফলাফল লাভ কৰিব পাৰে।

এই পাঠ্যপুথিখন শিক্ষাৰ্থীসকলক সাধাৰণ অধ্যয়নৰ এক বিস্তৃত আৰু সুসংহত ভিত্তি প্ৰদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে যত্নসহকাৰে প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। ইয়াত উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চল আৰু ইয়াৰ চুবুৰীয়া ৰাজ্যসমূহ, বৈজ্ঞানিক মনোভাৱৰ বিকাশ, সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য, ভাৰতীয় জ্ঞান-পৰম্পৰা, সহ-পাঠ্যক্ৰমীয় কাৰ্যকলাপ (CCA), কৰ্মমুখী শিক্ষা, মানৱ অধিকাৰ আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়সমূহ সামৰি লোৱা হৈছে। এই পাঠ্যপুথিখনে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ সমালোচনামূলক চিন্তাশক্তি বিকাশ, যোগাযোগ দক্ষতা শক্তিশালীকৰণ আৰু পৰম্পৰাগত বিষয়ভিত্তিক অধ্যয়নৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি অধিক বিস্তৃত জ্ঞান লাভত সহায় কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যপুথিখনৰ প্ৰস্তুতিৰ সৈতে জড়িত সকলো শিক্ষক, বিষয়বিশেষজ্ঞ, লেখক আৰু অৱদানকাৰীসকললৈ মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা আৰু ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছোঁ। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে এই পদক্ষেপে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বৌদ্ধিক বিকাশ, আন্তঃবিষয়ক শিক্ষাগ্ৰহণ আৰু সামগ্ৰিক ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলাত বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিব। লগতে উচ্চশিক্ষা, বিভিন্ন পেছাগত সুযোগ আৰু প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ বাবে তেওঁলোকক অধিক সুসজ্জিত কৰি তুলিব।

এই মহৎ প্ৰচেষ্টাৰ সফলতা কামনা কৰি শুভেচ্ছা জনালোঁ।

(ড° ৰণোজ পেগু)

আৰ. চি. জৈন, আই এ এচ (অৱসৰপ্ৰাপ্ত)
অধ্যক্ষ

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১
E-mail: jain_rcj@yahoo.com

অধ্যক্ষৰ একাষাৰ

ৰাষ্ট্ৰীয় বিদ্যালয় শিক্ষা পাঠ্যক্ৰম গাঁথনি (NCF-SE) 2023-এ সাধাৰণ অধ্যয়ন (General Studies) বিষয়টোক এক বহুমাত্ৰিক বিষয় হিচাপে কল্পনা কৰিছে, যিয়ে শিক্ষাৰ আৱেগিক দিশসমূহ যেনে— মূল্যবোধ, মনোভাৱ, সজাগতা আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিকত্ব বিকাশত সহায় কৰে। কেৱল শিক্ষায়তনিক জ্ঞানৰ ওপৰতে গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে, ই শিক্ষাক সামাজিক, সাংস্কৃতিক, পৰিৱেশগত আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ বিষয়সমূহৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। সেই অনুসৰি, উচ্চতৰ মাধ্যমিক (একাদশ-দ্বাদশ) শ্ৰেণীৰ বাবে প্ৰস্তাৱিত পাঠ্যক্ৰমত সাধাৰণ অধ্যয়নক আভ্যন্তৰীণ মূল্যায়নৰ বাবে বাধ্যতামূলক বিষয় হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

NCF-SE 2023-ৰ দৃষ্টিভংগী আৰু লক্ষ্যৰ সৈতে সামঞ্জস্য ৰাখি শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে এই বিস্তৃত 'সাধাৰণ অধ্যয়ন' পাঠ্যপুথিখন উছৰ্গা কৰিব পাৰি মই অত্যন্ত আনন্দ অনুভৱ কৰিছোঁ। আজিৰ দ্ৰুত পৰিৱৰ্তনশীল পৃথিৱীত, য'ত প্ৰযুক্তিগত অগ্ৰগতি আৰু বিশ্বব্যাপী আন্তঃসংযোগে নতুন দিশ উন্মোচন কৰিছে, তেনে পৰিস্থিতিত শিক্ষা কেৱল তথ্য আহৰণৰ মাজতে সীমাবদ্ধ থাকিব নোৱাৰে। প্ৰকৃত শিক্ষা হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া, যিয়ে শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ সামগ্ৰিক বিকাশ সাধন কৰাৰ লগতে চৰিত্ৰ, প্ৰজ্ঞা আৰু জীৱনদক্ষতাৰো বিকাশ ঘটায়।

শিক্ষাৰ্থীসকলক ইতিহাস, সংস্কৃতি, ভূগোল, অৰ্থনীতি, বিজ্ঞান, নৈতিকতা আৰু সমসাময়িক বিষয়সমূহৰ এক সমন্বিত বুজাবুজি প্ৰদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে এই গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে সামাজিক দায়বদ্ধতা, পৰিৱেশ সচেতনতা, বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰতি সন্মান আৰু আধুনিক সমাজৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ প্ৰতি গঠনমূলক দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তোলা।

'সাধাৰণ অধ্যয়ন' হৈছে সচেতন আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিকত্বৰ ভেটি। এই গ্ৰন্থত অন্তৰ্ভুক্ত বিষয়সমূহ সযতনে নিৰ্বাচন কৰা হৈছে, যাতে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ সমালোচনামূলক চিন্তাশক্তি, বৈজ্ঞানিক মানসিকতা আৰু বিশ্লেষণাত্মক ক্ষমতাৰ বিকাশ হয়। একে সময়তে, ই বিভিন্ন প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ বাবে প্ৰস্তুতি চলোৱাতো সহায় কৰিব। মুখস্থ বিদ্যাৰ পৰিৱৰ্তে অৰ্থবহ শিক্ষণৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে, যাতে শিক্ষাৰ্থীসকলে নিজৰ স্বকীয়তা উপলব্ধি কৰিব পাৰে আৰু নিজ নিজ সম্ভাৱনাক বাস্তৱায়িত কৰিব পাৰে।

মোৰ আন্তৰিক আশা যে এই গ্ৰন্থখনে ইয়াৰ নিৰ্ধাৰিত উদ্দেশ্য সফলভাৱে পূৰণ কৰিব আৰু শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বৌদ্ধিক তথা ব্যক্তিগত বিকাশত এক অৰ্থপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়াব।

ৰমেশ চান্দ জৈন, আই এ এচ (অৱসৰপ্ৰাপ্ত)
অধ্যক্ষ
অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ

বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

ৰুক্ম গোহাঁই বৰুৱা
উপাধ্যক্ষ

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

উপাধ্যক্ষৰ একাষাৰ

শিক্ষাত সাধাৰণ অধ্যয়ন (General Studies) বিষয়টোৰ গুৰুত্ব বহুত বেছি। এই বিষয়টোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলক নিজৰ মূল বিষয়ৰ উপৰিও বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ জ্ঞানৰ সৈতে পৰিচয় কৰায়। ইয়াৰ ফলত তেওঁলোকৰ চিন্তা কৰাৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি পায়, যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত হয় আৰু নতুন পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খাব পৰা মানসিকতা গঢ়ি উঠে। লগতে, ই শিক্ষাৰ্থীসকলক সৰ্বাংগীণভাৱে বিকশিত ব্যক্তি হিচাপে গঢ়ি তোলে, আনৰ অনুভূতি বুজিবলৈ শিকায় আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ জটিল সমস্যাসমূহ সমাধানৰ বাবে বিভিন্ন বিষয়ৰ জ্ঞান ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি (NEP) 2020-ৰ দৃষ্টিভংগী অনুসৰি প্ৰস্তুত কৰা ৰাষ্ট্ৰীয় বিদ্যালয় শিক্ষা পাঠ্যক্ৰম গাঁথনি (NCFSE) 2023-ত সাধাৰণ অধ্যয়নক পৰম্পৰাগত বিষয় হিচাপে নহয়, বৰং আভ্যন্তৰীণ মূল্যায়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু বাধ্যতামূলক অংশ হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই বিষয়টোৱে মূল্যবোধ, সামাজিক সচেতনতা আৰু দৈনন্দিন জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা বিকাশৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ সৰ্বাংগীণ উন্নয়নৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখে। NCFSE-ৰ নিৰ্দেশনা অনুসৰি অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদে ২০২৬-২০২৭ শিক্ষাবৰ্ষৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণীত সাধাৰণ অধ্যয়ন বিষয়টো আৰম্ভ কৰিছে।

NCFSE-ৰ পৰামৰ্শসমূহ বাস্তৱায়িত কৰাৰ উদ্দেশ্যে অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদে এই পাঠ্যপুথিখন শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে এক পথপ্ৰদৰ্শক হাতপুথি হিচাপে প্ৰস্তুত কৰিছে। এই গ্ৰন্থখন কেৱল আভ্যন্তৰীণ মূল্যায়নৰ বাবে সহায়ক নহয়, বৰং মাধ্যমিক শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰাৰ পিছত শিক্ষাৰ্থীসকলে যি আধুনিক বিশ্বৰ সন্মুখীন হ'ব, সেই বিশ্বখনক বুজিবলৈ আৰু বিভিন্ন দিশসমূহ সঠিকভাৱে চিন্তা-চৰ্চা কৰিবলৈও সহায় কৰিব।

মোৰ আশা যে এই পাঠ্যপুথিখনে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মনত নতুন আশা, আত্মবিশ্বাস আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে ইতিবাচক চিন্তাধাৰা গঢ়ি তুলিবলৈ সক্ষম হ'ব।

(ৰুক্ম গোহাঁই বৰুৱা)
উপাধ্যক্ষ
অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

ভূমিকা

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি, ২০২০-ৰ লক্ষ্য আৰু দৃষ্টিভংগী অনুসৰি ২০২৫-২০২৬ শিক্ষাবৰ্ষৰ পৰা অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদৰ অধ্যয়ন-সূচীত সাধাৰণ অধ্যয়ন (General Studies) বিষয়টো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। সাধাৰণ অধ্যয়নক এক বহুমাত্ৰিক পদ্ধতি অথবা সামগ্ৰিক শিক্ষাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যিয়ে বিভিন্ন বিষয়ৰ সমন্বয়ৰ জৰিয়তে সমালোচনামূলক চিন্তাশক্তি, সাধাৰণ যোগ্যতা, সামাজিক সচেতনতা আৰু নাগৰিকৰ দায়বদ্ধতাৰ বিকাশ সাধন কৰে।

সাধাৰণ অধ্যয়ন বিষয়টো সামগ্ৰিক পাঠ্যক্ৰমৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ, কিয়নো ই শিক্ষাৰ্থীসকলক এক সমন্বিত আৰু সৰ্বাংগীণ ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলাৰ সামৰ্থ্য প্ৰদান কৰে। এই বিষয়টোৰ মূল্যায়ন শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে আভ্যন্তৰীণভাৱে সম্পন্ন কৰিব। আভ্যন্তৰীণ পৰীক্ষাত লাভ কৰা নম্বৰ উচ্চতৰ মাধ্যমিক চূড়ান্ত পৰীক্ষাৰ নম্বৰপত্ৰত গ্ৰেড হিচাপে প্ৰতিফলিত হ'ব।

২০২৬-২০২৭ শিক্ষাবৰ্ষত এই বিষয়টো দ্বাদশ শ্ৰেণীৰ বাবে প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছে। পাঠ্যক্ৰম আৰু পাঠ্যসূচীৰ উদ্দেশ্যসমূহ সফলভাৱে বাস্তৱায়িত কৰাৰ লক্ষ্যৰে বিশেষজ্ঞসকলৰ সহযোগত “দ্বাদশ শ্ৰেণীৰ বাবে সাধাৰণ অধ্যয়ন” শীৰ্ষক এই পাঠ্যপুথিখন প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। এই মহৎ কাৰ্যত আন্তৰিক নিষ্ঠা আৰু একাগ্ৰতাৰে অৰদান আগবঢ়োৱা পাঠ্যপুথি প্ৰস্তুতি সমিতিৰ সকলো বিশেষজ্ঞক অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২ৰ পক্ষৰ পৰা আন্তৰিক ধন্যবাদ আৰু কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। লগতে, এই গ্ৰন্থখনৰ প্ৰকাশনৰ সৈতে জড়িত সকলো ব্যক্তিলৈও মোৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ জনালোঁ।

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২-এ সমাজৰ সকলো স্তৰৰ পৰা পাঠ্যপুথিখনৰ সম্পৰ্কীয় সকলো ধৰণৰ মতামত, পৰামৰ্শ আৰু গঠনমূলক প্ৰতিক্ৰিয়া আন্তৰিকভাৱে গ্ৰহণ কৰিব। এই পৰামৰ্শসমূহে ভৱিষ্যতে পাঠ্যপুথিখনৰ অধিক সংশোধন, পৰিমাৰ্জন আৰু উন্নয়নত আমাক সহায় কৰিব। গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰোঁতে সকলো প্ৰকাৰৰ যত্ন লোৱা হৈছে; তথাপিও যদি কোনো ত্ৰুটি পৰিলক্ষিত হয়, তেন্তে সেইসমূহ সংশোধনৰ বাবে পৰৱৰ্তী সংস্কৰণত উপযুক্ত পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা হ'ব।

নৰনাৰায়ণ নাথ (এ চি এচ)
সচিব
অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২
বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১

পাঠ্যপুথি উন্নয়ন সমিতি

সম্পাদক

ড° শিখৰ কুমাৰ শৰ্মা

ডীন, প্ৰযুক্তি অনুষদ আৰু মুৰব্বী অধ্যাপক, তথ্য-প্ৰযুক্তি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

লেখক মণ্ডলী

- **ড° সমুদ্ৰগুপ্ত কাশ্যপ**
  আচাৰ্য্য, নাগালেণ্ড বিশ্ববিদ্যালয়, বিশিষ্ট শিক্ষাবিদ
- **ড° শিখৰ কুমাৰ শৰ্মা**
  ডীন, প্ৰযুক্তি অনুষদ আৰু মুৰব্বী অধ্যাপক, তথ্য-প্ৰযুক্তি বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
- **ড° সপ্তদ্বীপা শাণ্ডিল্য**
  সহকাৰী অধ্যাপিকা, বাণিজ্য বিভাগ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
- **ড° হেমন্ত ৰাভা**
  প্ৰশিক্ষণ আৰু সক্ষমতা বিকাশ বিশেষজ্ঞ, এআইটিইচি আৰু চিএছডি চছাইটী, অসম চৰকাৰ
- **জ্যোতি খাটনিয়াৰ**
  জনসংযোগ বিষয়া, নেমকেয়াৰ গ্ৰুপ অৱ ইনষ্টিটিউচনছ, মিৰ্জা, গুৱাহাটী
- **দেৱজিত ভূঞা**
  ব্যৱস্থাপনা আৰু কেৰিয়াৰ পৰামৰ্শদাতা, পৰিচালন সঞ্চালক, দিহাং এডুটেক ইনফ্ৰাষ্ট্ৰাকচাৰ প্ৰাঃ লিঃ

ভাষান্তৰ

অঞ্জলি ডেকা

এম.এ. (অসমীয়া), এম.এ. (শিক্ষা), বি.এড., পিজিডিচিএ

সহকাৰী শিক্ষয়িত্ৰী, নতুন ফটাশিল টাউন হাইস্কুল, গুৱাহাটী

সমন্বয়ক

জ্যোতিস্মিতা বৰা

উপ-সমন্বয়ক আৰু এছপিআইঅ'

বৃত্তিমূলক আৰু দক্ষতা বিকাশ কোষ, জলপাণি বিভাগ

অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২

সাধাৰণ অধ্যয়ন (General Studies)
SYLLABUS FOR CLASS-XII

উদ্দেশ্য আৰু ভিত্তি (Rationale) ঃ

মাধ্যমিক শিক্ষা স্তৰটো হৈছে যুৱসমাজৰ গঠনাত্মক সময়, যি এখন উন্নত দেশ গঢ়াত সহায় কৰে। সেয়ে মাধ্যমিক শিক্ষাৰ গুৰুত্ব বুজি এই স্তৰৰ বাবে উপযুক্ত পাঠ্যসূচী বাছনি কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

মাধ্যমিক শিক্ষা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যায়। কাৰণ ই মাধ্যমিক স্তৰৰ পৰা উচ্চ শিক্ষাৰ বা কাৰিকৰী প্ৰশিক্ষণৰ মাজত এক সেতুৰ দৰে কাম কৰে। মাধ্যমিক শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শৈক্ষিক, ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক দক্ষতা বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু তেওঁলোকক ভৱিষ্যতৰ সফলতাৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰি তোলে।

একাদশ শ্ৰেণী আৰু দ্বাদশ শ্ৰেণীত পাঠসূচী বিশেষভাৱে নিৰ্বাচিত বিষয়সমূহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বিভক্ত কৰা হয়, যিবোৰ উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট দিশতহে সহায় কৰে। এই ধৰণৰ বিশেষ অধ্যয়নে আন গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় বা ক্ষেত্ৰসমূহৰ বিষয়ে যথেষ্ট জ্ঞান দিব নোৱাৰে। এই সমস্যাৰ সমাধানৰ বাবে অসম ৰাজ্যিক বিদ্যালয় শিক্ষা পৰিষদ, সংমণ্ডল-২ য়ে সকলো শাখাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে **'সাধাৰণ অধ্যয়ন'** বিষয়টো বাধ্যতামূলক হিচাপে প্ৰৱৰ্তন কৰিছে। এই বিষয়টো আভ্যন্তৰীণভাৱে মূল্যায়ন কৰা হ'ব আৰু গ্ৰেড প্ৰদান কৰা হ'ব, যি মাৰ্কশ্বীটত প্ৰতিফলিত হ'ব।

দ্বাদশ শ্ৰেণীত সাধাৰণ অধ্যয়ন বিষয়টো অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ মূল লক্ষ্য হৈছে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দৃষ্টিভংগী বিস্তৃত কৰা, জটিল চিন্তা (critical thinking) কৰাৰ কৌশল আহৰণ কৰা, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰা আৰু বহু-বিষয়ভিত্তিক পদ্ধতিৰ জৰিয়তে বিভিন্ন বিষয়ৰ সামগ্ৰিক বোধ গঢ়ি তোলা। এই বিষয়টোৱে যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত কৰে, নাগৰিকৰ দায়িত্ববোধ বৃদ্ধি কৰে, স্বাধীন অধ্যয়ন আৰু ব্যক্তিগত-সামাজিক বিকাশত সহায় কৰে আৰু আজীৱন শিক্ষাৰ বীজ ৰোপণ কৰে। বিভিন্ন বিষয় আৰু দক্ষতা অন্তৰ্ভুক্ত কৰি সাধাৰণ অধ্যয়ন বিষয়টোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বিস্তৃত জ্ঞান প্ৰদান কৰে আৰু সেই জ্ঞান দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰাৰ সামৰ্থ্য গঢ়ি তোলে। ই উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে গঠনমূলক চিন্তাধাৰাৰ বিকাশতো সহায় কৰে। এই পাঠ্যসূচীয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত সামাজিক বিষয়সমূহৰ প্ৰতি সচেতনতা বৃদ্ধি কৰি, বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ গঢ়ি তুলি আৰু সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ প্ৰতি সন্মান বৃদ্ধি কৰি দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তোলে।

পৰিৱেশ আৰু সাধাৰণ অধ্যয়নৰ অনুশীলনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ বাবে প্ৰস্তুত হ'বলৈ উৎসাহিত কৰে। ই তেওঁলোকৰ দৃষ্টিভংগী প্ৰসাৰ কৰে আৰু সাংস্কৃতিক, সামাজিক আৰু বৈজ্ঞানিক ক্ষেত্ৰত ব্যক্তিগত আগ্ৰহ বিকাশ কৰে। সামগ্ৰিকভাৱে, মাধ্যমিক স্তৰত **সাধাৰণ অধ্যয়ন** পঢ়াটো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সামগ্ৰিক বিকাশৰ বাবে এক মূল্যবান বিনিয়োগ, যিয়ে তেওঁলোকক শৈক্ষিক সফলতা, ভৱিষ্যতৰ পেছা আৰু সন্তোষজনক জীৱনৰ দিশলৈ আগবঢ়াই লৈ যায়।

"সাধাৰণ অধ্যয়ন" বিষযটোৰ গুৰুত্ব ঃ

(১) সামগ্ৰিক বোধৰ বিকাশ কৰা (Developing a Holistic Understanding) ঃ

- 'সাধাৰণ অধ্যয়ন' বিষয়টোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সমাজবিজ্ঞান, মানবিক বিজ্ঞান, গণিত আৰু কম্পিউটেশ্যনেল চিন্তা, আৰু সাম্প্ৰতিক বিষয়সহ বিভিন্ন বিষয়ৰ সৈতে পৰিচয় কৰায়, যাৰ ফলত বিভিন্ন জ্ঞানক্ষেত্ৰৰ মাজৰ সংযোগ বুজিবলৈ সহায় কৰে।
- ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিজৰ বিশেষ বিষয়ৰ বাহিৰলৈ গৈ জীৱন, সমাজ আৰু পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত বিস্তৃত দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তুলিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

(২) সমালোচনামূলক চিন্তা আৰু সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা উন্নত কৰা (Enhancing Critical Thinking and Problem-Solving) ঃ

- বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ বিশ্লেষণ আৰু জটিল বিষয়সমূহৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাৰ জৰিয়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সমালোচনামূলক চিন্তাৰ বিকাশ কৰে, যি সঠিক সিদ্ধান্ত লোৱা আৰু সমস্যা সমাধান কৰাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়।
- এই বিষয়টোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰা, বিশ্লেষণ কৰা আৰু তথ্য মূল্যায়ন কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে, যাৰ ফলত বৌদ্ধিক আগ্ৰহ আৰু গভীৰ বোধৰ বিকাশ হয়।

(৩) উচ্চ শিক্ষা আৰু পেছাৰ বাবে প্ৰস্তুতি (Preparing for Higher Education and Careers) ঃ

- বহুতো প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা আৰু উচ্চ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰমত সাধাৰণ জ্ঞান আৰু বিশ্লেষণ ক্ষমতাৰ শক্তিশালী আধাৰৰ প্ৰয়োজন হয়।
- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বিভিন্ন শিক্ষাগত আৰু পেছাগত ক্ষেত্ৰত সফল হ'বলৈ প্ৰয়োজনীয় জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্ৰদান কৰে।
- ই কথিত আৰু লিখিত দুয়ো ধৰণৰ যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত কৰাতো সহায় কৰে, যি শিক্ষাগত আৰু পেছাগত ক্ষেত্ৰত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

(৪) ব্যক্তিগত বিকাশ উন্নত কৰা (Fostering Personal Growth) ঃ

- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিজক ভালদৰে বুজিবলৈ, আনৰ প্ৰতি সহানুভূতিশীল হ'বলৈ আৰু ইতিবাচক সম্পৰ্ক গঢ়িবলৈ সহায় কৰে।
- **ই স্ব-নিয়ন্ত্ৰিত অধ্যয়ন (self-directed learning)** এক শক্তিশালী জ্ঞান আৰু দক্ষতাৰ আধাৰ প্ৰদান কৰে আৰু আজীৱন শিক্ষাৰ আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰে।

শিকন উদ্দেশ্যসমূহ ঃ

সাধাৰণ অধ্যয়ন শিকণৰ উদ্দেশ্যসমূহ তলত দিয়া ধৰণৰ—

- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** স্ব-নিয়ন্ত্ৰিত অধ্যয়ন (self-directed learning) প্ৰচাৰ কৰে আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিজৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নাগৰিক হিচাপে নিজৰ অধিকাৰ আৰু দায়িত্বৰ বিষয়ে শিকায় আৰু সমাজত সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।
- এই বিষয়টোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিজৰ জ্ঞান বাস্তৱ জীৱনৰ পৰিস্থিতিত প্ৰয়োগ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে আৰু সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা বিকাশ কৰে।
- ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক দেশৰ সমৃদ্ধ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য আৰু ৰাজনীতি, কৃষি, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি, শিক্ষা আৰু উদ্যোগ আদি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত লাভ কৰা সফলতাৰ প্ৰতি গৌৰৱ অনুভৱ কৰিবলৈ সহায় কৰে।
- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক কথিত আৰু লিখিত দুয়ো ধৰণৰ যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত কৰাত সহায় কৰে, যাতে তেওঁলোকে নিজৰ ভাব আৰু মতামত স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। লগতে তেওঁলোকক দেশৰ সমসাময়িক সামাজিক-আৰ্থিক সমস্যাসমূহ যেনে— অশিক্ষা, দৰিদ্ৰতা, সামাজিক অসামঞ্জস্যতা, লিংগ বা জাতিগত বৈষম্য আদিৰ বিষয়ে অৱগত কৰে।
- **সাধাৰণ অধ্যয়নে** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক তথ্যসমূহ পদ্ধতিগতভাৱে বিশ্লেষণ, মূল্যায়ন আৰু ব্যাখ্যা কৰিবলৈ শিকায়।

ASSEB-ৰ সংশোধিত শৈক্ষিক পাঠ্যসূচী অনুসৰি, ২০২৬-২০২৭ শিক্ষাবৰ্ষৰ পৰা **দ্বাদশ শ্ৰেণী**ৰ সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে **'সাধাৰণ অধ্যয়ন'** বিষয়টো **বাধ্যতামূলক** কৰা হৈছে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক লিখিত পৰীক্ষা আৰু প্ৰকল্প কামৰ জৰিয়তে মূল্যায়ন কৰা হ'ব।

এই বিষয়টোৰ বাবে মুঠ ৫০ নম্বৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে, কিন্তু লাভ কৰা নম্বৰসমূহ চূড়ান্ত ফলাফলত যোগ কৰা নহ'ব। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে লাভ কৰা নম্বৰ অনুসাৰে গ্ৰেড প্ৰদান কৰা হ'ব, যি মাৰ্কশ্বীটত প্ৰতিফলিত হ'ব। এই বিষয়টোৰ গ্ৰেডিং ব্যৱস্থা তলত দিয়া ধৰণৰ—

গ্ৰেডিং ব্যৱস্থা ঃ

গ্ৰেড	শতকৰা (%)	নম্বৰ পৰিসৰ
A	৮০% —১০০%	৪০ — ৫০
B	৬০% —৭৯%	৩০ — ৩৯
C	৪০% —৫৯%	২০ — ২৯
D	০% —৩৯%	০ — ১৯

SYLLABUS FOR GENERAL STUDIES

One Paper **Time : 1 hrs 30 minutes** **Marks : 50**

Marks in Theory (Internal written examination) : 30

Marks for Project (Internal examination) : 20

গোট	অধ্যায়	বিষয়বস্তু
০১	**আমাৰ উত্তৰ-পূব, আমাৰ চুবুৰীয়া ৰাজ্য (Our Northeast, Our Neighbourhood)**	• সামাজিক-অৰ্থনৈতিক গাঁথনিৰ পৰিচয় আৰু ইয়াৰ বৰ্তমান ধাৰা • উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চল আৰু আমাৰ চুবুৰীয়া অঞ্চলসমূহ
০২	**বৈজ্ঞানিক মনোভাৱৰ বিকাশ (Inculcation of Scientific Temper)**	• আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি • বৰ্তমান সমাজত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ আৰু প্ৰযুক্তিৰ প্ৰভাৱ আৰু ব্যৱহাৰ • চাইবাৰ অপৰাধ পৰিৱেশ (Cybercrime Ecosystem)
০৩	**সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য (Cultural Heritage)**	• বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য • সামাজিক বাধা দূৰীকৰণ • লিংগ সমতা • ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ (Nation Building)
০৪	**সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমৰ গুৰুত্ব (Importance of CCA)**	• NCC, NSS, স্কাউটছ আৰু গাইডছ আদি • সংগীত, নাটক, নৃত্য, বিতৰ্ক, আবৃত্তি আদি CCA হিচাপে
০৫	**ভাৰতীয় জ্ঞান পদ্ধতি (Indian Knowledge System)**	• ভাৰতীয় দৰ্শন পদ্ধতি • বৈদিক গণিত • ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান • যোগ আৰু ধ্যান • আয়ুৰ্বেদ • ভাৰতীয় কলাৰূপ (সংগীত, নৃত্য আদি) • নগৰ পৰিকল্পনা, শাসন আৰু ৰাজহুৱা প্ৰশাসন

০৬	**ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰকৃতি** **(Nature of the Indian Constitution)**	● ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰকৃতি ● সাংবিধানিক কৰ্তব্য
০৭	**প্ৰকৃতি আৰু সংৰক্ষণ** **(Nature and Conservation)**	● প্ৰকৃতি শিক্ষাৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰভাৱ ● পৰিৱেশ সুৰক্ষা ● শক্তি সংৰক্ষণ ● বন্যপ্ৰাণী সংৰক্ষণ
০৮	**উদ্যমিতা বিকাশৰ বাবে বাণিজ্য** **(Commerce for Entrepreneurship Development)**	● উদ্যমিতা বিকাশত বাণিজ্য শিক্ষাৰ গুৰুত্ব ● বাণিজ্য শিক্ষাত প্ৰযুক্তিৰ ভূমিকা ● বিত্তীয় সাক্ষৰতা (Financial Literacy)
০৯	**কৰ্মশক্তিৰ শিক্ষা দক্ষতা** **(Workforce Education)**	● আচৰণগত দক্ষতা (Soft Skills) ● ডিজিটেল দক্ষতা (Digital Skills) ● উদ্যোগ-নিৰ্দিষ্ট দক্ষতা (Industry Specific Skills)
১০	**মানৱ অধিকাৰ** **(Human Rights)**	● মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণা আৰু ইয়াৰ গুৰুত্ব ● ব্যক্তি, সমাজ আৰু ব্যৱসায়ৰ মানৱ অধিকাৰ প্ৰচাৰত ভূমিকা ● মানৱ অধিকাৰ আৰু স্থায়ী উন্নয়নৰ সম্পৰ্ক ● স্থায়ী উন্নয়ন লক্ষ্য (SDGs) ● তথ্য লাভৰ অধিকাৰ ● ৰাজহুৱা সেৱাৰ অধিকাৰ আইন, ২০১২ (২০২৪ চনত সংশোধিত) ● শিশুসকলৰ যৌন অপৰাধৰ পৰা সুৰক্ষা আইন, ২০১২ (POCSO Act)

প্ৰকল্পসমূহ (Projects)

(ক) বিষয় বাছনি আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পৰ্যবেক্ষণ ঃ

(১) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পাঠ্যসূচীৰ বিষয়বস্তুৰ ওপৰত সহজ প্ৰকল্প কৰিব পাৰে। তেওঁলোকে এটা সমস্যা চিনাক্ত কৰিব, এটা অনুমান (hypothesis) গঠন কৰিব, তথ্য সংগ্ৰহ কৰিব আৰু সেই অনুমান পৰীক্ষা কৰিবলৈ বিশ্লেষণ কৰিব।

(২) যিহেতু প্ৰকল্পটো কিছু সময় ধৰি সম্পন্ন কৰা হয়, ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শৈক্ষিক (Scholastic) আৰু সহ-শৈক্ষিক (Co-scholastic) দুয়ো ধৰণৰ দক্ষতা মূল্যায়ন কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সুযোগ প্ৰদান কৰে।

(৩) প্ৰকল্পভিত্তিক শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পাঠ্যপুথি আৰু শ্ৰেণীকক্ষৰ পাঠৰ বাহিৰেও নতুন অভিজ্ঞতা লাভ কৰাত সহায় কৰে।

(৪) ইয়াৰ জৰিয়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে জটিল চিন্তা (critical thinking) কৰাৰ কৌশল আহৰণ কৰাৰ লগতে সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা বিকাশ কৰে।

(৫) ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক কিছুমান নিৰ্দিষ্ট পৰ্যবেক্ষণৰ ভিত্তিত মূল্যায়ন কৰা হ'ব। মূল্যায়নৰ বাবে মুঠ নম্বৰ থাকিব ১০।

ক্ৰ.নং	বিৱৰক (Descriptors)	নম্বৰ (১০ ৰ ভিতৰত)
১	প্ৰকল্পৰ ধাৰণাৰ বোধ প্ৰদৰ্শন	
২	পৰ্যাপ্ত গৱেষণা কৰি প্ৰাসংগিক তথ্য সংগ্ৰহ	
৩	প্ৰকল্পত দৃষ্টিভংগীত মৌলিকতা প্ৰদৰ্শন	
৪	প্ৰকল্প সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ ইণ্টাৰনেট, পুথিভঁৰাল আদি সম্পদৰ ব্যৱহাৰ	
৫	ফলাফল সঠিকভাৱে ব্যাখ্যা কৰি যুক্তিসংগত উপসংহাৰ উপস্থাপন	

(খ) প্ৰশ্নাৱলী প্ৰস্তুতি আৰু প্ৰকল্প উপস্থাপন ঃ

প্ৰশ্নাৱলী হৈছে বহু লোকৰ পৰা উত্তৰ ল'বলৈ ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰশ্নসমূহৰ এখন তালিকা। ই কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট বিষয়ৰ ওপৰত তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ইয়াৰ জৰিয়তে পৰিমাণগত (quantitative) আৰু গুণগত (qualitative) দুয়ো ধৰণৰ তথ্য সংগ্ৰহ কৰিব পাৰি। সাধাৰণতে ই এটা সমীক্ষা (survey) চলোৱাৰ এটা উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

উদাহৰণস্বৰূপে, সাধাৰণ লোকৰ বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ (Financial Literacy) বিষয়ে সজাগতা জানিবলৈ এটা সমীক্ষা কৰা।

এই সমীক্ষাৰ মুখ্য উদ্দেশ্যসমূহ ঃ

- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে মানুহৰ সৈতে যোগাযোগ কৰি আৰ্থিক বিষয়সমূহ কেনেদৰে ব্যৱস্থাপনা কৰে সেয়া জানিব পাৰিব।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কেনেদৰে মানুহ প্ৰতাৰক চক্ৰৰ বলি হয় সেয়া বুজিব পাৰিব।
- সংগ্ৰহ কৰা তথ্য বিশ্লেষণ কৰাৰ পিছত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে আৰ্থিক সাক্ষৰতাৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে মানুহৰ মাজত সচেতনতা বিস্তাৰ কৰিব পাৰিব।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে নিজৰ সমীক্ষাৰ ফলাফল জনসাধাৰণৰ মাজত ভাগ-বতৰা কৰিবলৈ বক্তৃতাৰ আয়োজন কৰিব পাৰিব আৰু আৰ্থিক বা বিত্তীয় বিষয়ত কেনেদৰে সজাগ থাকিব লাগে সেই বিষয়ে জনাব পাৰিব।

শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক দিব পৰা নিৰ্দেশনাসমূহ ঃ

- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে প্ৰতিটো প্ৰকল্পত পাঁচ বা ছয়জনীয়া দল বা গোটত কাম কৰিব পাৰে। তেওঁলোকে নিজৰ অঞ্চলত ১৭ বছৰ আৰু তাৰ ওপৰৰ বয়সৰ লোকক লগ ধৰি প্ৰশ্নাৱলী ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।
- প্ৰতিটো দল বা গোটে তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলৈ উপযুক্ত প্ৰশ্ন বা বিষয়ভিত্তিক এখন তালিকা (প্ৰশ্নাৱলী) প্ৰস্তুত কৰিব। ইয়াত মুক্ত প্ৰশ্ন (open-ended questions) থাকিব পাৰে।
- প্ৰতিটো দল বা গোটে সংগ্ৰহ কৰা তথ্য বিশ্লেষণ কৰি নিজৰ ফলাফল আনৰ সৈতে ভাগ-বতৰা কৰিব।
- তথ্য বিশ্লেষণৰ পিছত, বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহক মতামত প্ৰদান কৰিব পাৰি, যাতে ভৱিষ্যতে ব্যৱস্থা লোৱা যায়। এইবিলাক জনসাধাৰণৰ মাজত সচেতনতা সৃষ্টি কৰিবলৈ ৰাজহুৱা মঞ্চতো উপস্থাপন কৰিব পাৰি।

এই পৰ্যায়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক কিছুমান নিৰ্দিষ্ট পৰ্যবেক্ষণৰ ভিত্তিত মূল্যায়ন কৰা হ'ব। মূল্যায়নৰ বাবে মুঠ নম্বৰ থাকিব ১০।

ক্ৰ.নং	**বিৱৰক (Descriptors)**	**নম্বৰ (১০ ৰ ভিতৰত)**
১	ভূমিকাৰ যুক্তিযুক্ততা (ৰুল প্লে আৰু যুক্তিৰ বিষয়বস্তু)	
২	যোগাযোগৰ কাৰ্যকাৰিতা (যোগাযোগ দক্ষতা, আত্মবিশ্বাস আৰু চিন্তাৰ স্পষ্টতা অন্তৰ্ভুক্ত)	
৩	দলীয় কাৰ্যত অংশগ্ৰহণ	
৪	সৃষ্টিশীলতা (অতিৰিক্ত কিন্তু প্ৰাসংগিক কাম, যিয়ে উপস্থাপন উন্নত কৰে)	
৫	সামগ্ৰিক উপস্থাপন	

নির্দেশনাসমূহ ঃ

(১) পাঠ্যসূচীত উল্লেখ কৰা গোট ১–১০ ৰ পৰা যিকোনো এটা বিষয় বাছনি কৰি প্ৰকল্পৰ কাম কৰিব লাগিব।

(২) প্ৰকল্প কৰ্মৰ সৰ্বাধিক দৈৰ্ঘ্য ১০০০ শব্দ হ'ব।

(৩) প্ৰকল্প কাম A4 কাগজত হাতেৰে লিখা বা টাইপ কৰা হ'ব লাগিব আৰু সজোৱা ফাইল বা স্পাইৰেল বাউণ্ড কৰা হ'ব লাগিব।

(৪) ক'ভাৰ পৃষ্ঠা নিজৰ বাছনি কৰা বিষয় অনুসাৰে ব্যক্তিগতভাৱে সজাব লাগিব; লগতে নাম, ৰ'ল নম্বৰ, শ্ৰেণী আৰু শাখা উল্লেখ কৰিব লাগিব।

(৫) প্ৰতিটো বিষয়ৰ বাবে প্ৰকল্প কাম সৰ্বাধিক ৩টা A4 পৃষ্ঠা হ'ব লাগিব।

(৬) ছবি বা তথ্য বাঁওফালৰ পৃষ্ঠাত সংলগ্ন কৰিব লাগিব আৰু উপযুক্ত শিৰোনাম (caption) দিব লাগিব।

(৭) ব্যৱহাৰ কৰা ৱেব লিংক, উৎস, ই-জাৰ্নেল, আলোচনী, উদ্ধৃতি, মিডিয়া প্ৰতিবেদন আদি উল্লেখ কৰিব লাগিব।

(৮) যিকোনো মৌখিক, দৃশ্যমান বা লিখিত উৎসৰ পৰা লোৱা তথ্য সঠিকভাৱে উল্লেখ কৰিব লাগিব, যি শৈক্ষিক সততা নীতিৰ অংশ।

(৯) বিষয়ৰ সৈতে সম্পৰ্ক থাকিলে ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন (Case Studies) অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগিব।

সূচীপত্ৰ

অধ্যায় - ১
আমাৰ উত্তৰ-পূব, আমাৰ চুবুৰীয়া ৰাজ্য... ১-১০
অধ্যায় - ২
বৈজ্ঞানিক মনোভাৱৰ বিকাশ.. ১১-১৯
অধ্যায় - ৩
সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য ২০-৩২
অধ্যায় - ৪
সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমৰ গুৰুত্ব.. ৩৩-৪৭
অধ্যায় - ৫
ভাৰতীয় জ্ঞান পদ্ধতি ৪৮-৬৯
অধ্যায় - ৬
ভাৰতীয় সংবিধানৰ স্বৰূপ ৭০-৮১
অধ্যায় - ৭
প্ৰকৃতি আৰু সংৰক্ষণ ৮২-৯০
অধ্যায় - ৮
উদ্যমিতা বিকাশৰ বাবে বাণিজ্য.. ৯১-১০২
অধ্যায় - ৯
কৰ্মশক্তিৰ শিক্ষা দক্ষতা ১০৩-১১০
অধ্যায় - ১০
মানৱ অধিকাৰ ১১১-১২৪

■ **অতিৰিক্ত পঠন (Additional Reading)** ১২৫-১৩৬

■ **অনুশীলন প্ৰশ্নকাকত (Practice Question Papers)** ১৩৮-২০৬
(ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ অনুশীলনৰ সুবিধাৰ্থে অসম আৰু সৰ্বভাৰতীয় পৰ্যায়ত অনুষ্ঠিত হোৱা বিভিন্ন প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ প্ৰশ্নকাকত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে)

सत्यमेव जयते

ভাৰতীয় সংবিধান

(Constitution of India)

প্ৰস্তাৱনা

(The Preamble)

আমি ভাৰতৰ জনগণে ভাৰতক এখন সাৰ্বভৌম সমাজবাদী ধৰ্মনিৰপেক্ষ লোকতান্ত্ৰিক গণৰাজ্যৰূপে গঠন কৰিবলৈ তথা ইয়াৰ সকলো নাগৰিকৰ বাবে সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়, চিন্তা, অভিব্যক্তি, বিশ্বাস, ধৰ্ম আৰু উপাসনাৰ স্বাধীনতা, প্ৰতিষ্ঠা আৰু সুযোগৰ সমতা লাভ কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকৰ সকলোৰে মাজত ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা তথা জাতীয় ঐক্য আৰু সংহতি সুনিশ্চিতকাৰী ভ্ৰাতৃভাব বৃদ্ধি কৰিবলৈ নিষ্ঠাসহকাৰে সংকল্প কৰি— আমাৰ এই সংবিধান সভাত আজি ১৯৪৯ চনৰ নৱেম্বৰ মাহৰ ষষ্ঠবিংশ দিৱসত এই সংবিধান গ্ৰহণ কৰিছোঁ, অধিনিয়মিত কৰিছোঁ আৰু নিজকে অৰ্পণ কৰিছোঁ।

অধ্যায় ১

আমাৰ উত্তৰ-পূব, আমাৰ চুবুৰীয়া ৰাজ্য
(Our Northeast, Our Neighbourhood)

আমাৰ দেশৰ মানচিত্ৰখন উলিয়াই লোৱা আৰু একেবাৰে পূব দিশলৈ চোৱা। তুমি কি দেখিছা? হয়, সেইখনেই হৈছে আমি যি অঞ্চলত বাস কৰোঁ, তাৰেই মানচিত্ৰ। এইটোৱে হৈছে ভাৰতৰ উত্তৰ-পূব অঞ্চল (Northeast)।

এতিয়া অলপ মনোযোগেৰে চোৱা। ইয়াত তুমি কিমানখন ৰাজ্য দেখা পাইছা? হয়, ইয়াত সাতখন ৰাজ্য আছে আৰু ইয়াৰ মাজতে অৱস্থিত অসম ৰাজ্য। এই সাতখন ৰাজ্য হৈছে যথাক্ৰমে —অৰুণাচল প্ৰদেশ, অসম, নাগালেণ্ড, মণিপুৰ, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু ত্ৰিপুৰা। ইয়াৰ উপৰি অষ্টম এখন ৰাজ্য আছে — ছিকিম। যদিও এইখন অলপ আঁতৰত অৱস্থিত, তথাপিও ইয়াক উত্তৰ-পূব অঞ্চলৰ এটা অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

সমৃদ্ধ ইতিহাস (Rich history) ঃ

এই অঞ্চলটোৰ ইতিহাস অতি দীঘলীয়া আৰু সমৃদ্ধ। প্ৰায় দুটা শতিকাৰ আগলৈকে এই অঞ্চলটো কেইবাখনো ৰাজ্য, কিছুমান সৰু ৰাজ্য (several small principalities) আৰু বহুতো স্ব-শাসিত গাঁও অঞ্চলত (self-governing village territories) বিভক্ত আছিল। অসম, মণিপুৰ আৰু ত্ৰিপুৰাৰ দৰে ডাঙৰ ৰাজ্যসমূহত ৰজাই শাসন কৰিছিল। আনহাতে পাহাৰীয়া অঞ্চলত থকা সৰু সৰু ৰাজ্য আৰু স্ব-শাসিত গাঁওবোৰত নিজা নিজা মুখিয়াল বা নেতা (chiefs or chieftains) আছিল। ১৬০৮ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে প্ৰথমে বাণিজ্যৰ বাবে ভাৰতলৈ আহে। কিন্তু সেই সময়ৰ অস্থিৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিৰ সুযোগ লৈ তেওঁলোকে বিভিন্ন স্থানীয় শাসকৰ ৰাজনৈতিক কাম-কাজত হস্তক্ষেপ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ১৭৫৭ চনত তেওঁলোকে

প্ৰথমবাৰৰ বাবে বংগত নিজৰ ৰাজনৈতিক আধিপত্য স্থাপন কৰে। তাৰ পিছত পৰ্যায়ক্ৰমে অঞ্চলবোৰ দখল কৰি তেওঁলোকে সমগ্ৰ উপমহাদেশতে (the subcontinent) নিজৰ শাসন বিস্তাৰ কৰিলে।

অসমখন আগতে আহোমসকলৰ দ্বাৰা শাসিত এখন শক্তিশালী ৰাজ্য আছিল। ১৮১৭ চনৰ পৰা ১৮২১ চনৰ ভিতৰত মানসকলে (Burmese) তিনিবাৰ অসম আৰু মণিপুৰ আক্ৰমণ কৰি এই দুয়োখন ৰাজ্য দখল কৰে। তাৰ পিছত মানসকলে বংগলৈও অভিযান চলাবলৈ আৰম্ভ কৰে। সেই সময়ত বংগ (Bengal) ব্ৰিটিছসকলৰ অধীনত আছিল। এই পৰিস্থিতিত ব্ৰিটিছসকলে ১৮২৪ চনত মানসকলৰ (Burmese) বিৰুদ্ধে এক সামৰিক অভিযান আৰম্ভ কৰে। এই যুদ্ধত মানসকল পৰাজিত হয় আৰু অসম আৰু মণিপুৰৰ পৰা তেওঁলোকক বাহিৰ কৰি দিয়া হয়। তাৰ পিছত ১৮২৬ চনৰ ২৪ ফেব্ৰুৱাৰীত ব্ৰিটিছসকলে ইয়াণ্ডাবু সন্ধি (Treaty of Yandaboo)ত স্বাক্ষৰ কৰে আৰু অসমক ব্ৰিটিছ-ভাৰতৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। মণিপুৰ ব্ৰিটিছসকলৰ অধীনত এখন ৰাজকীয় ৰাজ্য (princely state) হিচাপে পৰিণত হয়। এইদৰে এটাৰ পিছত এটাকৈ অঞ্চল দখল কৰি ঔপনিৱেশিক শক্তিয়ে (colonial power) বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ ভিতৰতে সমগ্ৰ অঞ্চলটোত নিজৰ শাসন প্ৰতিষ্ঠা কৰে। উল্লেখযোগ্য কথাটো হ'ল, ব্ৰিটিছসকলে আৰম্ভণিতে ঘোষণা কৰিছিল যে তেওঁলোকে এই অঞ্চল শাসন কৰাৰ কোনো উদ্দেশ্য নাই আৰু মান আক্ৰমণকাৰীক (Burmese invaders) আঁতৰাই দিয়াৰ পিছত উভতি যাব। কিন্তু ইতিহাসে কয় যে অসমত চাহ আৰু পেট্ৰ'লিয়াম আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ পিছত তেওঁলোকে ইয়াতেই থাকি যাবলৈ সিদ্ধান্ত লয়।

ব্ৰিটিছসকলে বংগ শাসন কৰি থকা সময়তেই, ইয়াৰ উত্তৰ-পূব দিশত থকা অঞ্চলসমূহক "নৰ্থ-ইষ্ট ফ্ৰণ্টিয়াৰ" হিচাপে (Northeast Frontier) অভিহিত কৰিছিল। ইয়াৰ পাছৰ পৰাই এই অঞ্চলসমূহৰ ক্ষেত্ৰত "উত্তৰ-পূব" (Northeast) শব্দটো ব্যৱহাৰ হ'বলৈ ধৰিলে।

আৰম্ভণিতে অসম বংগৰ প্ৰশাসনৰ অধীনত আছিল। ১৮৭৪ চনত অসমক এখন চীফ কমিছনাৰৰ প্ৰদেশ (chief commissioner's province) হিচাপে গঢ়ি তোলা হয়। ১৯০৫ চনত ব্ৰিটিছসকলে জাতীয় আন্দোলন (national movement) দুৰ্বল কৰিবলৈ ধৰ্মৰ আধাৰত বংগ বিভাজন কৰিছিল। তেতিয়া অসমক পূৰ্ব বংগৰ সৈতে সংযুক্ত কৰি "পূৰ্ব বংগ আৰু অসম" (Eastern Bengal and Assam) নামৰ এটা নতুন প্ৰদেশ গঠন কৰা হৈছিল। কিন্তু ছয় বছৰৰ পিছত, অৰ্থাৎ ১৯১১ চনত অসমক পুনৰ পূৰ্ব বংগৰ পৰা পৃথক কৰি চিফ কমিছনাৰৰ প্ৰদেশ হিচাপে গঢ়ি তোলা হয়। তাৰ দহ বছৰৰ পিছত অসম এখন গভৰ্ণৰ শাসিত প্ৰদেশলৈ (Governor's province) ৰূপান্তৰিত হয়। উল্লেখযোগ্য যে পূৰ্ব বংগৰ সৈতে একেলগে থকাৰ সময়ৰ পৰাই অসমলৈ সেই অঞ্চলৰ পৰা মানুহৰ বৃহৎ পৰিমাণে প্ৰব্ৰজন আৰম্ভ হয়।

স্বাধীনতা সংগ্ৰাম আৰু তাৰ পিছত (Freedom struggle and after) ঃ

দেশৰ আন আন অংশৰ লগতে অসম তথা এই অঞ্চলৰ লোকসকলেও আৰম্ভণিৰ পৰাই ব্ৰিটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে (opposing British rule) প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। সমগ্ৰ অঞ্চলজুৰি বিদেশী শাসনৰ বিৰুদ্ধে —সহিংস (violent) আৰু অহিংস (non-violent) দুই ধৰণৰ আন্দোলন হৈছিল। উত্তৰ-পূবৰ লোকসকলে

ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনত উল্লেখযোগ্য অৰদান আগবঢ়াইছিল। বহুতো মানুহে দেশৰ বাবে যুঁজি নিজৰ জীৱন উচৰ্গা (sacred motherland) কৰি শ্বহীদ (martyrdom) হৈছিল। স্বাধীনতা ওচৰ চাপি আহোঁতেই আৰু ব্ৰিটিছসকলে ভাৰত বিভাজনৰ (partition India) প্ৰস্তুতি লওঁতে, অসম আৰু এই অঞ্চলটো পাকিস্তানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ এক ষড়যন্ত্ৰ (conspiracy) ৰচনা কৰা হৈছিল। কিন্তু লোকপ্ৰিয় গোপীনাথ বৰদলৈৰ নেতৃত্বত এই ষড়যন্ত্ৰ ব্যৰ্থ কৰি দিয়া হৈছিল। ফলস্বৰূপে অসম আৰু উত্তৰ-পূব অঞ্চল ভাৰতৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ (integral parts) হিচাপে থাকি যায়।

ভাৰত বিভাজনৰ ফলত পূব-পাকিস্তানৰ (East Pakistan) সৃষ্টি হয়, আৰু তাৰ ফলত উত্তৰ-পূব অঞ্চলটো ভাৰতৰ বাকী অংশৰ (the rest of India) পৰা প্ৰায় সম্পূৰ্ণৰূপে বিচ্ছিন্ন হৈ পৰে। কেৱল ২২ কিলোমিটাৰ বহল এক সৰু ভূমিখণ্ড—'শিলিগুৰি কৰিড'ৰে' (Siliguri Corridor) এই অঞ্চলটোক ভাৰতৰ সৈতে সংযোগ কৰি ৰাখিছিল। পথ, ৰে'ল আৰু জলপথেৰে ভাৰতৰ সৈতে থকা সকলো সংযোগস্থল পূব-পাকিস্তানৰ অন্তৰ্গত হৈ পৰিছিল। সেয়ে নতুনকৈ ৰাষ্ট্ৰীয় পথ আৰু ৰে'লপথ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ বহু বছৰ তথা সময় লাগিছিল, যিবোৰ শিলিগুড়ি কৰিড'ৰৰ মাজেৰে গঢ়ি তোলা সম্ভৱ হৈছিল। তদুপৰি সেই সময়তে পূব-পাকিস্তানৰ পৰা অহা লাখ লাখ মানুহৰ প্ৰব্ৰজন বিশেষকৈ অসম আৰু ত্ৰিপুৰাত দেখা গৈছিল।

ভাৰতে স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ সময়ত অসমৰ অৰ্থনীতি যথেষ্ট শক্তিশালী (vibrant economy) আৰু সক্ৰিয় আছিল। চাহ আৰু পেট্ৰ'লিয়াম উৎপাদন কৰা ভাৰতৰ একমাত্ৰ ৰাজ্য হিচাপে অসম সেই সময়ত সৰ্বাধিক ৰাজহ (highest revenue) উপাৰ্জন কৰা ৰাজ্যসমূহৰ ভিতৰত এখন আছিল। স্বাধীনতাৰ সময়ত দেশৰ পঞ্চম সৰ্বাধিক সমৃদ্ধশালী ৰাজ্য (most prosperous state) হিচাপে পৰিচিত অসমত ১৯৫০-৫১ চনত জনমূৰি আয় (per capita income) ৰাষ্ট্ৰীয় গড় (national average) আয়তকৈ প্ৰায় ৪ শতাংশ অধিক আছিল।

১৯৪৯ চনত মণিপুৰ আৰু ত্ৰিপুৰা নামৰ ৰাজকীয় ৰাজ্য (princely states) দুখনে ভাৰতীয় সংঘত (Indian Union) যোগ দিয়ে আৰু ইয়াক কেন্দ্ৰীয়শাসিত অঞ্চল (Union Territories) হিচাপে গঢ়ি তোলা হয়। সেই সময়ত অসম এখন বৃহৎ ৰাজ্য আছিল, যাৰ অন্তৰ্গত আজিৰ নাগালেণ্ড, মেঘালয় আৰু মিজোৰাম আছিল। আজি যাক অৰুণাচল প্ৰদেশ বুলি জনা যায়, এই অঞ্চলটোক তেতিয়া "নৰ্থ-ইষ্ট ফ্ৰণ্টিয়াৰ এজেন্সি" বা নেফা (North East Frontier Agency or NEFA) বুলি কোৱা হৈছিল আৰু ই প্ৰত্যক্ষভাৱে ভাৰত চৰকাৰৰ দ্বাৰা শাসন কৰা হৈছিল। ১৯৬৩ চনত অসমৰ নগা পাহাৰ জিলাক পৃথক কৰি নাগালেণ্ড নামেৰে এখন নতুন ৰাজ্য গঠন কৰা হয়। ১৯৭২ চনত ভাৰত চৰকাৰে উত্তৰ-পূব অঞ্চলটোৰ পুনৰগঠন কৰে। এই পুনৰগঠনৰ অধীনত মিজো পাহাৰ জিলাক এখন কেন্দ্ৰীয়শাসিত অঞ্চল হিচাপে "মিজোৰাম" নামেৰে গঢ়ি তোলা হয়। আনহাতে ইউনাইটেড খাচি-জয়ন্তীয়া পাহাৰ আৰু গাৰো পাহাৰ —এই দুটা অঞ্চল সামৰি একেলগে 'মেঘালয়' নামেৰে এখন নতুন ৰাজ্য গঠন কৰে। একে বছৰতে মণিপুৰ আৰু ত্ৰিপুৰাকো সম্পূৰ্ণ ৰাজ্যৰ মৰ্যাদা দিয়া হয়। NEFA-কো ১৯৭২ চনত অৰুণাচল প্ৰদেশ নামেৰে কেন্দ্ৰীয়শাসিত অঞ্চল হিচাপে উন্নীত কৰা হয় আৰু ১৯৮৭ চনত ই সম্পূৰ্ণ ৰাজ্যত পৰিণত হয়। সেই একে বছৰতে মিজোৰামো সম্পূৰ্ণ ৰাজ্য (full-

fledged states) হয়। আনহাতে, আগৰ ছিকিম ৰাজ্যখন ১৯৭৫ চনত ভাৰতীয় সংঘত (Indian Union) যোগ দিয়ে আৰু ইয়াকো উত্তৰ-পূব অঞ্চলৰ এটা অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়, কাৰণ ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ, সংস্কৃতি আৰু কৌশলগত গুৰুত্ব এই অঞ্চলৰ সৈতে মিল আছে। ইয়াৰ উপৰি, ই আঞ্চলিক উন্নয়ন আৰু প্ৰশাসনিক সংহতিত (administrative cohesion) সহায় কৰে।

দেশৰ আন অংশৰ তুলনাত উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ জনজাতি অধ্যুষিত এলেকাসমূহৰ বাবে ভাৰতীয় সংবিধানৰ ষষ্ঠ সূচীৰ (Sixth Schedule) অধীনত এক বিশেষ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা আছে। এই ষষ্ঠ সূচীৰ জৰিয়তে অসম, মেঘালয়, ত্ৰিপুৰা আৰু মিজোৰামৰ জনজাতি এলেকাসমূহ শাসন কৰা হয়। ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে স্বায়ত্তশাসিত জিলা পৰিষদ (Autonomous District Councils) আৰু আঞ্চলিক পৰিষদ (Territorial Councils) গঠন কৰি জনজাতি সমাজৰ অধিকাৰসমূহ সুৰক্ষিত কৰা।

ইয়াৰ উপৰি অঞ্চলটোৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে “উত্তৰ-পূব পৰিষদ” (North Eastern Council – NEC) নামৰ এটা বিশেষ পৰামৰ্শমূলক সংস্থা (advisory body) আছে। ১৯৭১ চনত স্থাপিত এই সংস্থাটোৱে আঞ্চলিক পৰিকল্পনা সংস্থা হিচাপে (as a regional planning body) কাম কৰে। ই আন্তঃগাঁথনি উন্নয়ন (infrastructure projects), বিভিন্ন উন্নয়নমূলক প্ৰকল্প (development projects)আৰু ৰাজ্যসমূহৰ মাজৰ সমন্বয়ৰ (inter-state coordination) ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। এই সংস্থাটোৱে উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চল উন্নয়ন মন্ত্ৰালয় (Ministry of Development of North Eastern Region – DoNER)-ৰ অধীনত কাম কৰে।

বিশেষ বৈশিষ্ট্যসমূহ (Unique features) ঃ

উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ কেইবাটাও বিশেষ বৈশিষ্ট্য আছে। আকৌ এবাৰ মানচিত্ৰখনলৈ চালে তুমি দেখিবা যে এই অঞ্চলটো কেইবাখনো দেশৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত। ইয়াৰ মুঠ আন্তৰ্জাতিক সীমাৰ দৈৰ্ঘ্য ৫,৪৮৪ কিলোমিটাৰ— চীনৰ সৈতে ১,৩৪৬ কিমি, ম্যানমাৰৰ সৈতে ১,৬৪৩ কিমি, বাংলাদেশৰ সৈতে ১,৮৮০ কিমি, ভুটানৰ সৈতে ৫১৬ কিমি আৰু নেপালৰ সৈতে ৯৯ কিমি। দেশৰ আন কোনো ৰাজ্য বা অঞ্চলেই ইমানকেইখন দেশৰ সৈতে সীমান্ত ভাগ কৰা পৰিলক্ষিত নহয়। ইয়াৰ উপৰি, এই অঞ্চলটোৱে পশ্চিমবংগৰ সৈতে ১২৭ কিলোমিটাৰ আন্তঃৰাজ্যিক সীমা ভাগ কৰে। এই ভৌগোলিক অৱস্থানৰ বাবে উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ দেশখনৰ বাবে বিশেষ কৌশলগত গুৰুত্ব আছে। বহুকেইখন দেশৰ সৈতে পৰিবেষ্টিত হোৱা বাবে, ভাৰত চৰকাৰৰ “এক্ট ইষ্ট নীতি”(Act East Policy) আৰু “নেবাৰহুড ফাৰ্ষ্ট নীতি”(Neighbourhood First Policy)-ৰ পৰা এই অঞ্চলটোৱে বিশেষ সুবিধা লাভ কৰিছে। এই নীতিসমূহে অঞ্চলটোক আগতে এক বিচ্ছিন্ন(isolated periphery) বুলি ভবা অঞ্চলৰ পৰিৱৰ্তে দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ সৈতে অৰ্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু আন্তঃগাঁথনি সম্পৰ্ক গঢ়ি তোলাৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কেন্দ্ৰলৈ (strategic hub) ৰূপান্তৰ কৰিছে। এইবোৰ নীতিৰ ফলত পথ, ৰে’ল আৰু বিমান সংযোগ উন্নত হৈছে, বাণিজ্যৰ সুযোগ বৃদ্ধি পাইছে, পৰ্যটনৰ বিকাশ হৈছে আৰু অঞ্চলটোৰ উন্নয়নত থকা অসামঞ্জস্যতা (gaps) কমাবলৈ আন্তঃগাঁথনি (infrastructure) উন্নত কৰা হৈছে।

উত্তৰ-পূব অঞ্চলটোৱে ভাৰতৰ মুঠ ভূমিৰ প্ৰায় আঠ শতাংশ আৰু জনসংখ্যাৰ প্ৰায় চাৰি শতাংশ দখল কৰিছে। কিন্তু এই অঞ্চলটোত ২০০ টাতকৈও অধিক ভিন্ন ভিন্ন জাতি (distinct ethnic groups), জনজাতি (tribal) আৰু অ-জনজাতি সম্প্ৰদায়ে (non-tribal communities) বাস কৰে। ভাৰতৰ প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ৰ নিজা নিজা ভাষা, সংস্কৃতি আৰু পৰম্পৰা আছে। এই অঞ্চলটোৰ তিনিটা ভাষা যেনে—অসমীয়া, বড়ো আৰু মণিপুৰী ভাৰতৰ সংবিধান স্বীকৃত ভাষাসমূহৰ অন্তৰ্ভুক্ত। ইয়াৰ ভিতৰত অসমীয়াক ধ্ৰুপদী ভাষা (Classical Language) হিচাপেও স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। এই অঞ্চলৰ প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ৰ নিজা নিজা সংস্কৃতি আছে, যাক সংগীত, নৃত্য, উৎসৱ-পাৰ্বণ, আচাৰ-অনুষ্ঠান, হস্তশিল্প, লোককথা আৰু সাহিত্যৰ মাজেৰে প্ৰকাশ কৰা হয়।

উত্তৰ-পূব ভাৰত বিশ্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ জীৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ কেন্দ্ৰ (biodiversity hotspot)। ভাৰতৰ মুঠ জীৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ৩০ শতাংশতকৈও অধিক এই অঞ্চলত পোৱা যায়। ইয়াৰ বনাঞ্চলসমূহ বিভিন্ন ধৰণৰ বহুতো চৰাই আৰু জন্তুৰ বাসস্থান, যিসমূহ এই অঞ্চলতহে বিশেষভাৱে পোৱা যায়। এই অঞ্চলত পোৱা কিছুমান বিশেষ জন্তু হৈছে— সোণালী বান্দৰ (Golden langur), ছাংগাই হৰিণ (Sangai deer), হলৌ বান্দৰ(Hoolock gibbon), নল গাহৰি (pygmy hog), খাগৰিকটা শহাপহু (hispid hare), উলুমৰা (Bengal florican) আৰু দেওহাঁহ (white-winged wood duck) আদি। আনহাতে অসমত বিশ্বৰ ভিতৰত সৰ্বাধিক এশিঙীয়া গঁড় (one-horned rhinos) পোৱা যায়। এই অঞ্চলত বহুতো বিশেষ প্ৰজাতিৰ ফুল আৰু অৰ্কিডো(endemic floral species and orchids) পোৱা যায়। ইয়াত মুঠ বিছখন ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান (National Parks) আছে, যাৰ ভিতৰত কাজিৰঙা আৰু মানসক বিশ্ব ঐতিহ্য ক্ষেত্ৰ (World Heritage Sites) হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। আনহাতে মৌচিনৰাম (Mawsynram) হৈছে বিশ্বৰ ভিতৰত সৰ্বাধিক বৰষুণ (rainiest) হোৱা ঠাই।

মহাবাহু ব্ৰহ্মপুত্ৰ বিশ্বৰ এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ নদী। এই নদীখন চীনৰ তিব্বতৰ পৰা উৎপত্তি হৈ উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ মাজেৰে বৈ গৈ বাংলাদেশৰ কাষৰ বঙ্গোপসাগৰত মিলিত হৈছে। গড় জল প্ৰবাহৰ হিচাপত ব্ৰহ্মপুত্ৰ বিশ্বৰ পাঁচখন ডাঙৰ নদীৰ ভিতৰত এখন আৰু দৈৰ্ঘ্যৰ হিচাপত ই বিশ্বৰ পঞ্চদশ স্থানৰ দীঘল নদী। এই বিশাল নদীৰ মাজতে অৱস্থিত মাজুলী হৈছে বিশ্বৰ সৰ্ববৃহৎ বসতিপূৰ্ণ নদী দ্বীপ (world's largest inhabited river island)। পৃথিৱীৰ এখন জটিল নদী হিচাপে ব্ৰহ্মপুত্ৰই প্ৰায় প্ৰতিবছৰে বানপানীৰ সৃষ্টি কৰে। ভাৰতীয় মানদণ্ড ব্যুৰোৰ (the Bureau of Indian Standards) মতে উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চল ভূমিকম্পৰ অতি সংবেদনশীল অঞ্চল (Seismic Zone V)ত পৰে। সেয়েহে এই অঞ্চলত সঘনাই ভূমিকম্প অনুভৱ কৰা হয়।

অৰ্থনীতি আৰু উন্নয়ন (Economy & Development)ঃ

অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত অসম এই অঞ্চলটোৰ ভিতৰত ঔদ্যোগিকভাৱে অগ্ৰণী ৰাজ্য। ই ভাৰতৰ মুঠ চাহ উৎপাদনৰ ৫০ শতাংশতকৈও অধিক উৎপাদন কৰে। চাহ উদ্যোগে এই অঞ্চলত আটাইতকৈ বেছিসংখ্যক লোকক কৰ্মসংস্থাপনো প্ৰদান কৰিছে। বিশ্বত পেট্ৰ'লিয়াম আৱিষ্কাৰ হোৱা দ্বিতীয় ঠাই হিচাপে অসম বহু বছৰ ধৰি ভাৰতৰ একমাত্ৰ তেল উৎপাদক ৰাজ্য আছিল। পিছলৈ আন ৰাজ্যতো তেল আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ পিছত বৰ্তমান অসমে দেশৰ মুঠ খাৰুৱা তেল (crude oil) উৎপাদনৰ প্ৰায় ১৫ শতাংশ যোগান ধৰে। ইয়াৰ

উপৰি অসমে ভাৰতৰ প্ৰায় ১৫ শতাংশ প্ৰাকৃতিক গেছ উৎপাদন কৰে। অসমত তেল আৰু গেছৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল বহুতো উদ্যোগ আছে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে চাৰিটা শোধনাগাৰ, এটা সাৰ কাৰখানা, এটা গেছ ক্ৰেকাৰ উদ্যোগ, এটা পেট্ৰো-কেমিকেল কমপ্লেক্স আৰু তিনিটা বিদ্যুৎ উৎপাদন কেন্দ্ৰ। ত্ৰিপুৰাতো তেল আৰু প্ৰাকৃতিক গেছ উৎপাদন কৰা হয় আৰু তাত পাঁচটা গেছভিত্তিক বিদ্যুৎ উৎপাদন কেন্দ্ৰ আছে। উত্তৰ-পূব ভাৰতত জলবিদ্যুৎ উৎপাদনৰ প্ৰচুৰ সম্ভাৱনা (massive potential) আছে আৰু অঞ্চলজুৰি বহুতো জলবিদ্যুৎ প্ৰকল্প গঢ় লৈ উঠিছে। অসমৰ চাহ বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশলৈ ৰপ্তানি কৰা হয়, আৰু ত্ৰিপুৰাই বাংলাদেশলৈ বিদ্যুৎ ৰপ্তানি কৰে।

যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দিশৰপৰা চালে দেখা যায় যে ভাৰতত ১৮৫৩ চনত ৰে'ল চলাচল আৰম্ভ হৈছিল, কিন্তু অসমত প্ৰথম ৰে'লগাড়ী চলিছিল ১৮৮১ চনতহে। এটা সময় আছিল যেতিয়া কেৱল অসমতহে ৰে'লপথ আছিল। আজিৰ দিনত ছিকিমক বাদ দি উত্তৰ-পূবৰ প্ৰতিখন ৰাজ্যই ৰাষ্ট্ৰীয় ৰে'ল নেটৱৰ্কৰ (national railway network) সৈতে সংযুক্ত হৈছে। একেদৰে, ২০১৪ চনলৈকে এই অঞ্চলত মাত্ৰ নটা বিমানবন্দৰ আছিল, কিন্তু পৰৱৰ্তী দহ বছৰত এই সংখ্যা যোল্লটালৈ বৃদ্ধি পাইছে। ইয়াৰ উপৰি, এই অঞ্চলৰ মাজেৰে ট্ৰেন্স-এছিয়ান ৰে'লপথ (Trans-Asian Railway)ৰ কামো চলি আছে। নদীপথৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰাষ্ট্ৰীয় জলপথ (NW-2) আৰু ই উত্তৰ-পূব অঞ্চলৰ বাবে এটা জীৱনধাৰা হিচাপে কাম কৰে। ই এই অঞ্চলটোক ভাৰতৰ আন অংশৰ সৈতে আৰু বাংলাদেশৰ জৰিয়তে আন্তৰ্জাতিক পথৰ সৈতে সংযুক্ত কৰে। অসমৰ জীৱনৰেখা (lifeline of Assam) বুলি কোৱা ব্ৰহ্মপুত্ৰত কেইবাবছৰ আগলৈকে মাত্ৰ তিনিখন দলং আছিল, কিন্তু ২০২৬ চনত এই সংখ্যা আঠখনলৈ বৃদ্ধি পাইছে আৰু আৰু কেইবাখনো দলং নিৰ্মাণৰ কাম চলি (under construction) আছে। ইয়াৰ উপৰি অঞ্চলটোৰ ভিতৰে বাহিৰে ডিজিটেল সংযোগ ব্যৱস্থাও যথেষ্ট উন্নত হৈছে।

এটা সময় আছিল যেতিয়া অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা (economically backward) বাবে উত্তৰ-পূব অঞ্চলটো অশান্তি, প্ৰতিবাদ, হিংসা আৰু বিদ্ৰোহৰ কেন্দ্ৰস্থল হৈ পৰিছিল। কিন্তু দ্ৰুত অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু বহুদিনীয়া সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ লোৱা শান্তি উদ্যোগসমূহ একেলগে আগবাঢ়ি অহাৰ ফলত অঞ্চলটো বৰ্তমান বহু পৰিমাণে শান্ত হৈ পৰিছে। ইয়াৰ ফলত এতিয়া দেশ-বিদেশৰ বিভিন্ন ঠাইৰ পৰা বহুতো পৰ্যটক (tourists) এই অঞ্চললৈ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। একে সময়তে, বহুতো ডাঙৰ কোম্পানীয়েও এই অঞ্চলৰ উদ্যোগ আৰু আন্তঃগাঁথনি খণ্ডত (industrial and infrastructure sectors) বিনিয়োগ কৰিবলৈ আগবাঢ়িছে।

উত্তৰ-পূব অঞ্চলটো ক্ৰীড়া প্ৰতিভাৰ এক শক্তিশালী কেন্দ্ৰ (powerhouse of sports talents)। এই অঞ্চলৰ যুৱ খেলুৱৈসকলে বিভিন্ন ক্ৰীড়া প্ৰতিযোগিতাত ভাৰতক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে আৰু অলিম্পিক খেলৰ (Olympic Games) লগতে বহুতো আন্তৰ্জাতিক প্ৰতিযোগিতাত (international competitions) পদক লাভ কৰিছে। এই অঞ্চলৰ বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ মাজত শাৰীৰিক কাৰ্যকলাপৰ এক গভীৰ (deep-rooted) আৰু ঐতিহ্যসম্পন্ন সংস্কৃতি (inherent culture) আছে। এই সংস্কৃতিয়ে যুৱক-যুৱতীসকলৰ বাবে খেলা-ধূলাক লক্ষ্য, পৰিচয় আৰু জীৱিকাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপায় হিচাপে গঢ়ি তুলিবলৈ সহায় আগবঢ়াইছে।

প্ৰশ্নাৱলী

বহুবিকল্পী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। ছিকিমসহ উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলত মুঠ কিমানখন ৰাজ্য আছে?

(a) ৬ (b) ৭

(c) ৮ (d) ৯

২। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ মাজভাগত কোনখন ৰাজ্য অৱস্থিত?

(a) মেঘালয় (b) অসম

(c) মণিপুৰ (d) ত্ৰিপুৰা

৩। ব্ৰিটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানী কেতিয়া ভাৰতলৈ আহিছিল?

(a) ১৪৯৮ (b) ১৬০৮

(c) ১৭৫৭ (d) ১৮২৬

৪। ইয়াণ্ডাবু সন্ধি কেতিয়া স্বাক্ষৰিত হৈছিল?

(a) ১৭৫৭ (b) ১৮১৭

(c) ১৮২৬ (d) ১৮৫৭

৫। ব্ৰিটিছসকলে অসম দখল কৰাৰ আগতে কোন ৰাজবংশই অসম শাসন কৰিছিল?

(a) মোগল (b) আহোম

(c) গুপ্ত (d) মৌৰ্য

৬। "উত্তৰ-পূৱ" (Northeast) শব্দটোৰ উৎপত্তি ক'ৰ পৰা হৈছিল?

(a) মোগল সাম্ৰাজ্য (b) ব্ৰিটিছ প্ৰশাসন

(c) জনজাতীয় পৰিষদ (d) ভাৰতীয় সংবিধান

৭। অসম কেতিয়া চীফ কমিছনাৰৰ প্ৰদেশ হৈছিল?

(a) ১৮২৬ (b) ১৮৭৪

(c) ১৯০৫ (d) ১৯১১

৮। দেশ বিভাজনৰ সময়ত অসমক ভাৰতত ৰাখিবলৈ কোনে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল?

(a) মহাত্মা গান্ধী (b) সুভাষ চন্দ্ৰ বসু

(c) গোপীনাথ বৰদলৈ (d) জৱাহৰলাল নেহৰু

৯। শিলিগুৰি কৰিডৰ প্ৰায় কিমান বহল?

(a) ১০ কিলোমিটাৰ (b) ২২ কিলোমিটাৰ

(c) ৫০ কিলোমিটাৰ (d) ১০০ কিলোমিটাৰ

১০। নাগালেণ্ডে কেতিয়া পৃথক ৰাজ্যৰ মৰ্যদা লাভ কৰিছিল?

(a) ১৯৪৯ (b) ১৯৬৩

(c) ১৯৭২ (d) ১৯৮৭

১১। সংবিধানৰ ষষ্ঠ অনুসূচী কোনটো বিষয়ৰ সৈতে জড়িত?

(a) মৌলিক অধিকাৰ (b) পঞ্চায়তী ৰাজ

(c) জনজাতীয় প্ৰশাসন (d) নিৰ্বাচনী প্ৰক্ৰিয়া

১২। উত্তৰ-পূব পৰিষদ (NEC) কেতিয়া স্থাপন কৰা হৈছিল?

(a) ১৯৬৩ (b) ১৯৭১

(c) ১৯৮৭ (d) ১৯৯১

১৩। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলে কিমানখন দেশৰ সৈতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সীমা ভাগ-বতৰা কৰে?

(a) ৩ (b) ৪

(c) ৫ (d) ৬

১৪। উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ সৈতে আটাইতকৈ দীঘল সীমা ভাগ-বতৰা কৰে?

(a) চীন (b) ম্যানমাৰ

(c) বাংলাদেশ (d) ভূটান

১৫। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ কোনটো ভাষা অনুসূচীভূক্ত ভাষা নহয়?

(a) অসমীয়া (b) বড়ো

(c) মণিপুৰী (d) খাছী

১৬। পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ অধিক বৰষুণ হোৱা ঠাই কোনটো?

(a) চেৰাপুঞ্জী (b) শ্বিলং

(c) মৌচিনৰাম (d) ইম্ফল

১৭। ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদীৰ উৎপত্তি স্থল ক'ত?

(a) ভাৰত (b) নেপাল

(c) তিব্বত (চীন) (d) ভূটান

১৮। মাজুলী কিহৰ বাবে বিখ্যাত?

(a) সৰ্ববৃহৎ হ্ৰদ
(b) সৰ্ববৃহৎ মৰুভূমি
(c) সৰ্ববৃহৎ জনবসতিপূৰ্ণ নদীদ্বীপ
(d) সৰ্ববৃহৎ অৰণ্য

১৯। অসমে ভাৰতৰ মুঠ চাহ উৎপাদনৰ প্ৰায় কিমান শতাংশ উৎপাদন কৰে?

(a) ২৫%
(b) ৪০%
(c) ৫০%
(d) ৭৫%

২০। ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদী কোন ৰাষ্ট্ৰীয় জলপথ?

(a) NW-1
(b) NW-2
(c) NW-3
(d) NW-4

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions)ঃ

১। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ আঠখন ৰাজ্যৰ নাম যথাক্ৰমে লিখা আৰু প্ৰতিখন ৰাজ্যৰ ৰাজধানীৰ নাম উল্লেখ কৰা।

২। ব্ৰিটিছসকল কেতিয়া প্ৰথমবাৰৰ বাবে ভাৰতলৈ আহিছিল? তেওঁলোকে কিয় আৰু কেনেকৈ অসম দখল কৰিছিল?

৩। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ বিষয়ে প্ৰায় ১০০ টা শব্দত লিখা।

৪। ভাৰত বিভাজনৰ ফলত অসম আৰু উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ ওপৰত কি প্ৰভাৱ পৰিছিল? পাঁচোটা বাক্যত লিখা।

৫। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ পুনৰগঠনৰ বিষয়ে প্ৰায় ১০০ টা শব্দত লিখা।

৬। উত্তৰ-পূব অঞ্চলটোৱে কোন কোন দেশৰ সৈতে আন্তৰ্জাতিক সীমা ভাগ কৰে? "এক্ট ইষ্ট নীতি" আৰু "নেবাৰহুড ফাৰ্ষ্ট নীতি"-য়ে এই অঞ্চলটোক কেনেদৰে উপকৃত কৰিছে?

৭। তলৰ যিকোনো দুটা বিষয়ৰ ওপৰত প্ৰায় ১০০ টা শব্দত টোকা লিখা —

(i) উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য

(ii) ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদী

(iii) উত্তৰ-পূবৰ জাতিগত বৈচিত্ৰ্য

(iv) পেট্ৰ'লিয়াম আৰু প্ৰাকৃতিক গেছৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠা উদ্যোগসমূহ

৮। উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে প্ৰায় ১০০ টা শব্দত লিখা।

MCQ ANSWERS

1. (c)	2. (b)	3. (b)	4. (c)
5. (b)	6. (b)	7. (b)	8. (c)
9. (b)	10. (b)	11. (c)	12. (b)
13. (c)	14. (c)	15. (d)	16. (c)
17. (c)	18. (c)	19. (c)	20. (b)

■ ■ ■

অধ্যায় ২

বৈজ্ঞানিক মনোভাবৰ বিকাশ
(Inculcation of Scientific Temper)

পৰিচয় (Introduction) ঃ

প্ৰতিখন সমাজ তেতিয়াহে আগবাঢ়ে, যেতিয়া মানুহে প্ৰশ্ন কৰিবলৈ শিকে, যুক্তি দিবলৈ বিচাৰে আৰু তথ্য, পৰ্যবেক্ষণ আৰু যুক্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সিদ্ধান্ত লয়। এই ধৰণৰ চিন্তাধাৰাক বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ (scientific temper) বোলা হয়। গতিকে, বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে এনে এক চিন্তাধাৰাক বুজায়, যি পৰ্যবেক্ষণ, প্ৰশ্ন, পৰীক্ষা আৰু যুক্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে— অন্ধবিশ্বাস বা পৰীক্ষা নকৰা তথ্যৰ ওপৰত নহয়। ই মানুহক "কিয় ?", "কেনেকৈ ?" আৰু "ইয়াৰ পক্ষে কি প্ৰমাণ আছে?" —এনেধৰণৰ প্ৰশ্ন কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

ভাৰতীয় সংবিধানে নাগৰিকসকলৰ মাজত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ বিকাশ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। সংবিধানৰ মৌলিক কৰ্তব্যসমূহ (অনুচ্ছেদ ৫১A) অনুসৰি প্ৰতিজন নাগৰিকে বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ, মানৱতা আৰু অনুসন্ধান আৰু সংস্কাৰৰ মনোভাৱ বিকাশ কৰিব লাগে। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ মানে কেৱল বিজ্ঞান বিষয়টোহে জানিব লাগিব বুলি নহয়; ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰা আৰু কোনো বস্তু পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা নকৰাকৈ অন্ধভাৱে গ্ৰহণ নকৰা।

অসমত আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনত আমি তেতিয়া বৈজ্ঞানিক যুক্তি ব্যৱহাৰ কৰোঁ, যেতিয়া—

- কোনো খবৰ আন মানুহলৈ পঠোৱাৰ (sharing) আগতে ই সঁচা হয়নে নহয় সেয়া পৰীক্ষা কৰোঁ।
- কৃষি কৰাৰ বা মাছ ধৰাৰ আগতে বতৰৰ পূৰ্বানুমান (weather forecasts) কৰোঁ।
- বিজ্ঞাপনত বিশ্বাস কৰাৰ পৰিৱৰ্তে পণ্যৰ গুণগত মান (product quality) তুলনা কৰোঁ।
- অন্ধবিশ্বাসৰ (superstition) সলনি চিকিৎসকৰ পৰামৰ্শ অনুসৰণ কৰোঁ।

গতিকে ক'ব পাৰি যে, বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ কেৱল এটা পাঠ্য বিষয় নহয়, ই জীৱন-যাপনৰ এক পদ্ধতি।

আজিৰ যুগত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ কিয় প্ৰয়োজন (Why Scientific Temper is Needed Today) ঃ

আমি এনে এটা সময়ত বাস কৰিছোঁ, য'ত তথ্যসমূহ অতি দ্ৰুতগতিত বিস্তাৰ হয়, বিশেষকৈ ডিজিটেল মাধ্যমৰ জৰিয়তে। বহু সময়ত গুজৱ, ভুৱা খবৰ আৰু ভুল পথপ্ৰদৰ্শক দাবীসমূহো একে ধৰণে বিস্তাৰ হয়।

বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে আমাক তলত দিয়া ক্ষেত্ৰসমূহত সহায় কৰে—

- যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত (logical decisions ল'বলৈ সহায় কৰে
- সঁচা আৰু ভুল তথ্যৰ মাজত পাৰ্থক্য চিনাক্ত কৰিবলৈ
- অন্ধবিশ্বাসৰ (superstitions) পৰা দূৰত ৰাখে
- সুস্থ আৰু যুক্তিসংগত সামাজিক আচৰণ (social behaviour) গঢ়ি তোলে
- ভয় বা অন্ধবিশ্বাসৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰমাণৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমস্যা সমাধান কৰাত সহায় কৰে।

সমসাময়িক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি (Contemporary Science and Technology) ঃ

আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিয়ে আজি জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে বিৰাট পৰিৱৰ্তন আনিছে। সমসাময়িক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি মানে হৈছে আধুনিক বৈজ্ঞানিক জ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিগত সঁজুলি, যিয়ে বৰ্তমান মানৰ জীৱন বিশেষভাৱে গঢ়ি তুলিছে। এইবোৰে সমাজৰ প্ৰায় সকলো ক্ষেত্ৰত প্ৰভাৱ পেলাইছে আৰু মানুহে শিকা (learn), যোগাযোগ কৰা (communicate), কাম কৰা, যাত্ৰা কৰা আৰু সমস্যা সমাধান (solve problems) কৰাৰ পদ্ধতি পৰিৱৰ্তন কৰিছে। দ্ৰুত প্ৰযুক্তিগত উন্নতিয়ে কামৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিছে, দূৰত্ব কমাইছে আৰু বিশেষকৈ যুৱসমাজৰ বাবে নতুন সুযোগ (new opportunities) সৃষ্টি কৰিছে।

সমসাময়িক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ মুখ্য ক্ষেত্ৰসমূহ হৈছে— তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি (ICT), জৈৱপ্ৰযুক্তি (Biotechnology) আৰু স্বাস্থ্য বিজ্ঞান (Health Sciences), কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (Artificial Intelligence) আৰু যন্ত্ৰচালিত শিকণ (Machine Learning) আৰু নবীকৰণযোগ্য শক্তি (Renewable Energy) আৰু সেউজ প্ৰযুক্তি (Green Technologies)। এইবোৰ বিশেষকৈ অসম আৰু উত্তৰ পূৰ্বাঞ্চলৰ বাবে অতি প্ৰাসংগিক, কিয়নো ইয়াত প্ৰযুক্তিয়ে ভৌগোলিক আৰু আন্তঃগাঁথনিগত সমস্যাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ সহায় কৰে।

তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিয়ে (ICT) স্মাৰ্টফোন, ইণ্টাৰনেট, ছ'চিয়েল মিডিয়া আৰু ভিডিঅ' কলৰ জৰিয়তে যোগাযোগ আৰু তথ্য প্ৰাপ্তিৰ ক্ষেত্ৰত এক বিপ্লৱ আনিছে। ICT-এ অনলাইন শিক্ষা, ই-বুক আৰু ডিজিটেল লাইব্ৰেৰীৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ বিস্তাৰ ঘটাইছে আৰু ডিজিটেল শাসন আৰু জনসেৱা ব্যৱস্থাও শক্তিশালী কৰিছে। জৈৱপ্ৰযুক্তি আৰু স্বাস্থ্য বিজ্ঞানে টিকা (vaccines), আধুনিক ৰোগ নিৰ্ণয় ব্যৱস্থা, টেলিমেডিচিন (telemedicine), জৈৱ সাৰ (biofertilizers) আৰু উন্নত বীজ প্ৰজাতিৰ জৰিয়তে স্বাস্থ্য আৰু কৃষি ক্ষেত্ৰত উন্নতি সাধন কৰিছে।

কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (Artificial Intelligence) আৰু মেচিন লাৰ্নিং (Machine Learning)-এ কম্পিউটাৰ ব্যৱস্থাসমূহক তথ্য বিশ্লেষণ কৰিবলৈ আৰু সিদ্ধান্ত লোৱাত সহায় কৰে। ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বতৰৰ পূৰ্বাভাস, স্বাস্থ্যসেৱা, শিক্ষা, কৃষি আৰু দুৰ্যোগ ব্যৱস্থাপনাৰ (disaster management) ক্ষেত্ৰত কৰা হয়। নবীকৰণযোগ্য শক্তি আৰু সেউজ প্ৰযুক্তিয়ে সৌৰ শক্তি, বৈদ্যুতিক যানবাহন আৰু শক্তি-স্থায়ী (energy-efficient systems) ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে বহনক্ষম উন্নয়ন প্ৰচাৰ কৰে, যিবোৰ উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চলৰ দৰে পৰিৱেশ-সংবেদনশীল অঞ্চলৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

অসমত, চাহ বাগানসমূহত উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি (improve productivity) কৰিবলৈ ডিজিটেল সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আনহাতে টেলিমেডিচিন, বানপানীৰ আগতীয়া সতৰ্কীকৰণ ব্যৱস্থা আৰু ই-কমাৰ্চ প্লাটফৰ্মসমূহে স্বাস্থ্যসেৱা, দুৰ্যোগ ব্যৱস্থাপনা আৰু স্থানীয় জীৱিকাত সহায় কৰে। সামগ্ৰিকভাৱে, সমসাময়িক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিয়ে আঞ্চলিক উন্নয়ন আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ ভৱিষ্যৎ জীৱিকা সন্ধানত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

ক্ষেত্ৰ আৰু পৰিৱৰ্তনৰ উদাহৰণ (Area & Examples of Changes) ঃ

ক্ষেত্ৰ	পৰিৱৰ্তনৰ উদাহৰণ
যোগাযোগ	স্মাৰ্টফোন, সামাজিক মাধ্যম, ভিডিঅ' কল আৰু কনফাৰেন্সিং
স্বাস্থ্যসেৱা	ভেকচিন, MRI, টেলিমেডিচিন
শিক্ষা	অনলাইন শিক্ষা, ই-বুক আৰু ডিজিটেল সামগ্ৰী, ডিজিটেল লাইব্ৰেৰী
কৃষি	জৈৱ সাৰ, উচ্চ ফলনশীল বীজ, ড্ৰোন, ডিজিটেল সঁজুলি
পৰিৱহণ	বৈদ্যুতিক যানবাহন, GPS দিশ নিৰ্দেশনা

উদাহৰণ (অসম) ঃ অসমৰ চাহ বাগানসমূহত মাটিৰ আৰ্দ্ৰতা, সাৰ ব্যৱহাৰ আৰু বতৰ পৰিস্থিতি পৰ্যবেক্ষণ কৰিবলৈ ডিজিটেল কৃষি সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, যাৰ দ্বাৰা উৎপাদন বৃদ্ধি পায়।

উদাহৰণ (উত্তৰ-পূব ভাৰত) ঃ টেলিমেডিচিন সেৱাই (Telemedicine services) এতিয়া দূৰৱৰ্তী আৰু পাহাৰীয়া অঞ্চলৰ ৰোগীসকলক কেন্দ্ৰীয় চিকিৎসালয়লৈ (central Hospitals) নোযোৱাকৈয়ে অনলাইনত চিকিৎসকৰ সৈতে পৰামৰ্শ লোৱাৰ সুবিধা দিয়ে।

আমাৰ অঞ্চলত সহায় কৰা আন নতুন প্ৰযুক্তিসমূহ ঃ

- **দুৰ্যোগ ব্যৱস্থাপনা ঃ** বানপানীৰ আগতীয়া সতৰ্কীকৰণ ব্যৱস্থা
- **হস্তশিল্প আৰু বয়নশিল্প ঃ** ই-কমাৰ্চ প্লেটফৰ্ম আৰু ছ'চিয়েল মিডিয়াৰ জৰিয়তে স্থানীয় শিল্পী আৰু তাঁতশিল্পীৰ পণ্যৰ প্ৰচাৰ আৰু বিক্ৰী

সমাজত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ (Scientific Temper in Society) ঃ

বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে এজন ব্যক্তিয়ে সমাজৰ সৈতে কেনেকৈ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰে সেয়া প্ৰভাৱিত কৰে। যি সমাজত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ থাকে, সেই সমাজ আগবঢ়া, আধুনিক আৰু গণতান্ত্ৰিক হয়। ই তলত দিয়া দিশসমূহ উৎসাহিত কৰে—

- পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা নকৰা দাবীসমূহৰ (unverified claims) ক্ষেত্ৰত প্ৰশ্ন কৰা
- অন্ধবিশ্বাস-সম্পৃক্ত আৰু ক্ষতিকাৰক উৎসৱ-পাৰ্বণ ত্যাগ কৰা
- সমতা প্ৰচাৰ কৰা, কিয়নো বৈজ্ঞানিক চিন্তাধাৰাই সকলো মানুহকে সমানভাৱে বিবেচনা কৰে
- নিৰ্ভৰযোগ্য প্ৰমাণ (reliable evidence) আৰু যুক্তিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সিদ্ধান্ত লোৱা
- সামাজিক বাধা (social barriers) আৰু পক্ষপাতিত্ব (prejudices) হ্ৰাস কৰা
- উদ্ভাৱন (innovation) উৎসাহিত কৰা
- সমাজত উন্নত সমস্যা সমাধান ক্ষমতা গঢ়ি তোলা
- তথ্য, আলোচনা আৰু বিতৰ্কৰ প্ৰতি সন্মান দেখুওৱা

প্ৰযুক্তি আৰু ইয়াৰ সামাজিক প্ৰভাৱ (Technology and its Social Impact) ঃ

প্ৰযুক্তিয়ে দৈনন্দিন জীৱনৰ কাৰ্যকলাপসমূহত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু প্ৰযুক্তি দায়িত্বশীলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে, য'ত তথ্যৰ গোপনীয়তা, নৈতিক ডিজিটেল আচৰণ আৰু চাইবাৰ বিপদৰ বিষয়ে সচেতন হোৱা প্ৰয়োজন। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে আমাক প্ৰযুক্তি সঠিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰে।

- সহজ লেনদেনৰ বাবে অনলাইন বেংকিং আৰু UPI
- ইণ্টাৰনেট-ভিত্তিক চাকৰি আৰু অনলাইন ফ্ৰীলেঞ্চিং (freelancing)
- অনলাইন শিক্ষা আৰু শিকণ প্লেটফৰ্ম (learning platforms)
- চিকিৎসা নিৰ্ণয় আৰু টিকাকৰণ অভিযান
- ডিজিটেল চৰকাৰী সেৱা যেনে— ধৰিত্ৰী (Dharitri), সেৱা সেতু (Sewasetu), m-Paribahan, e-District, আধাৰ-ভিত্তিক সেৱা

প্ৰযুক্তিৰ দুই ধৰণৰ প্ৰভাৱ আছে— ইতিবাচক (positive) আৰু নেতিবাচক (negative)।

ইতিবাচক প্ৰভাৱ (Positive Impact)	নেতিবাচক প্ৰভাৱ (Negative Impact) (ভুল ব্যৱহাৰ কৰিলে)
দ্ৰুত যোগাযোগ	অনলাইনত মানুহক দুখ দিয়া আচৰণ (Cyberbullying)
সহজে তথ্য লাভ	ভুৱা তথ্যৰ বিস্তাৰ
উন্নত স্বাস্থ্যসেৱা	তথ্য গোপনীয়তাৰ বিপদ
অনলাইন শিক্ষা	বেছি সময় স্ক্ৰীণ চোৱা

চাইবাৰ অপৰাধৰ পৰিৱেশ (Cybercrime Ecosystem) ঃ

ডিজিটেল কাৰ্যকলাপ বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে চাইবাৰ অপৰাধো বৃদ্ধি পাইছে। চাইবাৰ অপৰাধ মানে হৈছে কম্পিউটাৰ বা ইণ্টাৰনেট ব্যৱহাৰ কৰি কৰা অপৰাধ।

সাধাৰণ চাইবাৰ বিপদ (Common Cyber Risks) ঃ

- ভুৱা চাকৰি আৰু স্ক'লাৰশ্বিপৰ সংযোগ
- অনলাইন প্ৰতাৰণা (Online fraud)
- ATM আৰু UPI জালিয়াতি
- ছ'চিয়েল মিডিয়াৰ জৰিয়তে পৰিচয় চুৰি
- মেছেজিং এপৰ জৰিয়তে গুজৱৰ বিস্তাৰ
- ফিছিং (পাছৱৰ্ড/OTP বিচৰা ভুৱা বাৰ্তা)
- অনলাইনত মানুহক দুখ দিয়া আচৰণ (Cyberbullying)
- তথ্য হেকিং (Data hacking)

শিক্ষাৰ্থীসকলে পালন কৰিব লাগে ঃ

(১) পাছৱৰ্ড বা OTP কাকো নক'ব
(২) শক্তিশালী পাছৱৰ্ড ব্যৱহাৰ কৰিব
(৩) লিংক ক্লিক কৰাৰ আগতে তথ্য পৰীক্ষা (Verify) কৰিব
(৪) অনলাইন উৎপীড়নৰ (online harassment) ক্ষেত্ৰত জ্যেষ্ঠজনক নাইবা সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক জনাব
(৫) সুৰক্ষিত ৱেবছাইট (https: //) ব্যৱহাৰ কৰিব

বৈজ্ঞানিক চিন্তাধাৰাই কেনেকৈ সহায় কৰে ঃ

- অচিনাক্ত লিংক ক্লিক কৰাৰ আগতে পৰীক্ষা কৰা
- বিশ্বাসযোগ্য উৎসৰ (trusted sources) সৈতে খবৰ মিলাই চোৱা
- শক্তিশালী পাছৱৰ্ড আৰু দুই-স্তৰৰ প্ৰমাণীকৰণ (two-factor authentication) ব্যৱহাৰ কৰা

চাইবাৰ হাইজিন (Cyber Hygiene) হৈছে এক নতুন শব্দ, যাৰ অৰ্থ হৈছে অনলাইন কাৰ্যকলাপ সুৰক্ষিত ৰাখিবলৈ কৰা অভ্যাসসমূহ, যেনে— পাছৱৰ্ড শ্বেয়াৰ নকৰা, জনসাধাৰণৰ ডিভাইচত লগআউট কৰা আৰু ৱেবছাইটৰ সত্যতা পৰীক্ষা কৰা।

বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ গঢ়ি তোলা ঃ শিক্ষাৰ্থীসকলে কি কৰিব লাগে (Developing Scientific Temper : What Students Can Do) ঃ

- প্ৰশ্ন কৰা আৰু তাৰ ব্যাখ্যা বিচাৰা।
- বাতৰি কাকত, বিজ্ঞানৰ খবৰ আৰু চৰকাৰী প্ৰতিবেদন পঢ়া।

- বিজ্ঞান ক্লাব, মেলা আৰু বিতৰ্কত অংশগ্ৰহণ কৰা।
- সহপাঠী আৰু পৰিয়ালৰ সৈতে যুক্তিসংগতভাৱে আলোচনা কৰা।
- পৰীক্ষা নকৰা খবৰ বা বাৰ্তা (unverified messages) আগবঢ়াব নালাগে।
- ন্যায় আৰু যুক্তিৰ (fairness and logic) ওপৰত ভিত্তি কৰি সিদ্ধান্ত সমৰ্থন কৰা।

তুমি জানানে?

- ভাৰতীয় মহাকাশ গৱেষণা সংস্থা (ISRO)-ৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপগ্ৰহ আৰু উৎক্ষেপণ যান গৱেষণা আৰু বিকাশ দলত অসমৰ বিজ্ঞানীসকলেও অংশগ্ৰহণ কৰিছিল।
- ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকা পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ সমৃদ্ধ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য অঞ্চলসমূহৰ (world's richest biodiversity hotspots) ভিতৰত অন্যতম, যাক বৈজ্ঞানিক গৱেষণাৰ জৰিয়তে বিস্তৃতভাৱে অধ্যয়ন কৰা হৈছে।
- বৈজ্ঞানিক মনোভাৰ আধুনিক জীৱন, সামাজিক উন্নতি আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিকত্বৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়। ই ব্যক্তিক যুক্তিসংগতভাৱে চিন্তা কৰিবলৈ, প্ৰযুক্তি বুদ্ধিমত্তাৰে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰু অধিক সহযোগিতামূলক আৰু সচেতন সমাজ গঢ়ি তুলিবলৈ সহায় কৰে।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুবিকল্পী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। বৈজ্ঞানিক মনোভাৰ বুলিলে কি বুজায়?

(a) পৰম্পৰাগত অন্ধ বিশ্বাস (b) যুক্তি আৰু প্ৰমাণৰ ভিত্তিত চিন্তা কৰা

(c) বৈজ্ঞানিক তথ্য মুখস্থ কৰা (d) প্ৰশ্ন নকৰি আনক অনুসৰণ কৰা

২। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে মানুহক কোনবোৰ প্ৰশ্ন কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে?

(a) কেতিয়া আৰু ক'ত (b) কোন আৰু কোনটো

(c) কিয় আৰু কেনেকৈ (d) কি আৰু কেতিয়া

৩। ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদে বৈজ্ঞানিক মনোভাৰক উৎসাহিত কৰে?

(a) অনুচ্ছেদ ২১ (b) অনুচ্ছেদ ১৯

(গ) অনুচ্ছেদ ৫১A (d) অনুচ্ছেদ ৩২

৪। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে কিহৰ পৰা বিৰত ৰাখে?

(a) শিক্ষা (b) অন্ধবিশ্বাস

(c) যোগাযোগ (d) প্ৰযুক্তি

৫। তলত দিয়া কোনটো বৈজ্ঞানিক যুক্তিৰ উদাহৰণ?

(a) গুজব বিশ্বাস কৰা (b) অন্ধবিশ্বাস মানি চলা

(c) খবৰ শ্বেয়াৰ কৰাৰ আগতে পৰীক্ষা কৰা (d) তথ্য অৱজ্ঞা কৰা

৬। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে কিহৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰিবলৈ সহায় কৰে?

(a) ভাল আৰু বেয়া (b) সত্য আৰু ভুৱা তথ্য

(c) ধনী আৰু দুখীয়া (d) চহৰ আৰু গাঁও

৭। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তি বুলিলে সাধাৰণতে কি বুজায়?

(a) প্ৰাচীন আৱিষ্কাৰ (b) আধুনিক বৈজ্ঞানিক জ্ঞান

(c) ধৰ্মীয় বিশ্বাস (d) সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা

৮। তলত দিয়া কোনটো আধুনিক প্ৰযুক্তিৰ মুখ্য ক্ষেত্ৰ নহয়?

(a) ICT (b) জীৱপ্ৰযুক্তি

(c) জ্যোতিষশাস্ত্ৰ (d) কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা

৯। ICT ৰ পূৰ্ণ ৰূপ কি?

(a) তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি (b) ভাৰতীয় যোগাযোগ সঁজুলি

(c) আন্তৰাষ্ট্ৰীয় কম্পিউটাৰ প্ৰযুক্তি (d) তথ্য নিয়ন্ত্ৰণ পদ্ধতি

১০। টেলিমেডিচিনে কিহত সহায় কৰে?

(a) কৃষিকাৰ্য (b) অনলাইন ক্ৰয়

(c) দূৰৱৰ্তী স্বাস্থ্য পৰামৰ্শ (d) পৰিবহণ

১১। কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তাই কিহত সহায় কৰে?

(a) তথ্য অৱজ্ঞা কৰা (b) তথ্য বিশ্লেষণ আৰু সিদ্ধান্ত লোৱা

(c) কেৱল পুথি লিখা (d) প্ৰযুক্তি এৰাই চলা

১২। নবীকৰণযোগ্য শক্তিত কি অন্তৰ্ভুক্ত?

(a) কয়লা (b) পেট্ৰল

(c) সৌৰ শক্তি (d) ডিজেল

১৩। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে কি প্ৰচাৰ কৰে?

(a) অন্ধ বিশ্বাস (b) সমতা আৰু যুক্তি

(c) অন্ধবিশ্বাস (d) ভয়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা সিদ্ধান্ত

১৪। তলত দিয়া কোনটো প্ৰযুক্তিৰ ইতিবাচক প্ৰভাৱ?

(a) চাইবাৰ বুলিং (b) ভুৱা তথ্য

(c) উন্নত স্বাস্থ্যসেৱা (d) ডাটা চুৰি

১৫। তলত দিয়া কোনটো প্ৰযুক্তিৰ নেতিবাচক প্ৰভাৱ?

(a) অনলাইন শিক্ষা (b) সহজ যোগাযোগ

(c) চাইবাৰ বুলিং (d) ডিজিটেল শাসন

১৬। চাইবাৰ অপৰাধ বুলিলে কি বুজায়?

(a) কৃষি সম্পৰ্কীয় অপৰাধ

(b) কম্পিউটাৰ বা ইণ্টাৰনেট ব্যৱহাৰ কৰি কৰা অপৰাধ

(c) পথৰ অপৰাধ

(d) ৰাজনৈতিক অপৰাধ

১৭। ফিচিং মানে কি?

(a) নদীত মাছ ধৰা (b) তথ্য চুৰি কৰিবলৈ ভুৱা বাৰ্তা

(c) ডাটা সংৰক্ষণ (d) ই-মেইল লিখা

১৮। চাইবাৰ হাইজিন (Cyber hygiene) মানে কি?

(a) কম্পিউটাৰ পৰিষ্কাৰ কৰা (b) সুৰক্ষিত অনলাইন অভ্যাস

(c) ইণ্টাৰনেটৰ গতি (d) গেজেট কিনা

১৯। তলত দিয়া কোনটো সুৰক্ষিত অনলাইন অভ্যাস?

(a) OTP শ্বেয়াৰ কৰা

(b) দুৰ্বল পাছওৱৰ্ড ব্যৱহাৰ কৰা

(c) লিংকত ক্লিক কৰাৰ আগতে পৰীক্ষা কৰা

(d) সুৰক্ষা অৱজ্ঞা কৰা

২০। শিক্ষাৰ্থীসকলে কেনেদৰে বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ গঢ়ি তুলিব পাৰে?

(a) প্ৰশ্ন নকৰা (b) গুজব আগবঢ়োৱা

(c) প্ৰশ্ন কৰা আৰু তথ্য পৰীক্ষা কৰা (d) সকলো কথা অন্ধভাৱে বিশ্বাস কৰা

২১। সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদে বৈজ্ঞানিক মনোভাৱক উৎসাহিত কৰে?

(a) ২১A (b) ৫১A

(c) ৩৭০ (d) ৩৫৬

২২। টেলিমেডিচিন কিহৰ বাবে উপযোগী?

(a) অনলাইন চিকিৎসা পৰামৰ্শ (b) বতৰৰ পূৰ্বানুমান

(c) কেৱল কৃষিকাৰ্য (d) ওপৰৰ কোনোটোৱে নহয়

? সংক্ষিপ্ত উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions)ঃ

১। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱৰ সংজ্ঞা দিয়া।

২। অসমৰ জনজীৱনত বিজ্ঞানে কেনেদৰে উন্নতি সাধন কৰিছে তাৰ দুটা উদাহৰণ দিয়া।

৩। ভুৱা তথ্য (misinformation) বুলিলে কি বুজায়?

? দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Long Type Questions)ঃ

১। প্ৰযুক্তিয়ে কেনেদৰে সমাজত উপকাৰ আৰু অপকাৰ দুয়ো ধৰণে প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে, আলোচনা কৰা।

২। সমাজত বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ গঢ়ি তোলাত যুৱসমাজৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰা।

? প্ৰকল্প কাৰ্যকলাপ (Project Activity)ঃ

১। তোমালোকৰ সমাজত চলি থকা কোনো এটা জনবিশ্বাস বা লোকাচাৰ লক্ষ্য কৰা। এইটো বৈজ্ঞানিক যুক্তিৰে সমৰ্থিত হয় নে নহয় আলোচনা কৰা আৰু তোমাৰ ফলাফল শ্ৰেণীত উপস্থাপন কৰা।

২। তোমালোকৰ অঞ্চল (জিলা/চহৰ/নগৰ)ত শিক্ষা আৰু স্বাস্থ্যসেৱাত প্ৰযুক্তিয়ে কেনেদৰে সহায় কৰিছে, তাৰ বিষয়ে তথ্য সংগ্ৰহ কৰা। ইয়াৰ ওপৰত ২-৩ পৃষ্ঠাৰ এটা ক্ষেত্ৰ অধ্যয়নৰ প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰা।

৩। তোমাৰ বা তোমাৰ বন্ধু বা পৰিচিত কোনোবাই সন্মুখীন হোৱা এটা চাইবাৰ অপৰাধৰ উদাহৰণৰ ওপৰত ২ পৃষ্ঠাৰ এটা টোকা প্ৰস্তুত কৰা আৰু অনলাইনত সুৰক্ষিত থকাৰ বাবে কিছুমান পৰামৰ্শ দিয়া।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2.(c)	3. (c)	4. (b)
5. (c)	6. (b)	7. (b)	8. (c)
9. (a)	10. (c)	11. (b)	12. (c)
13. (b)	14. (c)	15. (c)	16. (b)
17. (b)	18. (b)	19. (c)	20. (c)
21. (b)	22. (a)		

■ ■ ■

অধ্যায় ৩

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য (Cultural Heritage)

পৰিচয় (Introduction) ঃ

ভাৰত এখন খুবেই বৈচিত্র্যপূৰ্ণ (diversities) দেশ। ইয়াত ভাষা, ধৰ্ম, জাতিগত পটভূমি, ৰীতি-নীতি, খাদ্য, সংগীত আৰু নৃত্য আদিত বহুতো বৈচিত্র্য দেখা যায়। এই বৈচিত্র্যই আমাৰ দেশক অনন্য (unique) কৰি তুলিছে আৰু এইবোৰ বৈচিত্র্যই একতাৰো (unity) সৃষ্টি কৰিছে। এই বৈচিত্র্যসমূহ ভাৰতৰ বিভিন্ন সাংস্কৃতিক গোটসমূহৰ সমৃদ্ধ অৰদান। এই সংস্কৃতিসমূহ প্ৰতিজন ভাৰতীয়ৰ সম্পত্তি। ইয়াত মানুহৰ সামাজিক আৰু বৌদ্ধিক দিশ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। লগতে সৌন্দৰ্যবোধ (aesthetic) আৰু আধ্যাত্মিক অনুভূতিও (spiritual impulses) থাকে, যিবোৰে অজানিতে এজন ব্যক্তিৰ চৰিত্ৰ গঢ়ি তুলিবলৈ বা বিকাশ কৰিবলৈ সহায় কৰে।

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ অৰ্থ (Meaning of Cultural Heritage) ঃ

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য হৈছে এখন সমাজে গঢ়ি তোলা জীৱনধাৰাৰ প্ৰকাশ, যি প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ আগবাঢ়ি যায়। ইয়াৰ ভিতৰত ৰীতি-নীতি, আচৰণ, ঠাই, বস্তু, শিল্পৰ প্ৰকাশ (artistic expressions) আৰু মূল্যবোধ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ দুটা প্ৰকাৰ (Two Types of Cultural Heritage) ঃ

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য দুইপ্ৰকাৰৰ— দৃশ্যমান (Tangible) আৰু অদৃশ্যমান (Intangible)। দৃশ্যমান সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যত দেশৰ ইতিহাস আৰু সংস্কৃতিৰ সৈতে জড়িত গুৰুত্বপূৰ্ণ ঠাইসমূহ যেনে— স্মৃতিস্তম্ভ আৰু পবিত্ৰ

স্থানসমূহ (monuments and shrines) অন্তৰ্ভুক্ত। অদৃশ্যমান সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যত সেইবোৰ দিশ অন্তৰ্ভুক্ত, যিবোৰ চুব নোৱাৰি বা দেখা নাযায়, যেনে— পৰম্পৰাগত সংগীত, লোককথা আৰু ভাষা।

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য অমূল্য (Irreplaceable) আৰু অদ্বিতীয় (unique)। ইয়াক সচেতনভাৱে সংৰক্ষণ কৰিলে ই সংৰক্ষিত হৈ থাকে। এই সংৰক্ষণে সমাজৰ বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পদ হিচাপে কাম কৰে।

এতিয়া আহা "সংস্কৃতি" আৰু "ঐতিহ্য" শব্দ দুটাৰ সংজ্ঞা বুজি লওঁ।

এডৱাৰ্ড টাইলৰৰ মতে, "সংস্কৃতি হৈছে এক জটিল সমষ্টি, য'ত জ্ঞান, বিশ্বাস, শিল্প, নৈতিকতা, আইন, ৰীতি-নীতি আৰু সমাজৰ সদস্য হিচাপে মানুহে লাভ কৰা সকলো দক্ষতা অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।"

লিণ্টনৰ মতে, "সংস্কৃতি হৈছে সামাজিক বংশানুক্ৰম, যি প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰে আগবঢ়োৱা হয়।"

Aas et al (2005)ৰ মতে, "ঐতিহ্য হৈছে সেই সংস্কৃতিৰ ৰূপ, যি সময়ৰ পৰীক্ষাত টিকি (survives) থাকে আৰু মানুহৰ বিবৰ্তনৰ যাত্ৰাৰ জ্বলন্ত প্ৰমাণ হিচাপে প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ আগবাঢ়ে।"

ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ উপাদান (Elements in Cultural Heritage of India), সংস্কৃতি হৈছে জীৱনধাৰা। আমি খোৱা খাদ্য, পিন্ধা কাপোৰ, কথিত ভাষা আৰু উপাস্য দেৱতা বা ভগৱান—এই সকলোবোৰ সংস্কৃতিৰ অংশ।

সহজ ভাষাত ক'বলৈ হ'লে, সংস্কৃতি হৈছে আমি কৰা চিন্তা আৰু কামৰ প্ৰতিফলন। ইয়াৰ লগতে সমাজৰ সদস্য হিচাপে আমি যিবোৰ বস্তু আৰু মূল্যবোধ লাভ কৰোঁ, সেইবোৰো অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। ইয়াত দৃশ্যমান আৰু অদৃশ্যমান— দুয়ো প্ৰকাৰৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ উপাদান অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।

ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ উপাদানসমূহ (The elements of Cultural Heritage of India) ঃ

ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ মুখ্য উপাদানসমূহ হৈছে—

(১)ধৰ্মীয় সংস্কৃতি (Religious culture)

(২) পৰিয়ালৰ গঠন আৰু বিবাহ (Family structure & Marriage)

(৩) উৎসৱসমূহ (Festivals)

(৪) প্ৰীতি-সম্ভাষণ (Greetings)

(৫) জীৱ-জন্তু (Animals)

(৬) খাদ্য-পানীয় (Cuisines)

(৭) সাজ-পাৰ (Clothing)

(৮)ভাষা আৰু সাহিত্য (Language and literature)

(৯)পৰিৱেশ্য কলা (Performing arts)

(১০) দৃশ্য কলা (Visual arts)

(১১) ক্ৰীড়া আৰু সমৰকলা (Sports and martial arts)

ধৰ্মীয় সংস্কৃতি (Religious Culture) ঃ

হিন্দুধৰ্ম, জৈনধৰ্ম, বৌদ্ধধৰ্ম আৰু শিখধৰ্ম— এই সকলো ধৰ্ম "ধম্ম (dhamma)" আৰু "কৰ্ম (karma)"ৰ ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। অহিংসা (অহিংসা অৰ্থাৎ হিংসা নকৰা) ভাৰতীয় ধৰ্মসমূহৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। ইয়াৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় সমৰ্থক আছিল মহাত্মা গান্ধী, যিয়ে অসহযোগ আন্দোলনৰ জৰিয়তে ভাৰতক ব্ৰিটিছ শাসনৰ বিৰুদ্ধে একত্ৰিত কৰিছিল। এই দৰ্শনে আমেৰিকাৰ নাগৰিক অধিকাৰ আন্দোলনৰ সময়ত মাৰ্টিন লুথাৰ কিং জুনিয়ৰকো (Martin Luther King, Jr.) প্ৰেৰণা যোগাইছিল।

২০১১ চনৰ জনগণনাৰ অনুসাৰে, ভাৰতৰ ৭৯.৮% লোক হিন্দুধৰ্ম পালন কৰে। ইছলাম (১৪.২%), খ্ৰীষ্টান (২.৩%), শিখ (১.৭%), বৌদ্ধ (০.৭%) আৰু জৈন (০.৪%) ধৰ্ম হৈছে ভাৰতত আন মুখ্য ধৰ্মসমূহ।

পৰিয়ালৰ গঠন আৰু বিবাহ (Family Structure and Marriage) ঃ

পৰিয়ালৰ গঠন (Family Structure) ঃ

ভাৰতত যৌথ পৰিয়াল ব্যৱস্থা এক প্ৰচলিত পৰম্পৰা। এই ব্যৱস্থাত পিতৃ-মাতৃ, সন্তান, সন্তানৰ স্বামী বা পত্নী আৰু তেওঁলোকৰ সন্তান আদি একেলগে বাস কৰে। সাধাৰণতে, এই যৌথ পৰিয়ালত বয়োজ্যেষ্ঠ পুৰুষ সদস্যজন পৰিয়ালৰ মুৰব্বী হয়। তেওঁ গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্তসমূহ লয় আৰু নীতি-নিয়ম নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু আন সদস্যসকলে সাধাৰণতে সেইবোৰ মানি চলে।

বিবাহ (Marriage) ঃ

ভাৰতীয় সমাজ ব্যৱস্থাত পৰিয়ালৰ লোকে চাই-চিতি কৰা বিবাহ (Arranged Marriage) বহুকাল ধৰি চলি অহা এক সাধাৰণ পৰম্পৰা। আজিও অধিকাংশ ভাৰতীয়ৰ বিবাহ পিতৃ-মাতৃ আৰু পৰিয়ালৰ সন্মানীয় সদস্যসকলৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত হয়।

উৎসৱসমূহ (Festivals) ঃ

ভাৰত এখন বহু-সংস্কৃতিসম্পন্ন (multi-cultural), বহু জাতি-জনগোষ্ঠী (multi-ethnic) আৰু বহু-ধৰ্মীয় সমাজ (multi-religious society), সেয়েহে ইয়াত বিভিন্ন ধৰ্মৰ বন্ধৰ দিন আৰু উৎসৱসমূহ উদযাপন কৰা হয়। দেৱালী সমগ্ৰ দেশত হিন্দু, শিখ, বৌদ্ধ আৰু জৈন ধৰ্মৰ লোকসকলে উদযাপন কৰে। বুদ্ধ পূৰ্ণিমা, কৃষ্ণ জন্মাষ্টমী আদি উৎসৱ বৌদ্ধ আৰু হিন্দুসকলে উদযাপন কৰে। শিখ ধৰ্মৰ উৎসৱসমূহ যেনে— গুৰু নানক জয়ন্তী, বৈশাখী পঞ্জাব আৰু দিল্লীৰ শিখ আৰু হিন্দুসকলে ধুমধামকৈ উদযাপন কৰে। ভাৰতত উদযাপিত ইছলাম ধৰ্মৰ উৎসৱসমূহ হৈছে— ঈদ-উল-ফিতৰ, বকৰিদ, মিলাদ-উন-নবী, মহৰম। খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ উৎসৱসমূহ

হৈছে— ইষ্টাৰ, গুড ফ্ৰাইডে আৰু বড়দিন। ইয়াৰ উপৰি প্ৰতিখন ৰাজ্যৰ নিজা নিজা উৎসৱ আছে। অসমৰ প্ৰধান উৎসৱ হৈছে বিহু; সেইদৰে কেৰালামত ওনাম (Onam), তামিলনাডুত পঙ্গল (Pongal), পঞ্জাব আৰু হাৰিয়ানাত লোহৰি (Lohri) আদি উদযাপন কৰা হয়। এই উৎসৱসমূহৰ অধিকাংশই কৃষিভিত্তিক।

সম্ভাষণ (Greetings) ঃ

ভাৰতত পৰস্পৰে সম্ভাষণ জনোৱাৰ বাবে সাধাৰণতে "নমস্কাৰ" বা "নমস্তে" শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হয় (যদিও আন ভাষাতো সম্ভাষণসূচক শব্দ আছে)। হাত যোৰ (hand folded) কৰি কৰা এই ভঙ্গীৰ (gesture) সম্ভাষণ কেতিয়াবা শব্দ নোকোৱাকৈও কৰা হয়। "নমস্কাৰ" শব্দটো সংস্কৃত "নমঃ"ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অৰ্থ হৈছে "মই আপোনাক নমন কৰোঁ"। ভাৰতৰ অধিকাংশ পৰিয়ালত সৰুসকলে ডাঙৰসকলৰ পৰা আশীৰ্বাদ ল'বলৈ সম্ভাষণ কৰে, এই প্ৰথাক প্ৰণাম বুলি কোৱা হয়।

খাদ্য-পানীয় (Cuisine) ঃ

ভাৰতীয় খাদ্য অঞ্চলভেদে ভিন্ন ভিন্ন। ইয়াক সাধাৰণতে পাঁচটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি— উত্তৰ ভাৰত, দক্ষিণ ভাৰত, পূব ভাৰত, পশ্চিম ভাৰত আৰু উত্তৰ-পূৰ্বাঞ্চল। বিভিন্ন মছলা (spices) আৰু বনৌষধিৰ ব্যৱহাৰ, বিভিন্ন ৰন্ধন পদ্ধতি (cooking techniques) আৰু ৰেচিপিৰ (recipes) বাবে ভাৰতীয় খাদ্যৰ বৈচিত্ৰ্য পৰিলক্ষিত হয়। যদিও ভাৰতত বহু খাদ্য নিৰামিষ, তথাপিও বহু খাদ্যত মাংস (মুৰ্গী, ছাগলী, গাহৰি), মাছ, কণী আৰু সাগৰীয় খাদ্য (seafood) ব্যৱহাৰ কৰা হয়। পূব ভাৰতৰ ৰাজ্যসমূহত (বিশেষকৈ পশ্চিমবংগ) আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ ৰাজ্যসমূহত (কেৰালাম, তামিলনাডু) মাছভিত্তিক খাদ্য বেছি জনপ্ৰিয়।

সাজপাৰ (Clothing) ঃ

ভাৰতত মানুহৰ জাতি-জনগোষ্ঠী ভেদে, ভৌগোলিক অৱস্থান ভেদে, জলবায়ু আৰু সংস্কৃতিৰ ওপৰত সাজপাৰ নিৰ্ভৰ কৰে। অতীতৰপৰা পুৰুষ আৰু মহিলাই পৰিধান কৰি অহা সাধাৰণ কাপোৰ যেনে— ধুতি, লুঙি, শাৰীৰ পৰা বিকাশ হৈ আজি জটিল আৰু আকৰ্ষণীয় সাজপাৰত পৰিণত হৈছে। এইবোৰ কেৱল দৈনন্দিন জীৱনতে নহয়; উৎসৱ, ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান (rituals) আৰু নৃত্য-প্ৰদৰ্শনতো (dance performances) ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ভাৰতত কাপোৰৰ বয়ন, সূতা, ৰং আৰু সামগ্ৰীৰ ক্ষেত্ৰতো বহুত বিচিত্ৰতা দেখা যায়। ইয়াত বিভিন্ন ধৰণৰ এম্ব্ৰয়ডাৰী (embroidery), খোদিত (prints) আৰু হাতৰ কামৰ শৈলীৰো ব্যৱহাৰ দেখা যায়। ভাৰতত পৰম্পৰাগত (traditional) আৰু পাশ্চাত্য পৰিধানৰ (western styles) এক মিশ্ৰ ৰূপো দেখা যায়।

ভাষা আৰু সাহিত্য (Languages & Literature) ঃ

ভাষা (Languages) ঃ

সাম্প্ৰতিক লোকপিয়লৰ তথ্য অনুসাৰে, ভাৰতত মাতৃভাষা (mother tongues) হিচাপে ১৯, ৫০০তকৈ অধিক ভাষা বা উপভাষা (languages or dialects) ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ভাৰতত প্ৰায় ১২১ কোটিৰো অধিক

জনসংখ্যাৰ ভিতৰত ১০,০০০ বা তাৰ অধিক মানুহে কোৱা ১২১টা ভাষা আছে। ২০১১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসাৰে এই ১২১টা ভাষাৰ ভিতৰত ২২টা ভাষা ভাৰতৰ সংবিধানৰ অষ্টম সূচীত অন্তৰ্ভুক্ত। এইবোৰ হৈছে— (১) অসমীয়া (২) বাংলা (৩) গুজৰাটী (৪) হিন্দী (৫) কানাড়া (৬) কাশ্মীৰী (৭) কংকণী (৮) মালায়ালম (৯) মণিপুৰী (১০) মাৰাঠী (১১) নেপালী (১২) ওড়িয়া (১৩) পাঞ্জাবী (১৪) সংস্কৃত (১৫) সিন্ধী (১৬) তামিল (১৭) তেলেগু (১৮) উদু (১৯) বড়ো (২০) চাওতালী (২১) মৈথিলী আৰু (২২) ডোগ্ৰী।

সংস্কৃত ভাষাই ভাৰতীয় ভাষা আৰু সাহিত্যত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে। ভাৰতৰ আটাইতকৈ বেছি ব্যৱহৃত ভাষা হিন্দী, যিটো দিল্লী অঞ্চলৰ উপভাষাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা এটা "সংস্কৃতমুখী" (Sanskritised register) ভাষা। ইয়াৰ উপৰি আধুনিক ইন্দো-আৰ্য, মুণ্ডা আৰু দ্ৰাবিড় ভাষাসমূহেও সংস্কৃতৰ পৰা প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে বহু শব্দ গ্ৰহণ কৰিছে। অনুমান কৰা হয় যে আধুনিক ইন্দো-আৰ্য ভাষাসমূহৰ প্ৰায় ৫০% শব্দভাণ্ডাৰ সংস্কৃতৰ পৰা আহিছে।

সাহিত্য (Literature) ঃ

ভাৰতীয় সাহিত্য মানে ভাৰতৰ সৈতে সম্পৰ্কিত সাহিত্যসমূহ। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ আটাইতকৈ পুৰণি ৰচনাসমূহ প্ৰথমে মৌখিকভাৱে প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল। সংস্কৃত সাহিত্যৰ আৰম্ভণি ঋগ্বেদৰ পৰা, যি ১৫০০-১২০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব সময়ৰ পবিত্ৰ স্তোত্ৰৰ সংকলন। ৰামায়ণ আৰু মহাভাৰত এই দুখন মহাকাব্য খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম সহস্ৰাব্দৰ শেষভাগত প্ৰকাশ পায়। প্ৰথম সহস্ৰাব্দৰ আৰম্ভণিৰ কেইশতকত সংস্কৃত সাহিত্যৰ বিশেষ বিকাশ হৈছিল। কানাড়া আৰু তেলেগু ভাষাৰ সাহিত্য মধ্যযুগত অৰ্থাৎ ৯ম আৰু ১০ম শতিকাত বিকাশ লাভ কৰে।

পৰিৱেশ্য কলা (Performing Arts) ঃ

ভাৰত পৰিৱেশ্য কলাৰ ক্ষেত্ৰত এখন শক্তিশালী দেশ। ইয়াত ৰঙীন আৰু বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ পৰম্পৰাসমূহে মানুহৰ প্ৰতিভা সুন্দৰকৈ প্ৰকাশ কৰে। এই পৰম্পৰাসমূহে দেশৰ আধ্যাত্মিক অতীত আৰু বৰ্তমানৰ মাজত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ যোগসূত্ৰ হিচাপে কাম কৰে। ইয়াৰ বহুকেইটা ৰূপ (many forms)-ক ইউনেস্কো (UNESCO)-ই অদৃশ্য সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য হিচাপে স্বীকৃতি দিছে।

নৃত্য (Dance) ঃ

ভাৰতত নৃত্য কলাৰ এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে। হিন্দু সংস্কৃত গ্ৰন্থ নাট্যশাস্ত্ৰ (Natyashastra) আৰু অভিনয় দৰ্পণ (Abhinaya Darpana) প্ৰায় ২০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্বৰ পৰা প্ৰথম সহস্ৰাব্দৰ আৰম্ভণিতে লিখা হৈছিল বুলি ধৰা হয়। ভাৰতৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বিভিন্ন ধৰণৰ নৃত্যৰ উৎপত্তি হৈছে। ভাৰতীয় নৃত্যধাৰাত মুঠ আঠবিধ শাস্ত্ৰীয় নৃত্য আছে, যিবোৰত পৌৰাণিক কাহিনীৰ উপাদান থাকে। এইবোৰ হৈছে— তামিলনাডুৰ ভৰতনাট্যম, উত্তৰ প্ৰদেশৰ কথক, কেৰেলমৰ কথাকলি আৰু মোহিনীআট্টম, অন্ধ্ৰ প্ৰদেশৰ কুচিপুড়ি, কৰ্ণাটকৰ যক্ষগান, মণিপুৰৰ মণিপুৰী, ওড়িশাৰ ওডিশী আৰু অসমৰ সত্ৰীয়া।

সংগীত (Music) ঃ

সংগীত ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। প্ৰায় ২০০০ বছৰৰ পুৰণি সংস্কৃত গ্ৰন্থ নাট্যশাস্ত্ৰত বাদ্যযন্ত্ৰসমূহ বৰ্গীকৰণ কৰাৰ পাঁচটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰা হৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত এটা পদ্ধতিত বাদ্যযন্ত্ৰসমূহক চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে— ততবাদ্য, অৱনদ্ধ বাদ্য, ঘনবাদ্য আৰু সুষিৰ বাদ্য।

সুৰদাস, তুলসীদাস, কবীৰ আৰু মীৰাবাঈৰ গীতসমূহ আজিও অতি জনপ্ৰিয়। ষোড়শ শতিকাৰ ভিতৰত উত্তৰ ভাৰতীয় (হিন্দুস্তানী সংগীত) আৰু দক্ষিণ ভাৰতীয় (কাৰ্ণাটকী সংগীত)ৰ মাজত স্পষ্ট পাৰ্থক্য দেখা যায়।

নাটক আৰু থিয়েটাৰ (Drama and Theatre) ঃ

ভাৰতীয় নাটক আৰু থিয়েটাৰৰো সংগীত আৰু নৃত্যৰ সৈতে এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে। শকুন্তলা আৰু মেঘদূত পুৰণি নাটকৰ ভিতৰত অন্যতম। কেৰলমৰ কুটিয়াট্টম (Kutiyattam) হৈছে প্ৰাচীন সংস্কৃত থিয়েটাৰৰ একমাত্ৰ জীৱিত উদাহৰণ, যাৰ উৎপত্তি খ্ৰীষ্টীয় যুগৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত হৈছিল বুলি ধৰা হয়। ইয়াক UNESCO-এ "মানৱ জাতিৰ মৌখিক আৰু অদৃশ্য ঐতিহ্যৰ এক অনন্য নিদৰ্শন" হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। ই নাট্যশাস্ত্ৰৰ নিয়ম কঠোৰভাৱে অনুসৰণ কৰে। নাট্যাচাৰ্য মণি মাধৱ চাক্যাৰক এই পুৰণি নাট্য পৰম্পৰাক বিলুপ্তিৰ গৰাহ পৰা পুনৰুদ্ধাৰৰ বাবে কৃতিত্ব দিয়া হয়। তেওঁ ৰস অভিনয় দক্ষতাৰ বাবে বিখ্যাত আছিল।

দৃশ্য কলা (Visual Arts) ঃ

চিত্ৰকলা (Paintings) ঃ

ভাৰতীয় চিত্ৰকলাৰ এক দীঘলীয়া পৰম্পৰা আৰু ইতিহাস আছে যদিও জলবায়ু পৰিস্থিতিৰ বাবে মাত্ৰ কিছুসংখ্যকহে সংৰক্ষিত হৈ আছে। আটাইতকৈ পুৰণি ভাৰতীয় চিত্ৰসমূহ হৈছে প্ৰাগৈতিহাসিক যুগৰ শিলাচিত্ৰ, যেনে— ভীমবেটকা (Bhimbetka) শিলাশ্ৰয়ত পোৱা চিত্ৰসমূহ, যিবোৰ প্ৰায় ১০,০০০ বছৰ পুৰণি। ভাৰতীয় চিত্ৰকলাক সাধাৰণতে তিনিটা ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি— দেৱাল চিত্ৰ (murals), ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰ (miniatures) আৰু কাপোৰত অঁকা চিত্ৰ। দেৱাল চিত্ৰসমূহ ডাঙৰ আকাৰৰ হয় আৰু পকা গাঁথনিৰ দেৱালত অঁকা হয়, যেনে— অজন্তাৰ গুহা আৰু কৈলাশনাথ মন্দিৰ। ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰসমূহ অতি সৰু আকাৰত কাগজ বা কাপোৰৰ দৰে সহজে নষ্ট হোৱা বস্তুত অঁকা হয়।

ভাস্কৰ্য (Sculptures) ঃ

ভাৰতত ভাস্কৰ্যৰ আৰম্ভণি সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ সময়ত হৈছিল, য'ত শিলৰ আৰু পিতলৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে। পিছত হিন্দুধৰ্ম, বৌদ্ধধৰ্ম আৰু জৈনধৰ্মৰ বিকাশৰ লগে লগে ভাৰতত অতি সূক্ষ্ম পিতলৰ মূৰ্তি আৰু মন্দিৰত খোদিত শিল্পৰ বিকাশ হয়।

কিছুমান ডাঙৰ মন্দিৰ, যেনে— ইলোৰা (Ellora), শিলৰ টুকুৰা ব্যৱহাৰ নকৰি একেটা ডাঙৰ শিলৰ ওপৰত খোদাই কৰি বনোৱা হৈছিল। খ্ৰীষ্টীয় যুগৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত ভাৰতৰ প্ৰধান ধৰ্মসমূহে ধৰ্মীয় মূৰ্তিৰ ব্যৱহাৰ আৰম্ভ কৰিছিল আৰু শিলৰ ব্যৱহাৰ ধীৰে ধীৰে বৃদ্ধি পাইছিল।

স্থাপত্য (Architecture) ঃ

ভাৰতীয় স্থাপত্যৰ ইতিহাস, সংস্কৃতি আৰু ধৰ্মৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। বিভিন্ন স্থাপত্য শৈলীৰ ভিতৰত হিন্দু মন্দিৰৰ স্থাপত্য আৰু ইন্দো-ইছলামিক স্থাপত্য আটাইতকৈ জনাজাত। এই দুয়োটাৰ মাজতো বহু স্থানীয় শৈলী দেখা যায়। চহৰ পৰিকল্পনাৰ এক উৎকৃষ্ট উদাহৰণ হৈছে সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ হৰপ্পাৰ স্থাপত্য। তেতিয়া মানুহে পোৰা ইটাৰে বনোৱা ঘৰ, সৰল ৰেখাত সজোৱা ৰাস্তা, উন্নত আৱৰ্জনা নিষ্কাশন ব্যৱস্থা, পানী যোগান ব্যৱস্থা, খাদ্যৰ গুদাম, দুৰ্গ আৰু ডাঙৰ অ-বাসস্থানীয় ভৱনসমূহৰ মাজত বাস কৰিছিল। ভাৰতৰ বহু পুৰণি স্থাপত্য কাঠেৰে নিৰ্মিত আছিল, কিন্তু সেইবোৰ আজিও সংৰক্ষিত নহয়।

ক্ৰীড়া আৰু সমৰকলা (Sports & Martial Arts) ঃ

ক্ৰীড়া (Sports) ঃ

ভাৰতবৰ্ষত বিভিন্ন ধৰণৰ খেল-ধেমালি আছে। যিবোৰ জনজাতীয় খেলৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ক্ৰিকেট, বেডমিণ্টন আৰু ফুটবলৰ দৰে জনপ্ৰিয় খেললৈকে বিস্তৃত। ভাৰতৰ সংস্কৃতি, মানুহ আৰু জনজাতিৰ বৈচিত্ৰ্যৰ লগতে ঔপনিৱেশিক ইতিহাসতো দেশখনৰ বিভিন্ন খেলক প্ৰতিফলিত কৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে, ক্ৰিকেট ইংৰাজসকলে ভাৰতলৈ লৈ আহিছিল, ই এতিয়া অতি জনপ্ৰিয় খেল হৈ পৰিছে। ডবা (Chess) খেলক উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত উৎপত্তি হোৱা বুলি ধৰা হয়। ইয়াৰ প্ৰাচীন ৰূপ "চতুৰঙ্গ (Chaturanga)" ষষ্ঠ শতিকাত জনাজাত আছিল। ভাৰতত উৎপত্তি হোৱা আৰু এতিয়াও জনপ্ৰিয় হৈ থকা আন খেলসমূহ হৈছে— কাবাডী, গিলি-ডাণ্ডা (Gilli-danda) আৰু খো-খো আদি। দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰম্পৰাগত খেলসমূহৰ ভিতৰত সাপ নৌকা দৌৰ (Snake Boat Race) আৰু কুট্টিয়ুমকলুম (Kuttiyum kolum) উল্লেখযোগ্য। পোলো (Polo) নামৰ আধুনিক খেলবিধ মণিপুৰত উৎপত্তি হৈছিল। প্ৰথম পোলো ক্লাব অসমৰ শিলচৰত ১৮৩৩ চনত স্থাপন কৰা হৈছিল।

সমৰকলা (Martial Arts) ঃ

ভাৰতীয় সমৰকলাই এছিয়াৰ আন সমৰকলাসমূহত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে। খ্ৰীষ্টপূৰ্ব তৃতীয় শতিকাৰ পতঞ্জলিৰ যোগসূত্ৰত (Yoga Sutras) দেহৰ ভিতৰত থকা নিৰ্দিষ্ট স্থানত মন একাগ্ৰ কৰি ধ্যান কৰাৰ শিক্ষা দিয়া হৈছিল, যাক পিছত সমৰকলাত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কিছুমান ঐতিহাসিক তথ্য অনুসৰি, দক্ষিণ ভাৰতৰ বৌদ্ধ সন্ন্যাসী বোধিধৰ্ম (Bodhidharma) চাওলিন কুংফুৰ অন্যতম প্ৰতিষ্ঠাপক আছিল।

আটাইতকৈ জনাজাত সমৰকলাৰ ভিতৰত এটা হৈছে কলাৰিপায়ত্তু (Kalaripayattu)। সঙ্গম সাহিত্যত (৪০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব — ৬০০ খ্ৰীষ্টীয়) এই সমৰকলাৰ উল্লেখ পোৱা যায় আৰু ইয়াক পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ পুৰণি সমৰকলাৰ ভিতৰত এটা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ (Characteristics of Indian Culture) ঃ

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্যসমূহে দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ প্ৰকাশ কৰে।

"বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য" হৈছে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য।

ভাৰতত বিভিন্ন ধৰণৰ বৈচিত্ৰ্য থাকিলেও এইবোৰে মিলি এক শক্তিশালী ঐক্য গঢ়ি তোলে।

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ ১৫টা বৈশিষ্ট্য তলত দিয়া হ'ল—

বৈচিত্ৰ্য (Diversity)	ঐক্য (Unity in Diversity)
(১) শাৰীৰিক বৈচিত্ৰ্য	(৯) ভৌগোলিক ঐক্য
(২) জাতিগত বৈচিত্ৰ্য	(১০) ৰাজনৈতিক ঐক্য
(৩) ভাষাগত বৈচিত্ৰ্য	(১১) ধৰ্মীয় ঐক্য
(৪) লিখিত আৰু সাহিত্যিক বৈচিত্ৰ্য	(১২) সাংস্কৃতিক ঐক্য
(৫) সামাজিক-সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য	(১৩) হস্তলিপি, ভাষাগত আৰু সাহিত্যিক ঐক্য
(৬) ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰ্য	(১৪) সামাজিক-আৰ্থিক ঐক্য
(৭) আৰ্থিক বৈচিত্ৰ্য	(১৫) শাৰীৰিক সমৰূপতা
(৮) ৰাজনৈতিক বৈচিত্ৰ্য	

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ "বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য" এই গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য কিছুমানৰ বিষয়ে আলোচনা তলত আগবঢ়োৱা হৈছে—

(ক) জাতিগত বৈচিত্ৰ্য (Racial Diversity) ঃ

ভাৰত এখন অত্যন্ত বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ দেশ, যাৰ জনসংখ্যা হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ প্ৰব্ৰজন আৰু সংমিশ্ৰণৰ ফলত গঢ় লৈ উঠিছে। ইয়াৰ ফলত বিভিন্ন জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ এক সমৃদ্ধ সংমিশ্ৰণ দেখা যায়।

এই জাতিগত গোটসমূহৰ ভিতৰত আছে—

(১) প্ৰাক-দ্ৰাবিড় (Pre-Dravidian)

(২) দ্ৰাবিড় (Dravidian)

(৩) ইন্দো-আৰ্য (Indo-Aryan)

(৪) তুৰ্ক-ইৰানীয় (Turko-Iranian)

(৫) স্কিথো-দ্ৰাবিড় (Scytho-Dravidian)

(৬) আৰ্য-দ্ৰাবিড় (Arya-Dravidian)
(৭) মংগোলীয় (Mongoloid)
(৮) মংগোলীয়-দ্ৰাবিড় (Mongoloid-Dravidian)

(খ) ভাষাগত বৈচিত্ৰ্য (Linguistic Diversity) ঃ

ভাৰতত প্ৰায় ১২১ কোটি জনসংখ্যাৰ ভিতৰত ১০,০০০ বা তাৰ অধিক মানুহে কোৱা ১২১টা ভাষা আছে। ২০১১ চনৰ লোকপিয়ল অনুসৰি এই ১২১টা ভাষাৰ ভিতৰত ২২টা ভাষা ভাৰতৰ সংবিধানৰ অষ্টম সূচীত অন্তৰ্ভুক্ত। এইবোৰ হৈছে— অসমীয়া, বাংলা, গুজৰাটী, হিন্দী, কানাড়া, কাশ্মীৰী, কংকণী, মালায়ালম, মণিপুৰী, মাৰাঠী, নেপালী, ওড়িয়া, পাঞ্জাবী, সংস্কৃত, সিন্ধী, তামিল, তেলেগু, উৰ্দু, বড়ো, চাওতালী, মৈথিলী আৰু ডোগ্ৰী।

(গ) সামাজিক-সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য (Socio-Cultural Diversity) ঃ

শাৰীৰিক বৈশিষ্ট্য, জাতিগত গঠন আৰু ভাষাৰ ভিন্নতাৰ ফলত মানুহৰ সাজপাৰ, খাদ্যাভ্যাস, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিশ্বাস আদিৰ যথেষ্ট পাৰ্থক্য দেখা যায়। ভাৰতৰ মানুহসকলৰ সামাজিক আচৰণত যথেষ্ট পাৰ্থক্য আছে আৰু এই সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য ৰাজ্যভেদে বেলেগ বেলেগ হয়।

হিন্দু সমাজ পৰম্পৰাগতভাৱে চাৰিটা বৰ্ণ ব্যৱস্থাত বিভক্ত— ব্ৰাহ্মণ, ক্ষেত্ৰিয়, বৈশ্য আৰু শূদ্ৰ।

ভাৰতীয় সমাজৰ পৰম্পৰা, ৰীতি-নীতি আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানসমূহতো আঞ্চলিক বৈচিত্ৰ্য দেখা যায়। সামাজিক অনুষ্ঠান, উৎসৱ আৰু আচাৰসমূহ পালন কৰাৰ ক্ষেত্ৰতো বিভিন্ন ধৰণৰ উপাদান দেখা যায়।

(ঘ) ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰ্য (Religious Diversity) ঃ

পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ ধৰ্মীয়ভাৱে বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ দেশসমূহৰ ভিতৰত ভাৰতবৰ্ষ অন্যতম। ই বহুতো বিশ্বখ্যাত ধৰ্মৰ জন্মস্থান, যেনে— হিন্দুধৰ্ম, ইছলাম, বৌদ্ধধৰ্ম, জৈনধৰ্ম, খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম আৰু শিখধৰ্ম।

(ঙ) ভৌগোলিক ঐক্য (Geographical Unity) ঃ

এখন দেশৰ সংস্কৃতিৰ ঐক্য বহুলাংশে ইয়াৰ ভূগোলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ভূগোলেই এটা সভ্যতাৰ বিস্তাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰে। ভাৰতৰ ভৌগোলিক ঐক্য এটা প্ৰাচীন ধাৰণা, যি প্ৰাচীন কালৰ পৰা ইয়াৰ বাসিন্দাসকলৰ মনত গভীৰভাৱে আছিল। এই ঐক্যৰ প্ৰথম প্ৰকাশ আছিল— হিমালয়ৰ পৰা কুমাৰিকা অন্তৰীপলৈ সমগ্ৰ দেশখনক "ভাৰতবৰ্ষ" নামেৰে অভিহিত কৰা, যাৰ অৰ্থ হৈছে "ভাৰত ভূমি"।

(চ) ধৰ্মীয় ঐক্য (Religious Unity) ঃ

ভাৰত এখন দেশ য'ত বিভিন্ন ধৰ্ম মুক্তভাৱে গ্ৰহণ আৰু পালন কৰা হয়। ভাৰতীয় সংবিধানত ব্যৱহাৰ কৰা "ধৰ্মনিৰপেক্ষ" (secular) শব্দটোৱে সকলো ধৰ্মৰ সমতা নিশ্চিত কৰে। ইয়াত সকলো ধৰ্ম আৰু বিশ্বাসৰ লোকসকলে এই স্বাধীনতা উপভোগ কৰে।

(ছ) সাংস্কৃতিক ঐক্য (Cultural Unity) ঃ

ভাৰতত অসংখ্য বৈচিত্ৰ্য থাকিলেও সাংস্কৃতিক ঐক্য অতি শক্তিশালী। ভাৰতীয় জীৱনৰ সংস্কৃতিৰ মূল বিচাৰিলে বৈদিক যুগলৈ উভতি যাব লাগিব। এই মূল সময়ৰ লগে লগে বিস্তাৰ লাভ কৰি ভাৰতীয় সংস্কৃতিত বিকাশ লাভ কৰে। এইদৰে সাহিত্যিক চিন্তা, দৰ্শন, দৃষ্টিভংগী, পৰম্পৰা আৰু আচৰণৰ এক মৌলিক ঐক্য সমগ্ৰ দেশজুৰি দেখা যায়। সামাজিক অনুষ্ঠান, ধৰ্মীয় আচাৰ, উৎসৱ আৰু জীৱনধাৰা দেশৰ সকলো ঠাইতে প্ৰায় একে ধৰণৰ। পৰিয়ালৰ পবিত্ৰতা, বৰ্ণ ব্যৱস্থাৰ নিয়ম, মৃতদেহ দাহ কৰাৰ ৰীতি, ৰান্ধনি ঘৰৰ পৰিচ্ছন্নতা আদি সকলো গোষ্ঠী আৰু সমাজত একে ধৰণে দেখা যায়।

(জ) হস্তলিপি, ভাষাগত আৰু সাহিত্যিক ঐক্য (Scriptural, Linguistic and Literary Unity) ঃ

যদিও ভাৰতত বহু ভাষা, উপভাষা আৰু লিপিত সাহিত্য আছে, তথাপি ইয়াৰ মাজত এক ধৰণৰ একতা আৰু ঐক্য দেখা যায়। ব্ৰাহ্মী লিপি ভাৰতৰ আটাইতকৈ পুৰণি লিপি। আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাৰ লিপিসমূহ এই লিপিৰ পৰাই বিকাশ লাভ কৰিছে। বৰ্তমান ভাৰতীয় সংবিধানে দেৱনাগৰী লিপিক ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষাৰ লিপি হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। বিভিন্ন ভাষাই ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্য বজাই ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰাৰ লগতে বিভিন্ন অঞ্চলৰ সাহিত্যতো এই ঐক্যৰ প্ৰতিফলন দেখা যায়। সংস্কৃত সাহিত্য হৈছে আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাৰ লেখক, কবি আৰু নাট্যকাৰসকলৰ প্ৰধান প্ৰেৰণা আৰু উপাদানৰ উৎস। বেদ, উপনিষদ, গীতা আৰু কালিদাস, জয়দেৱ আদিৰ ৰচনাসমূহ আঞ্চলিক সাহিত্যৰ অমূল্য সম্পদ।

(ঝ) সামাজিক-আৰ্থিক ঐক্য (Socio-economic Unity) ঃ

ভাৰতীয় জীৱনৰ সামাজিক বৈচিত্ৰ্য বহু ক্ষেত্ৰত উপৰুৱা। সাজপাৰ, খাদ্য আৰু আন আন দিশত পাৰ্থক্য থাকিলেও ইয়াৰ ভিতৰত এক পৰম্পৰাগত ঐক্যও দেখা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, অঞ্চলভেদে সাজপাৰৰ ভিন্নতা থাকিলেও ধুতি আৰু শাৰী আজিও পৰম্পৰাগত ভাৰতীয় সাজপাৰ হিচাপে বিদ্যমান। খাদ্যাভ্যাস ভিন্ন হ'লেও মাটিত বহি আহাৰ গ্ৰহণ কৰা পদ্ধতি আৰু নিৰামিষ-আমিষ খাদ্যৰ ব্যৱস্থাতো এক সাধাৰণ ধাৰা দেখা যায়।

ভাৰতত আৰ্থিক অসমতা স্পষ্ট ৰূপত দেখা যায়। তথাপি এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল যে ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ মূল হৈছে কৃষি। অৰ্থাৎ ভাৰতীয় অৰ্থনীতি মূলতঃ কৃষিভিত্তিক। মাটিত কাম কৰা কৃষকৰ পৰা মাটিৰ গৰাকীলৈকে সকলোৰে জীৱনধাৰা কৃষিৰ উৎপাদনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

ইয়াৰ উপৰি কৃষিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতাৰ বাবে ভাৰতত বহু কৃষিভিত্তিক উদ্যোগো গঢ় লৈ উঠিছে।

উপসংহাৰ (Conclusion) ঃ

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যই আমাৰ জীৱনত অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে, যিয়ে আমাক আমাৰ ধৰ্ম, পৰম্পৰা আৰু বিশ্বাসৰ সৈতে জড়িত কৰি ৰাখে।

আমাৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সংৰক্ষণ কৰাৰ সৰ্বোত্তম উপায় হৈছে ইয়াক আনৰ সৈতে ভাগ-বতৰা কৰা। ভৱিষ্যত প্ৰজন্মৰ বাবে বিশ্ব ইতিহাস সংৰক্ষণ কৰাটো আমাৰ দায়িত্ব, যাতে তেওঁলোকেও আমাৰ দৰে অতীত আৰু নিজৰ মূলৰ বিষয়ে জানিবলৈ সমান সুযোগ-সুবিধা লাভ কৰে।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুবিকল্পী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১. সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যই বুজায়-
(a) কেৱল ঐতিহাসিক স্মৃতিস্তম্ভ (b) প্ৰজন্মৰ পৰা প্ৰজন্মলৈ আগবঢ়োৱা জীৱনধাৰা
(c) কেৱল ৰজাসকলৰ পৰম্পৰা (d) আধুনিক প্ৰযুক্তি

২. সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যক সাধাৰণতে ভাগ কৰা হয়—
(a) প্ৰাচীন আৰু আধুনিক (b) গাঁও আৰু চহৰ
(c) দৃশ্যমান আৰু অদৃশ্যমান (d) ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়

৩. তলৰ কোনটো দৃশ্যমান ঐতিহ্যৰ উদাহৰণ?
(a) ভাষা (b) সংগীত
(c) স্মৃতিস্তম্ভ (d) লোককথা

৪. অদৃশ্য সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যত অন্তৰ্ভুক্ত—
(a) ভৱন (b) মন্দিৰ
(c) পৰম্পৰাগত সংগীত আৰু লোককথা (d) ৰাস্তা

৫. এডৱাৰ্ড টাইলৰৰ মতে সংস্কৃতিত অন্তৰ্ভুক্ত—
(a) কেৱল শিল্প (b) জ্ঞান, বিশ্বাস, আইন, ৰীতি-নীতি
(c) কেৱল ধৰ্ম (d) কেৱল পৰম্পৰা

৬. "সংস্কৃতি হৈছে সামাজিক বংশানুক্ৰম" বুলি কোনে কৈছিল?
(a) এডৱাৰ্ড টাইলৰ (b) লিন্টন
(c) গান্ধী (d) কালিদাস

৭. ভাৰতত যৌথ পৰিয়াল ব্যৱস্থাৰ মূৰব্বী সাধাৰণতে—
(a) সৰু সদস্য (b) জ্যেষ্ঠ মহিলা
(c) জ্যেষ্ঠ পুৰুষ সদস্য (d) চৰকাৰ

৮. ভাৰতৰ বিবাহ ব্যৱস্থা সাধাৰণতে নিৰ্ধাৰণ কৰে—
(a) বন্ধু-বান্ধৱে (b) চৰকাৰে
(c) পিতৃ-মাতৃ আৰু পৰিয়ালৰ সদস্যসকলে (d) শিক্ষকসকলে

৯. তলৰ কোনটো উৎসৱ অসমৰ সৈতে সম্পৰ্কিত?

(a) পঙ্গল (b) লোহৰি
(c) বিহু (d) ওনাম

১০. "নমস্তে"ৰ অৰ্থ হৈছে—

(a) বিদায় (b) স্বাগতম
(c) মই আপোনাক নমস্কাৰ কৰোঁ (d) ধন্যবাদ

১১. ভাৰতীয় খাদ্য-পানীয়ৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে—

(a) বৈচিত্ৰ্যৰ অভাৱ (b) মছলা আৰু বনৌষধিৰ ব্যৱহাৰ
(c) কেৱল নিৰামিষ খাদ্য (d) কেৱল আমিষ খাদ্য

১২. তলৰ কোনটো অসমৰ শাস্ত্ৰীয় নৃত্য?

(a) কথক (b) ভাৰতনাট্যম
(c) সত্ৰীয়া (d) ওড়িশী

১৩. ঋগ্বেদ হৈছে—

(a) এখন নাটক (b) এখন উপন্যাস
(c) স্তোত্ৰৰ সংকলন (d) এখন চিত্ৰ

১৪. দবা খেল ভাৰতত কি নামৰে আৰম্ভ হৈছিল?

(a) পোলো (b) কাবাডী
(c) চতুৰঙ্গ (d) গিলি-ডাণ্ডা

১৫. তলৰ কোনটো ভাৰতৰ আটাইতকৈ পুৰণি সমৰকলাৰ ভিতৰত এটা?

(a) কাৰাতে (b) কুংফু
(c) কলাৰিপায়ত্তু (d) জুডো

১৬. "বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য" বুজায়—

(a) কেৱল পাৰ্থক্য (b) কেৱল ঐক্য
(c) বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত লুকাই থকা ঐক্য (d) কোনো বৈচিত্ৰ্য নাই

১৭. ভাৰতৰ অষ্টম সূচীত কিমান ভাষা আছে?

(a) ১৫ (b) ১৮
(c) ২২ (d) ২৫

১৮. ভাৰতৰ আটাইতকৈ পুৰণি লিপি কোনটো?

(a) দেৱনাগৰী (b) ব্ৰাহ্মী
(c) উৰ্দু (d) তামিল

১৯. হৰপ্পা সভ্যতা কিহৰ বাবে জনাজাত?

(a) সংগীত (b) নৃত্য

(c) নগৰ পৰিকল্পনা (d) সাহিত্য

২০. সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যই সহায় কৰে—

(a) পৰম্পৰা পাহৰিবলৈ

(b) ইতিহাস আৰু পৰিচয় সংৰক্ষণ কৰিবলৈ

(c) কেৱল আধুনিক চিন্তাধাৰা প্ৰচাৰ কৰিবলৈ

(d) অতীতক উপেক্ষা কৰিবলৈ

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ সংজ্ঞা দিয়া আৰু ইয়াৰ গুৰুত্ব বৰ্ণনা কৰা।

২। দৃশ্যমান আৰু অদৃশ্য সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাই উদাহৰণ দিয়া।

৩। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ প্ৰেক্ষাপটত "বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য" ধাৰণাটো বৰ্ণনা কৰা।

৪। ভাৰতৰ যৌথ পৰিয়াল ব্যৱস্থাৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ বৰ্ণনা কৰা।

৫। ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য প্ৰতিফলিত কৰাত উৎসৱৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা।

? দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Long Type Questions) ঃ

১। সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰি ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ উপযুক্ত উদাহৰণসহ আলোচনা কৰা।

২। ভাৰতীয় সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ মুখ্য উপাদানসমূহ বিস্তৃতভাৱে বৰ্ণনা কৰা।

৩। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ "বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য"ৰ বিশেষ উল্লেখসহ আলোচনা কৰা।

৪। ভাৰতীয় সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য গঢ়ি তোলাত ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰা।

৫। অভিনয় কলা, পৰিৱেশ্য কলা আৰু স্থাপত্যই ভাৰতীয় সংস্কৃতিত আগবঢ়োৱা অৱদান কেনে ধৰণৰ বৰ্ণনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (c)	3. (c)	4. (c)
5. (b)	6. (b)	7. (c)	8. (c)
9. (c)	10. (c)	11. (b)	12. (c)
13. (c)	14. (c)	15. (c)	16. (c)
17. (c)	18. (b)	19. (c)	20. (b)

■■■

অধ্যায় ৪

সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমৰ গুৰুত্ব

(Importance of CCA)

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি (NEP) ২০২০-এ সামগ্ৰিক বিকাশৰ (holistic development) ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। ই মুখস্থ বিদ্যাৰ পৰা আঁতৰি গৈ কেৱল বহুমুখী শিক্ষাৰ পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰিছে, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে শিক্ষাৰ্থীৰ-বৌদ্ধিক (intellectual), শাৰীৰিক (physical), মানসিক (emotional), সামাজিক (social), নৈতিক (moral) ক্ষমতাসমূহ বিকশিত কৰা। ইয়াত সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম (CCA) যেনে—শিল্প (arts), খেল-ধেমালি (sports), যোগ (yoga), NCC, স্কাউট আৰু গাইড (Scout and Guide), কাৰিকৰী বা বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ (vocational training)— এইবোৰক পাঠ্যসূচীৰ সৈতে সংযুক্ত কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে, যাতে শিক্ষাৰ্থীসকলক সম্পূৰ্ণভাৱে বিকশিত ব্যক্তি হিচাপে গঢ়ি তোলা হয়।

"স ৱিদ্যা য়া ৱিমুক্তায়ে" (सा विद्या या विमुक्तये) এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্কৃত বচন, যি ভাৰতীয় দৰ্শনৰ পৰা আহিছে আৰু বিশেষকৈ "বিষ্ণু পুৰাণ (1.19.41)"ত উল্লেখ আছে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে— "সেইটোৱেই বিদ্যা, যিয়ে মুক্তি দিয়ে।"

NEP-২০২০ অনুসৰি আধুনিক শিক্ষাৰ প্ৰেক্ষাপটত এই বাক্যাংশই শিক্ষাক কেৱল চাকৰি বা সামাজিক মৰ্যাদা লাভৰ মাধ্যম বুলি ধাৰণা কৰাৰ বিপৰীতে প্ৰত্যাহ্বান জনায়। NEP-য়ে শিক্ষা মানে সামগ্ৰিক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। শিক্ষাত তলত দিয়া দিশসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগে—

- **সামগ্ৰিক বিকাশ (Holistic Growth) ঃ** শিক্ষাই জীৱনৰ শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, মানসিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক সকলো দিশ সামৰি ল'ব লাগে।
- **মূল্যভিত্তিক শিক্ষা (Value-Based Education) ঃ** শিক্ষাই চৰিত্ৰ গঠন, মানৱীয় গুণৰ বিকাশ আৰু মানসিক, আৱেগিক আৰু সামাজিক অন্ধকাৰ দূৰ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

- **ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ (Nation Building)** ঃ প্ৰকৃততে শিক্ষাই এনে ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰে যিসকলে কেৱল নিজস্ব স্বাৰ্থ পূৰণ নকৰি সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে অৱদান আগবঢ়ায়।

  সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম (CCA)সমূহ আধুনিক বিদ্যালয়ত এই দৰ্শন বাস্তৱায়ন কৰাৰ বাবে অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ, কিয়নো এইবোৰে শ্ৰেণীকক্ষৰ শিক্ষাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি বিভিন্ন ধৰণে "স্বাধীনতা" প্ৰদান কৰে। এই স্বাধীনতাসমূহ তলত দিয়া ধৰণে ভাগ কৰিব পাৰি-
- **বৌদ্ধিক স্বাধীনতা (Intellectual Liberation) — বিতৰ্ক/কুইজ** ঃ ই সমালোচনামূলক চিন্তাধাৰাৰ বিকাশ কৰে আৰু শিক্ষাৰ্থীক সংকীৰ্ণ আৰু উপৰুৱা ধাৰণাৰ পৰা স্বাধীন হ'বলৈ সহায় কৰে।
- **মানসিক /সৃজনীশীল স্বাধীনতা (Emotional/Creative Liberation) — শিল্প/সংগীত/নাটক** ঃ ই অন্তৰ্দৃষ্টি আৰু অনুভূতি প্ৰকাশ কৰাৰ পথ প্ৰদান কৰে, মানসিক চাপ হ্ৰাস কৰে আৰু আত্মপ্ৰকাশৰ জৰিয়তে ব্যক্তিগত স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে।
- **সামাজিক স্বাধীনতা (Social Liberation)— খেল-ধেমালি/NSS/স্কাউট** ঃ ই জাতি, ধৰ্ম, লিংগ আদি সামাজিক বাধাসমূহ ভাঙি সমতা আৰু দলীয় কামৰ মনোভাৱ গঢ়ি তোলে আৰু পক্ষপাতিত্ব মনোভাৱ আঁতৰায়।
- **নৈতিক/মূল্যভিত্তিক স্বাধীনতা (Moral/Value Liberation) — মূল্য শিক্ষা** ঃ ই শিক্ষাৰ্থীক ধৰ্ম (কৰ্তব্য/সৎ আচৰণ) আৰু কৰ্ম (কৰ্মফল) বুজিবলৈ সহায় কৰে আৰু অনৈতিক আৰু স্বাৰ্থপৰ আচৰণৰ পৰা দূৰত ৰাখে।

সঁচা অৰ্থত শিক্ষাই সমতা প্ৰয়োজন বুলি ভাবে । এজন ব্যক্তিৰ আনুষ্ঠানিক শিক্ষা কেৱল শব্দ, প্ৰশ্ন-উত্তৰ আৰু পাঠ্যপুথিৰ সমস্যাৰ সমাধানতেই সীমাবদ্ধ হৈ থাকিব নালাগে। মুখস্থ শিক্ষা (Rote learning) আৰু তাত্ত্বিকজ্ঞান (theoretical knowledge) এক গভীৰ আৰু ফলপ্ৰসূ শিক্ষাৰ বাবে যথেষ্ট নহয়। এটা ৰূপান্তৰমূলক শিক্ষাযাত্ৰা (transformative journey) লাভ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰিক শিক্ষাৰ (Practical-based learning) অতি প্ৰয়োজন।

আহা আমি পাঠ্যক্ৰমিক কাৰ্যক্ৰম আৰু সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমৰ মাজৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ পাৰ্থক্য বুজি লওঁ।

পাঠ্যক্ৰমিক কাৰ্যক্ৰমসমূহ (Curricular activities) হৈছে বিদ্যালয়ৰ নিৰ্ধাৰিত পাঠ্যসূচীৰ অংশ হোৱা বিষয় আৰু পাঠসমূহ। ইয়াৰ ভিতৰত শ্ৰেণীকক্ষত পঢ়া-শুনা, পৰীক্ষাগাৰৰ কাম, গৃহকাৰ্য, প্ৰজেক্ট, পৰীক্ষা আদি অন্তৰ্ভুক্ত থাকে আৰু এইবোৰ বাধ্যতামূলক। লিখিত পৰীক্ষা, সাময়িক মূল্যায়ণ, ধাৰাবাহিক মূল্যায়ণ, ব্যৱহাৰিক পৰীক্ষা আৰু বোৰ্ড মূল্যায়নৰ জৰিয়তে আনুষ্ঠানিকভাৱে শিক্ষাৰ্থীৰ পাৰদৰ্শিতা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়।

সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমসমূহ (Co-curricular activities) হৈছে বিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা অনুমোদিত আৰু সুসংগঠিত কাৰ্যসূচী। এই কাৰ্যসূচীবোৰ শৈক্ষিকৰ লগতে ব্যৱহাৰিক বিকাশো উন্নীত কৰে । ইয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীক দক্ষতা-ভিত্তিক আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰা হয়, যিয়ে তেওঁলোকৰ সামগ্ৰিক বিকাশ, সৃষ্টিশীলতা,

নেতৃত্ব গুণ আৰু দলীয় কামৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। এই কাৰ্যক্ৰমসমূহে শিক্ষাৰ্থীৰ সামাজিক, মানসিক আৰু মৌলিক বিকাশতো গুৰুত্ব দিয়ে।

এই দুয়োটা কাৰ্যক্ৰম একেলগে মিলি শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰকৃত সম্ভাৱনা উন্নীত কৰে। ৭০ : ২০ : ১০ বিকাশ মডেলটো এটা ধাৰণাগত গাঁথনি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি, যিয়ে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ সৈতে সহযোগিতা, পাৰস্পৰিক যোগাযোগ আৰু অভিজ্ঞতামূলক শিক্ষাক উৎসাহিত কৰে। যেতিয়া শিক্ষাৰ্থীয়ে সংগীত প্ৰতিযোগিতাত অংশ লয়, সহপাঠীৰ সৈতে অভিনয় শিকে আৰু কৰে, বিতৰ্ক প্ৰতিযোগিতাত অংশগ্ৰহণ কৰে বা কুইজ প্ৰতিযোগিতাত সজাগ আৰু তৎপৰ থাকে, তেতিয়া তেওঁলোকে আত্মবিশ্বাস গঢ়ি তোলে, অনুভূতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ শিকে আৰু যোগাযোগ দক্ষতা আৰু মানসিক বুদ্ধিমত্তা বিকাশ কৰে।

আৱেগিক/সৃজনীশীল স্বাধীনতা (Emotional/Creative Liberation) (শিল্প /সংগীত /নৃত্য / নাটক) ঃ

সংগীত (Music) ঃ

আমাৰ জীৱনত সংগীতে বিভিন্ন গুণৰ বিকাশ সাধন কৰে, যিয়ে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত আমাক সহায় কৰে। প্ৰবন্ধকাৰ আৰু শিল্প সমালোচক ৱাল্টাৰ পেটাৰে (Walter Pater) কৈছিল— “সমগ্ৰ শিল্পই সদায় সংগীতৰ অৱস্থালৈ আগবাঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰে।” সংগীত হৈছে এক সাৰ্বজনীন ভাষা, যিয়ে সময়, সংস্কৃতি আৰু প্ৰজন্মৰ সীমা অতিক্ৰম কৰে। পৃথিৱীৰ কোনো দূৰৱৰ্তী ঠাইৰ লোকগীতেও আমাৰ মনৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰিব পাৰে। সংগীতে সামগ্ৰিক বিকাশ আৰু বৌদ্ধিক ক্ষমতা বৃদ্ধিত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই আমাৰ ইন্দ্ৰিয়সমূহ উদ্দীপিত কৰে আৰু সমালোচনামূলক চিন্তাধাৰা (critical thinking) ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সহায় কৰে। সংগীতত ৰূপক, চৰিত্ৰ আৰু পৰিবেশৰ ব্যৱহাৰ হয়, যিয়ে আমাৰ বিশ্লেষণ ক্ষমতাও (analytical skills) বৃদ্ধি কৰে।

শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানসমূহে সংগীতক আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ সৈতে সংযুক্ত কৰি এক সম্পূৰ্ণ শিক্ষা প্ৰদান কৰে। সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম হিচাপে সংগীতৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ লাভালাভ তলত দিয়া হ’ল—

(১) **সংগীতে বৌদ্ধিক বিকাশত সহায় কৰে ঃ** ই একে সময়তে মগজুৰ বিভিন্ন অংশক সক্ৰিয় কৰি স্নায়ু-সংযোগ শক্তিশালী কৰে। ইয়াৰ ফলত শিক্ষণ আৰু স্মৃতি শক্তি উন্নত হয়। বাদ্যযন্ত্ৰ বজোৱা বা গান গোৱা কাৰ্যই মনক অধিক মনোযোগী আৰু তৎক্ষণাত সিদ্ধান্ত ল’ব পৰা কৰি তোলে।

(২) **সংগীতে সৃষ্টিশীলতা আৰু আগ্ৰহ বৃদ্ধি কৰে ঃ** ই কল্পনাশক্তি (imagination) জগাই তোলে আৰু নতুন চিন্তা আৰু দৃষ্টিভংগী বিকাশৰ পথ মুকলি কৰে।

(৩) **সংগীতে মানসিক সুস্থতা আৰু শৃংখলা উন্নত কৰে ঃ** ই আত্মপ্ৰকাশৰ (self-expression) এক শক্তিশালী মাধ্যম, যিয়ে মানসিক চাপ হ্ৰাস (stress reduction) কৰে আৰু অনুভূতি নিয়ন্ত্ৰণ

(mood regulation) কৰাত সহায় কৰে। শান্ত আৰু স্থিৰ মনোভাৱে শিক্ষাৰ্থীক পাঠ্যক্ৰমিক কাম আৰু জীৱনৰ আন ক্ষেত্ৰসমূহ ভালদৰে সম্পন্ন কৰাত সহায় কৰে। অনুশীলন, সময় ব্যৱস্থাপনা আৰু অধ্যৱসায় (perseverance) সংগীত শিকাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয়, যিয়ে ব্যক্তিৰ নিয়মানুবৰ্তিতা গুণৰ বিকাশ ঘটায়।

(৪) **সংগীতে সাংস্কৃতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** ই বিভিন্ন সংস্কৃতি, পৰম্পৰা আৰু ইতিহাস বুজিবলৈ এখন সেতু (bridge) হিচাপে কাম কৰে। নিজৰ সংস্কৃতিৰ সংগীত শিকনৰ দ্বাৰা ব্যক্তি নিজৰ মূলৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত হয়। আন সংস্কৃতিৰ সংগীত শিকিলে সাংস্কৃতিক বাধা কমে আৰু পৰস্পৰৰ প্ৰতি সন্মান আৰু গ্ৰহণযোগ্যতা বৃদ্ধি পায়।

(৫) **সংগীতে সামাজিক আৰু যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত কৰে ঃ** সংগীত শিক্ষণৰ দ্বাৰা কথনৰ স্পষ্টতা (clarity of speech) বৃদ্ধি পায়। ৰাজহুৱা মঞ্চত প্ৰদৰ্শনে জনগণৰ লগত কথোপকথন (public speaking) আৰু দেহৰ অংগ-ভংগী (body language) সঞ্চালন উন্নত কৰে। সমূহীয়াভাৱে কৰা প্ৰদৰ্শন যেনে— কোৰাৰ (choir), অৰ্কেষ্ট্ৰা আৰু সাংস্কৃতিক কাৰ্যসূচীয়ে সহযোগিতা, সমন্বয় আৰু নেতৃত্ব গুণৰ বিকাশ কৰে।

সংগীতে মনোযোগ, মানসিক সুস্থতা, শৃংখলা আৰু সহযোগিতা বৃদ্ধি কৰি শিক্ষাৰ্থীক জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা বিকাশত সহায় কৰে। এইদৰে, শ্ৰেণীকক্ষত সংগীতৰ অন্তৰ্ভুক্তিয়ে সামগ্ৰিক আৰু অন্তৰ্ভুক্তিমূলক শিক্ষাৰ পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিবলৈ অৰ্থপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়ায়।

নাটক (Drama) ঃ

প্ৰাচীন মঞ্চাভিনয়ৰ পৰা আধুনিক বিদ্যালয়ৰ প্ৰদৰ্শনলৈকে নাটকে এক শক্তিশালী আৰু আকৰ্ষণীয় মাধ্যম হিচাপে কাম কৰি আহিছে, যাৰ জৰিয়তে সামাজিক বাস্তৱতা, অনুভূতি আৰু দৃষ্টিভংগী শিল্পসন্মতভাৱে প্ৰকাশ কৰা হয়। সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম হিচাপে নাটকে সৃষ্টিশীলতা আৰু শিক্ষাৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰে। সজীৱ আৰু অৰ্থপূৰ্ণ হোৱা বাবে নাটকে সাংস্কৃতিক সংৰক্ষণ আৰু সামগ্ৰিক শিক্ষাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰে।

(১) **নাটকে যোগাযোগ আৰু কথন দক্ষতা উন্নত কৰে ঃ** নাটকৰ মূল ভিত্তি হৈছে যোগাযোগ। অভিনেতা আৰু দৰ্শকৰ মাজত সদায় এক অব্যক্ত সংলাপ থাকে। এজন অভিনেতাই নিজৰ চৰিত্ৰৰ সূক্ষ্মতা স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰিব লাগে, যাৰ ফলত যোগাযোগ দক্ষতা উন্নত হয়। গল্প কোৱা, কণ্ঠ নিয়ন্ত্ৰণ, দেহভাষা আৰু অনুভূতি প্ৰকাশৰ দক্ষতাই এই ক্ষেত্ৰত সহায় কৰে।

(২) **নাটকে কল্পনাশক্তি আৰু সৃষ্টিশীলতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** কোনো চৰিত্ৰত অভিনয় কৰাৰ সময়ত ব্যক্তিজন নিজৰ চিন্তাধাৰাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি নতুন নতুন ধাৰণাৰে আগবাঢ়ে। চৰিত্ৰ অভিনয় (role-play) আৰু তাৎক্ষণিক অভিনয় (improvisation)ৰ জৰিয়তে অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে জটিল অনুভূতি,

সামাজিক সমস্যা আৰু ভিন্ন দৃষ্টিভংগী বুজিবলৈ সক্ষম হয়। বিদ্যালয়ৰ বহু নাটক ঐতিহাসিক ঘটনাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি থাকে, যিয়ে শ্ৰেণীকক্ষৰ শিক্ষাৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে।

(৩) **নাটকে সহানুভূতি আৰু সামাজিক বিষয়ৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰে ঃ** কোনো চৰিত্ৰত অভিনয় কৰিলে অভিনেতাই আনৰ দুখ-কষ্ট আৰু অনুভূতি বুজিবলৈ সক্ষম হয়। নৈতিকতা, ন্যায়, সচেতনতা আৰু সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণৰ দৰে বিষয়সমূহে শিক্ষাৰ্থীৰ অন্তৰ্ভুক্তিমূলক মনোভাৱ গঢ়ি তোলে।

(৪) **নাটকে দলীয় কাম আৰু সমন্বয়ৰ মনোভাৱ গঢ়ি তোলে ঃ** এজন অভিনেতাই নিজৰ সহপাঠীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি একে লক্ষ্য অৰ্জন কৰিব লাগে। ইয়াৰ ফলত সহানুভূতি আৰু সহনশীলতা বৃদ্ধি পায়। দৰ্শকৰ আগত অভিনয় কৰাৰ অভিজ্ঞতাই ভয়, উদ্বেগ আৰু লজ্জা দূৰ কৰাত সহায় কৰে। এনে অভিজ্ঞতাই ব্যক্তিক অপ্ৰত্যাশিত পৰিস্থিতিতো দক্ষতা আৰু সৃষ্টিশীলতাৰে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰে আৰু নেতৃত্ব আৰু যোগাযোগ দক্ষতাও বৃদ্ধি কৰে।

(৫) **নাটকে আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰে ঃ** নাটকত অভিনয় কৰিবলৈ এজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ আৰামদায়ক পৰিসৰৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহি শক্তিশালীভাৱে নিজৰ অনুভূতি প্ৰকাশ কৰিব লাগে। ইয়াৰ ফলত আত্মসম্মান আৰু আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি পায় আৰু সাহস গঢ়ি উঠে।

এইদৰে, নাটক সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হিচাপে ব্যক্তিক ভৱিষ্যতৰ প্ৰত্যাহ্বানসমূহ সাহস আৰু দক্ষতাৰে সন্মুখীন হ'বলৈ প্ৰস্তুত কৰে। বাস্তৱ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰা এক শিক্ষা-উপায় হিচাপে নাটকে সহযোগিতা, শৃংখলা আৰু সহানুভূতি বৃদ্ধি কৰে।

নৃত্য (Dance) ঃ

নৃত্য হৈছে জীৱনৰ এক সাৰ্বজনীন প্ৰকাশ। পৰম্পৰাগত নৃত্যৰ পৰা আধুনিক নৃত্যলৈকে প্ৰতিটো নৃত্যৰূপত ৰীতি-নীতি, সংগীত আৰু পৰম্পৰাগত আচৰণ সংৰক্ষিত থাকে। বিভিন্ন সংস্কৃতিত নৃত্যৰ ৰূপ ভিন্ন হয়, যি ইতিহাস, ভূগোল আৰু সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত। তথাপি, এই নৃত্যসমূহত থকা অনুভূতি আৰু সেইবোৰ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা সুশোভিত অংগ-ভঙ্গী মানুহৰ স্বাভাৱিক গুণ।

(১) **নৃত্যই সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য আৰু পৰম্পৰা সংৰক্ষণ কৰে ঃ** তাল, গতি, সাজপাৰ আৰু ব্যৱহৃত সামগ্ৰীৰ জৰিয়তে নৃত্যই এক জীৱন্ত সংৰক্ষণাগাৰ হিচাপে কাম কৰে। নৃত্য হ'ল উৎকৃষ্ট গল্প কোৱাৰ মাধ্যম, যিয়ে মূল্যবোধ আৰু সংস্কৃতি সংৰক্ষণ কৰে। ই ব্যক্তিক নিজৰ পৰিচয় আৰু সম্পৰ্কৰ অনুভৱ কৰায়।

(২) **নৃত্যই দেহৰ ভংগীমা আৰু দৈহিক সৌন্দৰ্য উন্নত কৰে ঃ** নিয়মীয়াকৈ নৃত্য কৰিলে মাংসপেশীৰ নমনীয়তা, সন্ধিৰ গতি আৰু সামঞ্জস্য বৃদ্ধি পায়। ই শাৰীৰিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে আৰু মানসিক শিথিলতা আনে। নৃত্যশিল্পীয়ে ধীৰে ধীৰে ভংগীমা আৰু সৌন্দৰ্য বজাই ৰাখিবলৈ শিকে, যাৰ ফলত স্বাভাৱিক আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি পায়।

(৩) **নৃত্যই শৃংখলা গঢ়ি তোলে ঃ** নৃত্যৰ বাবে একাগ্ৰতাৰে নিয়মীয়াকৈ অনুশীলন কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। ইয়াৰ জৰিয়তে শৃংখলা, অধ্যৱসায় আৰু সহনশীলতাৰ দৰে জীৱনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গুণসমূহ আহৰণ কৰিব পৰা যায়। ৱাৰ্ম-আপ, কৌশল আৰু নৃত্য বিন্যাস (choreography)ৰ জৰিয়তে এক সুসংগঠিত পদ্ধতি অনুসৰণ কৰা হয়। ই বিকাশমুখী চিন্তাধাৰা আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণ গঢ়ি তোলে।

(৪) **নৃত্যই সৃষ্টিশীলতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** অংগ-ভঙ্গী আৰু প্ৰকাশভংগীৰ জৰিয়তে নৃত্যশিল্পীৰ শিল্পময় চিন্তা আৰু কল্পনাশক্তিৰ বিকাশ হয়। স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে কৰা নৃত্য কৰা আৰু সুপৰিকল্পিতভাৱে কৰা নৃত্য— এই দুয়োটাই আত্মপ্ৰকাশৰ স্বাধীনতা দিয়ে।

(৫) **নৃত্যই ঐক্য আৰু সমন্বয় গঢ়ি তোলে ঃ** সমন্বিত নৃত্য প্ৰদৰ্শনত অংশগ্ৰহণকাৰীসকলৰ মাজত পাৰস্পৰিক বুজাবুজি আৰু সমন্বয়ৰ প্ৰয়োজন হয়। নিয়মীয়াকৈ অংশগ্ৰহণ কৰিলে উজ্জ্বলতা, সৌন্দৰ্য আৰু আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি পায়।

বিদ্যালয়ৰ নৃত্য ক্লাব, উৎসৱ, বিদ্যালয় সপ্তাহ আৰু আন্তঃবিদ্যালয় প্ৰতিযোগিতাসমূহে স্কুলীয়া জীৱনক সজীৱ আৰু সামগ্ৰিক বিকাশৰ ক্ষেত্ৰ কৰি তোলে। শিক্ষাৰ্থীয়ে নিৰ্ভয়ে নিজৰ অনুভূতি প্ৰকাশ কৰিবলৈ শিকে, সহানুভূতিশীল হয় আৰু একে সময়তে শাৰীৰিক সুস্থতাৰো যত্ন লয়। নৃত্যই দিয়া যৌৱনসুলভ উৎসাহ সামগ্ৰিক, উদ্যমী আৰু শৃংখলাবদ্ধ শিক্ষাৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ।

বৌদ্ধিক স্বাধীনত (Intellectual Liberation) (বিতৰ্ক / কুইজ) ঃ

বিতৰ্ক হৈছে এক উপকাৰী আৰু বৌদ্ধিকভাৱে উদ্দীপক সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম, যিয়ে ব্যৱহাৰিক জ্ঞান, সমালোচনামূলক অনুসন্ধান, যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত আৰু সাংস্কৃতিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে। ই এক সহনশীল পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে, য'ত যুক্তিসংগত চিন্তাধাৰাই প্ৰাধান্য লাভ কৰে।

(১) **বিতৰ্কই বিশ্লেষণ ক্ষমতা তীক্ষ্ণ কৰে ঃ** বিতৰ্ক কৰাৰ সময়ত গৱেষণা কৰা, প্ৰমাণ দাঙি ধৰা, ভিন্ন দৃষ্টিভংগী বুজা আৰু যুক্তিসংগত চিন্তাধাৰা ব্যৱহাৰ কৰাৰ ফলত বিশ্লেষণ ক্ষমতা উন্নত হয়। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতাও ইয়াত অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ। এই সুসংগঠিত চিন্তাধাৰাই শ্ৰেণীকক্ষৰ লিখনীতো সহায় কৰে।

(২) **বিতৰ্কই স্পষ্ট উচ্চাৰণ আৰু ভাব প্ৰকাশৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** দৰ্শকৰ আগত আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বীৰ সন্মুখত বিতৰ্ক কৰাৰ সময়ত শিক্ষাৰ্থীৰ শুদ্ধ উচ্চাৰণ, উপযুক্ত শব্দচয়ন, স্পষ্ট বক্তব্য আৰু সঠিক বাক্য গঠনৰ দক্ষতাৰ প্ৰয়োজন হয়। ই স্পষ্ট আৰু প্ৰভাৱশালী যোগাযোগ গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে।

(৩) **বিতৰ্কই বৌদ্ধিক আত্মবিশ্বাস (counter positions in a debate) বৃদ্ধি কৰে ঃ** নিজৰ মতামত ৰক্ষা কৰা আৰু বিপৰীত মতামতৰ উত্তৰ দিয়াৰ জৰিয়তে যুক্তি আৰু চিন্তাশক্তিৰ ওপৰত আত্মবিশ্বাস

বৃদ্ধি পায়। হঠাৎ উত্তৰ দিয়াৰ অভ্যাসে শিক্ষাৰ্থীক তৎক্ষণাত চিন্তা কৰিব পৰা আৰু শান্তভাৱে পৰিস্থিতি চম্ভালিব পৰা কৰি তোলে। ইয়াৰ ফলত তেওঁলোকে নিজৰ জ্ঞানৰ ওপৰত দৃঢ় বিশ্বাস গঢ়ি তোলে আৰু আত্মবিশ্বাসেৰে কথা ক'ব পাৰে।

(৪) **বিতৰ্কই ভিন্ন মতামতৰ প্ৰতি সন্মান বৃদ্ধি কৰে ঃ** বিতৰ্কত অংশগ্ৰহণ কৰিলে শিক্ষাৰ্থীয়ে নিজৰ পক্ষপাতিত্বৰ পৰা আঁতৰি গৈ বিপৰীত মতামতৰ সৈতে সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত হয়। ইয়াৰ ফলত ধৈৰ্য আৰু বৌদ্ধিক নমনীয়তা বৃদ্ধি পায়। অংশগ্ৰহণকাৰীয়ে সন্মান বজাই ৰাখি জটিল আলোচনা কৰাৰ লগতে নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈও শিকে।

(৫) **বিতৰ্কই চলিত ঘটনাৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰে ঃ** বিতৰ্কত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ স্থানীয়, ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত গভীৰ জ্ঞান থকা দৰকাৰ। কিয়নো, সাধাৰণতে সামাজিক, ৰাজনৈতিক, আৰ্থিক আৰু সাংস্কৃতিক বিষয়ৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়ে বিতৰ্ক হয়। চলিত ঘটনাৰ জ্ঞান আহৰণৰ জৰিয়তে নাগৰিকৰ সচেতনতা বৃদ্ধি পায় আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিক হ'বলৈ উৎসাহিত হয়।

বিতৰ্কই কূটনীতি, গৱেষণা আৰু বিশ্লেষণমূলক চিন্তাধাৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম হিচাপে বিতৰ্কই শিক্ষাৰ্থীক সমাজত চলি থকা সমস্যাসমূহ সমালোচনামূলকভাৱে বিশ্লেষণ কৰাত সহায় কৰে। পৰম্পৰাগত বিতৰ্কই MUNs (Model United Nations) এক বিশেষ ৰূপ লয়, য'ত ব্যক্তিগত মতামতৰ পৰিৱৰ্তে শিক্ষাৰ্থীয়ে নিৰ্দিষ্ট দেশক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াত প্ৰধানকৈ সহযোগিতামূলক আলোচনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

শিক্ষাৰ্থীসকলক বিভিন্ন সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰা হয়, কিয়নো এইবোৰে তেওঁলোকক দক্ষ, আত্মবিশ্বাসী আৰু সামাজিকভাৱে দায়িত্বশীল ব্যক্তি হিচাপে গঢ়ি তোলে। খেল-ধেমালি, শিল্প আৰু হাতৰ কাম, সাহিত্য ক্লাব আদি কাৰ্যক্ৰমসমূহেও নেতৃত্ব গুণ আৰু সামাজিক দক্ষতাৰ বিকাশ কৰে, আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰে আৰু সামগ্ৰিক ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলে।

ওপৰত কৰা আলোচনাৰ ভিত্তিত স্পষ্ট হয় যে সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমসমূহে বিদ্যালয় শিক্ষাত গভীৰতা, সমতা, সৃষ্টিশীলতা আৰু উদ্যম আনে। শ্ৰেণীকক্ষ সজীৱ স্থানলৈ পৰিণত হয়, য'ত শিক্ষাৰ্থীয়ে উৎসাহ, আগ্ৰহ আৰু কৌতূহলেৰে শিকে। ইয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীৰ সামগ্ৰিক বিকাশৰ লগতে আন্তঃব্যক্তিক দক্ষতা বৃদ্ধি পায়, শিক্ষাৰ মান উৎকৃষ্ট হয় আৰু আত্মবিশ্বাসো বাঢ়ে। এইবোৰ কাৰ্যক্ৰমে কৈশোৰৰ শক্তিক সঠিক দিশ আৰু সমতা প্ৰদান কৰে। সাংস্কৃতিক, সাহিত্যিক আৰু সৃষ্টিশীল কাৰ্যসূচীত অংশগ্ৰহণে বিদ্যালয়ত এক সমন্বিত আৰু সুস্থ পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে। এইদৰে সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমসমূহে শিক্ষাৰ্থীৰ প্ৰতিভা চিনাক্তকৰণ কৰি সেই দিশত আগবাঢ়ি যাবলৈ শিক্ষাৰ্থীজনক উৎসাহিত কৰাৰ আৰু বিকাশ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে। এখন সুস্থ আৰু সমৃদ্ধ সমাজ গঢ়ি তুলিবলৈ ইয়াৰ যুৱসমাজক সক্ষম আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তোলা অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়।

সামাজিক স্বাধীনত (Social Liberation) (খেল-ধেমালি/ NSS/স্কাউট) ঃ

ৰাষ্ট্ৰীয় কেডেট কোৰ্প (National Cadet Corps - NCC) ঃ

ৰাষ্ট্ৰীয় কেডেট কোৰ (NCC) হৈছে ভাৰতৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ ইউনিফৰ্ম পৰিহিত যুৱ সংগঠন, যি ভাৰত চৰকাৰৰ ৰক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত চলে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে দেশৰ যুৱসমাজৰ মাজত শৃংখলা, নেতৃত্ব, দেশপ্ৰেম আৰু সেৱাৰ মনোভাৱ গঢ়ি তোলা।

NCC-এ বিদ্যালয় আৰু মহাবিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ্থীসকলক সামৰিক প্ৰশিক্ষণ, সাহসিকতা কাৰ্যক্ৰম, সামাজিক সেৱা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিমূলক কাৰ্যসূচীত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে। এই অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীয়ে দায়িত্ববোধ, সাহস আৰু দেশৰ প্ৰতি আনুগত্যৰ অনুভাৱ গঢ়ি তোলে।

NCC-ৰ মূল মন্ত্ৰ **“একতা আৰু শৃংখলা” (Unity and Discipline)**, যি ইয়াৰ মূল দৰ্শন কেডেটসকলৰ মাজত দেশীয় ঐক্য আৰু ব্যক্তিগত শৃংখলা গঢ়ি তোলা কাৰ্যক প্ৰতিফলিত কৰে ।

NCC-ৰ আৰম্ভণি ১৯১৭ চনত ব্ৰিটিছ শাসনৰ সময়ত “University Corps” গঠনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত, যাৰ উদ্দেশ্য আছিল ভাৰতীয় সশস্ত্ৰ বাহিনীলৈ সহায় আগবঢ়োৱা। স্বাধীনতাৰ পিছত যুৱসমাজৰ শক্তিক ৰাষ্ট্ৰ গঠনৰ দিশত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ এখন সুসংগঠিত সংগঠনৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰা হৈছিল।

এই উদ্দেশ্যে ভাৰতৰ সংসদে National Cadet Corps Act গ্ৰহণ কৰে আৰু ই **১৫ জুলাই ১৯৪৮** চনৰ পৰা কাৰ্যকৰী হয়। তেতিয়াৰ পৰা NCC এখন অগ্ৰণী যুৱ সংগঠন হিচাপে বিকাশ লাভ কৰিছে, যিয়ে শৃংখলা, নেতৃত্ব আৰু নাগৰিক সচেতনতা গঢ়ি তুলি নতুন প্ৰজন্মৰ ভাৰতীয়ক গঢ়ি তুলিছে।

NCC প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচী (NCC Training Programme) ঃ

NCC-ৰ প্ৰশিক্ষণ কাৰ্যসূচী শৃংখলা, নেতৃত্ব আৰু দেশপ্ৰেম গঢ়ি তুলিবলৈ সাজু কৰা হৈছে। ইয়াত সামৰিক আৰু সামাজিক কাৰ্যকলাপৰ এক সংমিশ্ৰণ থাকে। এই প্ৰশিক্ষণ দুটা ভাগত বিভক্ত—

(১) আনুষ্ঠানিক প্ৰশিক্ষণ (Institutional Training)

(২) শিবিৰ প্ৰশিক্ষণ (Camp Training)

NCC-ত প্ৰমাণপত্ৰ আৰু পৰীক্ষা (Certificates and Examinations in NCC) ঃ

এই প্ৰমাণপত্ৰসমূহে মহাবিদ্যালয়ত নামভৰ্তি, চাকৰিত নিযুক্তি আৰু বিশেষকৈ ৰক্ষা সেৱাত নিৰ্বাচনৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ মূল্য বহন কৰে।

NCC-ৰ কাৰ্যকলাপসমূহ (Activities of NCC) ঃ

NCC কেডেটসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যকলাপত অংশগ্ৰহণ কৰে, যেনে— আনুষ্ঠানিক কাৰ্যকলাপ, সামাজিক কাৰ্যকলাপ, সাহসিকতাৰ কাৰ্যকলাপ, ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰৰ কাৰ্যসূচী আদি। এইবোৰে দেশপ্ৰেম, শৃংখলা আৰু সামাজিক সচেতনতা বৃদ্ধি কৰে।

NCC-ত যোগদানৰ লাভসমূহ (Benefits of Joining NCC) ঃ

NCC-ত অংশগ্ৰহণ কৰিলে শিক্ষা, ব্যক্তিগত আৰু পেছাগত ক্ষেত্ৰত বহুতো লাভ হয়—

- শৃংখলা, আত্মবিশ্বাস আৰু নেতৃত্বৰ গুণ বিকাশ কৰে।
- সেৱাৰ মনোভাৱ আৰু দলীয় কামৰ গুণ গঢ়ি তোলে।
- সশস্ত্ৰ বাহিনী আৰু অসামৰিক সেৱাত প্ৰৱেশৰ বাবে প্ৰস্তুতি আৰু সুবিধা প্ৰদান কৰে।
- স্ক'লাৰশ্বিপ, পুৰস্কাৰ আৰু বিদেশ ভ্ৰমণৰ সুযোগ দিয়ে।
- ব্যক্তিত্ব, শাৰীৰিক সক্ষমতা আৰু নাগৰিক সচেতনতা উন্নত কৰে।
- দেশপ্ৰেম আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় গৌৰৱ বৃদ্ধি কৰে।

বহু NCC কেডেটে পাছত সেনা, নৌবাহিনী আৰু বায়ুসেনাত বিষয়া হিচাপে সেৱা আগবঢ়ায়, আনহাতে কিছুমানে শৃংখলা আৰু সততাৰ মূল্যবোধেৰে অসামৰিক জীৱনত উৎকৃষ্টতা দেখুৱায়।

ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আঁচনি (National Service Scheme - NSS) ঃ

ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আঁচনি (NSS) হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ এটা মুখ্য কেন্দ্ৰীয় আঁচনি, যি যুৱ কাৰ্য আৰু ক্ৰীড়া মন্ত্ৰালয়ৰ দ্বাৰা ৰূপায়িত হয়। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে যুৱ শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত সামাজিক দায়িত্ববোধ, নেতৃত্ব গুণ আৰু সমাজৰ সৈতে সম্পৰ্ক গঢ়ি তোলা।

NSS-এ উচ্চতৰ মাধ্যমিক (+2) বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়, প্ৰযুক্তিগত প্ৰতিষ্ঠান আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ্থীসকলক সমাজ সেৱা আৰু ৰাষ্ট্ৰ গঠনমূলক কাৰ্যকলাপত অংশগ্ৰহণৰ সুযোগ দিয়ে। এই আঁচনি ১৯৬৯ চনৰ ২৪ ছেপ্টেম্বৰত তেতিয়াৰ কেন্দ্ৰীয় শিক্ষা মন্ত্ৰী ডাঃ ভি. কে. আৰ. ভি. ৰাওৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰা হৈছিল, যি মহাত্মা গান্ধীৰ জন্মশতবাৰ্ষিকীৰ সৈতে মিলি ৩৭খন বিশ্ববিদ্যালয়ত প্ৰায় ৪০,০০০ স্বেচ্ছাসেৱকৰ সৈতে আৰম্ভ হৈছিল। তেতিয়াৰ পৰা NSS এটা ৰাষ্ট্ৰব্যাপী যুৱ আন্দোলনত পৰিণত হৈছে, যি নিঃস্বাৰ্থ সেৱা, সামাজিক সচেতনতা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্যৰ প্ৰতীক।

সমাজ সেৱাৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ কৰিবলৈ NSS-ক সাজু কৰা হৈছিল। ইয়াৰ জৰিয়তে শ্ৰেণীকক্ষৰ শিক্ষাক বাস্তৱ জীৱনৰ সৈতে সংযোগ কৰি শিক্ষাৰ্থীক গঠনমূলক সামাজিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব পাৰি। ইয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষাৰ্থীয়ে গাঁও অঞ্চল আৰু অনুন্নত সমাজৰ সমস্যাসমূহ বুজিবলৈ সক্ষম হয়। সংক্ষেপে ক'বলৈ গ'লে, NSS-এ শিক্ষাৰ্থীক গাঁও আৰু চহৰৰ বস্তিত কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰি স্থানীয় লোকসকলৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজন, সমস্যা আৰু আশা-আকাংক্ষা বুজিবলৈ সহায় কৰে। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীয়ে সহানুভূতি, সামাজিক দায়িত্ববোধ আৰু পাঠ্যপুথিৰ বাহিৰৰ জীৱনৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান লাভ কৰে। এইদৰে NSS এখন বিস্তৃত শ্ৰেণীকক্ষ, যি সমাজৰ সৈতে সম্পৃক্ত হৈ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰে।

NSS-ৰ প্ৰতীকটো ওড়িশাৰ কোনাৰ্কৰ সূৰ্য মন্দিৰৰ “ৰথৰ চক্ৰ”ৰ পৰা অনুপ্ৰাণিত। এই চক্ৰই সৃষ্টি, সংৰক্ষণ আৰু অগ্ৰগতিৰ চক্ৰক বুজায় আৰু জীৱনৰ অবিৰাম গতি আৰু সক্ৰিয়তাক প্ৰতিফলিত কৰে। ই সেৱা, পৰিৱৰ্তন আৰু সামাজিক ৰূপান্তৰৰ NSS দৰ্শনক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

NSS-ৰ বেজত (badge) কোনাৰ্কৰ ৰথৰ চক্ৰৰ প্ৰতীক থাকে—

- এই চক্ৰৰ আঠডাল দণ্ডই দিনৰ ২৪ ঘণ্টাক সূচায়, যি স্বেচ্ছাসেৱকসকলক সকলো সময়তে সেৱাৰ বাবে সাজু থাকিবলৈ সোঁৱৰায়।
- ৰঙা ৰঙে সজীৱতা, শক্তি আৰু উৎসাহ বুজায়।
- গাঢ় নীলা ৰঙে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডক বুজায় আৰু NSS-ক বৃহৎ মানৱ সমাজৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হিচাপে প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

NSS কাৰ্যসূচী আৰু কাৰ্যকলাপ (NSS Programmes and Activities) ঃ

NSS-এ শিক্ষাৰ্থী, শিক্ষক আৰু সমাজক অৰ্থপূৰ্ণ কাৰ্যকলাপৰ জৰিয়তে একেলগে সংযুক্ত কৰে। এই সমন্বয়েই NSS-ৰ কাৰ্যকলাপৰ ভেটি গঢ়ি তোলে। প্ৰতিটো NSS এককত (Higher Secondary School বা Collegeত) সাধাৰণতে ১০০ জন স্বেচ্ছাসেৱক থাকে, যাক এজন Programme Officer-এ নেতৃত্ব দিয়ে। এই কাৰ্যকলাপসমূহৰ জৰিয়তে NSS-এ নৈতিক আৰু নাগৰিক মূল্যবোধেৰে সমৃদ্ধ সম্পূৰ্ণ ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলে।

NSS-ৰ কাৰ্যকলাপসমূহ দুটা মুখ্য ভাগত বিভক্ত—

- **নিয়মীয়া কাৰ্যকলাপ (Regular Activities)** ঃ এইবোৰ কাৰ্যকলাপ সাধাৰণতে গাঁও, বিদ্যালয় বা নগৰ অঞ্চলত বন্ধৰ দিনত বা পাঠদানৰ পিছত অনুষ্ঠিত হয়। প্ৰতিজন স্বেচ্ছাসেৱকে বছৰি কমেও ১২০ ঘণ্টা সেৱা আগবঢ়াব লাগে।
- **বিশেষ শিবিৰ কাৰ্যসূচী (Special Camping Programmes)** ঃ এই কাৰ্যসূচীসমূহ সাধাৰণতে ৭ দিনীয়া হয় আৰু বন্ধৰ সময়ত গাঁও বা বস্তি অঞ্চলত অনুষ্ঠিত কৰা হয়। ইয়াত প্ৰায় ৫০ জন স্বেচ্ছাসেৱকে অংশগ্ৰহণ কৰে। এই কাৰ্যসূচীত বিশেষ বিষয় কিছুমানত গুৰুত্ব দিয়া হয়, যেনে— গ্ৰাম উন্নয়ন, পানী সংৰক্ষণ, ডিজিটেল সাক্ষৰতা, স্বাস্থ্য আৰু পৰিচ্ছন্নতা, বহনক্ষম উন্নয়ন আদি। উদাহৰণস্বৰূপে— “Healthy Youth for Healthy India”, “Youth for Sustainable Development”

NSS স্বেচ্ছাসেৱকৰ লাভসমূহ (Benefits for NSS Volunteers) ঃ

NSS-ত অংশগ্ৰহণ কৰিলে শিক্ষাৰ্থীৰ নেতৃত্ব গুণ আৰু যোগাযোগ দক্ষতাৰ বিকাশ হয়, বাস্তৱ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে, নিঃস্বাৰ্থ সেৱাৰ আনন্দ অনুভৱ কৰে আৰু সামাজিক অৱদান আগবঢ়োৱাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে। ইয়াৰ ফলত তেওঁলোক দায়িত্বশীল আৰু সহানুভূতিশীল নাগৰিক হিচাপে গঢ় লৈ উঠে।

NSS স্বেচ্ছাসেৱকৰ উৎকৃষ্ট অৱদান স্বীকাৰ কৰিবলৈ যুৱ কল্যাণ আৰু ক্ৰীড়া মন্ত্ৰালয়ে ১৯৯৩-৯৪ চনত National Service Scheme Awards আৰম্ভ কৰিছিল। সমাজ সেৱা আৰু নেতৃত্বৰ ক্ষেত্ৰত আগবঢ়োৱা উৎকৃষ্ট সেৱাৰ বাবে এই সন্মান প্ৰদান কৰা হয় আৰু প্ৰতিটো বঁটাত নগদ পুৰস্কাৰ আৰু প্ৰমাণপত্ৰ থাকে ।

এই বঁটাসমূহৰ উদ্দেশ্য হৈছে—

- স্বেচ্ছাসেৱকসকলক সমাজ সেৱাৰ মনোভাব অব্যাহত ৰাখিবলৈ উৎসাহিত কৰা।
- Programme Officer-সকলৰ উৎকৃষ্ট নেতৃত্ব স্বীকাৰ কৰা।
- সকলো স্তৰত NSS কাৰ্যসূচী উৎকৃষ্ট মানত প্ৰদৰ্শন কৰা।

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ (Bharat Scouts and Guides) ঃ

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ হৈছে ভাৰতৰ এটা ৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে যুৱসমাজৰ মাজত সেৱাৰ মনোভাৱ, শৃংখলা আৰু নেতৃত্ব গুণ গঢ়ি তোলা। ই এক স্বেচ্ছাসেৱী, অ-ৰাজনৈতিক আৰু শিক্ষামূলক আন্দোলন, যি সকলো লোকৰ বাবে খোলা থাকে— জাতি, ধৰ্ম বা উৎপত্তিৰ কোনো পাৰ্থক্য নাই। এই আন্দোলনৰ লক্ষ্য হৈছে যুৱসকলক দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তুলিবলৈ তেওঁলোকৰ শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, সামাজিক আৰু আধ্যাত্মিক সামৰ্থ্য সম্পূৰ্ণভাৱে বিকাশ কৰা।

এই সংগঠনে শিবিৰ কৰা, পাহাৰীয়া অঞ্চল ভ্ৰমণ (hiking), সামাজিক সেৱা আৰু সমাজ উন্নয়নৰ দৰে বিভিন্ন কাৰ্যকলাপৰ জৰিয়তে চৰিত্ৰ গঠন, আত্মনিৰ্ভৰতা আৰু নেতৃত্ব গুণৰ বিকাশ কৰে। ১৯০৭ চনত ইংলেণ্ডত লৰ্ড বেডেন-পাৱেলৰ দ্বাৰা স্কাউটিং আন্দোলনৰ আৰম্ভণি হৈছিল। ভাৰতত স্কাউটিং ১৯০৯ চনত আৰম্ভ হয় আৰু গাইডিং আন্দোলন ১৯১১ চনত আৰম্ভ হয়। ৭ নৱেম্বৰ ১৯৫০ চনত এইবোৰ একেলগে মিলি **"The Bharat Scouts and Guides"** নামৰ এটা সংগঠন গঠন কৰে। পিছত ১৫ আগষ্ট ১৯৫১ চনত গাৰ্লছ গাইডছ সংগঠনটোৱেও ইয়াত আনুষ্ঠানিকভাৱে যোগদান কৰে। এই সংগঠনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় মুখ্য কাৰ্যালয় নতুন দিল্লীত অৱস্থিত।

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে যুৱসমাজক সুনাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তোলা আৰু তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰ, শৃংখলা আৰু সেৱাৰ মনোভাৱ বিকাশ কৰা। ইয়াৰ লগতে আত্মনিৰ্ভৰতা আৰু নেতৃত্ব গুণো বৃদ্ধি কৰে।

মূল মন্ত্ৰ (Motto) ঃ

"সদায় সাজু থাকক" (Be Prepared) — অৰ্থাৎ এজন স্কাউট বা গাইডে যিকোনো পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ আৰু আনক সহায় কৰিবলৈ সদায় প্ৰস্তুত থাকিব লাগে।

গাঁথনি আৰু সংগঠন (Structure and Organisation) ঃ

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ তিনিটা স্তৰত বিভক্ত— ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰ, ৰাজ্যিক স্তৰ আৰু স্থানীয় স্তৰ।

সদস্যপদ (Membership) ঃ

- **Cubs আৰুBulbuls** ঃ ৫—১০ বছৰ
- **Scouts আৰুGuides** ঃ ১০—১৭ বছৰ
- **Rovers আৰু Rangers** ঃ ১৭—২৫ বছৰ

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ-এ শিক্ষা, সাহসিকতা আৰু সেৱাক একেলগে মিলাই বিভিন্ন কাৰ্যকলাপৰ আয়োজন কৰে। এই কাৰ্যকলাপে শিক্ষাৰ্থীক দলীয় কাম, নেতৃত্ব, শৃংখলা আৰু আনৰ প্ৰতি সহানুভূতিশীল হ'বলৈ শিকায়। স্কাউটিং আৰু গাইডিঙে যুৱসকলক প্ৰকৃতিৰ সৈতে সমন্বয় ৰাখি জীৱন যাপন কৰিবলৈ আৰু পৰিৱেশ সংৰক্ষণ কৰিবলৈ শিকায়। তেওঁলোকে গছপুলি ৰোপণ অভিযান, পৰিচ্ছন্নতা অভিযান, পানী সংৰক্ষণ, প্লাষ্টিক-মুক্ত অভিযান, দুৰ্যোগ সাহায্য আৰু উদ্ধাৰ কাৰ্যকলাপ আদিত অংশগ্ৰহণ কৰে। এইবোৰৰ জৰিয়তে স্কাউট আৰু গাইডসকলে পৰিবেশ সংৰক্ষণ আৰু সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য পূৰণত সক্ৰিয় অৱদান আগবঢ়ায়।

পুৰস্কাৰ আৰু স্বীকৃতি (Awards and Recognition) ঃ

ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ-এ উৎকৃষ্ট সেৱা আৰু সাফল্যৰ বাবে সদস্যসকলক সন্মানিত কৰে—

- ৰাজ্যিক পুৰস্কাৰ (Rajya Puraskar / Governor's Award) — ৰাজ্যিক স্তৰত
- ৰাষ্ট্ৰপতি পুৰস্কাৰ (President's Award / Rashtrapati Scout/Guide Award) — ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত
- পদক আৰু প্ৰমাণপত্ৰ — সাহসিকতা, সামাজিক সেৱা আৰু নেতৃত্বৰ বাবে

এই পুৰস্কাৰসমূহে সদস্যসকলক সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে অবিৰতভাৱে কাম কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুবিকল্পী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) :

১। NEP 2020-এ গুৰুত্ব দিয়ে-

(a) মুখস্থ বিদ্যা (b) সামগ্ৰিক বিকাশ
(c) কেৱল পৰীক্ষা (d) কেৱল বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ

২। "স ৱিদ্যা য়া ৱিমুক্তায়ে" ৰ অৰ্থ হৈছে-

(a) চাকৰিৰ বাবে শিক্ষা (b) ধনৰ বাবে শিক্ষা
(c) মুক্তি প্ৰদান কৰা শিক্ষা (d) শক্তিৰ বাবে শিক্ষা

৩। সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰমত অন্তৰ্ভুক্ত-

(a) পৰীক্ষা (b) শ্ৰেণীকক্ষ শিক্ষণ

(c) শিল্প, খেল-ধেমালি, NCC (d) গৃহকাৰ্য

৪। পাঠ্যক্ৰমিক কাৰ্যক্ৰম হৈছে-

(a) স্বেচ্ছাসেৱী (b) অনানুষ্ঠানিক

(c) নিৰ্ধাৰিত পাঠ্যসূচীৰ অংশ (d) ঐচ্ছিক

৫। সহ-পাঠ্যকাৰ্যক্ৰমে মূলতঃ বিকাশ কৰে-

(a) কেৱল শিক্ষাগত দক্ষতা (b) সামগ্ৰিক বিকাশ

(c) কেৱল শাৰীৰিক শক্তি (d) কেৱল স্মৃতি শক্তি

৬। ৭০:২০:১০ মডেলটোৱে উৎসাহিত কৰে-

(a) কেৱল তাত্ত্বিক শিক্ষা (b) অভিজ্ঞতামূলক আৰু পাৰস্পৰিক শিক্ষা

(c) কেৱল পৰীক্ষা (d) কেৱল শ্ৰেণীকক্ষ শিক্ষণ

৭। সংগীতে (CCA হিচাপে) সহায় কৰে-

(a) বুদ্ধি হ্ৰাস কৰাত (b) বৌদ্ধিক ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰাত

(c) অনুভূতি উপেক্ষা কৰাত (d) শৃংখলা এৰাই চলাত

৮। নাটকে উন্নত কৰে-

(a) নিস্তব্ধতা (b) যোগাযোগ দক্ষতা

(c) স্মৃতি হ্ৰাস (d) ভয়

৯। নৃত্যই সহায় কৰে-

(a) শাৰীৰিক নিষ্ক্ৰিয়তা (b) দেহৰ ভংগীমা আৰু সমন্বয় উন্নত কৰা

(c) সৃষ্টিশীলতা হ্ৰাস কৰা (d) শৃংখলা এৰাই চলা

১০। বিতৰ্কই উন্নত কৰে-

(a) অন্ধ বিশ্বাস (b) যুক্তিসংগত চিন্তাধাৰা

(c) অজ্ঞতা (d) নিস্তব্ধতা

১১। NCC-ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ হৈছে-

(a) National Cadet Corps (b) National Cultural Committee

(c) National Civil Corps (d) National Coaching Centre

১২। NCC কাম কৰে-

(a) শিক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত (b) প্ৰতিৰক্ষা মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত

(c) ক্ৰীড়া মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত (d) সাংস্কৃতিক মন্ত্ৰালয়ৰ অধীনত

১৩। NCC-ৰ মূল মন্ত্ৰ হৈছে-

(a) Service Before Self (b) Unity and Discipline

(c) Be Prepared (d) Truth Alone Triumphs

১৪। NSS আৰম্ভ হৈছিল-

(a) ১৯৪৭ (b) ১৯৫০

(c) ১৯৬৯ (d) ১৯৮০

১৫। NSS-ৰ লক্ষ্য হৈছে-

(a) কেৱল শিক্ষাগত দক্ষতা (b) সামাজিক দায়িত্ববোধৰ বিকাশ

(c) কেৱল খেল দক্ষতা (d) কেৱল নেতৃত্ব

১৬। NSS-ৰ প্ৰতীক অনুপ্ৰাণিত-

(a) অশোক চক্ৰ (b) কোনাৰ্ক সূৰ্য মন্দিৰৰ চক্ৰ

(c) পদ্ম (d) ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকা

১৭। ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছৰ মূল মন্ত্ৰ-

(a) Unity and Discipline (b) Be Prepared

(c) Service First (d) Learn and Earn

১৮। স্কাউটিং আৰম্ভ কৰিছিল-

(a) মহাত্মা গান্ধী (b) লৰ্ড বেডেন-পাৱেল

(c) জৱাহৰলাল নেহৰু (d) ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰ

১৯। সহ-পাঠ্যক্ৰমে সহায় কৰে-

(a) মানসিক চাপ বৃদ্ধি কৰা (b) ব্যক্তিত্ব বিকাশ

(c) সমাজক উপেক্ষা কৰা (d) দক্ষতা হ্ৰাস কৰা

২০। NCC আইন কাৰ্যকৰী হৈছিল-

(a) ১৯৪৭ (b) ১৯৪৮

(c) ১৯৫০ (d) ১৯৬৯

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম (CCA) বুলিলে কি বুজায়?

২। সামগ্ৰিক শিক্ষা প্ৰসাৰত NEP ২০২০-ৰ গুৰুত্ব লিখা।

৩। পাঠ্যক্ৰম আৰু সহ-পাঠ্যক্ৰমৰ মাজত পাৰ্থক্য লিখা।

৪। বিতৰ্কত অংশগ্ৰহণে শিক্ষাৰ্থীক কেনেকৈ সহায় কৰে?

৫। ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আঁচনি (NSS)-ৰ উদ্দেশ্যসমূহ লিখা।

? দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Long Type Questions) ঃ

১। NEP 2020 অনুসৰি সামগ্ৰিক বিকাশ লাভত সহ-পাঠ্যক্ৰম (CCA)-ৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

২। সংগীত, নাটক আৰু নৃত্যই সহ-পাঠ্য কাৰ্যক্ৰম হিচাপে শিক্ষাৰ্থীৰ বিকাশত কেনে ভূমিকা পালন কৰে আলোচনা কৰা।

৩। ৰাষ্ট্ৰীয় কেডেট কোৰ (NCC)-ৰ গঠন, উদ্দেশ্য আৰু লাভসমূহ বৰ্ণনা কৰা।

৪। ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আঁচনি (NSS)-ৰ লক্ষ্য, কাৰ্যকলাপ আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ জীৱনত ইয়াৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

৫। ভাৰত স্কাউটছ আৰু গাইডছ-এ কেনেকৈ যুৱসমাজৰ মাজত নেতৃত্ব, শৃংখলা আৰু সামাজিক দায়িত্ববোধ গঢ়ি তোলে আলোচনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (c)	3. (c)	4. (c)
5. (b)	6. (b)	7. (b)	8. (b)
9. (b)	10. (b)	11. (a)	12. (b)
13. (b)	14. (c)	15. (b)	16. (b)
17. (b)	18. (b)	19. (b)	20. (b)

■ ■ ■

অধ্যায় ৫

ভাৰতীয় জ্ঞান পদ্ধতি
(Indian Knowledge System)

ভাৰতীয় জ্ঞান পদ্ধতি (Indian Knowledge System–IKS) হৈছে ভাৰতৰ প্ৰাচীন জ্ঞান পৰম্পৰাৰ এক বিস্তৃত আৰু বহু-বিষয়ক সাৰ (interdisciplinary body)। IKS-এ দৰ্শন, গণিত, বিজ্ঞান, আয়ুৰ্বেদ, কলা, স্থাপত্য, শাসন ব্যৱস্থা আদি বহুতো ক্ষেত্ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ই মানুহৰ জীৱন আৰু প্ৰকৃতিৰ এক সামগ্ৰিক বুজাবুজি প্ৰদান কৰে। এই পদ্ধতিৰ লক্ষ্য হৈছে এই প্ৰাচীন জ্ঞানসমূহ সংৰক্ষণ কৰা আৰু আধুনিক সমাজত সংযুক্ত কৰা। IKS-ৰ জ্ঞান আমাক অৰ্থপূৰ্ণ জীৱন-যাপন কৰিবলৈ আৰু এক শক্তিশালী নৈতিক ভিত্তি গঢ়ি তুলিবলৈ পথ দেখুৱায়। ই আমাৰ অন্তৰ্জগত শক্তিশালী কৰে আৰু মানসিক চাপ হ্ৰাস কৰি শান্তিপূৰ্ণ জীৱন-যাপন কৰিবলৈ সহায় কৰে। সাধাৰণতে জনা যায় যে জীৱনৰ বিভিন্ন স্তৰত শৈশৱৰ পৰা বাৰ্ধক্যলৈ— ভিন্ন ধৰণৰ প্ৰস্তুতি আৰু কৌশলৰ প্ৰয়োজন হয়। IKS-এ আমাক জীৱনৰ বিভিন্ন স্তৰ আৰু ক্ষেত্ৰত থকা প্ৰত্যাহ্বানসমূহ সাহস আৰু দৃঢ়তাৰে সন্মুখীন হ'বলৈ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু সঁজুলি প্ৰদান কৰে। এইদৰে, ভাৰতীয় জ্ঞান পদ্ধতিত সুসজ্জিত ব্যক্তিয়ে সমাজত আশা, শক্তি আৰু জ্ঞানৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰে।

ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পদ্ধতি (Indian Philosophical Systems) ঃ

প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিন্তকসকলে পৃথিৱীৰ স্বৰূপ আৰু মানুহৰ অস্তিত্বৰ অৰ্থ বুজিবলৈ আধ্যাত্মিকতাৰ গভীৰতালৈ অনুসন্ধান কৰিছিল। এই অনুসন্ধানৰ ফলত "ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পদ্ধতি" নামৰ জ্ঞান ব্যৱস্থা গঢ় লৈ উঠে। এই পদ্ধতিৰ চিন্তকসকলে (Thinkers) আত্মা আৰু ঈশ্বৰৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে গভীৰভাৱে আলোচনা কৰিছিল। কিছুমান দৰ্শন চিন্তা-সম্প্ৰদায়ে (schools) ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ নকৰি আন উপায়েৰে

জগতৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এই পদ্ধতিসমূহৰ মূল অনুসন্ধানৰ ক্ষেত্ৰ আছিল— বাস্তৱতা, জ্ঞান, নৈতিকতা আৰু মুক্তি। বিভিন্ন বিদ্যালয়ৰ লক্ষ্য বেলেগ বেলেগ— কিছুমান আধ্যাত্মিক লক্ষ্যৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত, আন কিছুমান তুলনামূলকভাৱে বস্তুবাদী (materialistic) প্ৰকৃতিৰ।

প্ৰাচীন দাৰ্শনিকসকলে কৈছিল যে মানুহৰ জীৱনৰ মূল লক্ষ্য হৈছে " চাৰি পুৰুষাৰ্থ"— যি এক সমতাপূৰ্ণ, নৈতিক আৰু অৰ্থপূৰ্ণ জীৱনৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত।

(১) **ধৰ্ম (Dharma) ঃ** ধৰ্ম মানে হৈছে কৰ্তব্য, নৈতিক শৃংখলা আৰু ন্যায়ৰ পথ, যিয়ে সমাজ, ব্যক্তিগত জীৱন আৰু বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডক ধৰি ৰাখে। ধৰ্মই সামাজিক ঐক্য আৰু বিশ্বৰ শৃংখলা (ঋত/Rta) বজাই ৰাখে। বৈদিক যুগত ধৰ্মৰ অৰ্থ আছিল আচাৰ-অনুষ্ঠান পালন আৰু সামাজিক দায়িত্ব পালন কৰা। পিছত ভগৱদ্ গীতাই ধৰ্মৰ অৰ্থ পুনৰ নিৰ্ধাৰণ কৰি কৈছে যে মানুহে নিজৰ সামাজিক ভূমিকা অনুসৰি যি কৰ্ম কৰিব লাগে, সেয়াই ধৰ্ম। ধৰ্ম কেৱল ধৰ্মীয় নীতি নহয়, ই এক আচৰণ বিধি; যিয়ে সমাজত ন্যায়, আইন আৰু নৈতিক দায়িত্ব বজাই ৰাখে।

(২) **অৰ্থ (Artha) ঃ** অৰ্থ মানে হৈছে ভৌতিক সমৃদ্ধি, আৰ্থিক সুস্থতা আৰু জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয় সম্পদ। ভাৰতীয় দৰ্শনে স্বীকাৰ কৰে যে জীৱনৰ ভৌতিক দিশটো নৈতিক দিশৰ দৰে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু গ্ৰহণযোগ্য। পৰিয়াল চলাবলৈ আৰু আৰামদায়কভাৱে জীৱন-যাপন কৰিবলৈ মৌলিক দক্ষতা আৰু সম্পদৰ প্ৰয়োজন হয়। ভাৰতীয় দৰ্শন আধ্যাত্মিক হ'লেও ই এই কথাটো অৱহেলা নকৰে যে জ্ঞান অনুসন্ধান আৰু সামাজিক ঐক্য বজাই ৰাখিবলৈ ভৌতিক জীৱনো সুস্থ হোৱা প্ৰয়োজন। তথাপি, ই সদায় সৎ আৰু ধৰ্মসন্মত উপায়েৰে অৰ্থ উপাৰ্জন কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(৩) **কাম (Kama) ঃ** কাম মানে হৈছে ইন্দ্ৰিয় সুখ, মানসিক সন্তুষ্টি আৰু অনুভূতিৰ পূৰ্ণতা। এইবোৰক মানুহৰ স্বাভাৱিক প্ৰবৃত্তি বুলি গণ্য কৰা হয়। ভালপোৱা আৰু মানৱ সম্পৰ্কৰ দিশসমূহ ইতিবাচকভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। আনন্দ, ভালপোৱা আৰু মানসিক মূল্যবোধ হৈছে ইয়াৰ মূল উপাদান। কিন্তু, এই আনন্দ উপভোগ কৰা উচিত কেৱল ধৰ্মৰ সীমাৰ ভিতৰত।

(৪) **মোক্ষ (Moksha) ঃ** মোক্ষ মানে হৈছে জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰৰ পৰা চূড়ান্ত মুক্তি। ই মানুহৰ জীৱনৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য, যি জাগতিক ইচ্ছা-আকাংক্ষাৰ ঊৰ্ধ্বত লাভ কৰা হয়। মোক্ষ মানে হৈছে আত্মজ্ঞান আৰু ঈশ্বৰৰ সৈতে একত্ব লাভৰ জৰিয়তে লাভ কৰা সৰ্বোচ্চ আধ্যাত্মিক মুক্তি। অধিকাংশ ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পদ্ধতিত মোক্ষকেই জীৱনৰ শেষ লক্ষ্য বুলি ধৰা হয়। দুখ আৰু অজ্ঞতাৰ অন্ত কেৱল আত্মা (Atman) আৰু ব্ৰহ্ম (Brahman)ৰ সংহতিৰ দ্বাৰাই সম্ভৱ।

ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পৰম্পৰাই কয় যে এক সমতাপূৰ্ণ জীৱনৰ বাবে এই চাৰিওটা পুৰুষাৰ্থ একেলগে সমন্বয় কৰি পালন কৰিব লাগে। জাগতিক সুখত অতিমাত্ৰা গুৰুত্ব দি নৈতিক কৰ্তব্য উপেক্ষা কৰিলে অধিক দুখ আৰু অজ্ঞতা বৃদ্ধি পায়।

ভাৰতীয় জ্ঞানতত্ত্বৰ (epistemology) তিনিটা মুখ্য ধাৰণা হৈছে— প্ৰমা (Prama), প্ৰমাণ (Pramana) আৰু প্ৰমেয় (Prameya)। প্ৰমা মানে হৈছে সঠিক বা সত্য জ্ঞান, প্ৰমাণ মানে হৈছে জ্ঞান লাভ কৰাৰ সঠিক উপায়, আৰু প্ৰমেয় মানে হৈছে জ্ঞানৰ বিষয় বা বস্তু।

প্ৰমাণৰ ছটা প্ৰকাৰ আছে—

(১) **প্ৰত্যক্ষ (ধাৰণা) [Pratyaksha (perception)]** ঃ সেউজীয়া আঙুৰ দেখি সেউজীয়া ৰং থকা বুলি বুজা।

(২) **অনুমান (সিদ্ধান্ত) [Anumana (inference)]** ঃ সূৰ্য অস্ত হোৱা দেখি ৰাতি আহিব বুলি ধৰা।

(৩) **উপমান (তুলনা) [Upamana (comparison)]** ঃ আগতে খোৱা কমলাৰ সৈতে তুলনা কৰি আমৰ নতুন স্বাদ বুজা।

(৪) **শব্দ (বাক্য সাক্ষ্য) [Sabda (verbal testimony)]** ঃ ভ্ৰমণকাৰীৰ বিৱৰণৰ পৰা দূৰৰ ঠাইৰ বিষয়ে জ্ঞান লাভ কৰা।

(৫) **অৰ্থাপত্তি (অনুমানমূলক ধাৰণা) [Arthapatti (presumption)]** ঃ গছজোপা ভালদৰে বাঢ়ি আছে মানে ইয়াৰ নিয়মীয়াকৈ যত্ন লোৱা হৈছে বুলি ধৰি লোৱা।

(৬) **অনুপলব্ধি (অনুভৱহীনতা) [Anupalabdhi (non-perception)]** ঃ শ্ৰেণীকক্ষ নিস্তব্ধ, কিয়নো তাত কোলাহল কৰা শিক্ষাৰ্থী নাই।

এই তিনিটা ধাৰণাৰ মূল সম্পৰ্কটো এইদৰে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি—“প্ৰমাণেন প্ৰমেয়াম প্ৰমাণেম” (Pramāṇena prameyaṃ pramāṇam)— অৰ্থাৎ, জ্ঞান লাভৰ উপায়ৰ জৰিয়তে বস্তুটো বুজা যায়। যেতিয়া এজন জ্ঞান লাভ কৰা ব্যক্তি (প্ৰমাতা)য়ে সঠিক উপায় (প্ৰমাণ) ব্যৱহাৰ কৰি জ্ঞানৰ বিষয় (প্ৰমেয়) বুজিবলৈ চেষ্টা কৰে, তেতিয়া সঠিক জ্ঞান (প্ৰমা) লাভ হয়।

বেদৰ কৰ্তৃত্ব স্বীকাৰ কৰে নে নকৰে তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাৰতীয় দৰ্শন চিন্তা-সম্প্ৰদায়সমূহক আস্তিক (Astika) আৰু নাস্তিক (Nastika) হিচাপে বিভাজিত কৰা হয়।

আস্তিক চিন্তা-সম্প্ৰদায়সমূহে বেদক জ্ঞানৰ এক প্ৰামাণিক উৎস বুলি গণ্য কৰে। এই ধৰণৰ ছটা দৰ্শন চিন্তা-সম্প্ৰদায় আছে, যাক আস্তিক চিন্তা-সম্প্ৰদায় বুলি কোৱা হয়।

(১) **ন্যায় (Nyaya)** ঃ ন্যায় দৰ্শন ঋষি গৌতমৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। ই যুক্তি আৰু পদ্ধতিৰ দৰ্শন হিচাপে জনাজাত। ই বিশেষকৈ জ্ঞানতত্ত্ব (epistemology)ৰ অনুসন্ধানৰ বাবে বিখ্যাত। ন্যায় দাৰ্শনিকসকলে বিশ্বাস কৰিছিল যে মানুহৰ দুখৰ মূল কাৰণ হৈছে অজ্ঞতা (ignorance) ; আৰু এই অজ্ঞতা কেৱল “সঠিক জ্ঞান”(Right Knowledge) ৰ জৰিয়তেই দূৰ কৰিব পাৰি। ন্যায় দৰ্শনে জ্ঞান লাভৰ চাৰিটা সঠিক উপায় স্বীকাৰ কৰে— প্ৰত্যক্ষ (অনুভৱ), অনুমান, উপমান (তুলনা) আৰু শব্দ (বাক্য সাক্ষ্য)। ই কৈছে যে কেৱল সঠিক জ্ঞানেই মোক্ষ লাভৰ পথ প্ৰদৰ্শন কৰে। সঠিক জ্ঞান মানে

হৈছে আত্মা, নিজস্ব সত্তা আৰু বাস্তৱৰ সত্য স্বৰূপ বুজা, আৰু মিছা জ্ঞান-অজ্ঞতা আৰু ভ্ৰম-দূৰ কৰা। অক্ষপাদ গৌতমে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাত লিখা ন্যায়সূত্ৰ হৈছে ন্যায় দৰ্শনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ।

(২) **বৈশেষিক (Vaisheshika) ঃ** বৈশেষিক দৰ্শন কনাদ কাশ্যপৰ (Kanada Kashyapa) দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত। এই দৰ্শন প্ৰাকৃতিকতা (naturalism) আৰু পৰমাণুবাদ (atomism)ৰ বাবে জনাজাত। ই বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডক পৰমাণুবাদ আৰু শ্ৰেণীবিভাজনৰ (classification) জৰিয়তে ব্যাখ্যা কৰে। বৈশেষিক দৰ্শনে ভৌতিক উপাদানসমূহৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে। ই কয় যে ভৌতিক জগতৰ সকলো বস্তু অবিভাজ্য (indivisible) আৰু অবিনাশী (indestructible) ক্ষুদ্ৰ কণিকা, অৰ্থাৎ পৰমাণু (paramanu)ৰ পৰা গঠিত। এই দৰ্শনৰ মতে বাস্তৱতা পাঁচটা উপাদানেৰে গঠিত— মাটি, পানী, বায়ু, অগ্নি আৰু আকাশ। এই উপাদানসমূহ একেলগে মিলি নতুন বস্তু সৃষ্টি কৰে। বৈশেষিক দৰ্শনে জগতৰ সকলো বস্তু সাতটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে— দ্ৰব্য (dravya — পদাৰ্থ), গুণ (guna — গুণ), কৰ্ম (karma — কাৰ্য), সামান্য (samanya — সাধাৰণত্ব), বিশেষ (vishesha — বিশেষত্ব) আৰু সমবায় (samavaya — অবিচ্ছিন্ন সম্পৰ্ক)। যদিও ইয়াত ভাৰতীয় দাৰ্শনিক চিন্তাধাৰাই এক বৈজ্ঞানিক ৰূপ লাভ কৰিছে, তথাপি ইয়াৰ মূল বিশ্বাস ঈশ্বৰ, মোক্ষ আৰু আধ্যাত্মিকতাৰ ওপৰত কেন্দ্ৰিত হৈ থাকে। বৈশেষিক দৰ্শনে দুটা প্ৰমাণ স্বীকাৰ কৰে— প্ৰত্যক্ষ (pratyaksha) আৰু অনুমান (anumana)। কনাদে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৬ষ্ঠৰ পৰা ২য় শতিকাৰ মাজত সংকলন কৰা বৈশেষিক সূত্ৰ (Vaisesika Sutras) হৈছে এই দৰ্শনৰ প্ৰথম সুসংগঠিত গ্ৰন্থ।

(৩) **সাংখ্য (Samkhya) ঃ** সাংখ্য দৰ্শন ঋষি কপিলৰ (Sage Kapila) সৈতে জড়িত। এই দৰ্শনে দুটা চিৰন্তন বাস্তৱতাৰ মাজত দ্বৈততত্ত্ব (dualism)ৰ প্ৰতি সমৰ্থন আগবঢ়ায়— প্ৰকৃতি (Prakriti) আৰু পুৰুষ (Purusha)। পুৰুষ হৈছে চৈতন্য, স্বাধীন, চিৰন্তন আৰু ইন্দ্ৰিয় বা মনৰ অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল নহয়। আনহাতে, প্ৰকৃতি হৈছে সক্ৰিয়, অচেতন আৰু সদায় পৰিৱৰ্তনশীল। প্ৰকৃতি তিনিটা গুণৰ (guna) সমতাত থাকে— সত্ত্ব (সৎতা), ৰজ (উদ্যম/আবেগ) আৰু তম (অন্ধকাৰ)। যেতিয়া গতিশীল প্ৰকৃতি স্থিৰ পুৰুষৰ সৈতে সংস্পৰ্শলৈ আহে, তেতিয়া সৃষ্টিৰ বিকাশ আৰম্ভ হয়। এই সময়ত তিনিটা গুণৰ সমতা ভংগ হয় আৰু মন (mind), অহংকাৰ (ego), ইন্দ্ৰিয় (senses) আৰু ভৌতিক জগতৰ সৃষ্টি হয়। বিশ্বৰ দুখ আৰু অজ্ঞতাৰ তেতিয়াই জন্ম হয়, যেতিয়া সচেতন পুৰুষে নিজকে ভুলকৈ পৰিৱৰ্তনশীল প্ৰকৃতিৰ সৈতে একে বুলি ভাবে। মুক্তি বা মোক্ষ তেতিয়াই লাভ হয়, যেতিয়া পুৰুষে উপলব্ধি কৰে যে সি চিৰদিনেই অচেতন প্ৰকৃতিৰ পৰা পৃথক। সাংখ্য দৰ্শনে তিনিটা প্ৰমাণ স্বীকাৰ কৰে— প্ৰত্যক্ষ (pratyaksha), অনুমান (anumana) আৰু শব্দ (sabda)। এই দৰ্শনৰ প্ৰথম সুসংগঠিত ৰূপ ঈশ্বৰকৃষ্ণৰ 'সাংখ্য কাৰিকা' (Sankhya-Karika) নামৰ গ্ৰন্থত পোৱা যায়, যি প্ৰায় ৩৫০ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰচিত হৈছিল।

(৪) **যোগ (Yoga)** ঃ যোগ দৰ্শন ঋষি পতঞ্জলিৰ (Sage Patanjali) দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত। এই দৰ্শনে মানসিক আৰু শাৰীৰিক শৃংখলাৰ জৰিয়তে আত্মসাক্ষাৎকাৰ আৰু মোক্ষ লাভৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। মন, শৰীৰ আৰু ইন্দ্ৰিয়সমূহ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা এই পদ্ধতিৰ মুখ্য অংশ। যোগত অষ্টাঙ্গ যোগ (Ashtanga Yoga) নামৰ এক ব্যৱস্থাপূৰ্ণ আঠটা উপায় বা পথ আছে, যিয়ে মানুহক মুক্তি লাভৰ দিশত লৈ যায়। সাংখ্য দৰ্শন যোগ দৰ্শনৰ তাত্বিক ভিত্তি হিচাপে বিবেচিত হয়। যোগ দৰ্শনত অন্তৰ্দৃষ্টি (insight) আৰু আত্মসংযম (self-restraint) হৈছে মোক্ষ লাভৰ মুখ্য উপাদান। যোগ দৰ্শনে সাংখ্যৰ দৰে একেই তিনিটা প্ৰমাণ স্বীকাৰ কৰে— প্ৰত্যক্ষ (pratyaksha), অনুমান (anumana) আৰু শব্দ (sabda)। কিন্তু, যোগ দৰ্শন সাংখ্যৰ পৰা এইটোত পৃথক যে ইয়াত "ব্যক্তিগত ঈশ্বৰ" (Ishvara)ৰ ধাৰণা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে, যি ব্যক্তিগত হ'লেও মূলতঃ নিৰ্লিপ্ত। যোগ দৰ্শনৰ মুখ্য গ্ৰন্থ হৈছে পতঞ্জলিৰ যোগসূত্ৰ (Yoga Sutras) , যি সম্ভৱতঃ প্ৰথম সহস্ৰাব্দ খ্ৰীষ্টীয়ৰ শেষ ভাগত ৰচিত হৈছিল।

(৫) **মীমাংসা (Mimansa)** ঃ মীমাংসা দৰ্শন ঋষি জৈমিনিৰ (Sage Jaimini) দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত। এই দৰ্শনে বেদৰ আচাৰ- অনুষ্ঠানমূলক অংশ আৰু ধৰ্মৰ স্বৰূপৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। "মীমাংসা" শব্দৰ অৰ্থ হৈছে যুক্তি কৰা বা সমালোচনামূলক অনুসন্ধান কৰা। এই যুক্তিমূলক পদ্ধতি বৈদিক আচাৰ-অনুষ্ঠানসমূহৰ ব্যাখ্যা আৰু ন্যায্যতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। মীমাংসা সম্প্ৰদায়ে বেদৰোত্তৰ অংশ, অৰ্থাৎ উপনিষদসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। এই সম্প্ৰদায় গোড়া (orthodox) আৰু ই বিশ্বাস কৰে যে বেদৰ কৰ্তৃত্ব চিৰন্তন আৰু পবিত্ৰ শব্দৰ শক্তি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। এই দৰ্শনে বেদৰ আদেশসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ জটিল ভাষাবিজ্ঞানৰ নিয়মৰ বিকাশ কৰিছিল। মীমাংসা দাৰ্শনিকসকলৰ মতে, স্বৰ্গ লাভ কৰিব পাৰি কেৱল বৈদিক আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু সামাজিক কৰ্তব্যসমূহ নিয়মীয়াকৈ পালন কৰাৰ জৰিয়তে। এই সম্প্ৰদায়ক পূৰ্ব-মীমাংসা বা কৰ্ম মীমাংসা বুলিও কোৱা হয়। মীমাংসা দৰ্শনে জ্ঞান লাভৰ সকলো ছটা প্ৰমাণক (Pramanas) বিশ্বাসযোগ্য বুলি স্বীকাৰ কৰে। ঋষি জৈমিনিৰ দ্বাৰা লিখা 'পূৰ্ব-মীমাংসা সূত্ৰ' (Purva Mimansa Sutras) (প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩য়ৰ পৰা ২য় শতিকাৰ ভিতৰত) হৈছে এই দৰ্শনৰ এক মুখ্য গ্ৰন্থ।

(৬) **বেদান্ত (Vedanta)** ঃ বেদান্ত দৰ্শনক উত্তৰ-মীমাংসা বুলিও কোৱা হয়। ই উপনিষদসমূহৰ দাৰ্শনিক শিক্ষাৰ ওপৰত কেন্দ্ৰিত। এই দৰ্শনে ব্ৰহ্ম (Brahman) আৰু আত্মা (Atman)ৰ স্বৰূপ অনুসন্ধান কৰে। ব্ৰহ্ম আৰু আত্মাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক কেনেকুৱা— এই ব্যাখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বেদান্ত দৰ্শন ছটা উপ-সম্প্ৰদায়ত (sub-schools) বিভক্ত হৈছে— অদ্বৈত (Advaita — একত্ববাদ), বিশিষ্টাদ্বৈত (Vishishtadvaita — বৈশেষিক একত্ববাদ), দ্বৈত (Dvaita — দ্বৈতবাদ), দ্বৈতাদ্বৈত (Dvaitadvaita — দ্বৈত আৰু অদ্বৈতৰ মিশ্ৰণ), শুদ্ধাদ্বৈত (Shuddhadvaita — শুদ্ধ সংহতিবাদ) আৰু অচিন্ত্য ভেদাভেদ (Achintya Bheda Abheda — অচিন্তনীয় সংহতি আৰু ভিন্নতা)। প্ৰত্যেক

বিদ্যালয়ে ব্ৰহ্ম আৰু আত্মাৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে নিজ নিজ ধৰণে ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়। এই দৰ্শনত শাস্ত্ৰৰ বাক্য (verbal testimony) জ্ঞানৰ মুখ্য উৎস বুলি গণ্য কৰা হয়। মুখ্য উপনিষদসমূহ, ভগৱদ্ গীতা আৰু ব্ৰহ্মসূত্ৰ— এই তিনিখন গ্ৰন্থক একেলগে প্ৰস্থানত্ৰয়ী (Prasthanatrayi) বুলি কোৱা হয় আৰু এইবোৰ বেদান্ত দৰ্শনৰ মূল ভিত্তি।

নাস্তিক চিন্তা-সম্প্ৰদায়সমূহে বেদৰ কৰ্তৃত্বক দৃঢ়ভাৱে অস্বীকাৰ কৰিছিল আৰু পুৰোহিত শ্ৰেণীৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানমূলক আধিপত্যৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে গঢ় লৈ উঠিছিল।

(১) **চাৰ্বাক (Charvaka) ঃ** চাৰ্বাক দৰ্শন ভাৰতীয় বস্তুবাদী (materialistic) আৰু সুখবাদী (hedonistic) দৰ্শনৰ মুখ্য প্ৰতিনিধি বুলি গণ্য কৰা হয়। ইয়াক লোকায়ত দৰ্শন বা "জনসাধাৰণৰ দৰ্শন" বুলিও কোৱা হয়। চাৰ্বাক দৰ্শনে বেদৰ কৰ্তৃত্ব, ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব, কৰ্ম, পৰলোক আৰু আত্মাৰ অস্তিত্ব সকলো অস্বীকাৰ কৰে। এই দৰ্শন সম্পূৰ্ণৰূপে বৰ্তমান জীৱনত সুখ বৃদ্ধি কৰা আৰু দুখ হ্ৰাস কৰাৰ ওপৰত কেন্দ্ৰিত। ইয়াৰ বিকাশ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম সহস্ৰাব্দত হৈছিল। পৰম্পৰাগতভাৱে বৃহস্পতিক (Brihaspati) ইয়াৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বুলি ধৰা হয়। অৱশ্যে কিছুমান পণ্ডিতে (scholars) প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাৰ দাৰ্শনিক চাৰ্বাকক (Charvaka) ইয়াৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বুলি কয়। চাৰ্বাক দৰ্শনে পৰলোকত (other world) বিশ্বাস নকৰে আৰু বৰ্তমান জগতত (লোক) জীৱন-যাপন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত জোৰ দিয়ে। এইটো এক চূড়ান্ত বাস্তৱবাদী (radical) আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক (empirical) দৰ্শন, যিয়ে অনুভৱ কৰিব নোৱাৰা কোনো বস্তু গ্ৰহণ নকৰে। সেয়েহে, চাৰ্বাক দৰ্শনে কেৱল প্ৰত্যক্ষ (Pratyaksha) জ্ঞানক একমাত্ৰ প্ৰমাণ হিচাপে স্বীকাৰ কৰে। ঈশ্বৰ বা আধ্যাত্মিকতাৰ পৰিৱৰ্তে, চাৰ্বাক দৰ্শনে মানুহ আৰু তাৰ বৰ্তমান জীৱনক কেন্দ্ৰ কৰি থাকে। এই দৰ্শনৰ প্ৰধান গ্ৰন্থ 'বৃহস্পতি সূত্ৰ'(Brihaspati Sutra), যি বৰ্তমান উপলব্ধ নহয়।

(২) **বৌদ্ধধৰ্ম (Buddhism) ঃ** বৌদ্ধধৰ্ম সিদ্ধাৰ্থ গৌতমে (Siddhartha Gautama) প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠ শতিকাত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ই কঠোৰ বৈদিক আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু বৰ্ণ ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে থিয় দিছিল। ই বেদৰ কৰ্তৃত্ব আৰু এক স্থায়ী আত্মাৰ অস্তিত্ব অস্বীকাৰ কৰে। বৌদ্ধধৰ্মৰ মতে আত্মা হৈছে সদায় পৰিৱৰ্তনশীল মানসিক আৰু শাৰীৰিক উপাদানৰ এক সমষ্টি। এই দৰ্শনে চাৰি আৰ্য সত্য আৰু অষ্টাঙ্গিক পথৰ শিক্ষা দিয়ে। চাৰি আৰ্য সত্য হৈছে— জীৱন দুখময়, দুখৰ কাৰণ হৈছে ইচ্ছা, দুখৰ অন্ত সম্ভৱ আৰু দুখৰ অন্তৰ পথ হৈছে অষ্টাঙ্গিক পথ। বৌদ্ধধৰ্মৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য হৈছে নিৰ্বাণ লাভ কৰা; অৰ্থাৎ নিজৰ ভিতৰত থকা লোভ, ঘৃণা আৰু মোহ নাশ কৰি জ্ঞান লাভ কৰা। এই দৰ্শন আধ্যাত্মিক (spiritual) হ'লেও ই ঈশ্বৰ-নিৰপেক্ষ (atheistic)। বৌদ্ধধৰ্মৰ আটাইতকৈ পুৰণি উপলব্ধ গ্ৰন্থসমূহ হৈছে গান্ধাৰ বৌদ্ধ (Gandharan Buddhist) গ্ৰন্থ, যিসমূহ পাকিস্তানত পোৱা গৈছিল। গ্ৰন্থসমূহ প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম শতিকাৰ পৰা খ্ৰীষ্টীয় তৃতীয় শতিকাৰ ভিতৰত ৰচিত হৈছিল।

(৩) **জৈনধৰ্ম (Jainism) ঃ** জৈনধৰ্ম প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰথম শতিকাত উদ্ভৱ হৈছিল। ই মুক্তি লাভ আৰু জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ অতি কঠোৰ অহিংসা, ত্যাগময় জীৱন আৰু আত্ম-শৃংখলাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। জৈনধৰ্মৰ পাঁচটা মুখ্য আচৰণ নীতি হৈছে— অহিংসা (হিংসা নকৰা), সত্য (সত্য কোৱা), অস্তেয় (চুৰি নকৰা), ব্ৰহ্মচৰ্য (শুচিতা) আৰু অপৰিগ্ৰহ (ভৌতিক বস্তুৰ ওপৰত আসক্তি নথকা)। জৈন দাৰ্শনিকসকলে বিশ্বাস কৰে যে আত্মা (জীৱ) জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰত আবদ্ধ হৈ থাকে আৰু বেয়া কৰ্মই দুষ্ট কৰ্মফল সঞ্চয় কৰে। জৈনধৰ্মত সৃষ্টিকৰ্তা ঈশ্বৰ পূজা কৰাৰ পৰিৱৰ্তে পুনৰ্জন্মৰ চক্ৰক জয় কৰা (জিন হওঁতা)ক অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। জৈনধৰ্মত ২৪ জন তীৰ্থংকৰ বা মহান শিক্ষক আছে, যিসকলে জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰ জয় কৰিছে। মহাবীৰ এই যুগৰ ২৪তম আৰু শেষ তীৰ্থংকৰ। মোক্ষ বা আত্মাৰ মুক্তি লাভ কৰিব পাৰি তিনিটা ৰত্ন (ৰত্নত্ৰয়) অনুসৰণ কৰি— সঠিক বিশ্বাস, সঠিক জ্ঞান আৰু সঠিক আচৰণ। জৈন দাৰ্শনিকসকলে বাস্তৱতাৰ বহু-পক্ষীয় স্বৰূপ (অনেকান্তবাদ)ত বিশ্বাস কৰে। জৈনধৰ্মৰ মূল গ্ৰন্থসমূহ হৈছে আগম (Agamas); য'ত ভগৱান মহাবীৰৰ শিক্ষা সংকলিত আছে।

ভাৰতীয় দাৰ্শনিক পদ্ধতিসমূহৰ অধ্যয়নে ভাৰতীয় উপমহাদেশৰ (Indian subcontinent) বৌদ্ধিক ঐতিহ্যৰ এক বিস্তৃত বোধ (broad understanding) প্ৰদান কৰে। প্ৰাচীন চিন্তকসকলে যুক্তি, নৈতিকতা আৰু বাস্তৱৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত সুসংগঠিতভাৱে অনুসন্ধান কৰিছিল। যদিও অধিকাংশ দাৰ্শনিক পদ্ধতিৰ মূল লক্ষ্য আছিল মুক্তি লাভ কৰা, তথাপিও তেওঁলোকে জ্ঞান আৰু সত্যক অতি উচ্চ স্থানত স্থাপন কৰিছিল। এই পদ্ধতিসমূহৰ গভীৰ অধ্যয়নে আমাক সেই সময়ত থকা আলোচনা, মতভেদ আৰু সামাজিক সমতাৰ ওপৰত থকা বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ এক স্পষ্ট ধাৰণা দিয়ে।

বৈদিক গণিত (Vedic Mathematics) ঃ

বৈদিক গণিত হৈছে প্ৰাচীন ভাৰতৰ বৈদিক যুগত (১৫০০-৫০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব) বিকাশ হোৱা এক সামগ্ৰিক গণিতীয় পদ্ধতি। বৈদিক গণিতৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্য হৈছে মানসিক গণনা (mental calculation), নক্সা চিনাক্তকৰণ (pattern recognition) আৰু যুক্তিসংগত চিন্তাধাৰাৰ (logical reasoning) ওপৰত গুৰুত্ব। এই পদ্ধতিৰ লক্ষ্য হৈছে গণনাক অধিক দ্ৰুত আৰু সঠিক কৰা। বৈদিক গণিত কোনো নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ সংকলন নহয়, বৰঞ্চ ই এক পৰম্পৰা— যি আচাৰ-অনুষ্ঠান, জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান, পৰিমাপ আৰু দৈনন্দিন ব্যৱহাৰৰ সৈতে বিকাশ লাভ কৰিছে। এই জ্ঞান ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ পুৰণি উৎস হৈছে বেদ আৰু ইয়াৰ সহায়ক গ্ৰন্থসমূহ, যাক বেদাংগ বোলা হয়। ইয়াৰ পৰা জনা যায় যে যজুৰ্বেদ সংহিতা (১২০০-৯০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব)ৰ সময়তেই ডাঙৰ সংখ্যাৰ ব্যৱহাৰ হৈছিল। আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু মন্ত্ৰসমূহত ১০^{১২} (১০ লক্ষ কোটি) পৰ্যন্ত সংখ্যা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। এই মন্ত্ৰসমূহত শক্তি আহ্বান কৰিবলৈ শত (১০^{২}), সহস্ৰ (১০^{৩}), প্ৰযুত (১০^{৬}), সমুদ্ৰ (১০^{৯}) আৰু পৰাৰ্ধ

(১০^{১২}) আদি শব্দ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। ঋগ্বেদৰ পুৰুষ সূক্তত ভগ্নাংশৰ উল্লেখো পোৱা যায়। শুল্ব সূত্ৰ (Sulba Sutras), যাৰ সময় প্ৰায় ৭০০-৪০০ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব, তাত যজ্ঞবেদী নিৰ্মাণৰ নিয়মসমূহ উল্লেখ আছে। ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে ভিন্ন আকাৰৰ বেদী নিৰ্মাণ কৰা; কিন্তু সকলোৰে ক্ষেত্ৰফল একে ৰখা। জাপানৰ গণিত ইতিহাসবিদ তাকাও হায়াশিয়ে (Takao Hayashi) কৈছে যে শুল্ব সূত্ৰত "পাইথাগোৰাছৰ উপপাদ্য"ৰ আটাইতকৈ পুৰণি লিখিত বিৱৰণ পোৱা যায়, যদিও এই জ্ঞান আগতে বেবিলনবাসীয়েও জানিছিল।

বৌধায়ন শুল্ব সূত্ৰ (প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৮ম শতিকাত লিখা)ত (৩,৪,৫), (৫,১২,১৩) আদি সহজ পাইথাগোৰীয় ত্ৰয়ী উল্লেখ আছে। বৈদিক গণিতৰ পদ্ধতিসমূহ আধুনিক শিক্ষাব্যৱস্থাত সহায়ক উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। ইয়াৰ অধ্যয়নে মানসিক ক্ষিপ্ৰতা, গতি, দক্ষতা আৰু গণিতীয় সমস্যাৰ সৈতে আত্মবিশ্বাসেৰে মোকাবিলা কৰাৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে।

ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান (Indian Astronomy) ঃ

ভাৰতীয় পৰিপ্ৰেক্ষিতত জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান এক প্ৰাচীন আৰু পৰম্পৰাগত পদ্ধতি, যাৰ আৰম্ভণি সিন্ধু উপত্যকা আৰু বৈদিক যুগত পোৱা যায়। ই পৰ্যবেক্ষণ(observation), গণনা (computation) আৰু বিশ্বতত্ত্বৰ (cosmological) চিন্তাধাৰাৰ এক শাস্ত্ৰ হিচাপে বিকাশ লাভ কৰিছিল। প্ৰাচীন ভাৰতীয় গ্ৰন্থসমূহত সময়ৰ বিষয়ে বিস্তৃত আলোচনা পোৱা যায়। ঋগ্বেদত সময়ক ১২টা ভাগ আৰু ৩৬০ডাল শলা (দিন) থকা এক চক্ৰ (wheel) হিচাপে বৰ্ণনা কৰা হৈছে, য'ত অতিৰিক্ত ৫টা দিনো আছে। বেদসমূহত গ্ৰহ-নক্ষত্ৰৰ গতি আৰু বছৰৰ গতিপথৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানীসকলে অয়নান্ত (solstice) আৰু আন গ্ৰহীয় ঘটনাসমূহ লক্ষ্য কৰি ৰাখিছিল। মহাভাৰত আৰু পিছৰ গ্ৰন্থসমূহতো অয়নান্তৰ উল্লেখ পোৱা যায়। বৈদিক জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান মূলতঃ আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ সময় নিৰ্ধাৰণ আৰু ঋতুচক্ৰ (seasonal-cycles) বুজিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। হিন্দু বিশ্বতত্ত্বত সময়ক চক্ৰাকাৰ ৰূপত বুজোৱা হয়। ঋগ্বেদত উল্লেখ থকা মতে সময় হৈছে সৃষ্টি, সংৰক্ষণ আৰু ধ্বংসৰ এক পুনৰাবৃত্ত প্ৰক্ৰিয়া, যি সৰল ৰেখাত আগবঢ়া সময়ৰ দৰে নহয়। সময়ৰ বিভাজন এইদৰে কৰা হৈছে— ৪টা যুগ (Yuga) মিলি এটা মহাযুগ (Mahayuga) গঢ়ে, আৰু ১০০০টা মহাযুগ মিলি এটা কল্প (Kalpa) হয়, যাক ব্ৰহ্মাৰ এটা দিন বুলি ধৰা হয়।

আটাইতকৈ পুৰণি বিখ্যাত গ্ৰন্থ হৈছে 'বেদাংগ জ্যোতিষ'(Vedanga Jyotisha), যিখন ৰচনাৰ সময় প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৪০০-১২০০। ইয়াৰ বৰ্তমানৰ ৰূপ প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৭০০-৬০০ চনৰ ভিতৰত পোৱা যায়। এই গ্ৰন্থত চন্দ্ৰ, সূৰ্য, নক্ষত্ৰ আৰু সৌৰ-চান্দ্ৰ পঞ্জিকাৰ বিষয়ে তথ্য উল্লেখ আছে। অথৰ্ববেদত ২৭টা নক্ষত্ৰৰ উল্লেখ আছে, যেনে— অশ্বিনী, ভৰণী, কৃত্তিকা, ৰোহিণী আদি। এইবোৰ পিছলৈ জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানত ব্যৱহৃত নক্ষত্ৰ হিচাপে পৰিচিত হয়। প্ৰাচীন অসমৰ নাম প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ আছিল, যাক তৎকালীন গ্ৰন্থসমূহত "পূব দিশৰ জ্যোতিষ চৰ্চাৰ নগৰ" বুলি কোৱা হৈছিল। এই অঞ্চলত জ্যোতিষ আৰু ধৰ্মৰ মাজত গভীৰ সম্পৰ্ক দেখা যায়, যাৰ উদাহৰণ হৈছে নৱগ্ৰহ মন্দিৰ; যি সৌৰজগতৰ নটা গ্ৰহৰ উপাসনাৰ বাবে নিৰ্মাণ কৰা হৈছে। ধ্ৰুৱতৰা

(Pole Star) আৰু সপ্তৰ্ষি মণ্ডল (Ursa Major) আদি আকাশৰ বস্তুসমূহে প্ৰাচীন অসমৰ লোককথা আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠানত গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান অধিকাৰ কৰিছিল। খ্ৰীষ্টীয় দশম শতিকাৰ গ্ৰন্থ কালিকা পুৰাণত (Kalika Purana) জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন উপাদান আৰু বিৱৰণ পোৱা যায়। আৰ্যভট্ট, বৰাহমিহিৰ আৰু ব্ৰহ্মগুপ্ত ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ উল্লেখযোগ্য পণ্ডিত। আৰ্যভট্টৰ গ্ৰন্থ 'আৰ্যভটীয়ম'ত (Aryabhatiyam) তেওঁ নক্ষত্ৰৰ গতিৰ কাৰণ হিচাপে পৃথিৱীৰ ঘূৰ্ণনক উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ সূৰ্য আৰু চন্দ্ৰ গ্ৰহণৰ বৈজ্ঞানিক ব্যাখ্যাও আগবঢ়াইছিল। যাক তেওঁ পৃথিৱীৰ ওপৰত পৰা ছাঁৰ ফল বুলি কৈছিল। অষ্টম আৰু নৱম শতিকাত ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ প্ৰভাৱ পশ্চিমীয়া দেশসমূহলৈ বিস্তাৰিত হৈছিল। বিশেষকৈ আব্বাসীয় খলিফাৰ (Abbasid Caliphate) সময়ত, ইছলামিক পণ্ডিত মুহাম্মদ আল-ফাজাৰী (Muhammad al-Fazari) আৰু মুহাম্মদ আল-খোৱাৰিজমীয়ে (Muhammad al-Khwarizmi) বহু ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানবিষয়ক গ্ৰন্থ আৰবী ভাষালৈ অনুবাদ কৰিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত দুখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ ব্ৰহ্মস্ফুট সিদ্ধান্ত (Brahmasphutasiddhanta) আৰু খণ্ডখাদক (Khandakhadyaka), ব্ৰহ্মগুপ্তই (প্ৰায় ৫৯৮-৬৬৮ খ্ৰীষ্টাব্দত) ৰচনা কৰিছিল।

জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ পৰম্পৰা আৰু ইয়াৰ প্ৰয়োগৰ ধাৰা অব্যাহত ৰাখি, আমি দেখোঁ যে অম্বৰ ৰজা জয়সিংহ দ্বিতীয়ই (১৭২৪-১৭৩০) খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভিতৰত দিল্লী, উজ্জয়িনী, বাৰাণসী, জয়পুৰ আৰু মথুৰাত জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ পৰ্যবেক্ষণ কেন্দ্ৰ (observatories) নিৰ্মাণ কৰিছিল। কিন্তু মথুৰাৰ পৰ্যবেক্ষণ কেন্দ্ৰৰ এতিয়া অস্তিত্ব নাই। আটাইতকৈ বিখ্যাত জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ পৰ্যবেক্ষণ কেন্দ্ৰ হৈছে যন্তৰ মন্তৰ (Jantar Mantar)। আধুনিক ভাৰতত ভাৰতীয় মহাকাশ গৱেষণা সংস্থা (ISRO) ১৯৬৯ চনত স্থাপন হোৱাত জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ এই ঐতিহ্যই অধিক বিস্তাৰ লাভ কৰে। ১৯৭৫ চনৰ ১৯ এপ্ৰিলত উৎক্ষেপণ কৰা আৰ্যভট্ট উপগ্ৰহ আছিল ভাৰতৰ প্ৰথম উপগ্ৰহ অভিযান। বৰ্তমান সময়ত, ৪,৫০০ মিটাৰৰো অধিক উচ্চতাত অৱস্থিত লাডাখৰ হানলেত থকা ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান পৰ্যবেক্ষণ কেন্দ্ৰত দৃষ্টিগোচৰ (optical) আৰু ইনফ্ৰাৰেড (infrared) পৰ্যবেক্ষণ কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰি, ভাৰতত জায়েন্ট মেট্ৰেৱেভ ৰেডিঅ' টেলিস্কোপ (GMRT)ৰ দৰে ডাঙৰ ৰেডিঅ' দূৰবীক্ষণ আছে, যিবোৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় জ্যোতিঃপদাৰ্থবিজ্ঞান গৱেষণাৰ অংশ।

উপসংহাৰ (Conclusion) ঃ

ভাৰতীয় জ্যোতিৰ্বিজ্ঞানৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ সৈতে আৰম্ভণি হৈছিল আৰু পিছলৈ ই গ্ৰহসমূহৰ সঠিক গণিতীয় মডেল আৰু স্থাপত্যিক পৰ্যবেক্ষণ কেন্দ্ৰলৈ বিকাশ লাভ কৰে। আধুনিক সংস্থাসমূহে এই প্ৰাচীন ঐতিহ্যক আগবঢ়াই লৈ গৈ বিশ্বব্যাপী মহাকাশ গৱেষণা আৰু জ্যোতিঃপদাৰ্থবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত নতুন দিশ উন্মোচন কৰিছে।

যোগ আৰু ধ্যান (Yoga and Meditation) ঃ

যোগ আৰু ধ্যানক পৃথিৱীৰ বাবে ভাৰতৰ আটাইতকৈ গভীৰ আৰু মূল্যৱান আধ্যাত্মিক অৱদানসমূহৰ ভিতৰত গণ্য কৰা হয়। মন, শৰীৰ আৰু আত্মাক একত্ৰিত আৰু সুযম কৰিবলৈ গঢ়া যোগ আৰু ধ্যান ভাৰতীয়

সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ মূলভিত্তিত থকা ঐক্যৰ আধ্যাত্মিক ৰূপ। যোগ হৈছে মানসিক, আধ্যাত্মিক আৰু শাৰীৰিক অনুশীলনৰ এক সমষ্টি, যাৰ উৎপত্তি প্ৰাচীন ভাৰতত নিজস্ব দৰ্শনৰ সৈতে হৈছিল। যোগৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে শৰীৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৰু মুক্তি লাভ কৰা। এই বিষয়সমূহ হিন্দু, জৈন আৰু বৌদ্ধ পৰম্পৰাতো উল্লেখ আছে। “যোগ” শব্দটো সংস্কৃত “যুজ (yuj)” ধাতুৰ পৰা আহিছে; যাৰ অৰ্থ হৈছে “সংযোগ কৰা, যুক্ত কৰা বা নিয়ন্ত্ৰণ কৰা”। ই এক আধ্যাত্মিক অনুশীলন, যি শাৰীৰিক নিয়ন্ত্ৰণ আৰু নমনীয়তাৰ জৰিয়তে লাভ কৰা হয়। দাৰ্শনিক মাইকেল বাৰ্লিয়ে (Mikel Burley) কৈছে যে “যোগ” শব্দৰ প্ৰথম ব্যৱহাৰ ঋগ্বেদৰ এটা স্তোত্ৰত পোৱা যায়, যি উদীয়মান সূৰ্যদেৱতালৈ উৎসৰ্গিত, আৰু ইয়াৰ অৰ্থ “নিয়ন্ত্ৰণ” বুলি ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

যোগ দৰ্শন আৰু অনুশীলনৰ ক্ষেত্ৰত মূল কাম কৰিছিল ঋষি পতঞ্জলিয়ে, যিয়ে খ্ৰীষ্টীয় যুগৰ আৰম্ভণিৰ শতিকাসমূহত “যোগসূত্ৰ” সংকলন কৰিছিল। পতঞ্জলিয়ে সাংখ্য, বৌদ্ধ আৰু পূৰ্বৰ যোগ পৰম্পৰাৰ পৰা জ্ঞান সংগ্ৰহ কৰি ইয়াক সুসংগঠিত কৰিছিল।

পতঞ্জলিয়ে নিজৰ সূত্ৰত যোগক এইদৰে ব্যাখ্যা কৰিছে— “যোগশ্চিত্তবৃত্তিনিৰোধঃ”, অৰ্থাৎ মনৰ বিক্ষিপ্ত ভাবসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা। স্বামী বিবেকানন্দই ইয়াৰ অৰ্থ কৰিছে— “যোগ মানে হৈছে মনৰ বিভিন্ন ৰূপ (বৃত্তি) নিয়ন্ত্ৰণ কৰা।” পতঞ্জলিয়ে যোগক অষ্টাঙ্গ যোগ (আঠটা অঙ্গ থকা যোগ) হিচাপে বৰ্গীকৰণ কৰিছে।

যোগৰ এই আঠটা অংগ (Eight Limbs) হৈছে—

(১) **যম (Yama)** — বাহ্যিক শৃংখলা (যেনে ঃ অহিংসা, সত্যবাদিতা)

(২) **নিয়ম (Niyama)** — আভ্যন্তৰীণ শৃংখলা (যেনে ঃ সন্তুষ্টি, পৰিচ্ছন্নতা)

(৩) **আসন (Asana)** — শৰীৰৰ ভংগী বা অৱস্থান

(৪) **প্ৰাণায়াম (Pranayama)** — শ্বাস-প্ৰশ্বাস নিয়ন্ত্ৰণ

(৫) **প্ৰত্যাহাৰ (Pratyahara)** — ইন্দ্ৰিয়সমূহ নিয়ন্ত্ৰণ বা আঁতৰোৱা

(৬) **ধাৰণা (Dharana)** — মনোযোগ একাগ্ৰ কৰা

(৭) **ধ্যান (Dhyana)** — ধ্যান কৰা

(৮) **সমাধি (Samadhi)** — আত্মাৰ সৈতে একত্ৰিত হোৱা বা পূৰ্ণ একতা লাভ কৰা

যোগৰ এটা শাখা হিচাপে হঠ যোগ (Hatha Yoga) হ’ল ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক অনুশীলনত শাৰীৰিক আৰু মানসিক প্ৰশিক্ষণৰ এক পৰম্পৰাগত পদ্ধতি। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে শৰীৰ আৰু মনৰ মাজত সমতা সৃষ্টি কৰা, যাৰ ফলত আধ্যাত্মিক জাগৰণ আৰু আত্ম-উপলব্ধি লাভ হয়।

“হঠ” শব্দটো সংস্কৃত ভাষাৰ পৰা আহিছে; যাৰ অৰ্থ হৈছে “শক্তি” বা “জোৰ”, যি শাৰীৰিক কৰ্মসমূহক বুজায়। এই শব্দৰ আটাইতকৈ পুৰণি ব্যৱহাৰ বজ্ৰযানপন্থী বৌদ্ধ গ্ৰন্থসমূহত পোৱা যায়।

আসন, প্ৰাণায়াম আৰু ধ্যান হৈছে হঠ যোগৰ মুখ্য অনুশীলন, যিবোৰে শৰীৰৰ পৰিশোধন আৰু পুনৰুজ্জীৱনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

যোগৰ আটাইতকৈ পুৰণি উল্লেখ বেদসমূহত পোৱা যায়। ঋগ্বেদ, যজুৰ্বেদ আৰু সামবেদত আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু ধ্যানৰ অনুশীলনৰ কথা উল্লেখ আছে। ইয়াত তপস্যা, একাগ্ৰতা আৰু বিশ্বৰ শৃংখলা বজাই ৰখাৰ দৰে ধাৰণাসমূহ আধ্যাত্মিক লক্ষ্য লাভৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি ধৰা হৈছে।

উপনিষদসমূহত আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ পৰা অন্তৰ্মুখী শৃংখলালৈ এক পৰিৱৰ্তন দেখা যায়। এই সময়ত ধ্যানে এক বিশেষ ৰূপ লাভ কৰে, যি আত্ম-উপলব্ধি আৰু আত্মা (Atman) আৰু ব্ৰহ্ম (Brahman)ৰ মাজৰ একতা লাভ কৰাৰ এক উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ হয়। ইয়াত যোগৰ এক দাৰ্শনিক ভিত্তি গঢ় লৈ উঠে।

জৈনধৰ্মত, যোগ আৰু ধ্যান হৈছে মুক্তি বা মোক্ষ লাভ কৰাৰ মুখ্য উপায়, যি আত্মা (জীৱ)ৰ পৰিশোধনৰ জৰিয়তে সম্ভৱ। জৈন যোগৰ মূল নীতি হৈছে তিনিটা ৰত্ন— সঠিক বিশ্বাস (Right faith), সঠিক জ্ঞান (right Knowledge) আৰু সঠিক আচৰণ(right Conduct)। বিশ্বাস কৰা হয় যে আত্মাক জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰত আবদ্ধ কৰি ৰখা কৰ্ম কণিকাসমূহ ধ্যানৰ অনুশীলনৰ জৰিয়তে দূৰ কৰিব পাৰি।

বৌদ্ধ ধৰ্মত, জ্ঞান লাভৰ মুখ্য পথ হৈছে ধ্যান। আৰ্য অষ্টাঙ্গিক পথত সঠিক সচেতনতা আৰু সঠিক একাগ্ৰতাক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অনুশীলন হিচাপে ধৰা হৈছে। ধ্যানৰ উদ্দেশ্য হৈছে মানুহৰ ভিতৰত সচেতনতা, একাগ্ৰতা, জ্ঞান আৰু দয়া গঢ়ি তোলা। জ্ঞান লাভ কৰাৰ আগতে ধ্যানৰ জৰিয়তে মানুহৰ শাৰীৰিক, শক্তিগত আৰু মানসিক অৱস্থা নিয়ন্ত্ৰিত সমতাৰ অৱস্থালৈ লৈ যোৱা হয়। বৌদ্ধ ধৰ্মত দুখৰ ওপৰত জয়লাভ কৰি ধ্যানৰ জৰিয়তে জ্ঞান লাভ কৰা যায়।

খ্ৰীষ্টপূৰ্ব প্ৰায় ৪০০ৰ পৰা খ্ৰীষ্টীয় ৪০০ৰ ভিতৰত ৰচিত ভগৱদ্ গীতাত যোগৰ তিনিটা পথ বা উন্নতিৰ তিনিটা দিশ উল্লেখ কৰা হৈছে—

(১) কৰ্ম যোগ (Karma Yoga) — কৰ্মৰ পথ

(২) জ্ঞান যোগ (Jnana Yoga) — জ্ঞান বা বুদ্ধিৰ পথ

(৩) ভক্তি যোগ (Bhakti Yoga) — ভক্তিৰ পথ

এই পথসমূহ পৰস্পৰৰ পৰা সম্পূৰ্ণ পৃথক নহয়। সমাজৰ কৰ্তব্য ত্যাগ নকৰাকৈ শৃংখলাবদ্ধভাৱে এই পথসমূহ অনুসৰণ কৰি মুক্তি লাভ কৰিব পাৰি।

বৰ্তমান সময়ত সামগ্ৰিক সুস্থতাৰ গুৰুত্ব অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। মানসিক চাপ আৰু জীৱনৰ অবিৰাম গতিয়ে বহু সময়ত জীৱনত অসামঞ্জস্যতা সৃষ্টি কৰে। এনে পৰিস্থিতিত যোগ আৰু ধ্যান জীৱনৰ গুণগত মান উন্নত কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হিচাপে কাম কৰে।

যোগ আৰু ধ্যানে মানসিক চাপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাত সহায় কৰে, মন স্বচ্ছ কৰি তোলে, শৃংখলাবদ্ধ আৰু নিয়মীয়া জীৱন-যাপন কৰিবলৈ সহায় কৰে আৰু মানসিক দৃঢ়তা গঢ়ি তোলে। যোগে শ্বাস-প্ৰশ্বাস আৰু শৰীৰৰ গতিৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰে আৰু ধ্যানে শ্বাস-প্ৰশ্বাস আৰু চিন্তাৰ মাজত সংযোগ গঢ়ি তোলে।

আজি বিশ্বৰ ১৯০ খনতকৈও অধিক দেশত যোগ অনুশীলন কৰা হয় আৰু ২১ জুন তাৰিখটো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় যোগ দিৱস হিচাপে পালন কৰা হয়। যোগ আৰু ধ্যানক বৰ্তমান শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু কৰ্পোৰেট জীৱনত

অধিকভাৱে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰ দ্বাৰা সাংস্কৃতিক ধাৰাবাহিকতা বজাই ৰাখে আৰু জীৱনৰ মান উন্নত হয়।

আয়ুৰ্বেদ (Ayurveda)ঃ

ভাৰতীয় উপমহাদেশৰ মূল আয়ুৰ্বেদ হৈছে পৃথিৱীৰ আটাইতকৈ পুৰণি পৰম্পৰাগত চিকিৎসা পদ্ধতিসমূহৰ ভিতৰত এটা। ই এক সামগ্ৰিক চিকিৎসা পদ্ধতি, যিয়ে প্ৰাকৃতিক উপায়েৰে শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ মাজত সমতা ৰখাত গুৰুত্ব দিয়ে। প্ৰাচীন ভাৰতীয় চিকিৎসকসকলে শৰীৰৰ গঠন (anatomy) অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু ৰোগ চিনাক্ত কৰাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰিছিল। তেওঁলোকে প্ৰধানকৈ উদ্ভিদ-ভিত্তিক ঔষধ, ব্যক্তিগত খাদ্য-ব্যৱস্থা, জীৱনশৈলীৰ পৰিৱৰ্তন আৰু দেহ পৰিশোধনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। “আয়ুৰ্বেদ” শব্দটো “আয়ুস” (জীৱন বা দীঘলীয়া জীৱন) আৰু “বেদ” (জ্ঞান) শব্দ দুটাৰ পৰা গঠিত, যাৰ অৰ্থ হৈছে জীৱন আৰু দীঘলীয়া জীৱনৰ জ্ঞান। আয়ুৰ্বেদৰ উৎপত্তি অথৰ্ববেদ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় সহস্ৰাব্দ)ত পোৱা যায়। আৰম্ভণিৰ চিকিৎসা পদ্ধতিসমূহত যাদু-মন্ত্ৰ আৰু ক’লা যাদুৰ ব্যৱহাৰ আছিল আৰু সেইবোৰ বেছি বৈজ্ঞানিকভাৱে বিকশিত নাছিল। আয়ুৰ্বেদক এক সুসংগঠিত চিকিৎসা পদ্ধতিলৈ ৰূপান্তৰ কৰা দুজন মুখ্য পথপ্ৰদৰ্শক আছিল সুশ্ৰুত আৰু চৰক (Sushruta and Charaka)। সুশ্ৰুত সংহিতাত সুশ্ৰুতে অস্ত্ৰোপচাৰৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া ১২১টা যন্ত্ৰৰ উল্লেখ কৰিছে। নাক পুনৰ্গঠন (rhinoplasty), চকুৰ ছানি অস্ত্ৰোপচাৰ, পাথৰ ৰোগ আৰু মধুমেহৰ চিকিৎসাৰ বিষয়ে তেওঁৰ লেখনিয়ে তেওঁৰ চিকিৎসা দক্ষতা (medical prowess) প্ৰকাশ কৰে। সুশ্ৰুত সংহিতাত সাধাৰণ চিকিৎসাৰ সকলো দিশ আলোচনা কৰা হৈছে— খাদ্য, অস্ত্ৰোপচাৰ, ৰোগৰ প্ৰকাৰ (nosology), শৰীৰৰ গঠন, বিকাশ, চিকিৎসা পদ্ধতি, বিষবিজ্ঞান, শিশু চিকিৎসা আদি। সুশ্ৰুতে পৰিচ্ছন্নতা আৰু স্বাস্থ্যবিধিৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

চৰকৰ ‘চৰক সংহিতা’ (Charakasamhita) হৈছে এক প্ৰকাৰ চিকিৎসা বিশ্বকোষৰ দৰে এখন বিস্তৃত চিকিৎসা গ্ৰন্থ। ইয়াত চৰকে জ্বৰ, কুষ্ঠ ৰোগ, হিচ্‌টেৰিয়া (hysteria) আৰু যক্ষ্মা আদি বিভিন্ন ৰোগৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিছে। তেওঁ মানুহৰ শৰীৰত থকা তিনিটা দোষ— বাত (Vata), পিত্ত (Pitta) আৰু কফ (Kapha)-ৰ মাজত সমতা বজাই ৰখাৰ গুৰুত্ব উল্লেখ কৰিছে। এইবোৰক মানুহৰ তিনিটা মূল জৈৱিক শক্তি বুলি গণ্য কৰা হয়। এই গ্ৰন্থত প্ৰাচীন উদ্ভিদজগত আৰু ৰসায়ন বিদ্যাৰ বিষয়ে বহু তথ্য পোৱা যায়। চৰকে বিশেষকৈ আভ্যন্তৰীণ চিকিৎসা আৰু ৰোগ প্ৰতিৰোধমূলক যত্নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। উল্লিখিত এই দুখন গ্ৰন্থৰ সৈতে বাগভটৰ (Vagbhata) দ্বাৰা লিখা ‘অষ্টাংগ হৃদয় সংহিতা’ক একেলগে “বৃহৎ ত্ৰয়ী (Brhat-Trayi)” বুলি কোৱা হয়। এই তিনিখন গ্ৰন্থই আয়ুৰ্বেদৰ মূল জ্ঞানভাণ্ডাৰ গঢ়ি তোলে। বৰ্তমান সময়তো আয়ুৰ্বেদ ভাৰত আৰু বিশ্বজুৰি ব্যৱহাৰ হৈ আছে। ১৯৭১ চনত স্থাপন কৰা ভাৰতীয় চিকিৎসা পৰিষদে আয়ুৰ্বেদক ভাৰতীয় চিকিৎসা পদ্ধতি হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। আয়ুৰ্বেদ ৰোগে প্ৰতিষেধ আৰু চিকিৎসা দুয়োটাতে গুৰুত্ব দিয়ে। সেয়ে স্বাস্থ্য আৰু আধ্যাত্মিক উন্নতি লাভৰ বাবে এক সামগ্ৰিক জীৱন-পদ্ধতি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতীয় শিল্পৰূপসমূহ (Indian Art Forms) ঃ

ভাৰতীয় অভিনয় শিল্পসমূহ হৈছে আধ্যাত্মিক ভক্তি, শিল্পীসুলভ প্ৰকাশ আৰু নান্দনিক শৃংখলাৰ এক উন্নত সংমিশ্ৰণ। ভাৰতীয় নৃত্য আৰু সংগীতৰ পৰম্পৰা প্ৰায় ৩০০০ বছৰৰো অধিক পুৰণি। ইয়াত তাল, সুৰ, ভংগী, কবিতা আৰু আধ্যাত্মিক দৰ্শনৰ উপাদানসমূহ সুন্দৰভাৱে একেলগে মিলি আছে। প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২০০১ পৰা খ্ৰীষ্টীয় ২০০ৰ ভিতৰত ৰচিত ঋষি ভৰতৰ সৈতে সম্পৰ্কিত নাট্যশাস্ত্ৰ ভাৰতীয় অভিনয় শিল্পৰ ওপৰত লিখা এখন সংস্কৃত গ্ৰন্থ। এই গ্ৰন্থই ভাৰতৰ নৃত্য, সংগীত আৰু সাহিত্যিক পৰম্পৰাত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে। ইয়াত উল্লেখ কৰা এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা হৈছে “ৰস তত্ত্ব (Rasa Theory)”। ইয়াৰ মতে, বিনোদন অভিনয় শিল্পৰ এটা লক্ষ্য হ’লেও ই মুখ্য লক্ষ্য নহয়। মুখ্য লক্ষ্য হৈছে দৰ্শকক এক আশ্চৰ্যকৰ সমান্তৰাল বাস্তৱলৈ লৈ যোৱা, য’ত তেওঁলোকে নিজৰ চেতনা অনুভৱ কৰে আৰু আধ্যাত্মিক আৰু নৈতিক প্ৰশ্নসমূহৰ ওপৰত চিন্তা কৰে।

সংগীত (Music) ঃ

ভাৰতীয় সংগীতৰ পৰম্পৰাৰ আটাইতকৈ পুৰণি উল্লেখ বৈদিক স্তোত্ৰত পোৱা যায়। ঋগ্বেদৰ স্তোত্ৰসমূহ পঢ়া হৈছিল, আৰু সামবেদৰ স্তোত্ৰসমূহ গোৱা হৈছিল। সেই কাৰণে সামবেদক “সুৰ আৰু গীতৰ বেদ” (The Veda of Melodies and Chants) বুলিও কোৱা হয়। সামবেদৰ স্তোত্ৰসমূহ পুৰণি সুৰ আৰু ঋগ্বেদৰ স্তোত্ৰৰ সংমিশ্ৰণ। ইয়াত সুৰৰ পৰিৱৰ্তন আৰু সংগীতৰ লিখিত ৰূপৰো উল্লেখ আছে।

নাট্যশাস্ত্ৰত বৈদিক গীতৰ উল্লেখ আছে আৰু ১৩০টা শ্লোকত অবৈদিক গীতৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াত ভাৰতীয় সংগীতৰ তত্ত্ব আৰু বাদ্যযন্ত্ৰসমূহৰ বিষয়ে সুসংগঠিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। বাদ্যযন্ত্ৰসমূহ চাৰিটা ভাগত বিভক্ত— তাৰযুক্ত (stringed), কঠিন (solid), আৱৰণযুক্ত (covered) আৰু খালি (hollow)। নাট্যশাস্ত্ৰত বৰ্ণনা কৰা হৈছে যে সংগীতৰ বিভিন্ন উপাদান একেলগে মিলি কেনেকৈ নিৰ্দিষ্ট অনুভূতি বা ৰস (Rasa) সৃষ্টি কৰে। ইয়াত ২২টা সূক্ষ্ম সুৰৰ ব্যৱধান (shruti) ব্যৱহাৰ কৰা এক উন্নত গণিতীয় পদ্ধতিৰো উল্লেখ আছে। ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সংগীত প্ৰায় ১৩শ আৰু ১৪শ শতিকাত দুটা পৃথক ধাৰাত বিকাশ লাভ কৰে— কাৰ্ণাটিক সংগীত আৰু হিন্দুস্তানী সংগীত। দুয়োটা পদ্ধতিৰ মূল ভিত্তি হৈছে তাল (rhythm) আৰু ৰাগ (melody), যদিও গঠন, উৎপত্তি আৰু শৈলীত কিছু পাৰ্থক্য আছে।

কাৰ্ণাটিক সংগীতৰ মুখ্য গুৰুত্ব হৈছে গীতৰ গঠন, বিশেষকৈ কৃতি (kriti) নামৰ গীত ৰূপ, যি ১৪শৰ পৰা ২০শ শতিকাৰ ভিতৰত বিকাশ লাভ কৰে। অধিকাংশ গীত গোৱাৰ বাবে (gayaki) প্ৰস্তুত কৰা হয়। ইয়াত ব্যৱহৃত মুখ্য বাদ্যযন্ত্ৰসমূহ হৈছে— বীণা, চিত্ৰবীণা, কানজিৰা, মৰ্চিং, ঘটম আৰু বাঁহীৰ দৰে বেণু। কাৰ্ণাটিক সংগীত কৰ্ণাটকত আৰম্ভ হৈ অন্ধ্ৰ আৰু তামিল অঞ্চললৈ বিস্তাৰিত হৈছিল।

হিন্দুস্তানী শাস্ত্ৰীয় সংগীত হৈছে ভাৰতীয় পৰম্পৰাগত সংগীতৰ সৈতে পাৰ্চী আৰু ইছলামিক প্ৰভাৱৰ এক সংমিশ্ৰণ। ই প্ৰায় ১২শ শতিকাৰ পৰা কাৰ্ণাটিক সংগীতৰ পৰা পৃথক হয়। ইয়াত ৰাগৰ সৃজনশীল বিকাশ

আৰু তাৎক্ষণিক উপস্থাপন (improvisation)ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। লাহে লাহে আৰম্ভ হোৱা আলাপ (Alap) অংশৰ পিছত ৰাগ আৰম্ভ হয়। ধ্ৰুপদ, খেয়াল আৰু তাৰানা হৈছে এই সংগীতৰ মুখ্য গীত শৈলী। হিন্দুস্তানী সংগীত উত্তৰ ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ আৰু ই "ঘৰানা" নামৰ শিক্ষাপদ্ধতিৰ জৰিয়তে শিকোৱা হয়। ইয়াৰ মুখ্য বাদ্যযন্ত্ৰসমূহ হৈছে— চিতাৰ, সৰোদ, বাঁহী (bansuri) আৰু তবলা। ভক্তি আৰু চুফী আন্দোলনসমূহে ভক্তিমূলক গীতৰ প্ৰসাৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। এই গীতৰ জৰিয়তে ভালপোৱা, সহানুভূতি, সন্মান আৰু সহনশীলতাৰ বাৰ্তা প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনসমূহ ৮মৰ পৰা ১৭শ শতিকালৈ ভাৰতীয় উপমহাদেশত বিকাশ লাভ কৰিছিল।

ভাৰতীয় সংগীত আজিও আধ্যাত্মিকতা আৰু মানুহৰ অনুভূতিৰ গভীৰ অনুসন্ধানৰ এক জীৱন্ত পৰম্পৰা হৈ আছে।

নৃত্য (Dance) ঃ

প্ৰাচীন ভাৰতীয় পৰম্পৰাত নৃত্যক এক "দৈৱিক" (divine) ৰূপ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ইয়াৰ আৰম্ভণি উপাসনাৰ ৰূপত হৈছিল আৰু ই আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু মন্দিৰৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত আছিল। "দেৱদাসী" বুলি জনাজাত কিছুমান যুৱতীয়ে নিজৰ জীৱন ঈশ্বৰ উপাসনাৰ বাবে উৎসৰ্গা কৰিছিল আৰু শাস্ত্ৰীয় নৃত্য শিকিছিল। এই যুৱতীসকলে শিল্পৰ ৰক্ষণাবেক্ষণকাৰী হিচাপে কাম কৰিছিল। নাট্যশাস্ত্ৰত নৃত্যৰ দুটা মূল স্তম্ভ উল্লেখ কৰা হৈছে— নৃত্ত (Nritta) আৰু নৃত্য (Nritya)। নৃত্ত মানে হৈছে খালী তাল আৰু কাৰিকৰী গতি, য'ত কোনো বিশেষ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰা নহয়। আনহাতে, নৃত্যত এই গতিৰ সৈতে অনুভূতি (ভাব), ৰস, হাতৰ ভংগী (মুদ্ৰা) আৰু মুখৰ অভিব্যক্তি যোগ কৰি কাহিনী প্ৰকাশ কৰা হয়।

সময়ৰ লগে লগে ভাৰতীয় নৃত্যই দুটা মুখ্য ৰূপত বিকাশ লাভ কৰে— শাস্ত্ৰীয় নৃত্য (Classical Dance) আৰু লোকনৃত্য (Folk Dance), য'ত প্ৰত্যেকৰে নিজস্ব নিয়ম আৰু আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্য আছে।

ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় নৃত্য বা শাস্ত্ৰীয় নৃত্য (Indian Classical Dance / Shashtriya Nritya) ঃ শাস্ত্ৰীয় নৃত্যসমূহ নাট্যশাস্ত্ৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা সুসংগঠিত নৃত্য। ইয়াত ভাব আৰু ৰসৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। সংগীত নাটক একাডেমীয়ে আঠটা শাস্ত্ৰীয় নৃত্যক স্বীকৃতি দিছে— ভৰতনাট্যম, কথক, কথাকলি, কুচিপুড়ি, মণিপুৰী, মোহিনীয়াট্টম, ওড়িশী আৰু সত্ৰীয়া। ইয়াত কাহিনী কোৱা, জটিল গতি আৰু কঠোৰ নিয়ম মুখ্য বৈশিষ্ট্য।

লোক নৃত্য (Folk Dance / Lok Nritya) ঃ লোক নৃত্যসমূহ জনসাধাৰণৰ মাজত উদ্ভৱ হোৱা আৰু সমাজক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠা। সাধাৰণতে গ্ৰাম্য অঞ্চলত আৰম্ভ হোৱা এই নৃত্যসমূহ কৃষি উৎসৱ, উৎসৱ-পাৰ্বণ বা বিয়া, জন্ম আদি সামাজিক অনুষ্ঠানত উদযাপন কৰা হয়। ইয়াত দলগত সমন্বয় আৰু সামাজিক একতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয় । লোক নৃত্যসমূহ লোককথা আৰু মৌখিক পৰম্পৰাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত আৰু ই ইতিহাস সংৰক্ষণ কৰা এক জীৱন্ত মাধ্যম।

ভাৰতীয় অভিনয় শিল্পসমূহ সংৰক্ষণ আৰু পৰিৱৰ্তনৰ মাজত এক গতিশীল সম্পৰ্ক প্ৰতিফলিত কৰে। এই শিল্পসমূহৰ বৰ্তি থকা আৰু বিকাশ হোৱাটো "গুৰু-শিষ্য পৰম্পৰা"ৰ ফল। বৰ্তমান সময়ত বিশ্ববিদ্যালয়, শিক্ষাপ্ৰতিষ্ঠান আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰতো এই শিল্পসমূহ আনুষ্ঠানিকভাৱে শিকোৱা হয়। বহু শিল্প পৰম্পৰা ইউনেস্কোৰ অমূৰ্ত সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য তালিকাত অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে।

চহৰ পৰিকল্পনা (Town Planning), শাসন ব্যৱস্থা (Governance) আৰু লোক প্ৰশাসন (Public Administration) ঃ

চহৰ পৰিকল্পনা (Town Planning) ঃ

ভাৰতীয় কাৰিকৰী বিদ্যাৰ আৰম্ভণি প্ৰাচীন সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতা (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ২৬০০-১৯০০)ত পৰিলক্ষিত হয়। সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ নগৰসমূহ, যেনে— মহেঞ্জোদাৰো, হৰপ্পা, ধোলাভিৰা আৰু লোথাল প্ৰণালীবদ্ধ চহৰ পৰিকল্পনাৰ কিছুমান অতি প্ৰাচীন উদাহৰণ। এই নগৰসমূহ জালিকাভিত্তিক (grid-based) পৰিকল্পনা আৰু মানদণ্ড তথা একে ধৰণৰ পৰিমাপ ব্যৱস্থাৰ বাবে বিশেষভাৱে প্ৰসিদ্ধ।

সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ চহৰ পৰিকল্পনাৰ মুখ্য উপাদানসমূহ—

(১) **জালিকাভিত্তিক ব্যৱস্থা (Grid-system)** ঃ এই পূৰ্বপৰিকল্পিত জালিকাভিত্তিক ৰাস্তাসমূহ একেবাৰে সঠিক সমকোণীয়ভাৱে পৰস্পৰৰ সৈতে মিলি আয়তকাৰ ব্লক গঠন কৰিছিল। প্ৰধান ৰাস্তাসমূহ দিশসূচক ঠাইসমূহত (cardinal directions) বিস্তৃত আছিল, যাৰ পৰা জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান আৰু পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় কথাৰ ইংগিত পোৱা যায়। বাসগৃহসমূহ সুসংগঠিত উপ- পথৰ দ্বাৰা সংযুক্ত আছিল। এই জ্যামিতিক সঠিকতাই এক কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসন আৰু জৰীপ ব্যৱস্থাৰ উপস্থিতিৰ সংকেত দিয়ে।

(২) **উন্নত নিষ্কাশন ব্যৱস্থা (Advanced Draining System)** ঃ সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ ভূগৰ্ভস্থ নিষ্কাশন ব্যৱস্থা সেই সময়ৰ আন সকলো সভ্যতাতকৈ অধিক উন্নত আছিল। প্ৰায় প্ৰতিখন ঘৰতে এটা স্নানাগাৰ আছিল, য'ত ঢালু মাটিৰে পানী ঢাকি ইটাৰে নিৰ্মিত ঢাকনি থকা নলালৈ গৈছিল। এই নলাসমূহ পৰিষ্কাৰ কৰাৰ বাবে খুলি ৰাখিব পৰা ঢাকনিৰে আবৃত আছিল। নিয়মীয়া ব্যৱধানত স্থাপন কৰা 'চোক পিট'সমূহে (soak pits) মূল নলালৈ সোমোৱাৰ আগতে গোটা আৱৰ্জনা সংগ্ৰহ কৰিছিল। কাৰিকৰী দক্ষতা সন্নিৱিষ্ট মহেঞ্জোদাৰোৰ 'বৃহৎ স্নানাগাৰ'টোৱে এক স্থাপত্যৰ আশ্চৰ্য প্ৰদৰ্শন কৰে। সম্ভৱতঃ ধৰ্মীয় উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰ কৰা এই স্নানাগাৰটো আলকাতৰাৰে (bitumen) সম্পূৰ্ণৰূপে পানী বন্ধ কৰি তৈয়াৰ কৰা হৈছিল।

(৩) **মানসম্পন্ন স্থাপত্য সামগ্ৰী (Standardized Architectural Materials)** ঃ হৰপ্পাবাসীয়ে সম্ভৱতঃ বৃহৎ পৰিসৰত নিৰ্মাণ সামগ্ৰীসমূহৰ মানকৰণ প্ৰথমবাৰৰ বাবে প্ৰয়োগ কৰিছিল। ১:২:৪ অনুপাতত

নিৰ্মিত মানক পকা ইটা ধোলাভিৰা, লোথাল, মহেঞ্জোদাৰো আদি স্থানত একে ধৰণে ব্যৱহাৰ হৈছিল। সূৰ্যত শুকোৱা আৰু ভাটাত পোৰা— দুয়ো ধৰণৰ ইটা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ভাটাত পোৰা ইটা অধিক পানী-প্ৰতিৰোধী আৰু বহনক্ষম আছিল। ব্যৱসায়ত ব্যৱহৃত চাৰ্ট পাথৰেৰে নিৰ্মিত মানক ঘনক আকৃতিৰ ওজনসমূহে অৰ্থনৈতিক নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰমাণ দিয়ে।

(৪) **নগৰ বিন্যাস (City-Layout)ঃ** হৰপ্পা নগৰ সামাজিক স্তৰ অনুসৰি দুটা ভাগত বিভক্ত আছিল— ‘চিটাডেল’(citadel) আৰু ‘লোৱাৰ টাউন’(lower town)। চিটাডেলটো পশ্চিম দিশত উচ্চ মাটিত অৱস্থিত আছিল আৰু তাত শ্ৰেষ্ঠ লোক আৰু ৰাজহুৱা ভবনসমূহ আছিল। ‘বৃহৎ স্নানাগাৰ’ আৰু ‘পণ্যাগাৰ’ আদি ৰাজহুৱা ভবনসমূহ ইয়াতেই অৱস্থিত আছিল। নিম্নখাপৰ চহৰখন পূব দিশত আছিল আৰু তাত সাধাৰণ লোকসকলে বাস কৰিছিল। এই নগৰসমূহত দৃঢ় জালিকাভিত্তিক পৰিকল্পনা আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে প্ৰাচীৰো আছিল।

(৫) **পানী ব্যৱস্থাপনা (Water Management)ঃ** পানী ব্যৱস্থাপনা আৰু সংৰক্ষণ সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ নগৰ পৰিকল্পনাৰ এটা মুখ্য অংশ আছিল।পানীৰ অভাৱ থকা ধোলাভিৰাত (Dholavira) বৰষুণৰ পানী আৰু ঋতুগত সোঁত সংৰক্ষণ কৰিবলৈ বৃহৎ জলাশয়ৰ ব্যৱস্থা আছিল। লোথালৰ ‘টাইডেল ডকইয়াৰ্ড’ (Lothal Tidal Dockyard) বিশ্বৰ আটাইতকৈ পুৰণি কৃত্ৰিম বন্দৰসমূহৰ ভিতৰত এটা বুলি গণ্য কৰা হয়। পানীৰ স্তৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ ‘চুইচ গেট’ আৰু ‘স্পিল চেনেল’ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। এই ব্যৱস্থাত জোৱাৰ-ভাটাৰ গতি আৰু পানীৰ চাপৰ বিষয়ে উন্নত জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন কৰিছিল।

সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ পতনৰ পিছত বৈদিক যুগ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১৫০০-৫০০) আৰম্ভ হয়। প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক সমাজ গ্ৰাম্য আৰু গোত্ৰভিত্তিক আছিল। ‘গ্ৰাম’ (গাঁও) আছিল মূল সামাজিক গোট। কৃষিজাত উৎপাদনৰ বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে এইবোৰ ‘নগৰ’ বা ‘পুৰ’ (দুৰ্গবেষ্টিত চহৰ)লৈ পৰিণত হয়। স্থায়ী বাসস্থান, সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা আৰু স্পষ্ট বসতিৰ সীমা দেখা দিবলৈ আৰম্ভ কৰে। প্ৰাচীন ৰাজগৃহ (বৰ্তমানৰ ৰাজগীৰ) নগৰখন ডাঙৰ শিলৰ প্ৰাচীৰেৰে বেষ্টিত আছিল। অৰ্থশাস্ত্ৰ আদি গ্ৰন্থত বৰ্ণনা কৰা মতে, নগৰসমূহ গভীৰ পানীভৰ্তি খালৰ দ্বাৰা বেষ্টিত আছিল। প্ৰৱেশদ্বাৰসমূহ কৌশলগতভাৱে স্থাপন কৰা হৈছিল, যাতে মানুহৰ চলাচল নিয়ন্ত্ৰণ আৰু নিৰাপত্তাৰ অধীনত ৰাখিব পৰা যায়। এই দ্বাৰসমূহে নগৰৰ পৰিচয়ৰ প্ৰতীক হিচাপেও কাম কৰিছিল। বসতিৰ দিশ নিৰ্ধাৰণ বৈদিক বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ শৃংখলা (ঋতা) ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। পৰিকল্পনা কৰাৰ সময়ত দিশসূচক (Cardinal directions) দিশসমূহক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। গংগা আৰু যমুনা নদীৰ উৰ্বৰা তীৰত ঘন বসতি গঢ়ি উঠিছিল। ভাৰতৰ ধ্ৰুপদী যুগ (প্ৰায় খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৩০০ - খ্ৰীষ্টীয় ৬০০) সাম্ৰাজ্যবাদী নগৰায়নৰ দ্বাৰা বিশেষভাৱে চিহ্নিত। এই সময়ত চহৰ পৰিকল্পনা ৰাষ্ট্ৰৰ অনুমোদিত কাৰ্য আছিল। মৌৰ্য সাম্ৰাজ্যৰ সময়ত পাটলিপুত্ৰ নগৰখনে বহুত উন্নতি লাভ কৰে। গ্ৰীক পৰ্যটক মেগাস্থেনিছে (Megasthenes) এই নগৰখন আয়তাকাৰ আকাৰৰ আৰু খাল আৰু প্ৰাচীৰেৰে বেষ্টিত বুলি বৰ্ণনা কৰিছে।

আন এজন গ্ৰীক পৰ্যটক ষ্ট্ৰেবোৱে (Strabo) কয় যে নগৰৰ প্ৰাচীৰবোৰ কাঠেৰে নিৰ্মিত আছিল আৰু ইয়াৰ আকৃতি সমান্তৰাল চতুৰ্ভুজৰ দৰে আছিল। তেওঁ লগতে কয় যে এই কাঠৰ প্ৰাচীৰত এনে ফাঁক আছিল য'ৰ পৰা কাঁড় মাৰিব পৰা যায়। খালসমূহে নগৰৰ বাবে সুৰক্ষা আৰু নিষ্কাশন— দুয়োটা কামেই কৰিছিল। অৰ্থশাস্ত্ৰত এক প্ৰকাৰৰ অঞ্চল বিভাজন (zoning) ব্যৱস্থাৰো উল্লেখ আছে, য'ত কাৰিকৰ, বেপাৰী আৰু কৰ্মচাৰীসকলৰ বাবে পৃথক এলেকা নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। অৰ্থশাস্ত্ৰত গৃহ নিৰ্মাণ, বন্দৰ আৰু চহৰ পৰিকল্পনাৰ ওপৰত বিশেষ অধ্যায় আছিল। মৌৰ্যসকলে আধুনিক গ্ৰেণ্ড ট্ৰাংক ৰ'ডৰ পূৰ্বসূৰী 'উত্তৰপথ' নামৰ পথ নিৰ্মাণ কৰিছিল। এই পথটো প্ৰায় ২,৬০০ কিলোমিটাৰ দীঘল আছিল আৰু পুৰুষপুৰ, তক্ষশীলা, হস্তিনাপুৰ, কান্যকুব্জ, প্ৰয়াগ, পাটলিপুত্ৰ আৰু তাম্ৰলিপ্ত আদি নগৰসমূহ সংযোগ কৰিছিল। কিছুমান উৎস অনুসৰি, এই পথৰ ৰক্ষণাবেক্ষণৰ বাবে চন্দ্ৰগুপ্ত মৌৰ্যৰ অধীনত বিশেষ কৰ্মচাৰী বাহিনী আছিল। প্ৰাৰম্ভিক মধ্যযুগ (খ্ৰীষ্টীয় ৬০০—১২০০)ত মন্দিৰকেন্দ্ৰিক নগৰায়নৰ প্ৰৱণতা দেখা যায়। বিশেষকৈ দক্ষিণ ভাৰতত নগৰসমূহ মন্দিৰক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠে। মন্দিৰসমূহ অৰ্থনৈতিক, ধৰ্মীয় আৰু পবিত্ৰ কেন্দ্ৰ হিচাপে পৰিণত হয়। বজাৰ, পানীৰ টেংক আৰু বাসস্থানসমূহ এই মন্দিৰসমূহৰ চাৰিওফালে গঢ়ি উঠে। এই ক্ষেত্ৰত 'বাস্তু শাস্ত্ৰ'ৰ উল্লেখ কৰা উচিত। ই ভাৰতীয় স্থাপত্য বিজ্ঞানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তাত্ত্বিক ভেটি। এইটো এক প্ৰকাৰৰ আধ্যাত্মিক জ্যামিতি, যি সূৰ্যৰ পোহৰ, বতাহ আৰু পঞ্চভূত (পৃথিৱী, পানী, বায়ু, অগ্নি, আকাশ)ৰ সৈতে সমন্বয়ত গুৰুত্ব দিয়ে। ই বসতি পৰিকল্পনা, দিশ নিৰ্ধাৰণ, অনুপাত আৰু নিৰ্মাণৰ জৰিয়তে সম্পূৰ্ণ মংগল সাধন কৰিব বিচাৰে। বাস্তু শাস্ত্ৰই নগৰ পৰিকল্পনাতো প্ৰভাৱ পেলাইছিল। 'মানসাৰা' আৰু 'মায়ামত' আদি গ্ৰন্থসমূহ ইয়াৰ অন্তৰ্গত উল্লেখযোগ্য।

শাসন ব্যৱস্থা (Governance) ঃ

প্ৰাচীন ভাৰতীয় পৰম্পৰাত শাসন ব্যৱস্থা আধ্যাত্মিকতাৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত আছিল। প্ৰাৰম্ভিক বৈদিক সমাজসমূহ গোত্ৰভিত্তিক আছিল। এটা গোত্ৰৰ প্ৰধানক 'ৰাজন' বুলি কোৱা হৈছিল। তেওঁৰ ক্ষমতা সাধাৰণতে 'সভা' আৰু 'সমিতি' নামৰ দুটা সংগঠনৰ দ্বাৰা সীমাবদ্ধ আছিল। ৰাজনৰ এখন সৰু দৰবাৰ আছিল, য'ত সভাসদ (দৰবাৰী) আৰু গোষ্ঠীৰ প্ৰধান (গ্ৰামণী) উপস্থিত থাকিছিল। অথৰ্ববেদত 'সভা' আৰু 'সমিতি'ক প্ৰজাপতি (সৃষ্টিকৰ্তা)ৰ দুগৰাকী কন্যা বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। এই দুয়োটা সংগঠনে ৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ স্থিৰতা বজাই ৰখাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। 'সভা' আছিল বয়োজ্যেষ্ঠ আৰু ক্ষমতাশালী লোকসকলৰ এক বিশেষ পৰিষদ। ই একে সময়তে ন্যায়িক আৰু পৰামৰ্শদাতা সংস্থা আছিল, যি ন্যায়ালয় হিচাপে কাম কৰিছিল। 'সমিতি' আছিল সাধাৰণ লোকসকলৰ এটা বিস্তৃত সংগঠন। ইয়াত যুদ্ধ, শান্তি, সম্পদ আৰু ৰাজনৰ নিৰ্বাচন আদি বিষয়ত সমূহীয়াভাৱে আলোচনা কৰা হৈছিল। পৰৱৰ্তী বৈদিক যুগত ৰাজনৰ ক্ষমতা বেছি স্বাধীন হৈ পৰে। এই সময়লৈকে গোত্ৰসমূহ প্ৰাথমিক ৰাজতন্ত্ৰত পৰিণত হৈছিল আৰু এক মৌলিক প্ৰশাসনিক গঠন গঢ়ি উঠিছিল। ৰাজনৰ মুখ্য দায়িত্ব আছিল সামাজিক শৃংখলা ৰক্ষা কৰা আৰু 'ৰাষ্ট্ৰ'ৰ সুৰক্ষা

কৰা। সমাজৰ বিকাশৰ লগে লগে ৰাজনৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰখা 'সভা' আৰু 'সমিতি'ৰ ভূমিকা 'ৰাজধৰ্ম' (ৰজাৰ কৰ্তব্য) নামৰ নৈতিক দায়িত্বলৈ সলনি হয়। শাসকজন নিজ প্ৰজাৰ সেৱক (দাস) বুলি গণ্য হৈছিল আৰু তেওঁৰ শাসনৰ বৈধতা তেওঁৰ প্ৰজাৰ সঠিক সেৱা কৰাৰ সামৰ্থ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। এই ৰাজধৰ্ম কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ কৌটিল্যই 'সপ্তাঙ্গ তত্ত্ব' (ৰাষ্ট্ৰৰ সাতটা অংগ) প্ৰস্তুত কৰিছিল, য'ত ৰাষ্ট্ৰক এটা জীৱন্ত সংগঠন হিচাপে বুজোৱা হৈছে। নিযুক্তিসমূহ যোগ্যতা আৰু দক্ষতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল।

এই সাতটা অংগৰ সঠিক কাৰ্যক্ষমতাৰ ওপৰতেই ৰাষ্ট্ৰৰ স্থিৰতা নিৰ্ভৰ কৰিছিল—

(১) স্বামী (শাসক)

(২) অমাত্য (মন্ত্ৰীসকল)

(৩) জনপদ (ভূমি আৰু জনসাধাৰণ)

(৪) দুৰ্গ (দুৰ্গবেষ্টিত ৰাজধানী)

(৫) কোষ (ৰাজকোষ)

(৬) দণ্ড (সেনা)

(৭) মিত্ৰ (মিত্ৰ ৰাষ্ট্ৰ)

'অৰ্থশাস্ত্ৰ' কৌটিল্যই ৰচনা কৰা ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক চিন্তাধাৰাৰ এখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ। এই গ্ৰন্থত অৰ্থনৈতিক কৌশল, শাসন ব্যৱস্থাৰ নীতি, প্ৰশাসনিক নিৰ্দেশনা আৰু সামৰিক কৌশল আদি বিষয় অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। প্ৰাচীন ভাৰতত 'গণ-সংঘ' বা অলিগাৰ্কিক প্ৰজাতন্ত্ৰও (oligarchic republics) আছিল। এই প্ৰজাতন্ত্ৰসমূহ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ষষ্ঠৰ পৰা চতুৰ্থ শতিকাৰ মাজত বিকশিত হৈছিল আৰু ইয়াত ক্ষমতা বয়োজ্যেষ্ঠসকলৰ এটা পৰিষদৰ মাজত বণ্টিত আছিল। প্ৰাচীন ভাৰতৰ ১৬টা মহাজনপদৰ ভিতৰত বজ্জি আৰু মল্লক গণ-সংঘৰ দ্বাৰা শাসিত হৈছিল। বৌদ্ধ গ্ৰন্থসমূহত 'গণ-মুখ্য' (প্ৰধান) আৰু 'সংঘ' (আলোচনা সভা)ক গণ-সংঘৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ বুলি কোৱা হৈছে। এই শাসন ব্যৱস্থাসমূহে প্ৰমাণ কৰে যে ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক পৰম্পৰাসমূহ নৈতিক দায়িত্ব, সুসংগঠিত প্ৰশাসন আৰু নাগৰিক সমতাৰ ভিত্তিত গঢ়ি উঠিছিল।

লোক প্ৰশাসন (Public Administration) ঃ

ভাৰতীয় সাৰ্বজনীন প্ৰশাসনৰ ভেটি কৌটিল্যৰ 'অৰ্থশাস্ত্ৰ'ত পোৱা যায়। আগতেই ৰাজধৰ্মৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা অনুসাৰে, এই ব্যৱস্থাই প্ৰশাসকৰ নৈতিক চৰিত্ৰৰ ওপৰত অত্যন্ত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। নীতিসমূহ 'ধৰ্ম' বা নৈতিক নিয়মৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল। কৌটিল্যৰ মতে, এজন আদৰ্শ প্ৰশাসকৰ 'আত্ম-সম্পৎ' (Atma-sampat) নামৰ গুণ থাকিব লাগিব, অৰ্থাৎ আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণ। কাৰণ, যিজনে নিজক শাসন কৰিব নোৱাৰে, তেওঁ ৰাষ্ট্ৰ শাসন কৰিব নোৱাৰে আৰু কৰা উচিতো নহয়। 'যোগক্ষেম' (Yogakshema) হৈছে এনে এক লক্ষ্য, য'ত চৰকাৰে মানুহৰ উন্নতি সাধন কৰাৰ লগতে সেই সম্পত্তিৰ সুৰক্ষাও নিশ্চিত কৰে।

কৌটিল্যই নিৰাপত্তাৰ দায়িত্ব সম্পূৰ্ণৰূপে শাসক আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত আৰোপ কৰিছে। চৰকাৰে ন্যায়সঙ্গত ব্যৱসায় নিশ্চিত কৰিব লাগিব আৰু প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ সময়ত সহায় আগবঢ়াব লাগিব। অনাথ, বৃদ্ধ, দৰিদ্ৰ আৰু ৰোগাক্ৰান্ত লোকসকলৰ দৰে দুৰ্বল লোকসকলক চৰকাৰে সুৰক্ষা দিয়াটো প্ৰয়োজন। চৰকাৰে জনসাধাৰণ আৰু সম্পদসমূহ সুৰক্ষিত ৰাখিবলৈ দক্ষতাৰে দুৰ্গ নিৰ্মাণ, সেনা ৰক্ষা আৰু এটা পৰিষ্কাৰ আৰু সহজে ব্যৱহাৰযোগ্য পৰিবেশ প্ৰদান কৰিব লাগিব। কৌটিল্যৰ 'অৰ্থশাস্ত্ৰ' গ্ৰন্থত প্ৰায় ২৭টা প্ৰশাসনিক বিভাগৰ উল্লেখ পোৱা যায়। অৰ্থশাস্ত্ৰত কৌটিল্যই দিয়া এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা হৈছে— এখন বিশাল সাম্ৰাজ্য শাসন কৰিবলৈ ভৌগোলিক বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ প্ৰয়োজন। সাম্ৰাজ্যখন প্ৰদেশ (জনপদ), জিলাসমূহ (প্ৰদেশ) আৰু গাঁও (গ্ৰাম)ত বিভক্ত কৰা হৈছিল। জনপদসমূহ ৰাজপৰিয়াল বা উচ্চ পদস্থ বিষয়াই শাসন কৰিছিল, জিলাসমূহ 'প্ৰদেশিক' বিষয়াই পৰিচালনা কৰিছিল আৰু গাঁওসমূহ 'গ্ৰামিক' (গাঁৱৰ মুৰব্বী)ৰ তত্বাৱধানত আছিল। এই বিকেন্দ্ৰীকৃত ব্যৱস্থাৰ প্ৰমাণ চোল সাম্ৰাজ্যৰ (খ্ৰীষ্টীয় ১০ম শতিকাৰ) 'উত্তৰামেৰুৰ শিলালিপি'ত পোৱা যায়। এই শিলালিপিসমূহ গাঁৱৰ সংবিধানৰ দৰে আছিল। ইয়াত 'কুডোভালাই' (Kudovalai) নামৰ এক বিশেষ পদ্ধতিৰ উল্লেখ আছে, ই এটা লটাৰী ব্যৱস্থা। ইয়াত প্ৰাৰ্থীৰ নাম তালপাতত লিখি এটা পাত্ৰত থোৱা হৈছিল আৰু এটি শিশুৱে সেইবোৰৰ পৰা নাম উঠাই নিৰপেক্ষতা নিশ্চিত কৰিছিল। প্ৰতিখন গাঁও ৩০টা ৱাৰ্ডত বিভক্ত আছিল। গাঁও পৰিষদৰ সদস্য হ'বলৈ কিছুমান কঠোৰ নিয়ম আছিল, যেনে— নিজা ঘৰ থাকিব লাগিব, ভূমিৰ মালিক হ'ব লাগিব আৰু বেদসমূহৰ জ্ঞান থাকিব লাগিব। চোল প্ৰশাসনে পানী ব্যৱস্থাপনাকো অগ্ৰাধিকাৰ দিছিল। তেওঁলোকে কাবেৰী নদীৰ পানী বণ্টন কৰিবলৈ বৃহৎ শিলৰ বান্ধ আৰু জটিল খাল ব্যৱস্থা নিৰ্মাণ কৰিছিল। তেওঁলোকে নিয়মীয়াকৈ ভূমি জৰীপ কৰিছিল, যাতে মাটিৰ উৰ্বৰতা অনুসৰি ন্যায়সঙ্গতভাৱে কৰ আৰোপ কৰিব পৰা যায়। এই নৈতিক শাসন আৰু প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ ঐতিহ্যই আধুনিক পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা আৰু আন নৈতিক অসামৰিক সেৱাসমূহত প্ৰভাৱ পেলাই আহিছে।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুনিৰ্বাচনী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। ভাৰতীয় জ্ঞান প্ৰণালী (IKS) অন্তৰ্ভুক্ত কৰে—

(a) কেৱল বিজ্ঞান (b) কেৱল দৰ্শন

(c) বিজ্ঞান, শিল্প আৰু শাসন আদি বহু শাখা (d) কেৱল ধৰ্ম

২। চাৰিটা পুৰুষাৰ্থ হৈছে—

(a) ধৰ্ম, অৰ্থ, কাম, মোক্ষ (b) সত্য, প্ৰেম, শান্তি, অহিংসা

(c) যোগ, ধ্যান, আয়ুৰ্বেদ, বিজ্ঞান (d) জ্ঞান, শক্তি, ধন, খ্যাতি

৩। 'ধৰ্ম'ই বুজায়—

(a) ধন (b) কৰ্তব্য আৰু ন্যায়পথ

(c) ভোগ (d) মুক্তি

৪। 'অৰ্থ'ৰ অৰ্থ হৈছে—

(a) আধ্যাত্মিক মুক্তি (b) নৈতিক কৰ্তব্য

(c) ভৌতিক সমৃদ্ধি (d) ধ্যান

৫। 'মোক্ষ'ই বুজায়—

(a) ধন (b) ভোগ

(c) জন্ম-মৃত্যুৰ চক্ৰৰ পৰা মুক্তি (d) জ্ঞান

৬। 'প্ৰমা'ই বুজায়—

(a) জ্ঞানৰ বস্তু (b) সঠিক জ্ঞান

(c) জ্ঞান লাভৰ পদ্ধতি (d) অজ্ঞতা

৭। 'প্ৰত্যক্ষ'ই বুজায়—

(a) অনুমান (b) তুলনা

(c) প্ৰত্যক্ষ উপলব্ধি (d) ধাৰণা

৮। 'ন্যায়' দৰ্শন মূলতঃ সম্পৰ্কিত—

(a) আচাৰ-অনুষ্ঠান (b) যুক্তি আৰু তৰ্ক

(c) ধ্যান (d) শিল্প

৯। 'বৈশেষিক' দৰ্শনে ব্যাখ্যা কৰে—

(a) যোগ (b) পৰমাণুবাদ

(c) ধ্যান (d) নৈতিকতা

১০। 'সাংখ্য' দৰ্শনে বিশ্বাস কৰে—

(a) এটা বাস্তৱতা (b) দুটা বাস্তৱতা (প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ)

(c) কোনো বাস্তৱতা নাই (d) কেৱল ভৌতিক জগত

১১। যোগ দৰ্শনৰ প্ৰতিষ্ঠাতা হৈছে—

(a) গৌতম (b) পতঞ্জলি

(c) কপিল (d) জৈমিনি

১২। ‘মীমাংসা’ দৰ্শনে গুৰুত্ব দিয়ে—

(a) যুক্তি (b) আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু বেদ

(c) ধ্যান (d) পৰমাণুবাদ

১৩। ‘বেদান্ত’ৰ ভিত্তি হৈছে—

(a) বেদ (b) উপনিষদ

(c) অৰ্থশাস্ত্ৰ (d) ৰামায়ণ

১৪। ‘চাৰ্বাক’ দৰ্শনে গ্ৰহণ কৰে—

(a) অনুমান (b) তুলনা

(c) প্ৰত্যক্ষ উপলব্ধি (d) সাক্ষ্য

১৫। বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতিষ্ঠাতা হৈছে—

(a) মহাবীৰ (b) বুদ্ধ

(c) পতঞ্জলি (d) চৰক

১৬। জৈন ধৰ্মই গুৰুত্ব দিয়ে—

(a) হিংসা (b) অহিংসা

(c) ধন (d) শক্তি

১৭। বৈদিক গণিতত গুৰুত্ব দিয়া হয়—

(a) মুখস্থ কৰা (b) মানসিক গণনা আৰু দ্ৰুততা

(c) কেৱল লিখা (d) যুক্তিক উপেক্ষা কৰা

১৮। আৰ্যভট্ট জনা যায়—

(a) চিকিৎসা (b) জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান

(c) শিল্প (d) নৃত্য

১৯। ‘যোগ’ৰ অৰ্থ হৈছে—

(a) পৃথক হোৱা (b) নিয়ন্ত্ৰণ আৰু একতা

(c) অজ্ঞতা (d) ধন

২০। আয়ুৰ্বেদে গুৰুত্ব দিয়ে—

(a) কেৱল অস্ত্ৰোপচাৰ (b) শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ সমতা

(c) কেৱল বনৌষধি (d) কেৱল আহাৰ

? চুটি প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। ভাৰতীয় জ্ঞান প্ৰণালী (IKS) বুলিলে কি বুজা যায়?

২। চাৰিটা পুৰুষাৰ্থৰ নাম লিখা আৰু মানৱ জীৱনত ইয়াৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

৩। ভাৰতীয় দৰ্শনত 'প্ৰমা', 'প্ৰমাণ' আৰু 'প্ৰমেয়' কি?

৪। আস্তিক আৰু নাস্তিক দৰ্শনৰ মাজত পাৰ্থক্য কি?

৫। আধুনিক জীৱনত যোগ আৰু ধ্যানৰ গুৰুত্ব কি?

? দীঘল প্ৰশ্ন (Long Type Questions) ঃ

১। ভাৰতীয় জ্ঞান প্ৰণালী (IKS)ৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰা আৰু আধুনিক জীৱনত ইয়াৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা।

২। চাৰিটা পুৰুষাৰ্থ বৰ্ণনা কৰা আৰু এইবোৰে কেনেদৰে সমতামূলক জীৱন লাভ কৰাত সহায় কৰে ব্যাখ্যা কৰা।

৩। ভাৰতীয় দৰ্শনৰ মুখ্য আস্তিক শাখাসমূহ আলোচনা কৰা আৰু ইয়াৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ বৰ্ণনা কৰা।

৪। যোগ আৰু ধ্যানে শাৰীৰিক, মানসিক আৰু আধ্যাত্মিক কল্যাণত কেনেধৰণে অৱদান আগবঢ়ায় ব্যাখ্যা কৰা।

৫। ভাৰতত প্ৰচলিত পৰম্পৰাগত চিকিৎসা পদ্ধতি হিচাপে আয়ুৰ্বেদৰ বিকাশ আৰু গুৰুত্ব বৰ্ণনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (c)	2. (a)	3. (b)	4. (c)
5. (c)	6. (b)	7. (c)	8. (b)
9. (b)	10. (b)	11. (b)	12. (b)
13. (b)	14. (c)	15. (b)	16. (b)
17. (b)	18. (b)	19. (b)	20. (b)

■ ■ ■

অধ্যায় ৬

ভাৰতীয় সংবিধানৰ স্বৰূপ
(Nature of the Indian Constitution)

ভাৰতৰ সংবিধান দেশখনৰ সৰ্বোচ্চ আইন। ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ এক কাঠামো প্ৰদান কৰে, চৰকাৰৰ ক্ষমতা আৰু দায়িত্ব নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু নাগৰিকসকলৰ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্য সুনিশ্চিত কৰে। ভাৰতৰ সংবিধানখন ২৬ নৱেম্বৰ ১৯৪৯ তাৰিখে গ্ৰহণ কৰা হৈছিল আৰু ২৬ জানুৱাৰী, ১৯৫০ ৰপৰা কাৰ্যকৰী কৰা হৈছিল। সেয়ে ২৬ জানুৱাৰী দিনটো সমগ্ৰ দেশতে গণতন্ত্ৰ দিৱস হিচাপে উদযাপন কৰা হয়।

সংবিধানে শাসন ব্যৱস্থাৰ বাবে এক পথপ্ৰদৰ্শক হিচাপে কাম কৰে আৰু নাগৰিকসকলৰ অধিকাৰ আৰু চৰকাৰৰ ক্ষমতাৰ মাজত সমতা বজাই ৰাখে। ই ন্যায়, স্বাধীনতা, সমতা আৰু ভ্ৰাতৃত্বৰ বাবে ভাৰতীয় জনসাধাৰণৰ আকাংক্ষাক প্ৰতিফলিত কৰে।

সংবিধানৰ অৰ্থ (Meaning of the Constitution) ঃ

সংবিধান হৈছে কিছুমান মৌলিক নীতি আৰু প্ৰতিস্থাপিত প্ৰথাৰ সমষ্টি, যাক অনুসৰণ কৰি এখন ৰাষ্ট্ৰ চলি থাকে। ই চৰকাৰৰ বিভিন্ন অংগ— বিধানমণ্ডল, কাৰ্যপালিকা আৰু ন্যায়পালিকাৰ গঠন, ক্ষমতা আৰু কাৰ্যসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু নাগৰিকসকলৰ অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যসমূহ সুনিৰ্দিষ্ট কৰে। ভাৰতীয় সংবিধান বিশ্বৰ আটাইতকৈ দীঘল লিখিত সংবিধান। ইয়াত চৰকাৰৰ কাৰ্যপ্ৰণালী আৰু জনসাধাৰণৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে বিস্তৃত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ (Salient Features of the Indian Constitution) ঃ

(১) **লিখিত আৰু বিস্তৃত সংবিধান ঃ** ভাৰতীয় সংবিধান বিশ্বৰ অন্যতম বিস্তৃত লিখিত দলিল। ইয়াত ৪৭০টা অনুচ্ছেদ, ১২টা অনুসূচী আৰু বহুতো সংশোধনী আছে, য'ত শাসন ব্যৱস্থাৰ সকলো দিশ সামৰি লোৱা হৈছে।

(২) **প্ৰস্তাৱনা (Preamble)** ঃ প্ৰস্তাৱনাই সংবিধানৰ দৰ্শন আৰু উদ্দেশ্য প্ৰকাশ কৰে। ই ভাৰতক এক সাৰ্বভৌম, সমাজবাদী, ধৰ্মনিৰপেক্ষ, গণতান্ত্ৰিক গণৰাজ্য হিচাপে ঘোষণা কৰে আৰু সকলো নাগৰিকৰ বাবে ন্যায়, স্বাধীনতা, সমতা আৰু ভ্ৰাতৃত্ব নিশ্চিত কৰাৰ লক্ষ্য ৰাখে।

(৩) **সাৰ্বভৌমত্ব (Sovereign)** ঃ ভাৰত নিজে নিজৰ আইন আৰু সিদ্ধান্ত ল'বলৈ স্বাধীন। ই আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক দুয়ো ক্ষেত্ৰতে কোনো বিদেশী শক্তিৰ নিয়ন্ত্ৰণত নাই।

(৪) **সমাজবাদী (Socialist)** ঃ এই শব্দই সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমতা লাভ কৰাৰ অঙ্গীকাৰ প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজৰ ব্যৱধান কমোৱা আৰু সকলোৰে বাবে সমান সুযোগ নিশ্চিত কৰা।

(৫) **ধৰ্মনিৰপেক্ষ (Secular)** ঃ ভাৰতৰ কোনো চৰকাৰী ধৰ্ম নাই। প্ৰতিজন নাগৰিককে যিকোনো ধৰ্ম পালন, মানি চলা আৰু প্ৰচাৰ কৰাৰ স্বাধীনতা দিয়া হৈছে, অথবা কোনো ধৰ্ম নামানিবও পাৰে। ৰাষ্ট্ৰই সকলো ধৰ্মক সমানে আচৰণ কৰে।

(৬) **গণতান্ত্ৰিক (Democratic)** ঃ ভাৰতত গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থা আছে, য'ত জনসাধাৰণেই ক্ষমতাৰ মূল উৎস। নাগৰিকসকলে মুক্ত আৰু ন্যায়সংগত নিৰ্বাচনৰ জৰিয়তে নিজৰ প্ৰতিনিধি নিৰ্বাচন কৰে।

(৭) **গণৰাজ্য (Republic)** ঃ ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰধানজন (ৰাষ্ট্ৰপতি) নিৰ্বাচিত হয়, বংশগত নহয়। ইয়াৰ দ্বাৰা সমতা আৰু জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত হয়।

(৮) **এককেন্দ্ৰিক ভাবধাৰাৰ সৈতে যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় গাঁথনি (Federal Structure with Unitary Spirit)** ঃ ভাৰতত যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থা আছে, য'ত কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ মাজত ক্ষমতা বিভাজিত। কিন্তু জৰুৰীকালীন অৱস্থাত কেন্দ্ৰই অধিক ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে, সেয়ে ইয়াত এককেন্দ্ৰিক বৈশিষ্ট্যও আছে।

(৯) **সংসদীয় শাসন ব্যৱস্থা (Parliamentary Form of Government)** ঃ প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ নেতৃত্বত থকা মন্ত্ৰীসভা লোকসভাৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ। ইয়াৰ ফলত চৰকাৰৰ সমূহীয়া দায়িত্ব আৰু দায়বদ্ধতা নিশ্চিত হয়।

(১০) **মৌলিক অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্য (Fundamental Rights and Duties)** ঃ সংবিধানে সমতা, স্বাধীনতা আৰু সাংবিধানিক প্ৰতিকাৰৰ অধিকাৰ আদি মৌলিক অধিকাৰ নিশ্চিত কৰিছে। ইয়াৰ লগতে নাগৰিকসকলৰ বাবে মৌলিক কৰ্তব্যসমূহো নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে, যাতে জাতীয় আদৰ্শৰ প্ৰতি সন্মান আৰু ঐক্য বৰ্তি থাকে।

(১১) **ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতি (Directive Principles of State Policy)** ঃ ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতিবোৰ চৰকাৰৰ বাবে দিশ-নিৰ্দেশনা, যাৰ জৰিয়তে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক ন্যায় নিশ্চিত কৰাৰ চেষ্টা কৰা হয়। যদিও এইবোৰ আইনগতভাৱে বলবৎ নহয়, তথাপি দেশৰ উন্নতিৰ বাবে অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ।

(১২) স্বতন্ত্ৰ ন্যায়পালিকা (Independent Judiciary) ঃ ন্যায়পালিকা স্বাধীন আৰু ই সংবিধানক সুৰক্ষা দিয়ে। উচ্চতম ন্যায়ালয় সংবিধানৰ ৰক্ষক আৰু চূড়ান্ত ব্যাখ্যাকৰোতা।

(১৩) ধৰ্মনিৰপেক্ষ আৰু অন্তৰ্ভুক্তিমূলক মূল্যবোধ (Secular and Inclusive Values) ঃ সংবিধানে বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য প্ৰসাৰিত কৰে। ধৰ্ম, জাতি বা লিংগ নিৰ্বিশেষে প্ৰতিজন নাগৰিকক সমান মৰ্যাদা আৰু সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা হয়।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰকৃতি (Nature of the Indian Constitution) ঃ

(১) বিস্তৃত আৰু নমনীয় (Comprehensive and Flexible) ঃ ভাৰতীয় সংবিধান বিশ্বৰ অন্যতম দীঘল আৰু বিস্তৃত সংবিধান। ইয়াত কেৱল কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ কাৰ্যপ্ৰণালীয়ে নহয়, নাগৰিকৰ অধিকাৰ, ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতি, জৰুৰীকালীন ক্ষমতা আৰু স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ বিষয়েও বিধান আছে। ইমান বিস্তৃত হোৱাৰ পিছতো সংবিধানখন যথেষ্ট নমনীয়, কাৰণ ই সময়ৰ লগে লগে সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে নিজকে খাপ খুৱাব পাৰে। অনুচ্ছেদ ৩৬৮ অনুসৰি সংসদক সংবিধান সংশোধন কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে, যাৰ ফলত ই সদায় প্ৰাসংগিক হৈ থাকে।

(২) গণতান্ত্ৰিক আৰু গণৰাজ্য (Democratic and Republican) ঃ ভাৰত এখন গণতান্ত্ৰিক গণৰাজ্য। অৰ্থাৎ, সাৰ্বভৌম ক্ষমতা জনসাধাৰণৰ হাতত থাকে। চৰকাৰৰ সকলো ক্ষমতা জনসাধাৰণৰ ইচ্ছাৰ পৰা উদ্ভৱ হয়, যি নিয়মিত মুক্ত আৰু ন্যায়সংগত নিৰ্বাচনৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ পায়। গণৰাজ্য হিচাপে ভাৰতত কোনো বংশগতভাৱে মনোনীত শাসক নাই। ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰধান ৰাষ্ট্ৰপতি নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ বাবে নিৰ্বাচিত হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা এইটো প্ৰকাশ পায় যে নেতৃত্ব জন্ম বা বিশেষাধিকাৰৰ ওপৰত নহয়, বৰং যোগ্যতা আৰু জনসাধাৰণৰ পছন্দৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

(৩) এককেন্দ্ৰিক প্ৰৱণতাৰ সৈতে যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থা (Federal with Unitary Bias) ঃ ভাৰতীয় সংবিধানে যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় শাসন ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিছে, য'ত কেন্দ্ৰ চৰকাৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজত ক্ষমতা বিভাজিত। সংবিধানৰ সপ্তম অনুসূচীত কেন্দ্ৰীয় সূচী, ৰাজ্যিক সূচী আৰু সমৱৰ্তী সূচীৰ বিষয়সমূহ উল্লেখ আছে। কিন্তু ই সম্পূৰ্ণ যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ দৰেও নহয়, ভাৰতত এককেন্দ্ৰিক প্ৰৱণতা দেখা যায়। বিশেষকৈ জৰুৰীকালীন অৱস্থাত অধিক ক্ষমতা কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ হাতত কেন্দ্ৰীভূত হয়। ইয়াৰ ফলত সংকটৰ সময়ত জাতীয় ঐক্য আৰু অখণ্ডতা ৰক্ষা কৰা সম্ভৱ হয়।

(৪) ধৰ্মনিৰপেক্ষ আৰু সমাজবাদী (Secular and Socialist) ঃ সংবিধানৰ প্ৰস্তাৱনাত ভাৰতক ধৰ্মনিৰপেক্ষ আৰু সমাজবাদী ৰাষ্ট্ৰ হিচাপে ঘোষণা কৰা হৈছে।

- ধৰ্মনিৰপেক্ষতাৰ অৰ্থ হৈছে ৰাষ্ট্ৰৰ কোনো চৰকাৰী ধৰ্ম নাই। প্ৰতিজন নাগৰিকৰ যিকোনো ধৰ্ম পালন কৰা আৰু প্ৰচাৰ কৰাৰ স্বাধীনতা আছে অথবা কোনো ধৰ্ম নামানিবও পাৰে। চৰকাৰে সকলো ধৰ্মক সমানে আচৰণ কৰে আৰু ধৰ্মীয় বিষয়ত এক নিৰপেক্ষ অৱস্থান লয়।
- সমাজবাদে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমতা স্থাপন কৰাৰ লক্ষ্য প্ৰকাশ কৰে। সংবিধানে ৰাষ্ট্ৰক আয় আৰু সম্পত্তিৰ অসমতা হ্ৰাস কৰা আৰু সকলো নাগৰিকৰ বাবে সন্মানজনক জীৱন-যাপনৰ সুযোগ প্ৰদান কৰাৰ বাবে নিৰ্দেশ দিয়ে।

(৫) **গতিশীল প্ৰকৃতি (Dynamic in Character) ঃ** ভাৰতীয় সংবিধান এক গতিশীল আৰু জীৱন্ত দলিল, ই স্থিৰ নহয়। ই ন্যায়িক ব্যাখ্যা, সংশোধনী আৰু সামাজিক-ৰাজনৈতিক পৰিবৰ্তনৰ জৰিয়তে বিকাশ লাভ কৰে। উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু উচ্চন্যায়ালয়সমূহে সংবিধানৰ ব্যাখ্যা কৰি ইয়াৰ নীতিসমূহ আধুনিক সময়ত প্ৰয়োগ কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰায় আৰু সংশোধনীৰ জৰিয়তে সংবিধানে আধুনিক ভাৰতৰ আকাংক্ষা আৰু প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ সৈতে সদায় খাপ খুৱাই আহিছে।

সংবিধানৰ গুৰুত্ব (Importance of the Constitution) ঃ

(১) ই শাসন ব্যৱস্থাত স্থিৰতা আৰু শৃংখলা প্ৰদান কৰে।
(২) ই নাগৰিকসকলৰ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা সুৰক্ষিত ৰাখে।
(৩) ই সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় নিশ্চিত কৰে।
(৪) ই ৰাষ্ট্ৰৰ ঐক্য আৰু অখণ্ডতা বৃদ্ধি কৰে।
(৫) ই ভাৰতত গণতন্ত্ৰৰ ৰক্ষক হিচাপে কাম কৰে।

ভাৰতীয় সংবিধান কেৱল এক আইনী দলিলেই নহয়, ই ৰাষ্ট্ৰৰ এক নৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ঘোষণাপত্ৰও। ই সংবিধান ৰচয়িতাসকলৰ স্বাধীন, গণতান্ত্ৰিক আৰু অন্তৰ্ভুক্তিমূলক ভাৰত গঢ়াৰ দৃষ্টিভংগীক প্ৰতিফলিত কৰে। ইয়াৰ নমনীয়তা আৰু অগ্ৰগতিশীল স্বৰূপে সময়ৰ লগে লগে নতুন প্ৰত্যাহ্বানৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ সক্ষম হৈছে। সংবিধানৰ প্ৰকৃতি বুজিলে প্ৰতিজন নাগৰিকে স্বাধীনতা, সমতা আৰু ন্যায়ৰ মূল্যবোধসমূহ বুজি পাব পাৰে, যিবোৰ আমাৰ গণতন্ত্ৰৰ ভিত্তি।

সাংবিধানিক কৰ্তব্য (Constitutional Obligation) ঃ

ভাৰতৰ সংবিধানে নাগৰিকসকলক কেৱল অধিকাৰেই নিশ্চয়তা নিদিয়ে, লগতে কিছুমান কৰ্তব্য পালন কৰাৰো আশা কৰে। এই কৰ্তব্যসমূহক 'সংবিধানিক কৰ্তব্য' বুলি কোৱা হয়। এইবোৰে নাগৰিকসকলক সোঁৱৰাই দিয়ে যে নিজৰ অধিকাৰ উপভোগ কৰাৰ লগতে তেওঁলোকৰ দেশ, সমাজ আৰু পৰিবেশৰ প্ৰতি দায়িত্বও আছে।

এক গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থা সফলভাৱে চলিবলৈ নাগৰিকসকলে আইন মানি চলা, নৈতিক মূল্যবোধ বজাই ৰখা আৰু ৰাষ্ট্ৰ গঠনত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰা অতি প্রয়োজন। এই কৰ্তব্যসমূহ ভাৰতৰ দৰে বৈচিত্র্যপূর্ণ দেশত ঐক্য, শান্তি আৰু স্থায়ী উন্নয়ন বজাই ৰাখিবলৈ অতি গুৰুত্বপূর্ণ।

সাংবিধানিক কৰ্তব্যৰ ধাৰণা (Concept of Constitutional Obligations) ঃ

'সাংবিধানিক কৰ্তব্য' শব্দটোৱে সেই দায়িত্ব আৰু কৰ্তব্যসমূহক বুজায়, যিবোৰ দেশৰ মঙ্গলৰ বাবে প্রতিজন নাগৰিকে পালন কৰিব লাগিব।

ভাৰতত এই কৰ্তব্যসমূহ মূলতঃ 'মৌলিক কৰ্তব্য'ৰ জৰিয়তে প্রকাশ পায়, যিবোৰ সংবিধানৰ অংশ IVA (অনুচ্ছেদ 51A)ত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এইবোৰে প্রতিজন নাগৰিকক দায়িত্বশীলভাৱে আচৰণ কৰা, ৰাষ্ট্ৰীয় মূল্যবোধৰ সন্মান কৰা আৰু সামাজিক তথা পৰিবেশগত কল্যাণত অৱদান আগবঢ়াবলৈ সোঁৰৰাই দিয়ে।

মৌলিক কৰ্তব্যৰ উৎপত্তি (Origin of Fundamental Duties) ঃ

প্রথমতে ভাৰতীয় সংবিধানত মৌলিক কৰ্তব্যৰ কোনো সূচী নাছিল। কিন্তু নাগৰিকৰ দায়িত্বৰ প্রয়োজনীয়তা বাঢ়ি অহাৰ বাবে ১৯৭৬ চনৰ ৪২তম সংবিধান সংশোধনী আইন (জৰুৰীকালীন সময়ত) অনুচ্ছেদ 51A সংযোজন কৰি ১০টা মৌলিক কৰ্তব্য সংযোজন কৰা হয়।

পিছত ২০০২ চনৰ ৮৬তম সংশোধনী আইনে শিক্ষাৰ সৈতে জড়িত এটা নতুন কৰ্তব্য যোগ কৰে, যাৰ ফলত মুঠ মৌলিক কৰ্তব্যৰ সংখ্যা ১১টা হয়।

মৌলিক কৰ্তব্যসমূহৰ তালিকা (অনুচ্ছেদ 51A) ঃ

প্রতিজন ভাৰতীয় নাগৰিকে—

(১) সংবিধান মানি চলিব লাগিব আৰু ইয়াৰ আদর্শ, ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সংগীতৰ প্ৰতি সন্মান জনাব লাগিব।

(২) স্বাধীনতা আন্দোলনক অনুপ্ৰাণিত কৰা মহান আদর্শসমূহক সন্মান আৰু অনুসৰণ কৰিব লাগিব।

(৩) ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব, ঐক্য আৰু অখণ্ডতা ৰক্ষা আৰু সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।

(৪) দেশ ৰক্ষা কৰিব লাগিব আৰু প্রয়োজন হ'লে ৰাষ্ট্ৰীয় সেৱা আগবঢ়াব লাগিব।

(৫) ধৰ্ম, ভাষা আৰু আঞ্চলিক বৈচিত্র্য অতিক্ৰম কৰি সকলো ভাৰতীয় লোকৰ মাজত ঐক্য আৰু ভ্ৰাতৃত্বৰ ভাৱ গঢ়ি তুলিব লাগিব।

(৬) আমাৰ সংমিশ্ৰিত সংস্কৃতিৰ সমৃদ্ধ ঐতিহ্যৰ সন্মান আৰু সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।

(৭) বন, জলাশয়, নদী আৰু জীৱ-জন্তু আদি সামৰি প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ সুৰক্ষিত আৰু উন্নত কৰিব লাগিব আৰু সকলো জীৱ-জন্তুৰ প্ৰতি দয়া দেখুৱাব লাগিব।

(৮) বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ, মানবতা আৰু অনুসন্ধান আৰু সংস্কাৰৰ মনোভাৱৰ বিকাশ কৰিব লাগিব।

(৯) ৰাজহুৱা সম্পত্তি সুৰক্ষিত ৰাখিব লাগিব আৰু হিংসা ত্যাগ কৰিব লাগিব।

(১০) ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক সকলো ক্ষেত্ৰত উৎকৃষ্টতাৰ বাবে চেষ্টা কৰিব লাগিব।

(১১) (২০০২ চনৰ ৮৬তম সংশোধনী অনুসাৰে সংযোজিত) — ৬ৰ পৰা ১৪ বছৰৰ বয়সৰ সন্তানক অভিভাৱকে শিক্ষাৰ সুযোগ নিশ্চিত কৰিব লাগিব।

সাংবিধানিক কৰ্তব্যৰ তাৎপৰ্য (Significance of Constitutional Obligations) ঃ

মৌলিক কৰ্তব্যসমূহে দেশৰ নৈতিক আৰু নাগৰিক ভিত্তি শক্তিশালী কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ইয়াৰ গুৰুত্ব তলত দিয়া ধৰণে বুজা যায়—

(১) **ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্য আৰু অখণ্ডতা বৃদ্ধি কৰে ঃ** ই নাগৰিকসকলক দেশৰ ঐক্য আৰু সাৰ্বভৌমত্ব ৰক্ষা কৰিবলৈ সোঁৱৰাই দিয়ে।

(২) **সামাজিক সমন্বয় নিশ্চিত কৰে ঃ** ভ্ৰাতৃত্বৰ ভাৱ গঢ়ি তোলা আৰু বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰতি সন্মান জনোৱাৰ দৰে কৰ্তব্যসমূহে সামাজিক সমতা আৰু শান্তি বজাই ৰাখে।

(৩) **সাংস্কৃতিক আৰু পৰিৱেশগত ঐতিহ্য সুৰক্ষিত কৰে ঃ** নাগৰিকসকলক ভাৰতৰ বৈচিত্ৰ্যময় সংস্কৃতি আৰু প্ৰাকৃতিক সম্পদ সংৰক্ষণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে।

(৪) **শৃংখলা আৰু দেশপ্ৰেম বৃদ্ধি কৰে ঃ** ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতীকসমূহৰ সন্মান কৰা আৰু দেশৰ ৰক্ষাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণে দেশপ্ৰেমৰ ভাৱ বৃদ্ধি কৰে।

(৫) **গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থাক শক্তিশালী কৰে ঃ** গণতন্ত্ৰ সফল হ'বলৈ নাগৰিকসকলে নিজৰ অধিকাৰৰ লগতে কৰ্তব্যসমূহো দায়িত্বশীলভাৱে পালন কৰিব লাগিব।

সাংবিধানিক কৰ্তব্য হিচাপে পৰিৱেশৰ দায়িত্ব (Environmental Responsibility as a Constitutional Duty) ঃ

পৰিৱেশ সুৰক্ষাই মৌলিক কৰ্তব্যসমূহৰ ভিতৰত বিশেষ স্থান অধিকাৰ কৰিছে।

সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ 51A(g) অনুসাৰে—"ভাৰতৰ প্ৰতিজন নাগৰিকৰ কৰ্তব্য হৈছে বন, হ্ৰদ, নদী আৰু জীৱ-জন্তুসহ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ সুৰক্ষিত আৰু উন্নত কৰা আৰু সকলো জীৱৰ প্ৰতি দয়া দেখুওৱা।"

এই অনুচ্ছেদে প্ৰতিজন নাগৰিকক পৰিৱেশ সংৰক্ষণত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণকাৰী হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে—

- বায়ু, পানী বা মাটিত প্ৰদূষণ সৃষ্টি কৰা কামৰ পৰা বিৰত থকা।
- গছপুলি ৰোপণ আৰু পৰিষ্কাৰ অভিযানত অংশগ্ৰহণ কৰা।
- জীৱ-জন্তু আৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যক সন্মান কৰা।
- প্ৰাকৃতিক সম্পদবোৰ বুদ্ধিৰে আৰু দীঘলীয়া সময়লৈ ক্ষতি নোহোৱাকৈ ব্যৱহাৰ কৰা।

এই কৰ্তব্যটো অনুচ্ছেদ 48A ৰ সৈতে জড়িত, যি ৰাজ্যৰ নীতি-নির্দেশক তত্ত্বৰ অংশ আৰু চৰকাৰক পৰিৱেশ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়ন কৰিবলৈ নির্দেশ দিয়ে। এই দুয়োটাই একেলগে ভাৰতত পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ সাংবিধানিক ভিত্তি গঠন কৰে।

অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যৰ সম্পৰ্ক (Relationship between Rights and Duties) ঃ

মৌলিক অধিকাৰ আৰু মৌলিক কৰ্তব্য এটা মুদ্ৰাৰ দুটা পিঠিৰ দৰে।

- **অধিকাৰে** আমাক স্বাধীনতা আৰু সুযোগ প্ৰদান কৰে।
- **কৰ্তব্যই** আমাক আনৰ প্ৰতি আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতি আমাৰ দায়িত্বৰ কথা সোঁৰৰাই দিয়ে।

উদাহৰণস্বৰূপে—

- আমাৰ বাক্-স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আছে, কিন্তু ইয়াক দায়িত্বশীলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব, যাতে ঘৃণা বা ভ্ৰান্ত তথ্য প্ৰচাৰ নকৰে।
- আমি জীৱনৰ অধিকাৰ উপভোগ কৰো, কিন্তু জীৱন ধৰি ৰখা পৰিৱেশক ক্ষতি কৰা উচিত নহয়।

সেয়েহে অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্য পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল— এটাৰ অনুপস্থিতিত আনটোৱেও সঠিক অৰ্থত অস্তিত্ব ৰাখিব নোৱাৰে।

সাংবিধানিক কৰ্তব্য পালনত নাগৰিকৰ ভূমিকা (Role of Citizens in Upholding Constitutional Obligations) ঃ

দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে আমি তলত দিয়া ধৰণে আমাৰ সাংবিধানিক কৰ্তব্য পালন কৰিব পাৰো—

(১) ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতীক আৰু মূল্যবোধৰ সন্মান কৰা।

(২) সমাজ উন্নয়ন আৰু পৰিষ্কৰণ অভিযানত অংশগ্ৰহণ কৰা।

(৩) শান্তি, সহনশীলতা আৰু লিংগ সমতা প্ৰচাৰ কৰা।

(৪) শক্তি, পানী আৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ কৰা।

(৫) শিশু আৰু বঞ্চিত লোকসকলৰ শিক্ষাত সহায় কৰা।

(৬) সমাজত আইনসন্মত আৰু নৈতিক আচৰণ সমৰ্থন কৰা।

এই মূল্যবোধসমূহ অনুসৰণ কৰিলে নাগৰিকসকলে গণতন্ত্ৰক শক্তিশালী কৰে আৰু ভাৰতৰ বাবে এটা বহনক্ষম ভৱিষ্যত নিশ্চিত কৰে।

ভাৰতীয় নাগৰিকসকলৰ সাংবিধানিক কৰ্তব্যসমূহ দায়িত্বশীল নাগৰিকত্বৰ পথপ্ৰদৰ্শক। এইবোৰে প্ৰতিজন ব্যক্তিক সোঁৰৰাই দিয়ে যে গণতন্ত্ৰ কেৱল অধিকাৰ উপভোগ কৰাৰ বিষয় নহয়, লগতে কৰ্তব্য পালন কৰাৰো

বিষয়। এই কৰ্তব্যসমূহৰ ভিতৰত পৰিৱেশ সুৰক্ষাই বৰ্তমান সময়ত বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। সততা আৰু দায়িত্বৰে সৈতে এই কৰ্তব্যসমূহ পালন কৰি আমি এখন শক্তিশালী, শান্তিপূৰ্ণ আৰু পৰিৱেশ-সচেতন দেশ গঢ়ি তোলাত অৰদান আগবঢ়াব পাৰোঁ।

মূল শব্দসমূহ (Key Terms) ঃ

শব্দ	অৰ্থ
সংবিধান	এখন দেশৰ শাসন ব্যৱস্থাক নিৰ্দেশ কৰা সৰ্বোচ্চ আইন।
প্ৰস্তাৱনা	সংবিধানৰ আদৰ্শ আৰু উদ্দেশ্য প্ৰকাশ কৰা আৰম্ভণিৰ অংশ।
সাৰ্বভৌমত্ব	এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বাহ্যিক নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা মুক্ত স্বাধীনতা।
গণতন্ত্ৰ	জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা, জনসাধাৰণৰ বাবে আৰু জনসাধাৰণৰ শাসন।
ধৰ্মনিৰপেক্ষতা	সকলো ধৰ্মৰ প্ৰতি সমান সন্মান।
মৌলিক কৰ্তব্য	সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ 51A অনুসাৰে প্ৰতিজন নাগৰিকৰ দায়িত্বসমূহ।
৪২তম সংশোধনী (১৯৭৬)	যি সংশোধনীয়ে মৌলিক কৰ্তব্য সংযোজন কৰিছিল।
সংবিধানিক কৰ্তব্য	সংবিধান অনুসাৰে নাগৰিকসকলে পালন কৰিবলগীয়া দায়িত্ব।
অনুচ্ছেদ ৫১A(g)	পৰিৱেশ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়নৰ বাবে নাগৰিকৰ কৰ্তব্য।
সাৰ্বভৌমত্ব	এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নিজে নিজে শাসন কৰাৰ সৰ্বোচ্চ ক্ষমতা।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুনিৰ্বাচনী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। ভাৰতৰ সংবিধান গ্ৰহণ কৰা হৈছিল—
(a) ১৫ আগষ্ট ১৯৪৭ (b) ২৬ জানুৱাৰী ১৯৫০
(c) ২৬ নৱেম্বৰ ১৯৪৯ (d) ২ অক্টোবৰ ১৯৫০

২। ভাৰতৰ সংবিধান কাৰ্যকৰী হৈছিল—
(a) ১৫ আগষ্ট ১৯৪৭ (b) ২৬ জানুৱাৰী ১৯৫০
(c) ২৬ নৱেম্বৰ ১৯৪৯ (d) ১ জানুৱাৰী ১৯৫০

৩। সংবিধানক কোৱা হয়—

(a) সাধাৰণ আইন (b) দেশৰ সৰ্বোচ্চ আইন

(c) ধৰ্মীয় আইন (d) প্ৰচলিত আইন

৪। প্ৰস্তাৱনাই ভাৰতক ঘোষণা কৰে—

(a) ৰাজতন্ত্ৰ

(b) একনায়কত্ব

(c) সাৰ্বভৌম সমাজবাদী ধৰ্মনিৰপেক্ষ গণতান্ত্ৰিক গণৰাজ্য

(d) সংঘীয় ৰাজতন্ত্ৰ

৫। ভাৰতীয় সংবিধান হৈছে—

(a) আটাইতকৈ সৰু সংবিধান (b) আটাইতকৈ দীঘল লিখিত সংবিধান

(c) আটাইতকৈ পুৰণি সংবিধান (d) আটাইতকৈ সহজ সংবিধান

৬। সাৰ্বভৌমত্বই বুজায়—

(a) আন দেশৰ ওপৰত নিৰ্ভৰতা (b) বাহ্যিক নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা স্বাধীনতা

(c) ধৰ্মীয় স্বাধীনতা (d) সমতা

৭। ধৰ্মনিৰপেক্ষতাই বুজায়—

(a) কেৱল এটা ধৰ্ম (b) কোনো ধৰ্ম নাই

(c) সকলো ধৰ্মৰ প্ৰতি সমান সন্মান (d) চৰকাৰী ধৰ্ম

৮। গণতন্ত্ৰই বুজায়—

(a) ৰজাৰ শাসন (b) সেনাৰ শাসন

(c) জনসাধাৰণৰ শাসন (d) ন্যায়াধীশৰ শাসন

৯। গণৰাজ্যই বুজায়—

(a) বংশগত শাসক (b) নিৰ্বাচিত ৰাষ্ট্ৰপ্ৰধান

(c) ধৰ্মীয় প্ৰধান (d) সামৰিক প্ৰধান

১০। ভাৰতীয় সংবিধানত আছে—

(a) ৩৯৫টা অনুচ্ছেদ (b) ৪৪৮টা অনুচ্ছেদ

(c) ৪৭০টা অনুচ্ছেদ (d) ৬০০টা অনুচ্ছেদ

১১। সংবিধানে ক্ষমতা বিভাজন কৰে—

(a) নাগৰিক আৰু আদালতৰ মাজত (b) কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ মাজত

(c) শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ মাজত (d) সেনা আৰু আৰক্ষীৰ মাজত

১২। ভাৰতীয় ব্যৱস্থা হৈছে—

(a) সম্পূৰ্ণ এককেন্দ্ৰীয় (b) সম্পূৰ্ণ যুক্তৰাষ্ট্ৰ

(c) এককেন্দ্ৰীয় প্ৰৱণতাৰ সৈতে যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় (d) ৰাজতন্ত্ৰ

১৩। মৌলিক কৰ্তব্যসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে—

(a) অনুচ্ছেদ ২১ (b) অনুচ্ছেদ ৩২

(c) অনুচ্ছেদ ৫১ (d) অনুচ্ছেদ ৩৬৮

১৪। মৌলিক কৰ্তব্যসমূহ সংযোজন কৰা হৈছিল—

(a) ৪৪তম সংশোধনী (b) ৪২তম সংশোধনী

(c) ৮৬তম সংশোধনী (d) ৭৩তম সংশোধনী

১৫। বৰ্তমান মৌলিক কৰ্তব্যৰ সংখ্যা হৈছে—

(a) ১০ (b) ১১

(c) ১২ (d) ৯

১৬। ন্যায়পালিকা হৈছে—

(a) নিৰ্ভৰশীল (b) স্বতন্ত্ৰ

(c) সংসদৰ নিয়ন্ত্ৰণত (d) ৰাষ্ট্ৰপতিৰ নিয়ন্ত্ৰণত

১৭। নিৰ্দেশাত্মক নীতিসমূহ হৈছে—

(a) বলবৎ আইন (b) চৰকাৰৰ বাবে দিশ-নিৰ্দেশনা

(c) আদালতৰ আদেশ (d) শাস্তি

১৮। অনুচ্ছেদ ৫১A(g) সম্পৰ্কিত—

(a) শিক্ষা (b) পৰিবেশ সুৰক্ষা

(c) নিৰ্বাচন (d) কৰ

১৯। সংবিধান সংশোধন কৰিব পৰা যায়—

(a) অনুচ্ছেদ ২১ (b) অনুচ্ছেদ ৩২

(c) অনুচ্ছেদ ৩৬৮ (d) অনুচ্ছেদ ৩৭০

২০। সংবিধানে প্ৰসাৰিত কৰে—

(a) বিভাজন (b) অসমতা

(c) ঐক্য আৰু অখণ্ডতা (d) ৰাজতন্ত্ৰ

অতি চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Very Short Answer Questions) ঃ

১। সাংবিধানিক কৰ্তব্য বুলিলে কি বুজা যায়?

২। ভাৰতীয় সংবিধানত কিমানটা মৌলিক কৰ্তব্য আছে?

৩। পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত অনুচ্ছেদ কোনটো?

৪। কেতিয়া সংবিধানত মৌলিক কৰ্তব্য সংযোজন কৰা হৈছিল?

চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Answer Questions) ঃ

১। গণতান্ত্ৰিক দেশত মৌলিক কৰ্তব্যৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

২। নাগৰিকসকলৰ যিকোনো তিনিটা মৌলিক কৰ্তব্য বৰ্ণনা কৰা।

৩। অনুচ্ছেদ 51A(g)ৰ গুৰুত্ব কি?

৪। অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্যৰ মাজত সম্পৰ্ক কেনেকুৱা?

দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Long Answer Questions) ঃ

১। ভাৰতীয় নাগৰিকসকলৰ সাংবিধানিক কৰ্তব্যসমূহ আলোচনা কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰ গঠনত ইয়াৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা।

২। অনুচ্ছেদ 51A(g)ৰ সৈতে সম্পৰ্ক ৰাখি মৌলিক কৰ্তব্য আৰু পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰা।

কাৰ্যকলাপ আৰু নিযুক্তি (Activities and Assignments) ঃ

১। **শ্ৰেণীকক্ষৰ আলোচনা ঃ** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কেনেকৈ নিজৰ মৌলিক কৰ্তব্যৰ অংশ হিচাপে পৰিৱেশ সুৰক্ষাত অৰদান আগবঢ়াব পাৰে, এই বিষয়ে আলোচনা কৰা।

২। **পোষ্টাৰ / চাৰ্ট কাৰ্যকলাপ ঃ** ১১টা মৌলিক কৰ্তব্য দেখুৱাই এক ৰঙীন চাৰ্ট প্ৰস্তুত কৰা আৰু শ্ৰেণীকোঠাত প্ৰদৰ্শন কৰা।

৩। **ক্ষেত্ৰ প্ৰকল্প (Field Project) ঃ** নিজৰ অঞ্চলত গছপুলি ৰোপণ বা পৰিষ্কৰণ অভিযানত অংশগ্ৰহণ কৰা। এনে কাৰ্যকলাপে কেনেকৈ সংবিধানিক কৰ্তব্য পূৰণ কৰে তাৰ ওপৰত এখন চুটি প্ৰতিবেদন লিখা।

৪। **প্ৰবন্ধ লিখন ঃ** "ভাৰতৰ এজন দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে মোৰ ভূমিকা" শীৰ্ষক এটা প্ৰবন্ধ লিখা।

৫। **দলীয়ভাৱে উপস্থাপন ঃ** "ভাৰতীয় সংবিধানে কেনেদৰে নাগৰিকসকলক পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ বাবে অনুপ্ৰাণিত কৰে" এই বিষয়ত দলীয়ভাৱে টোকা প্ৰস্তুত কৰি উপস্থাপন কৰা।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে কাৰ্যকলাপ/নিযুক্তি (Activity/Assignment for Students) ঃ

১। **কাৰ্যকলাপ ঃ** ভাৰতীয় সংবিধানৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ দেখুৱাই এখন চাৰ্ট প্ৰস্তুত কৰি নিজৰ বহীত সংলগ্ন কৰা।

২। **প্ৰদত্তকৰ্মৰ প্ৰশ্নসমূহ ঃ**

(ক) সংবিধান কি?

(খ) প্ৰস্তাৱনাৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰা।

(গ) ভাৰতীয় সংবিধানৰ যিকোনো তিনিটা মুখ্য বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।

(ঘ) "ধৰ্মনিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰ" বুলিলে কি বুজা যায়?

(ঙ) "ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰকৃতি"ৰ ওপৰত এটি চুটি টোকা লিখা।

আলোচনাৰ বাবে (For Discussion) ঃ

- তুমি কিয় ভাবা যে ভাৰতীয় সংবিধানক "জীৱন্ত দলিল" বুলি কোৱা হয়?
- সংবিধানে ভাৰতত বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য কেনেদৰে বৰ্তাই ৰাখিবলৈ সহায় কৰে?

MCQ ANSWERS

1. (c)	2. (b)	3. (b)	4. (c)
5. (b)	6. (b)	7. (c)	8. (c)
9. (b)	10. (c)	11. (b)	12. (c)
13. (c)	14. (b)	15. (b)	16. (b)
17. (b)	18. (b)	19. (c)	20. (c)

■ ■ ■

অধ্যায় ৭

প্ৰকৃতি আৰু সংৰক্ষণ
(Nature and Conservation)

পৰিচয় ঃ সহাৱস্থানৰ সম্পৰ্ক (Introduction : The Symbiotic Bond) ঃ

মানৱজাতিৰ ইতিহাস প্ৰকৃতিৰ অবিহনে লিখিব নোৱাৰি। শতিকা ধৰি বন, নদী, সাগৰ আৰু পাহাৰে মানুহৰ সভ্যতাৰ বিকাশত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। মানুহৰ অস্তিত্ব প্ৰকৃতিৰ সৈতে গভীৰভাৱে সংযুক্ত। এই দুয়োটাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক প্ৰকৃতিয়ে সুষমভাৱে বজাই ৰাখিছে। কিন্তু কালক্ৰমত মানুহ আৰু পৰিৱেশৰ এই সম্পৰ্ক 'সন্মানৰ পৰা আধিপত্য'ৰ (one of reverence to one of dominance) দিশলৈ সলনি হৈছে।

বৰ্তমান যুগ, অৰ্থাৎ 'এন্‌থ্ৰ'প'চিন' (Anthropocene), ভূ-তাত্ত্বিক সময়ৰ আটাইতকৈ নতুন পৰ্যায় বুলি গণ্য কৰা হয়, য'ত মানুহৰ কাৰ্যকলাপে পৃথিৱীৰ জলবায়ু আৰু পৰিৱেশত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে।

সংৰক্ষণ এতিয়া কেৱল এটা বিশেষ ৰুচিৰ বিষয় নহয়, বৰং অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ বাবে ই অত্যাৱশ্যকীয় হৈ পৰিছে।

আধুনিক বিজ্ঞানৰ মতে, পৰিৱেশে মানুহৰ স্বাস্থ্যৰ ওপৰত প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱ পেলায়। **'গাইয়া ধাৰণা'** (Gaia Hypothesis) অনুসৰি, পৃথিৱী এটা একক, নিজে নিজে নিয়ন্ত্ৰিত জীৱন্ত সংগঠন। এই "জীৱন্ত" গ্ৰহটোৰ যিকোনো এটা অংশ যেনে— জলবায়ু-বিঘ্নিত হ'লে সম্পূৰ্ণ ব্যৱস্থাই প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰকাশ কৰে। সেয়েহে, সঠিক পদক্ষেপ ল'বলৈ যোৱাৰ আগতে এই আন্তঃসংযোগ বুজা অতিকে প্ৰয়োজন।

প্ৰকৃতি অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰভাৱ (Importance and Impact of Nature Learning) ঃ

প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে শিকাটো কেৱল জীৱবিজ্ঞানৰ শব্দ শিকা নহয়, ই পৰিৱেশ সচেতনতা গঢ়ি তোলাৰো বিষয়। প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে শিক্ষা লাভ আৰু বাহিৰত হাতে-কামে কৰা অভিজ্ঞতা শ্ৰেণীকোঠাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিলে মানসিক বিকাশ, শাৰীৰিক স্বাস্থ্য আৰু অনুভূতিক সুস্থতা যথেষ্ট উন্নত হয়।

- **সংজ্ঞাত্মক আৰু মানসিক স্বাস্থ্য (Cognitive and Mental Health)ঃ** গৱেষকসকলে আধুনিক জীৱনশৈলীক "প্ৰকৃতিৰ অভাৱজনিত ৰোগ" (Nature Deficit Disorder) বুলি কয়। সেউজীয়া পৰিৱেশৰ সৈতে সংস্পৰ্শত থাকিলে সৃষ্টিশীলতা বৃদ্ধি পায়, মনোযোগৰ ক্ষমতা দীঘলীয়া হয় আৰু মানসিক চাপ কমে। 'বায়োফিলিয়া ধাৰণা' (Biophilia Hypothesis) অনুসাৰে, মানুহৰ ভিতৰত প্ৰকৃতি আৰু আন জীৱৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাৰ এটা স্বাভাৱিক প্ৰৱণতা থাকে।
- **পৰিৱেশৰ প্ৰতি সহানুভূতিৰ বিকাশ (Developing Empathy for the Environment)ঃ** যেতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বনাঞ্চল বা জলাহভূমিত ক্ষেত্ৰভ্ৰমণ আদি কাৰ্যকলাপত অংশগ্ৰহণ কৰে, তেতিয়া তেওঁলোকে কেৱল দৰ্শক হৈ নাথাকি পৰিৱেশৰ দায়িত্ব লোৱা ব্যক্তি হৈ পৰে। ইয়াৰ ফলত "পৰিৱেশ নৈতিকতা" গঢ়ি উঠে, য'ত পৰিৱেশ সংৰক্ষণক কেৱল আইনী বাধ্যবাধকতা নহয়, নৈতিক দায়িত্ব হিচাপে দেখা যায়।
- **পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ সচেতনতা (Environment Policing)ঃ** প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে শিক্ষা লাভে যুৱ প্ৰজন্মক অসংগত আৰু পৰিৱেশ-বিৰোধী শিল্প কাৰ্যকলাপৰ বিৰুদ্ধে মাত দিবলৈ সাহস যোগায়। "Fridays for Future" আদি আন্দোলনে দেখুৱায় যে পৰিৱেশৰ বিষয়ে জ্ঞান থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলেই নীতি পৰিবৰ্তনৰ বাবে শক্তিশালী কণ্ঠস্বৰ হৈ উঠিব পাৰে।

পৰিৱেশ সুৰক্ষা ঃ স্থায়িত্বৰ বাবে কৌশল (Protection of the Environment : Strategies for Resilience) ঃ

পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ বাবে বায়ু, পানী আৰু মাটিৰ পূৰ্ণতা ৰক্ষা কৰা এক বহুমুখী কৌশলৰ প্ৰয়োজন। জলবায়ু পৰিবৰ্তনৰ প্ৰভাৱৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সমাজৰ অংশগ্ৰহণ, পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তি আৰু প্ৰকৃতি-ভিত্তিক সমাধানসমূহ একেলগে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰয়োজন। কাৰ্বন নিৰ্গমন হ্ৰাস কৰা, পৰিৱেশ পুনৰুদ্ধাৰ কৰা, স্থায়ী পৰিকাঠামোত বিনিয়োগ কৰা আৰু "চাৰ্কুলাৰ অৰ্থনীতি" ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা আৱৰ্জনা হ্ৰাসৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপায়।

- **প্ৰদূষণ সংকট নিয়ন্ত্ৰণ (Mitigating the Pollution Crisis)ঃ** আমি "ডাঙৰ তিনিটা" ক্ষেত্ৰত মনোনিৱেশ কৰিব লাগিব—

১. **বায়ুমণ্ডলীয় স্বাস্থ্য (Atmospheric Health)ঃ** বিশ্ব উষ্ণতা বৃদ্ধি ৰোধ কৰিবলৈ CO_2 আৰু CH_4 আদি গ্ৰীণহাউচ গেছৰ পৰিমাণ কমাব লাগিব। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নীতি যেনে— 'পেৰিছ চুক্তি' (Paris Agreement), যাৰ লক্ষ্য বিশ্ব উষ্ণতা 2°C তলত সীমাবদ্ধ ৰখা, বুজাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজন; যাতে স্থানীয় পদক্ষেপসমূহে বিশ্বব্যাপী লক্ষ্য পূৰণত সহায় কৰে।

২. **জলীয় স্বাস্থ্য (Hydrological Health)ঃ** ভূগৰ্ভস্থ পানীত গধুৰ ধাতু প্ৰৱেশ বন্ধ কৰা আৰু সাগৰত প্লাষ্টিক প্ৰদূষণ (plastic soup) নিয়ন্ত্ৰণ কৰা অতি প্ৰয়োজন।

৩. **মাটিৰ সুৰক্ষা (Maintaining Soil Integrity) ঃ** কৃষি পদ্ধতিত অধিক পৰিমাণৰ ৰাসায়নিক সাৰ ব্যৱহাৰৰ ফলত হোৱা প্ৰদূষণ হ্ৰাস কৰিব লাগিব।

● **চক্ৰীয় অৰ্থনীতি (The Circular Economy) ঃ** বৰ্তমান আমি অনুসৰণ কৰা "লিনিয়াৰ অৰ্থনীতি" (Take–Make–Waste) ব্যৱস্থা পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ বাবে আমাক "চাৰ্কুলাৰ অৰ্থনীতি"লৈ সলনি কৰিব লাগিব।

এই পদ্ধতিত এনে সামগ্ৰী তৈয়াৰ কৰা হয় যিবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে পুনঃব্যৱহাৰযোগ্য, মেৰামতি কৰিব পৰা বা পুনঃচক্ৰীয় কৰিব পৰা। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হৈছে আৱৰ্জনা সম্পূৰ্ণৰূপে নাশ কৰা আৰু সম্পদসমূহ এক অবিৰত চক্ৰত ব্যৱহাৰ কৰি ৰখা।

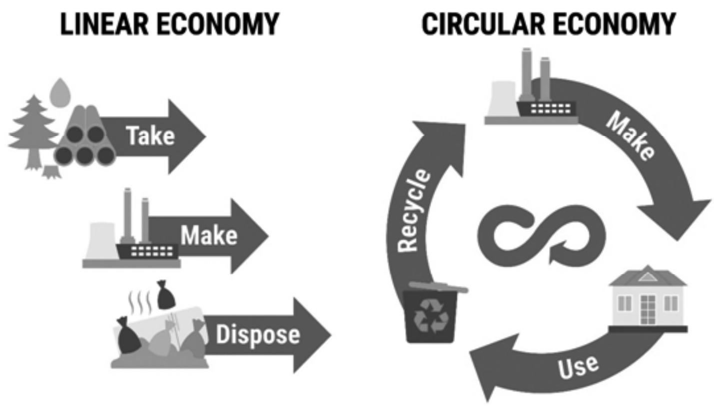

(উৎস ঃ Shutterstock-ৰ সংগ্ৰহীত ছবি)

● **গোলকীয় নীতি (Global Policy) ঃ** পেৰিছ চুক্তি (Paris Agreement)ৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নীতিসমূহ বুজাটো অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ। এই চুক্তিৰ লক্ষ্য হৈছে বিশ্ব উষ্ণতা ২° চে'লচিয়াছৰ তলত সীমাবদ্ধ ৰখা। ইয়াৰ জৰিয়তে আমি বুজি পাব লাগিব যে স্থানীয় পৰ্যায়ত কৰা কাম-কাজ কেনেকৈ গোলকীয় লক্ষ্য পূৰণত অৱদান আগবঢ়ায়।

শক্তি সংৰক্ষণ ঃ সেউজ ভৱিষ্যতৰ শক্তি (Energy Conservation : Powering a Greener Tomorrow) ঃ

আধুনিক সভ্যতা শক্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, কিন্তু বৰ্তমান ব্যৱহৃত শক্তিৰ উৎসসমূহেই জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ মুখ্য কাৰণ। সেয়ে, মূল উদ্দেশ্য হৈছে পৰম্পৰাগত ইন্ধন আৰু সম্পদৰ পৰা পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তিলৈ সলনি হোৱা, যি পৰিৱেশ সুৰক্ষা কৰে আৰু জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ ক্ষতিকাৰক কাৰণসমূহ হ্ৰাস কৰে।

- **পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তিলৈ পৰিৱৰ্তন (The Transition to Renewable) ঃ** আমি এতিয়া বিশ্বজুৰি জীৱাশ্ম ইন্ধনৰ পৰা পুনৰনৱীকৰণযোগ্য শক্তিৰ উৎসলৈ সলনি হোৱা এক ধাৰা দেখিছোঁ।
  - **সূৰ্য আৰু বায়ু শক্তি ঃ** এই দুয়োটা শক্তি বৰ্তমান বিশ্বৰ বহু অংশত আটাইতকৈ সস্তীয়া আৰু সহজলভ্য নতুন শক্তিৰ উৎস হৈ পৰিছে।

- **গ্ৰীণ হাইড্ৰজেন ঃ** ইয়াত পুনৰনৱীকৰণযোগ্য বিদ্যুত ব্যৱহাৰ কৰি পানীৰপৰা হাইড্ৰ'জেন আৰু অক্সিজেন উৎপন্ন কৰা হয়। এই হাইড্ৰ'জেন জাহাজ চলোৱা আৰু ইস্পাত উদ্যোগৰ দৰে গধুৰ শিল্পৰ বাবে পৰিষ্কাৰ ইন্ধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি।

- **শক্তি দক্ষতা আৰু ব্যৱহাৰ নিয়ন্ত্ৰণ (Energy Efficiency and Demand-Side Management) ঃ** "আটাইতকৈ পৰিষ্কাৰ শক্তি হৈছে সেই শক্তি, যি আমি ব্যৱহাৰেই নকৰো।"
  - **প্ৰযুক্তিগত ব্যৱস্থা (Technological Fixes) ঃ** সাধাৰণ বাল্বৰ ঠাইত LED ব্যৱহাৰ কৰা, বিদ্যুৎ অপচয় ৰোধ কৰিবলৈ স্মাৰ্ট গ্ৰিড ব্যৱহাৰ কৰা আৰু কম শক্তি ব্যৱহাৰ কৰা যন্ত্ৰপাতি বাছনি কৰা—এইবোৰে পৰিৱেশৰ বাবে উপকাৰী।
  - **আচৰণগত ব্যৱস্থা (Behavioural Fixes) ঃ** ঘৰত প্ৰাকৃতিক পোহৰ বেছি ব্যৱহাৰ কৰা আৰু বৈদ্যুতিক যন্ত্ৰপাতি ব্যৱহাৰ নকৰি বন্ধ কৰি ৰখা আদি সৰল অভ্যাসসমূহে শক্তি সংৰক্ষণত সহায় কৰে।

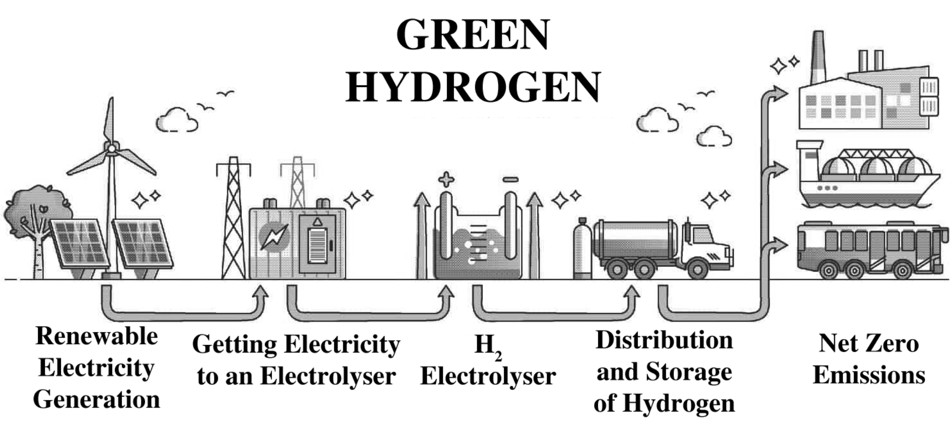

(উৎস ঃ Shutterstock-ৰ ষ্টক ছবিসমূহ)

বন্যপ্ৰাণী সংৰক্ষণ ঃ জীৱনৰ জাল ৰক্ষা (Wildlife Conservation: Preserving the Web of Life) ঃ

বন্যপ্ৰাণী সংৰক্ষণৰ লক্ষ্য হৈছে পৃথিৱীৰ "জিনগত ভাণ্ডাৰ" (genetic library) সংৰক্ষণ কৰা। কোনো এটা প্ৰজাতিৰ বিলুপ্তিয়ে পৰিৱেশ ব্যৱস্থাৰ এটা সংযোগ ভাঙি পেলায়।

- **জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ হটস্পট (Biodiversity Hotspots) ঃ** এইবোৰ সেই অঞ্চল, য'ত বহুতো প্ৰজাতিৰ জীৱ-জন্তু আৰু উদ্ভিদ পোৱা যায়, কিন্তু এইবোৰ বিপদৰ সন্মুখীন। ভাৰত বিশ্বৰ ১৭টাতকৈও অধিক জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য থকা দেশৰ ভিতৰত এখন। বিশ্বৰ মুঠ ভূমিৰ মাত্ৰ ২.৪% ভাৰতত আছে, তথাপি বিশ্বৰ চিনাক্ত কৰা জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ ৮% ভাৰতৰ অৱদান।

ভাৰতত বিশ্বৰ ৩৬টা স্বীকৃত জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য হটস্পটৰ ভিতৰত চাৰিটা অৱস্থিত— হিমালয়, পশ্চিমঘাট, ইণ্ডো-বাৰ্মা অঞ্চল আৰু সুন্দালেণ্ড (নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ)। এই অঞ্চলসমূহত বিশেষকৈ বহুত উদ্ভিদৰ স্থানীয় (endemic) প্ৰজাতি পোৱা যায় আৰু ইয়াত বসবাস কৰা পৰিৱেশৰ ক্ষয়-ক্ষতিৰ আশংকাও বেছি।

১৯৮০ চনৰ ২৫ অক্টোবৰত ভাৰতীয় সংসদে 'বন (সংৰক্ষণ) আইন, ১৯৮০' প্ৰণয়ন কৰে। এই আইনৰ উদ্দেশ্য হৈছে বন ধ্বংসৰ বিৰুদ্ধে নিয়ন্ত্ৰণ স্থাপন কৰি ভাৰতৰ সমৃদ্ধ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ কৰা। ই অৰণ্যভূমিক অবনভূমিলৈ ৰূপান্তৰ কৰাৰ বাবে এক ভাৰসাম্য আৰু যুক্তিসংগত পদ্ধতিৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল, সংৰক্ষণৰ সৈতে অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ মিলন ঘটাইছিল।

● **সংৰক্ষণৰ পদ্ধতি (Conservation Methods) ঃ**

- **প্ৰাকৃতিক স্থানত (In-Situ) ঃ** প্ৰজাতিসমূহক তেওঁলোকৰ স্বাভাৱিক বাসস্থানতেই সংৰক্ষণ কৰা হয়, যেনে— ৰাষ্ট্ৰীয় উদ্যান (National Parks) আৰু জৈৱ সংৰক্ষিত অঞ্চল (Biosphere Reserves)। ইয়াৰ ফলত প্ৰাকৃতিক বিবৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া অব্যাহত থাকে।
- **প্ৰাকৃতিক স্থানৰ বাহিৰত (Ex-Situ) ঃ** প্ৰজাতিসমূহক তেওঁলোকৰ স্বাভাৱিক বাসস্থানৰ বাহিৰত সংৰক্ষণ কৰা হয়, যেনে— বীজ ভাণ্ডাৰ (seed banks), চিৰিয়াখানা (zoos) আৰু উদ্ভিদ উদ্যান (botanical gardens)। এইবোৰে অত্যন্ত বিপন্ন প্ৰজাতিসমূহৰ বাবে "বেকআপ" হিচাপে কাম কৰে।

● **মানুহ-বন্যপ্ৰাণীৰ সংঘাত (Human-Wildlife Conflict) ঃ** "মানুহ-বন্যপ্ৰাণীৰ সংঘাত" (HWC) বুলিলে মানুহ আৰু বন্যপ্ৰাণীৰ মাজত হোৱা এনে সংঘৰ্ষক বুজায়, যাৰ ফলত দুয়োপক্ষৰ ক্ষতি বা মৃত্যু হ'ব পাৰে। যেনে— খেতি নষ্ট কৰা পশুধন আক্ৰমণ কৰা, সম্পত্তিৰ ক্ষতি কৰা আৰু মানুহৰ জীৱনৰ বাবে বিপদ সৃষ্টি কৰা। চহৰ আৰু বাসস্থান সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে এই ধৰণৰ সংঘাত বিশ্বজুৰি বেছি হোৱা দেখা গৈছে। ইয়াৰ সমাধান হৈছে সংঘাত নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা সহ-অস্তিত্ব (coexistence)ৰ দিশলৈ মানসিকতা সলনি কৰা আৰু **পৰিৱেশগত পথ (ecological corridors)** গঢ়ি তোলা।

ভাৰতত মানুহ-বন্যপ্ৰাণীৰ সংঘাত এটা সাধাৰণ সমস্যা। বছৰি প্ৰায় ৮০,০০০টা এনে ঘটনা ঘটে, যাৰ ফলত মানুহৰ মৃত্যু, খেতিৰ অনিষ্ট আৰু জীৱ-জন্তুৰো মৃত্যু ঘটে। এই সমস্যা সমাধানৰ বাবে ভাৰতীয় সংসদে **১৯৭২ চনত 'বন্যপ্ৰাণী (সংৰক্ষণ) আইন'** প্ৰণয়ন কৰে, যি দেশৰ উদ্ভিদ আৰু জীৱ-জন্তুৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰে। ২০০৬ চনত এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল, য'ত বন্যপ্ৰাণী পথৰ (wildlife corridors) গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰা হয়। এই আইনখনে কৰ্তৃপক্ষক বিপজ্জনক জন্তুসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৰু বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰে মানুহ-বন্যপ্ৰাণী সংঘাত হ্ৰাস কৰাৰ বাবে ব্যৱস্থা ল'বলৈ ক্ষমতা দিয়ে।

উপসংহাৰ ঃ আগবঢ়াৰ পথ (Conclusionঃ The Path Forward) ঃ

ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ ন্যায় (Intergenerational Equity) নিশ্চিত কৰিব পাৰি তেতিয়াহে, যেতিয়া আমি পৃথিৱীৰ সম্পদসমূহ অপব্যয় নকৰোঁ। বৰ্তমান সময়ত হোৱা দ্ৰুত সম্পদ ক্ষয় ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ বাবে অযৌক্তিক আৰু ক্ষতিকাৰক। বৃহৎ পৰিসৰৰ ঔদ্যোগীকৰণ, নগৰায়ন আৰু অ-পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য সম্পদৰ অযথা ব্যৱহাৰে মানৱজাতিক স্থবিৰ অৱস্থালৈ লৈ যাব পাৰে। আমি কি খাওঁ, কেনেকৈ যাত্ৰা কৰোঁ আৰু কি বস্তু ক্ৰয় কৰোঁ— এই ব্যক্তিগত সিদ্ধান্তসমূহেও গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ পেলায়।

সেয়েহে, মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ আধুনিক বুজাবুজিয়ে দেখুৱায় যে সংৰক্ষণ মানৱ জীৱনৰ এক অত্যাৱশ্যকীয় অংশ। সংৰক্ষণৰ মূল অৰ্থ হৈছে সুৰক্ষা আৰু সংৰক্ষণ কৰা। যদি সংৰক্ষণৰ সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা নাথাকে, তেন্তে উন্নতি আৰু সমৃদ্ধিৰ সুযোগেৰে পূৰ্ণ এক গতিশীল সভ্যতাৰ কল্পনাও কৰিব নোৱাৰি। এই দৃষ্টিভংগীত, সংৰক্ষণ কেৱল প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি দয়া নহয়; ই আমাৰ নিজৰ অস্তিত্বৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়। প্ৰকৃতিয়ে আমাক আশ্ৰয় দিয়ে আৰু এজন বুদ্ধিমান আৰু অনুভূতিশীল মানুহ হিচাপে আমি নিজ স্বাৰ্থ আৰু অতি লোভৰ বাবে এই আশ্ৰয় ধ্বংস কৰা উচিত নহয়। মহাত্মা গান্ধীয়ে কোৱাৰ দৰে পৃথিৱীত সকলোৰে প্ৰয়োজন পূৰণৰ বাবে যথেষ্ট আছে, কিন্তু লোভ পূৰণৰ বাবে নহয়।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহুনিৰ্বাচনী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। 'এন্থ্ৰ'প'চিন' (Anthropocene) শব্দটোৱে বুজায়—
(a) প্ৰাচীন যুগ
(b) মানুহৰ প্ৰভাৱত গঢ় লোৱা আধুনিক ভূ-তাত্ত্বিক যুগ
(c) বৰফ যুগ
(d) শিল যুগ

২। 'গাইয়া ধাৰণা' (Gaia Hypothesis) অনুসাৰে—
(a) পৃথিৱী জীৱহীন
(b) পৃথিৱী এটা নিজে নিজে নিয়ন্ত্ৰিত জীৱন্ত সংগঠন
(c) মানুহে পৃথিৱী নিয়ন্ত্ৰণ কৰে
(d) প্ৰকৃতি মানুহৰ পৰা পৃথক

৩। প্ৰকৃতি অধ্যয়নে সহায় কৰে—
(a) বুদ্ধি হ্ৰাস কৰাত
(b) জ্ঞানজনিত আৰু অনুভূতিক স্বাস্থ্য উন্নত কৰাত
(c) চাপ বৃদ্ধি কৰাত
(d) শিক্ষা এৰিবলৈ

৪। প্ৰকৃতিৰ অভাৱজনিত সমস্যা (Nature Deficit Disorder) ই বুজায়—

(a) খাদ্যৰ অভাৱ (b) প্ৰকৃতিৰ সংস্পৰ্শৰ অভাৱ

(c) শিক্ষাৰ অভাৱ (d) টোপনিৰ অভাৱ

৫। 'Biophilia Hypothesis' অনুসৰি—

(a) মানুহে প্ৰকৃতিক অপছন্দ কৰে (b) মানুহৰ প্ৰকৃতিৰ সৈতে স্বাভাৱিক সম্পৰ্ক থাকে

(c) প্ৰকৃতিয়ে মানুহৰ ক্ষতি কৰে (d) মানুহে জীৱ-জন্তুৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

৬। 'Biophilia Hypothesis' অনুসৰি—

(a) পৰিৱেশক অৱহেলা কৰা (b) পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ নৈতিক দায়িত্ব

(c) কেৱল আইনী কৰ্তব্য (d) কেৱল বৈজ্ঞানিক কৰ্তব্য

৭। চক্ৰীয় অৰ্থনীতিৰ লক্ষ্য হৈছে—

(a) আৱৰ্জনা বৃদ্ধি কৰা

(b) পুনঃব্যৱহাৰ হ্ৰাস কৰা

(c) আৱৰ্জনা দূৰ কৰা আৰু সম্পদ পুনঃব্যৱহাৰ কৰা

(d) উৎপাদন বৃদ্ধি কৰা

৮। তলত দিয়া কোনটো "ডাঙৰ তিনিটা" প্ৰদূষণ ক্ষেত্ৰৰ অংশ নহয়?

(a) বায়ু (b) পানী

(c) মাটি (d) মহাকাশ

৯। গ্ৰীণহাউচ গেছসমূহ হৈছে—

(a) অক্সিজেন (b) নাইট্ৰজেন

(c) CO_2 আৰু CH_4 (d) হাইড্ৰজেন

১০। পেৰিছ চুক্তিৰ লক্ষ্য হৈছে—

(a) প্ৰদূষণ বৃদ্ধি কৰা (b) বিশ্ব উষ্ণতা 2°C ৰ তলত সীমাবদ্ধ কৰা

(c) উদ্যোগ বন্ধ কৰা (d) জীৱাশ্ম ইন্ধন প্ৰচাৰ কৰা

১১। পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তিৰ উৎস হৈছে—

(a) কয়লা (b) পেট্ৰল

(c) সূৰ্য আৰু বায়ু শক্তি (d) ডিজেল

১২। গ্ৰীণ হাইড্ৰজেন উৎপন্ন হয়—

(a) কয়লা পোৰাৰ দ্বাৰা (b) পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তিৰে পানী ভাঙি

(c) পেট্ৰল ব্যৱহাৰ কৰি (d) গেছ ব্যৱহাৰ কৰি

১৩। শক্তি দক্ষতাই বুজায়—

(a) অধিক শক্তি ব্যৱহাৰ কৰা (b) শক্তি সঞ্চয় কৰা

(c) শক্তি অপচয় কৰা (d) শক্তি উপেক্ষা কৰা

১৪। ভাৰত পৰিচিত—

(a) সৰু জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ দেশ (b) অধিক জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য থকা দেশ

(c) মৰুভূমিৰ দেশ (d) মেৰু অঞ্চলৰ দেশ

১৫। তলত দিয়া কোনটো ভাৰতৰ জৈৱ-বৈচিত্ৰ্যৰ হটস্পট নহয়?

(a) হিমালয় (b) পশ্চিম ঘাট

(c) সুন্দালেণ্ড (d) সাহাৰা মৰুভূমি

১৬। In-situ সংৰক্ষণে বুজায়—

(a) প্ৰাকৃতিক স্থানৰ বাহিৰত (b) প্ৰাকৃতিক স্থানৰ ভিতৰত

(c) কেৱল চিৰিয়াখানাত (d) কেৱল গৱেষণাগাৰত

১৭। Ex-situ সংৰক্ষণে অন্তৰ্ভুক্ত কৰে-

(a) বনাঞ্চল (b) জাতীয় উদ্যান

(c) চিৰিয়াখানা আৰু বীজ ভাণ্ডাৰ (d) নদী

১৮। মানুহ-বন্যপ্ৰাণীৰ সংঘাত ঘটে—

(a) স্বাভাৱিক সমন্বয়ৰ বাবে (b) বাসস্থান বিস্তাৰ আৰু নগৰায়নৰ বাবে

(c) বন বৃদ্ধি পোৱাৰ বাবে (d) পৰিষ্কাৰ পৰিবেশৰ বাবে

১৯। বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষা আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল—

(a) ১৯৫০ (b) ১৯৬০

(c) ১৯৭২ (d) ১৯৮০

২০। সংৰক্ষণ গুৰুত্বপূৰ্ণ—

(a) প্ৰকৃতি ধ্বংস কৰাৰ বাবে (b) মানুহৰ অস্তিত্ব আৰু বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে

(c) প্ৰদূষণ বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে (d) জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য হ্ৰাস কৰাৰ বাবে

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। ‘এন্থ্ৰ’প’চিন’ যুগ বুলিলে কি বুজা যায়?

২। ‘গাইয়া ধাৰণা’ সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰা।

৩। চক্ৰীয় অৰ্থনীতি কি আৰু ই কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

৪। In-situ আৰু Ex-situ সংৰক্ষণৰ মাজত পাৰ্থক্য বৰ্ণনা কৰা।

৫। মানুহ-বন্যপ্ৰাণীৰ সংঘাত কি আৰু ই কিয় ঘটে?

? দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Long Type Questions)ঃ

১। মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰা আৰু আধুনিক বিশ্বত সংৰক্ষণৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা।

২। প্ৰকৃতি অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব আৰু ইয়াৰ জ্ঞানীয়, অনুভূতিক আৰু পৰিৱেশ সচেতনতাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ আলোচনা কৰা।

৩। প্ৰদূষণ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু চক্ৰীয় অৰ্থনীতিৰ সৈতে সম্পৰ্ক ৰাখি পৰিৱেশ সুৰক্ষাৰ কৌশলসমূহ ব্যাখ্যা কৰা।

৪। শক্তি সংৰক্ষণৰ ধাৰণা বৰ্ণনা কৰা আৰু বহনক্ষম উন্নয়নত পুনৰ্নৱীকৰণযোগ্য শক্তিৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা।

৫। বন্যপ্ৰাণী সংৰক্ষণৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰা আৰু In-situ আৰু Ex-situ সংৰক্ষণ পদ্ধতিৰ লগতে মানুহ-বন্যপ্ৰাণী সংঘাতৰ সমস্যা আলোচনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (b)	3. (b)	4. (b)
5. (b)	6. (b)	7. (c)	8. (d)
9. (c)	10. (b)	11. (c)	12. (b)
13. (b)	14. (b)	15. (d)	16. (b)
17. (c)	18. (b)	19. (c)	20. (b)

■ ■ ■

অধ্যায় ৮

উদ্যমিতা বিকাশৰ বাবে বাণিজ্য
(Commerce for Entrepreneurship Development)

উদ্যমিতা বিকাশত বাণিজ্য শিক্ষাৰ গুৰুত্ব (Importance of commerce education for entrepreneurship development) ঃ

"উদ্যোগী ব্যক্তি (Entrepreneurs) জন্মগত নহয়, তেওঁলোকক গঢ়ি তোলা হয়"— এই কথাটোৱে উদ্যোগী গঢ়ি তোলাত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব স্পষ্ট কৰে। অৰ্থাৎ, পাঠ্যসূচীৰ জৰিয়তে জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্ৰদান কৰি নতুন উদ্যোগী ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰি। ই এনে এটা সামগ্ৰিক শিক্ষা ব্যৱস্থা, য'ত শ্ৰেণীকক্ষত পাঠদান, প্ৰকল্পভিত্তিক কাৰ্যকলাপ, মানসিক আৰু অনুভূতিক সুস্থতাৰ কাৰ্যসূচী, সমালোচনামূলক আৰু সৃজনশীল চিন্তাৰ বিকাশ আদি অন্তৰ্ভুক্ত থাকে, সেই ব্যৱস্থাই এনে ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰে যিসকলে সমাজত অৰ্থপূৰ্ণ অৱদান আগবঢ়াব পাৰে।

উদ্যমিতা (Entrepreneurship) ঃ

উদ্যোগী ব্যক্তিসকল হৈছে সেইসকল ব্যক্তি, যিসকলে সুযোগসমূহক ব্যৱহাৰযোগ্য সামগ্ৰী বা সেৱালৈ ৰূপান্তৰ কৰে। তেওঁলোকে নতুন উদ্যোগ আৰম্ভ কৰাৰ বাবে প্ৰাৰম্ভিক বিনিয়োগ কৰি ক্ষতিশংকা (risks) লয়। উদ্ভাৱন (innovation) হৈছে উদ্যোগী ব্যক্তিৰ এক মুখ্য বৈশিষ্ট্য, কিয়নো তেওঁলোকে নতুন ধৰণে কাম কৰে বা নতুন পণ্য সৃষ্টি কৰে। এজন উদ্যোগী ব্যক্তিয়ে নতুন পণ্য সৃষ্টি কৰে বা পণ্য প্ৰদান কৰাৰ নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰে, সুযোগ চিনাক্ত কৰে, সেই সুযোগসমূহক এক ব্যৱহাৰযোগ্য পৰিকল্পনালৈ ৰূপান্তৰ কৰে, প্ৰয়োজনীয় সম্পদ সংগ্ৰহ কৰে আৰু মূল্য সংযোজন কৰে। তেওঁলোকে ক্ষতিশংকা (risks) গ্ৰহণ কৰি ব্যৱসায় পৰিচালনা কৰে আৰু তাৰ পৰা আৰ্থিক বা অনা-আৰ্থিক লাভৰ আশা কৰে। এইদৰে, স্পষ্ট দৃষ্টিভংগীৰে

উদ্যোগী ব্যক্তিয়ে অৰ্থনীতিৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ চালিকা শক্তি হিচাপে কাম কৰে আৰু পৰিবৰ্তন আনিবলৈ সহায় কৰে।

উদ্যমিতা প্ৰক্ৰিয়াই সামাজিক-অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন ঘটায়, কিয়নো—

- উদ্যোগী ব্যক্তিসকলে নতুন চাকৰি সৃষ্টি কৰে আৰু বহু লোকক নিযুক্তি দিয়ে।
- উদ্ভাৱনী পণ্যসমূহে সমাজৰ জীৱনযাপনৰ মান উন্নত কৰে।
- বহু উদ্যোগী ব্যক্তিয়ে সমাজৰ সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাৰ বাবে পণ্য ডিজাইন কৰে, যাৰ ফলত মানুহৰ জীৱন সহজ হয়।
- উদ্যোগসমূহে উৎপাদন আৰু ৰপ্তানি বৃদ্ধি কৰি দেশৰ মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (GDP)ত অৰদান আগবঢ়ায়।
- উদ্যমিতাই বেতন, বিনিয়োগ আৰু কৰৰ জৰিয়তে সম্পদ বণ্টন কৰি আঞ্চলিক সমতা উন্নয়ন কৰে।
- উদ্যোক্তামূলক কাৰ্যকলাপৰ জৰিয়তে ব্যক্তি আত্মনিৰ্ভৰশীল হয় আৰু জীৱিকা চলাবলৈ চৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে।

বাণিজ্য শিক্ষা আৰু উদ্যমিতা বিকাশ (Commerce Education and Entrepreneurship Development) ঃ

বাণিজ্য শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ব্যৱসায়, বাণিজ্য আৰু উদ্যোগৰ সৈতে জড়িত অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপসমূহ বুজিবলৈ প্ৰয়োজনীয় জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে এনে ব্যক্তি গঢ়ি তোলা, যিসকলে যিকোনো বাণিজ্যিক বা বিত্তীয় কাৰ্যকলাপৰ পৰিচালনা, ব্যৱস্থাপনা আৰু সম্পাদনৰ প্ৰক্ৰিয়া বুজিব পাৰে। বাণিজ্যৰ ক্ষেত্ৰ মূলতঃ হিচাপ-নিকাচ (accounting), বেংকিং, মানৱ সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, বিপণন (marketing), কৌশলগত ব্যৱসায় পৰিকল্পনা, ব্যৱসায় আইন আদি বিষয়ৰ সমন্বয়। বৰ্তমান সময়ত বহু বিশ্ববিদ্যালয় আৰু সংলগ্ন শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানসমূহত 'উদ্যমিতা' বাণিজ্য আৰু ব্যৱস্থাপনা পাঠ্যক্ৰমৰ এটা মুখ্য বিষয় হিচাপে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। উদ্যমিতাৰ পাঠ্যসূচীত সাধাৰণতে ধাৰণা, গুৰুত্ব আৰু তত্ত্বসমূহ, ধাৰণা সৃষ্টি আৰু সুযোগ চিনাক্তকৰণ, ব্যৱসায় পৰিকল্পনা লিখা, উদ্যোগ আৰম্ভণিৰ বাবে ধনৰ উৎস, বিনিয়োগ সংস্থা আৰু চৰকাৰৰ সহায়মূলক ব্যৱস্থা আদি বিষয় অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। এইদৰে, বাণিজ্য শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক উদ্যোগী হিচাপে আগবাঢ়িবলৈ প্ৰয়োজনীয় প্ৰায়োগিক জ্ঞান, নীতি আৰু পদক্ষেপসমূহৰ বিষয়ে অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰে।

উদ্যমিতা বিকাশত বাণিজ্য শিক্ষাৰ ভূমিকা (Role of Commerce Education in Entrepreneurship Development) সম্পৰ্কে তলত দিয়া ধৰণে সংক্ষেপে বৰ্ণনা কৰিব পাৰি—

- বাণিজ্য শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বিত্তীয় দক্ষতা প্ৰদান কৰে, যাৰ সহায়ত তেওঁলোকে আয়, ব্যয়, বিক্ৰী, লাভ আদি দৈনন্দিন ব্যৱসায়িক লেনদেনৰ হিচাপ সঠিকভাৱে ৰাখিব পাৰে।
- বাণিজ্যৰ পাঠ্যক্ৰমত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পণ্য ডিজাইন কৰাৰ ধাৰণা আৰু তত্ত্বসমূহৰ লগতে মূল্য নিৰ্ধাৰণ, প্ৰচাৰ আৰু বিতৰণৰ কৌশল শিকে।
- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ব্যৱসায়ত নিযুক্ত কৰ্মচাৰীসকলক কেনেদৰে পৰিচালনা কৰিব লাগে, যেনে— দৰমহা দিয়া, উৎসাহিত কৰা, পুৰস্কাৰ প্ৰদান কৰা আৰু প্ৰশিক্ষণ দিয়া—এইবোৰো শিকোৱা হয়।
- বিক্ৰী, আলোচনা (negotiation) আৰু নেটৱৰ্কিংৰ কৌশলসমূহ বাণিজ্য শিক্ষাত অন্তৰ্ভুক্ত, যিবোৰ ব্যৱসায়ৰ বৃদ্ধি আৰু স্থায়িত্বৰ বাবে অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- ব্যৱসায় আৰু বাণিজ্যিক আইন সম্পৰ্কীয় পাঠ্যক্ৰমসমূহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ব্যৱসায় আৰম্ভ আৰু চলাবলৈ প্ৰয়োজনীয় আইনী নীতি-নিয়ম আৰু অনুমতিৰ বিষয়ে জ্ঞান দিয়ে।
- ব্যৱসায় ব্যৱস্থাপনা (business management) বিষয়ত পৰিকল্পনা কৰা, সংগঠন গঠন কৰা, উপযুক্ত লোকক নিয়োগ কৰা, কাৰ্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৰু দল পৰিচালনা কৰাৰ দৰে বিষয়সমূহ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱসায়ৰ পাঠ্যক্ৰমসমূহে বিশ্ব বজাৰৰ গতি-প্ৰকৃতি, আমদানি-ৰপ্তানিৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰু বাণিজ্যিক দেশসমূহৰ সৈতে সম্পৰ্কৰ বিষয়ে জ্ঞান দিয়ে।
- উদ্যমিতা বিষয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বজাৰত সুযোগ চিনাক্ত কৰি ব্যৱসায়িক ধাৰণা সৃষ্টি কৰাৰ পদ্ধতি শিকে। লগতে, ধন সংগ্ৰহৰ উপায় আৰু চৰকাৰৰ বিভিন্ন সহায়মূলক আঁচনি আৰু প্ৰেৰণাৰ বিষয়ে অৱগত হয়।

এইদৰে, বাণিজ্য শিক্ষাৰ সমন্বিত জ্ঞান (integrated knowledge) ব্যৱস্থাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিজৰ ব্যৱসায় আৰম্ভ আৰু সফলভাৱে চলাবলৈ আত্মনিৰ্ভৰশীল কৰি তোলে। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে বাণিজ্য শিক্ষাই উদ্যোগী আৰু সম্পদশালী ব্যক্তি সৃষ্টি কৰে, যিসকলে সমাজ আৰু অৰ্থনীতিত উন্নতি সাধন কৰে।

বাণিজ্য শিক্ষাত প্ৰযুক্তিৰ ভূমিকা (Technological Intervention in Commerce Education) ঃ

বাণিজ্যৰ ক্ষেত্ৰত ধাৰণা সৃষ্টি, উৎপাদন, নিৰ্মাণ, প্ৰচাৰ, বিতৰণ, বিক্ৰী আৰু বিক্ৰীৰ পিছৰ সেৱা আদি বহু ধৰণৰ কাৰ্য অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। বৰ্তমান সময়ত প্ৰযুক্তি আৰু বাণিজ্য একেলগে আগবাঢ়ি গৈছে, সেয়ে এই সকলো স্তৰতেই প্ৰযুক্তিগত উন্নয়ন হোৱা দেখা যায়। অৰ্থাৎ, উন্নত ফলাফল লাভৰ বাবে ব্যৱসায়সমূহে আধুনিক যন্ত্ৰপাতি, উন্নত ছফ্‌টৱেৰ আৰু ইণ্টাৰনেট প্লেটফৰ্ম ব্যৱহাৰ কৰাটো অত্যাৱশ্যক হৈ পৰিছে। বাণিজ্যত প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ মানে হৈছে ডিজিটেল ব্যৱস্থা, ৰ'বট, ছ'চিয়েল মিডিয়া, ডাটা আৰু তথ্য ব্যৱস্থাপনা সঁজুলি আদি ব্যৱহাৰ কৰি ব্যৱসায়িক কামসমূহ অধিক সঠিক আৰু সহজ কৰা।

উদাহৰণস্বৰূপে, আগতে দৈনিক লেনদেনৰ হিচাপ বহীত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল, কিন্তু এতিয়া ব্যৱসায়সমূহে Tallyৰ দৰে একাউণ্টিং ছফ্‌টৱেৰ ব্যৱহাৰ কৰি এই কাম-সহজ আৰু দ্ৰুত কৰি তুলিছে। আজিকালি গ্ৰাহকসকলে দোকানলৈ গৈ কিনাৰ সলনি Myntra, Amazon, Flipkart আদি ই-কমাৰ্চ ৱেবছাইটৰ পৰা অনলাইনত কিনিবলৈ বেছি আগ্ৰহী। ইয়াৰ লগতে, নগদ ধনৰ সলনি ডিজিটেল পেমেণ্ট ব্যৱহাৰ বৃদ্ধি পাইছে। Paytm, PhonePe, GPay আদি অনলাইন পেমেণ্ট এপসমূহ সহজ ব্যৱহাৰৰ বাবে বহুলভাৱে ব্যৱহৃত হৈছে। এইদৰে, প্ৰযুক্তিয়ে বিশ্বজুৰি বাণিজ্য আৰু ব্যৱসায়ৰ ধৰণ সম্পূৰ্ণৰূপে পৰিৱৰ্তন কৰি তুলিছে।

ৰাণিজ্য শিক্ষাত প্ৰযুক্তিৰ ভূমিকা (Technological Intervention in Commerce Education) ঃ

দ্ৰুতগতিত আগবাঢ়ি থকা প্ৰযুক্তিগত উন্নয়নৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ বাণিজ্য শিক্ষাৰ গঠনো দ্ৰুতভাৱে পৰিৱৰ্তিত হৈছে। বাণিজ্য শিক্ষাৰ অধীনত থকা বিভিন্ন পাঠ্যক্ৰম আৰু কাৰ্যসূচীয়ে প্ৰযুক্তিৰ নতুন দিশসমূহ আৰু ব্যৱসায়-বাণিজ্যত ইয়াৰ ব্যৱহাৰ সফলভাৱে অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। বৰ্তমান ব্যৱসায় চলোৱা আৰু বিত্তীয় লেনদেন সম্পন্ন কৰাৰ আধুনিক পদ্ধতিসমূহ বাণিজ্য বিষয়ক পাঠ্যসূচীত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, আধুনিক একাউণ্টিং ছফ্‌টৱেৰ ব্যৱহাৰ কৰি হিচাপ প্ৰস্তুত কৰাৰ বিষয়ে শিক্ষা দিলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল অধিক দক্ষ আৰু কৰ্মক্ষেত্ৰৰ বাবে উপযোগী হৈ উঠে। বৰ্তমান নিয়োগকাৰীসকলে ব্যৱসায়ত প্ৰযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ জনা এনে প্ৰাৰ্থীক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে।

সেয়ে, বাণিজ্য শিক্ষাই তলত দিয়া ক্ষেত্ৰসমূহত আধুনিক প্ৰযুক্তিৰ জ্ঞান প্ৰদান কৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক আগবঢ়াই নিছে—

(ক) **ই-কমাৰ্চ (E-Commerce)** ঃ ই-কমাৰ্চ বুলিলে ইণ্টাৰনেটৰ জৰিয়তে সামগ্ৰী বা সেৱা ক্ৰয়-বিক্ৰী কৰাক বুজায়। ইয়াৰ জৰিয়তে সময় ৰাহি হয় , বিভিন্ন বিকল্প পোৱা যায় আৰু ঘৰতে বহিয়েই সামগ্ৰী লাভ কৰিব পাৰি।

(খ) **ই-বেংকিং (E-Banking / Electronic Banking)** ঃ ইণ্টাৰনেট বেংকিং ব্যৱস্থাৰ সহায়ত ধন স্থানান্তৰ, পেমেণ্ট কৰা, একাউণ্টৰ বিৱৰণ চোৱা আদি বেংকিং কাৰ্যসমূহ অনলাইন বা মোবাইল এপৰ জৰিয়তে সহজে কৰিব পাৰি।

(গ) **ডিজিটেল পেমেণ্ট (Digital Payments)** ঃ ডিজিটেল ৱালেটৰ উপলব্ধতাৰ বাবে পেমেণ্ট ব্যৱস্থা নগদবিহীন হৈ পৰিছে। গ্ৰাহকসকলে GPay আদি মোবাইল এপ ব্যৱহাৰ কৰি অথবা ক্ৰেডিট বা ডেবিট কাৰ্ড ব্যৱহাৰ কৰি সহজে ধন পৰিশোধ কৰিব পাৰে।

(ঘ) **হিচাপ-নিকাচ আৰু বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা (Accounting and Financial Management)** ঃ Tally, SAP আৰু MS Excelৰ দৰে কম্পিউটাৰভিত্তিক একাউণ্টিং ছফ্‌টৱেৰে বিত্তীয় তথ্য সঠিকভাৱে লিপিবদ্ধ কৰা, বিশ্লেষণ কৰা আৰু পৰিচালনা কৰাত সহায় কৰে।

(ঙ) **ডিজিটেল বিপণন (Digital Marketing) ঃ** বিপণনকাৰী আৰু উদ্যোগীসকলে Facebook, Instagram, X (আগতে Twitter) আদি সামাজিক মাধ্যম আৰু YouTube, TikTok আদি ভিডিঅ' শ্বেয়াৰিং প্লেটফৰ্ম ব্যৱহাৰ কৰি কম খৰচত নিজৰ পণ্যসামগ্ৰীসমূহ প্ৰচাৰ কৰে।

(চ) **গ্ৰাহক সম্পৰ্ক ব্যৱস্থাপনা (Customer Relationship Management – CRM) ঃ** কোম্পানীসমূহে CRM ছফ্‌টৱেৰৰ ব্যৱহাৰ কৰি গ্ৰাহকৰ তথ্য সংৰক্ষণ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ অভিযোগ আৰু মতামত গ্ৰহণ কৰি ব্যৱস্থা লয়, যাৰ ফলত দ্ৰুত সেৱা আৰু উন্নত সম্পৰ্ক স্থাপন হয়।

(ছ) **তথ্য বিশ্লেষণ আৰু কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (Data Analytics and Artificial Intelligence – AI) ঃ** AI আৰু ডাটা বিশ্লেষণে কোম্পানীসমূহক বজাৰৰ ধাৰা বুজিবলৈ, গ্ৰাহকৰ আচৰণ আগতীয়াকৈ অনুমান কৰিবলৈ আৰু ব্যৱসায়িক উত্তম সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, অনলাইন প্লেটফৰ্মসমূহে আগতে কিনা সামগ্ৰীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গ্ৰাহকক নতুন পণ্যৰ পৰামৰ্শ দিয়ে।

(জ) **ভাৰ্চুৱেল আৰু দূৰৱৰ্তী কাম (Virtual and Remote Work) ঃ** আজিকালি কৰ্মক্ষেত্ৰসমূহে Zoom, Microsoft Teams, Google Meet আদি এপ ব্যৱহাৰ কৰি ভাৰ্চুৱেল পদ্ধতিত কাম কৰে। ইয়াৰ জৰিয়তে কৰ্মচাৰীসকলে পৃথিৱীৰ যিকোনো ঠাইৰ পৰা যোগাযোগ আৰু সহযোগিতা কৰিব পাৰে।

এইদৰে, প্ৰযুক্তিয়ে আধুনিক ব্যৱসায় পৰিৱেশক নতুন ৰূপ দিয়া বাবে বাণিজ্য শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বজাৰৰ উপযোগী জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্ৰদান কৰিব লাগিব। স্মাৰ্ট ক্লাছৰূম, ডিজিটেল ব'ৰ্ড, অনলাইন আলোচনা, শিক্ষামূলক ভিডিঅ' আদি প্ৰযুক্তিসমূহে বাণিজ্য শিক্ষাকো অধিক উন্নত কৰি বজাৰৰ উন্নয়নৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ সহায় কৰিছে।

বিত্তীয় সাক্ষৰতা (Financial Literacy) ঃ

ধন-সম্পত্তি আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ, কিয়নো দৈনন্দিন ব্যৱহৃত বস্তু ক্ৰয়, ভ্ৰমণ, বিনোদন, শিক্ষা আদি বহু কাৰ্যত আমি ধনৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হয়। সেয়ে ধন পৰিচালনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মৌলিক জ্ঞান থকা অত্যন্ত প্ৰয়োজন। অৰ্থাৎ, ধন কেনেকৈ উপাৰ্জন কৰিব, ব্যয় কেনেকৈ কৰিব, কিদৰে সঞ্চয় কৰিব আৰু বিনিয়োগ কেনেকৈ কৰিব লাগে— এইবোৰ বুজাটোৱেই হৈছে বিত্তীয় সাক্ষৰতা।

আজিৰ যুগত বিত্তীয় সাক্ষৰতা জীৱনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দক্ষতা। ই দীৰ্ঘম্যাদী স্থিৰতা আৰু নিৰাপত্তা প্ৰদান কৰে। বিত্তীয়ভাৱে সাক্ষৰ ব্যক্তিয়ে সঠিক আৰ্থিক সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে, ঠগবাজিৰ পৰা নিজক সুৰক্ষিত ৰাখিব

পাৰে আৰু ঋণৰ জালত পৰাৰ পৰা বাচি থাকিব পাৰে। বুদ্ধিমান বিনিয়োগ পৰিকল্পনাই অৰ্থনৈতিক সংকটৰ সময়ত সহায় কৰে আৰু ব্যক্তিক আৰ্থিকভাৱে স্বনিৰ্ভৰশীল কৰি তোলে। সেয়ে, বিত্তীয় সাক্ষৰতা কেৱল ধন ব্যৱহাৰৰ বিষয় নহয়, ই আৰ্থিক শৃংখলা আৰু দায়িত্ববোধ গঢ়ি তোলাৰো বিষয়।

বিত্তীয়ভাৱে সাক্ষৰ ব্যক্তিৰ ক্ষমতাসমূহ (Capabilities of a Financially Literate Person) ঃ

এজন বিত্তীয়ভাৱে সাক্ষৰ ব্যক্তিয়ে—

- আয় আৰু ব্যয় সঠিকভাৱে পৰিচালনা কৰিব পাৰে;
- নিয়মিত সঞ্চয় কৰে আৰু বুদ্ধিমত্তাৰে বিনিয়োগৰ সিদ্ধান্ত লয়;
- দায়িত্বশীলভাৱে ঋণ লয় আৰু ঋণৰ জালত পৰাৰ পৰা বাচি থাকে;
- শিক্ষা, ঘৰ ক্ৰয় বা অৱসৰৰ দৰে দীৰ্ঘম্যাদী আৰ্থিক লক্ষ্যৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰে।

উদাহৰণ (Example) ঃ স্নেহা নামৰ এগৰাকী ছাত্ৰীয়ে নিজৰ পকেট মানিৰ (pocket money) পৰা প্ৰতিমাহে ৫০০ টকা সঞ্চয় কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। তেওঁ এই ধনখিনি এটা ৰেকাৰিং ডিপজিত (recurring deposit) একাউণ্টত জমা কৰে। কিছু বছৰৰ পাছত তেওঁ ঋণ নোলোৱাকৈয়ে এটা লেপটপ কিনিব পৰা ধন যোগাৰ কৰিব পাৰিব। তেওঁৰ বিত্তীয় সাক্ষৰতাই এই লক্ষ্য সহজে লাভ কৰিবলৈ সহায় কৰিছে।

বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ গুৰুত্ব (Importance of Financial Literacy) ঃ

বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ গুৰুত্ব তলত দিয়া ধৰণে বুজা যায়—

- **বাজেট আৰু পৰিকল্পনাত সহায় কৰে ঃ** ই ব্যক্তিক আয় আৰু ব্যয় সঠিকভাৱে পৰিকল্পনা কৰিবলৈ সহায় কৰে, যাতে ধন সঠিকভাৱে ব্যৱহাৰ হয়।
- **সঞ্চয়ৰ অভ্যাস গঢ়ি তোলে ঃ** সঞ্চয়ৰ গুৰুত্ব বুজিলে মানুহে জৰুৰীকালৰ বাবে আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে ধন সঞ্চয় কৰিবলৈ আগ্ৰহী হয়।
- **বুদ্ধিৰে বিনিয়োগৰ সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহায় কৰে ঃ** বিত্তীয় সাক্ষৰতাই ব্যক্তিক মিউচুৱেল ফাণ্ড, বীমা বা শ্বেয়াৰৰ দৰে বিনিয়োগ বিকল্পসমূহ তুলনা কৰি উত্তম লাভ পাবলৈ সহায় কৰে।
- **ঋণৰ জালৰ পৰা ৰক্ষা কৰে ঃ** ঋণ আৰু সুদৰ হাৰ সম্বন্ধে জ্ঞান থাকিলে মানুহে পৰিশোধ সীমাৰ ভিতৰত ঋণ লয় আৰু সময়মতে পৰিশোধ কৰে।
- **বিত্তীয় ঠগবাজিৰ পৰা সুৰক্ষা দিয়ে ঃ** বিত্তীয়ভাৱে সাক্ষৰ ব্যক্তি অনলাইন ঠগবাজি আৰু ভুৱা ফোন কলৰ (fake calls) বিষয়ে সতৰ্ক থাকে।
- **ভৱিষ্যতৰ নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰে ঃ** উচ্চ শিক্ষা, বিবাহ বা অৱসৰৰ দৰে দীৰ্ঘম্যাদী লক্ষ্যৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰাত সহায় কৰে।
- **ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নয়নত অৱদান আগবঢ়ায় ঃ** নাগৰিকসকলে সঠিক আৰ্থিক সিদ্ধান্ত ল'লে সঞ্চয় আৰু বিনিয়োগ বৃদ্ধি পায়, যাৰ ফলত দেশৰ উন্নয়ন শক্তিশালী হয়।

বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ মুখ্য উপাদানসমূহ (Key Components of Financial Literacy) ঃ

- **বাজেট প্ৰস্তুত (Budgeting)** ঃ ব্যয়ৰ পৰিকল্পনা কৰা আৰু খৰচৰ ওপৰত নজৰ ৰখা।
- **সঞ্চয় (Saving)** ঃ আয়ৰ এটা অংশ ভৱিষ্যতৰ ব্যৱহাৰ বা জৰুৰী অৱস্থাৰ বাবে ৰখা।
- **বিনিয়োগ (Investing)** ঃ মিউচুৱেল ফাণ্ড বা শ্বেয়াৰৰ দৰে ক্ষেত্ৰত ধন লগাই লাভ উপাৰ্জন কৰা।
- **ঋণ ব্যৱস্থাপনা (Debt Management)** ঃ ঋণ আৰু ক্ৰেডিট কাৰ্ডৰ বিষয়ে সচেতন হৈ দায়িত্বশীলভাৱে ঋণ লোৱা আৰু সময়মতে পৰিশোধ কৰা।
- **বীমা (Insurance)** ঃ আৰ্থিক ক্ষতিৰ শংকা (risk) নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৰু সুৰক্ষিত ভৱিষ্যত নিশ্চিত কৰা।
- **কৰ (Taxes)** ঃ বিভিন্ন ধৰণৰ কৰ আৰু ইয়াৰ হাৰৰ বিষয়ে বুজি সময়মতে কৰ পৰিশোধ কৰা।

একবিংশ শতিকাত বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ প্ৰাসংগিকতা (Relevance of Financial Literacy in the 21st Century) ঃ

বৰ্তমান সময়ত বিত্তীয় সাক্ষৰ হোৱাটো আগৰ তুলনাত বহুত বেছি গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছে, কিয়নো আজিৰ প্ৰজন্ম বিভিন্ন ধৰণৰ বিত্তীয় পণ্য আৰু বিনিয়োগৰ বিকল্পৰ সৈতে পৰিচিত হৈছে। কিছু দশকৰ আগলৈকে মানুহে মূলতঃ নগদ লেনদেন কৰিছিল আৰু সঞ্চয় আৰু ঋণৰ বাবে বেছি ভাগে বেংকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। সেয়ে ধন হেৰুওৱাৰ সম্ভাৱনা আৰু বিত্তীয় ঠগবাজিৰ আশংকা কম আছিল। কিন্তু বৰ্তমান সময়ত লেনদেনৰ সৰলতা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে ধনৰ ঠগবাজি আৰু বিপদো বৃদ্ধি পাইছে। ক্ৰেডিট/ডেবিট কাৰ্ড, UPI পেমেণ্ট, ইণ্টাৰনেট বেংকিং আৰু ক্ৰিপ্টো কাৰেন্সীৰ দৰে নতুন বিনিয়োগ পদ্ধতিসমূহে মানুহক ছাইবাৰ অপৰাধ আৰু অনলাইন ঠগবাজিৰ সন্মুখীন কৰিছে। এনে পৰিস্থিতিত বিত্তীয়ভাৱে নিৰক্ষৰ হোৱা মানে দেউলীয়া হোৱাৰ সম্ভাৱনা আৰু ব্যক্তিগত তথা আৰ্থিক জীৱনত ডাঙৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হোৱা। সেয়ে, আজিৰ ডিজিটেল আৰু দ্ৰুত পৰিৱৰ্তিত বিশ্বত ধনৰ ব্যৱহাৰ বুজাটো কেৱল বিকল্প নহয়, বৰং জীৱনধাৰণ, স্থিৰতা আৰু সামগ্ৰিক কল্যাণৰ বাবে অত্যাৱশ্যকীয় দক্ষতা।

প্ৰশ্নাৱলী

উদ্যমিতা বিকাশত বাণিজ্য শিক্ষাৰ গুৰুত্ব প্ৰশ্নাৱলী

? বহুবিকল্পী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। “উদ্যোগী জন্মগত নহয়, গঢ়ি তোলা হয়” এই বক্তব্যই বুজায়—
(a) উদ্যোগী ব্যক্তিসকল স্বাভাৱিকভাৱে প্ৰতিভাশালী
(b) শিক্ষাৰ জৰিয়তে উদ্যোক্তা গঢ়ি তুলিব পাৰি
(c) উদ্যোগী ব্যক্তিয়ে জন্মতেই দক্ষতা লৈ আহে
(d) উদ্যোগী ব্যক্তিৰ প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজন নাই

২। উদ্যোগী হৈছে এনে ব্যক্তি—

(a) যিয়ে বিপদ এৰায় (b) যিয়ে সুযোগক পণ্যত ৰূপান্তৰ কৰে

(c) যিয়ে কেৱল ব্যৱসায় অধ্যয়ন কৰে (d) যিয়ে আনৰ তলত কাম কৰে

৩। উদ্যমিতা উদ্ভাৱনৰ অৰ্থ—

(a) ধাৰণা নকল কৰা (b) ভিন্নভাৱে কাম কৰা

(c) বিপদ এৰোৱা (d) পৰম্পৰা অনুসৰণ কৰা

৪। উদ্যমীসকলে অৰ্থনীতিত অৱদান আগবঢ়ায়—

(a) নিবনুৱা বৃদ্ধি কৰি (b) চাকৰি সৃষ্টি কৰি

(c) উৎপাদন হ্ৰাস কৰি (d) বাণিজ্য এৰি

৫। উদ্যমিতাই সহায় কৰে-

(a) GDP হ্ৰাস কৰাত (b) সমাজ-অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন

(c) উদ্ভাৱন হ্ৰাস কৰাত (d) নিৰ্ভৰশীলতা বৃদ্ধি কৰাত

৬। বাণিজ্য শিক্ষা মূলতঃ জড়িত—

(a) বিজ্ঞান পৰীক্ষা (b) ব্যৱসায়, বাণিজ্য আৰু উদ্যোগ

(c) কেৱল সাহিত্য (d) কেৱল ইতিহাস

৭। তলত দিয়া কোনটো বাণিজ্য শিক্ষাৰ অংশ?

(a) পদাৰ্থ বিজ্ঞান (b) হিচাপ-নিকাচ **(Accounting)**

(c) জীৱবিজ্ঞান (d) ভূগোল

৮। বাণিজ্য শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সহায় কৰে—

(a) বিত্তীয় নথি উপেক্ষা কৰাত (b) হিচাপ আৰু বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা কৰাত

(c) ব্যৱসায় এৰিবলৈ (d) দক্ষতা হ্ৰাস কৰাত

৯। উদ্যমিতা প্ৰচাৰ কৰে—

(a) চৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰতা (b) আত্মনিৰ্ভৰতা

(c) বেকাৰত্ব (d) দাৰিদ্ৰ্য

১০। ব্যৱসায় আইন বিষয়ৰ পাঠ্যক্ৰমে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সহায় কৰে—

(a) নিয়ম ভংগ কৰাত (b) ব্যৱসায়ৰ আইনী নিয়ম বুজিবলৈ

(c) ব্যৱসায় এৰিবলৈ (d) নিয়ম উপেক্ষা কৰাত

চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। উদ্যোগী কোন?

২। এজন উদ্যোগী ব্যক্তিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰা।

৩। শিক্ষাব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে উদ্যোগী সৃষ্টি কৰিব পাৰি নে?

৪। উদ্যমিতাই সমাজৰ উন্নয়ন কেনেদৰে কৰে?

৫। বাণিজ্য শিক্ষা কেনেকৈ এটা বহু-মুখী (multi-faceted) পদ্ধতি?

৬। যিকোনো শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানত উদ্যমিতাৰ পাঠ্যসূচীৰ মুখ্য বিষয়বস্তুসমূহ কি কি?

৭। বাণিজ্য শিক্ষাই কেনেদৰে উদ্যোগী বিকাশত অৱদান আগবঢ়ায়, বিস্তৃতভাৱে বৰ্ণনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (b)	3. (b)	4. (b)	5. (b)
6. (b)	7. (b)	8. (b)	9. (b)	10. (b)

বাণিজ্য শিক্ষাত প্ৰযুক্তিৰ ভূমিকা প্ৰশ্নাৱলী

বহুনিৰ্বাচনী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। বাণিজ্যত প্ৰযুক্তিগত হস্তক্ষেপে বুজায়—

(a) পৰম্পৰাগত পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা (b) ব্যৱসায়ত ডিজিটেল সঁজুলি আৰু ব্যৱস্থা ব্যৱহাৰ কৰা

(c) প্ৰযুক্তি এৰোৱা (d) কেৱল হাতেৰে কাম কৰা

২। কম্পিউটাৰভিত্তিক হিচাপৰ বাবে ব্যৱহৃত ছফ্টৱেৰ হৈছে—

(a) Photoshop (b) Tally

(c) VLC (d) Paint

৩। ই-কমাৰ্চে বুজায়—

(a) দোকানৰ পৰা বস্তু কিনা (b) ইণ্টাৰনেটৰ জৰিয়তে বস্তু ক্ৰয়-বিক্ৰয় কৰা

(c) কেৱল ৰপ্তানি কৰা (d) কেৱল আমদানি কৰা

৪। তলত দিয়া কোনটো ই-কমাৰ্চ প্লেটফৰ্মৰ উদাহৰণ?

(a) SBI (b) Amazon

(c) বিদ্যালয় (d) চিকিৎসালয়

৫। ডিজিটেল পেমেণ্ট অন্তৰ্ভুক্ত হয়—

(a) নগদ লেনদেন (b) চেক পেমেণ্ট

(c) GPayৰ দৰে মোবাইল পেমেণ্ট এপ (d) বিনিময় পদ্ধতি (barter system)

৬। ই-বেংকিঙে ব্যৱহাৰকাৰীক অনুমতি দিয়ে—

(a) বেংকলৈ স্বয়ং উপস্থিত হ'বলৈ (b) অনলাইনত বেংকিং কাম কৰিবলৈ

(c) বেংক ব্যৱহাৰ এৰিবলৈ (d) কেৱল নগদ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ

৭। ডিজিটেল বিপণনে ব্যৱহাৰ কৰে—

(a) কেৱল বাতৰি কাকত (b) ছ'চিয়েল মিডিয়া প্লেটফৰ্ম

(c) কেৱল ৰেডিঅ' (d) কেৱল পোষ্টাৰ

৮। CRMৰ পূৰ্ণৰূপ হৈছে—

(a) Customer Record Management

(b) Customer Relationship Management

(c) Company Resource Management

(d) Customer Retail Method

৯। কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তাই সহায় কৰে—

(a) তথ্য উপেক্ষা কৰাত (b) গ্ৰাহকৰ আচৰণ অনুমান কৰাত

(c) ব্যৱসায়ৰ দক্ষতা হ্ৰাস কৰাত (d) সিদ্ধান্ত এৰোৱাত

১০। ভাৰ্চুৱেল কাম-কাজৰ প্লেটফৰ্মসমূহ হৈছে—

(a) Zoom আৰু, Google Meet (b) টেলিভিছন

(c) বাতৰি কাকত (d) পুথিভঁৰাল

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। বাণিজ্যত প্ৰযুক্তিগত হস্তক্ষেপ বুলিলে কি বুজা যায়?

২। প্ৰযুক্তিগত হস্তক্ষেপৰ ফলত দৈনন্দিন ব্যৱসায়িক কাৰ্যসমূহত কেনেধৰণৰ পৰিবৰ্তন হৈছে আলোচনা কৰা।

৩। প্ৰযুক্তিগত বিপ্লৱৰ যুগত বাণিজ্য শিক্ষাৰ ভূমিকা কি?

৪। ডিজিটেল বিপণনে কেনেকৈ ক্ৰয়-বিক্ৰয় প্ৰক্ৰিয়া সহজ কৰি তুলিছে?

৫। ইণ্টাৰনেট বেংকিং সেৱাই কেনেকৈ বেংকিং কাৰ্যসমূহ সহজ কৰিছে?

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (b)	3. (b)	4. (b)	5. (c)
6. (b)	7. (b)	8. (b)	9. (b)	10. (a)

বিত্তীয় সাক্ষৰতা প্ৰশ্নাৱলী

? বহুনিৰ্বাচনী প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। বিত্তীয় সাক্ষৰতাই বুজায়—

(a) কেৱল ধন উপাৰ্জন কৰা
(b) ধন বুদ্ধিমত্তাৰে পৰিচালনা কৰা
(c) ধন মুক্তভাৱে ব্যয় কৰা
(d) ঋণ লোৱা

২। বিত্তীয় সাক্ষৰতাই সহায় কৰে-

(a) ঋণ বৃদ্ধি কৰাত
(b) সঠিক আৰ্থিক সিদ্ধান্ত লোৱাত
(c) সঞ্চয় উপেক্ষা কৰাত
(d) পৰিকল্পনা এৰিবলৈ

৩। এজন বিত্তীয়ভাৱে সাক্ষৰ ব্যক্তি—

(a) ধন অপচয় কৰে
(b) আয় আৰু ব্যয় পৰিচালনা কৰিব পাৰে
(c) সঞ্চয় এৰাই চলে
(d) বিনিয়োগ উপেক্ষা কৰে

৪। নিয়মিত সঞ্চয়ে সহায় কৰে—

(a) ব্যয় বৃদ্ধি কৰাত
(b) ভৱিষ্যতৰ আৰ্থিক নিৰাপত্তাত
(c) আয় হ্ৰাস কৰাত
(d) বিনিয়োগ এৰিবলৈ

৫। বিনিয়োগে বুজায়—

(a) ধন খৰচ কৰা
(b) কেৱল সঞ্চয় কৰা
(c) লাভৰ বাবে ধন লগোৱা
(d) দান কৰা

৬। ঋণ ব্যৱস্থাপনাই বুজায়—

(a) সম্পূৰ্ণৰূপে ঋণ এৰোৱা
(b) দায়িত্বহীনভাৱে ঋণ লোৱা
(c) দায়িত্বশীলভাৱে ঋণ লোৱা আৰু সময়মতে পৰিশোধ কৰা
(d) পৰিশোধ উপেক্ষা কৰা

৭। তলত দিয়া কোনটো বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ অংশ নহয়?

(a) বাজেটি প্ৰস্তুত
(b) সঞ্চয়
(c) জুৱা (Gambling)
(d) বিনিয়োগ

৮। বিত্তীয় সাক্ষৰতাই ৰক্ষা কৰে—

(a) সঞ্চয়ৰ পৰা (b) বিনিয়োগৰ পৰা

(c) ঋণৰ জালৰ পৰা (d) বাজেট প্ৰস্তুতৰ পৰা

৯। ডিজিটেল বিত্তীয় সঁজুলিসমূহৰ অন্তৰ্ভুক্ত —

(a) কেৱল নগদ ধন (b) UPI আৰু ডেবিট কাৰ্ড

(c) বিনিময় পদ্ধতি (d) কেৱল মুদ্ৰা

১০। একবিংশ শতিকাত বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ গুৰুত্ব দিয়াৰ ফলত—

(a) কোনো আৰ্থিক বিপদ নাই

(b) বহু বিত্তীয় পণ্য আৰু ঠগবাজিৰ বিপদ আছে

(c) ধনৰ প্ৰয়োজন নাই

(d) কেৱল বেংক আছে

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Short Type Questions) ঃ

১। বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ সংজ্ঞা লিখা।

২। বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ মুখ্য উপাদানসমূহ উল্লেখ কৰা।

৩। বিত্তীয় সাক্ষৰতাই কেনেদৰে ঋণৰ জালৰ পৰা ৰক্ষা কৰে?

৪। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ গুৰুত্ব কি?

৫। ডিজিটেল যুগত বিত্তীয় সাক্ষৰতাৰ প্ৰাসংগিকতা আলোচনা কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (b)	3. (b)	4. (b)	5. (c)
6. (c)	7. (c)	8. (c)	9. (b)	10. (b)

■ ■ ■

অধ্যায় ৯

কৰ্মশক্তিৰ শিক্ষা দক্ষতা
(Workforce Education)

পৰিচয় (Introduction) ঃ

আধুনিক বিশ্বত শিক্ষা কেৱল জ্ঞান আহৰণতেই সীমাবদ্ধ নহয়; ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বাস্তৱ জীৱনত কাৰ্যক্ষমভাৱে শ্ৰম কৰিব পৰাকৈ প্ৰস্তুত কৰিব লাগিব। কৰ্মশক্তি শিক্ষা বুলিলে সেই জ্ঞান, দক্ষতা, মনোভাৱ আৰু প্ৰায়োগিক কৌশলসমূহক বুজায়, যিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিয়োগ আৰু পেছাগত জীৱনৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে। ই শ্ৰেণীকক্ষৰ শিক্ষাৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি বাস্তৱ জীৱনৰ দক্ষতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

এখন দ্ৰুত বিকাশশীল ডিজিটেল, সেৱা-ভিত্তিক আৰু জ্ঞান-নিৰ্ভৰ অৰ্থনীতিলৈ আগবাঢ়ি যোৱাৰ লগে লগে ভাৰতৰ দক্ষতা বিকাশ অত্যাৱশ্যকীয় হৈ পৰিছে।

অসম আৰু উত্তৰ পূৰ্বাঞ্চলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবে উপযুক্ত দক্ষতা আহৰণ কৰিলে তলত দিয়া ক্ষেত্ৰসমূহত সুযোগ লাভ কৰিব পাৰি—

- চৰকাৰী আৰু কৰ্পোৰেট খণ্ড
- পৰ্যটন আৰু চিকিৎসা সেৱা
- স্বাস্থ্যসেৱা
- তথ্য প্ৰযুক্তি আৰু কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা
- কৃষি আৰু কৃষিভিত্তিক উদ্যোগ
- হস্ততাঁত, হস্তশিল্প আৰু উদ্যমিতা
- নিৰ্মাণ আৰু উৎপাদন খণ্ড
- সেৱা খণ্ড

এই দক্ষতাসমূহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক আত্মবিশ্বাসী, দায়িত্বশীল আৰু ভৱিষ্যতৰ কৰ্মজীৱনৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰি তোলে। সেয়ে, কৰ্মশক্তি দক্ষতাই ব্যক্তিক সুৰক্ষিত পেছা গঢ়ি তুলিবলৈ আৰু আঞ্চলিক উন্নয়নত অৱদান আগবঢ়াবলৈ সক্ষম কৰে।

কৰ্মশক্তি শিক্ষাৰ অৰ্থ আৰু প্ৰয়োজন (Meaning and Need for Workforce Education) ঃ

কৰ্মশক্তি শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক—

- চাকৰিৰ বজাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে।
- যোগাযোগ আৰু সহযোগিতাৰ ক্ষেত্ৰত আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰে।
- দ্ৰুতগতিত পৰিবৰ্তিত প্ৰযুক্তিৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ সহায় কৰে।
- পেছাগত আচৰণ আৰু দায়িত্ববোধ গঢ়ি তোলে।

আজিৰ যুগত কেৱল শৈক্ষিক জ্ঞানেই যথেষ্ট নহয়। নিয়োগকাৰীসকলে এনে ব্যক্তিক বিচাৰে, যিসকলে—

- প্ৰায়োগিকভাৱে কাম কৰিব পাৰে
- সৃজনশীলভাৱে চিন্তা কৰিব পাৰে
- সমস্যাৰ সমাধান কৰিব পাৰে
- দলত কাম কৰিব পাৰে
- স্পষ্টভাৱে যোগাযোগ কৰিব পাৰে
- ধাৰাবাহিকভাৱে শিকি থাকিব পাৰে

আচৰণগত দক্ষতা (Soft Skills) ঃ

আচৰণগত দক্ষতা বুলিলে ব্যক্তিগত আৰু আন্তঃব্যক্তিক ক্ষমতাসমূহক বুজায়, যেনে— যোগাযোগ (communication), নেতৃত্ব (leadership), দলগত কাম (teamwork) আৰু সময় ব্যৱস্থাপনা (time management)। এই দক্ষতাসমূহে ব্যক্তিক কৰ্মক্ষেত্ৰ আৰু সামাজিক পৰিৱেশত আন লোকৰ সৈতে কাৰ্যকৰীভাৱে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিবলৈ সহায় কৰে। শক্তিশালী আচৰণগত দক্ষতাই সংগঠনত সহযোগিতা, সমস্যা সমাধান আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ ক্ষমতা উন্নত কৰে। এইবোৰ পেছাগত উন্নতি, নেতৃত্বৰ ভূমিকা গ্ৰহণ আৰু সুস্থ পেছাগত সম্পৰ্ক বজাই ৰাখিবলৈ অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়।

মূল আচৰণগত দক্ষতাসমূহ (Key Soft Skills) ঃ

দক্ষতা	অৰ্থ	দৈনন্দিন জীৱনৰ উদাহৰণ
যোগাযোগ (Communication)	নিজৰ ধাৰণা স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰা	দলীয় আলোচনাত নিজৰ মতামত বুজাই কোৱা

দলীয় কাম (Teamwork)	একেলগে সহযোগিতাৰে কাম কৰা	সহপাঠীৰ সৈতে বিদ্যালয়ৰ প্ৰকল্প সম্পূৰ্ণ কৰা
সময় ব্যৱস্থাপনা (Time Management)	কামসমূহ সঠিকভাৱে সময়ৰ ভিতৰত সম্পন্ন কৰা	পৰীক্ষাৰ বাবে সময়সূচী অনুসৰি পঢ়া
নেতৃত্ব (Leadership)	আনক দিশ নিৰ্দেশ আৰু উৎসাহিত কৰা	শ্ৰেণীৰ কোনো কাৰ্যসূচী বা অনুষ্ঠান আগবঢ়োৱা
খাপ খুৱাব পৰা ক্ষমতা (Adaptability)	নতুন পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খুৱাই লোৱা	নতুন এপ বা সঁজুলি ব্যৱহাৰ শিকা

ডিজিটেল দক্ষতা (Digital Skills) ঃ

ডিজিটেল দক্ষতা আজিৰ যুগত অত্যন্ত প্ৰয়োজনীয়, কিয়নো বহু কৰ্মক্ষেত্ৰত কম্পিউটাৰ আৰু অনলাইন সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ডিজিটেল দক্ষতা বুলিলে কম্পিউটাৰ, মোবাইল ডিভাইচ আৰু ডিজিটেল প্লেটফৰ্মসমূহ সঠিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষমতাক বুজায়। মৌলিক ডিজিটেল সাক্ষৰতাই টাইপ কৰা, অফিচ ছফ্‌টৱেৰ ব্যৱহাৰ, অনলাইন যোগাযোগ আৰু সুৰক্ষিতভাৱে ডিজিটেল পেমেণ্ট ব্যৱহাৰ আদি সাঙুৰি লয়। উন্নত ডিজিটেল দক্ষতা যেনে— ডাটা বিশ্লেষণ, ক'ডিং, ৱেবছাইট প্ৰস্তুত আৰু বিভিন্ন ডিজিটেল সঁজুলি ব্যৱহাৰে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত চাকৰিৰ সুযোগ বৃদ্ধি কৰে। আজিৰ প্ৰযুক্তি-নিৰ্ভৰ অৰ্থনীতিত শিক্ষা আৰু চাকৰিৰ বাবে ডিজিটেল দক্ষতা অত্যাৱশ্যক।

মৌলিক ডিজিটেল দক্ষতা (Basic Digital Skills) ঃ

- স্মাৰ্টফোন আৰু কম্পিউটাৰ সঠিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা
- টাইপ কৰা আৰু কম্পিউটাৰ চলোৱা
- অফিচ এপ্লিকেচন ব্যৱহাৰ কৰা— ডকুমেণ্ট, স্প্ৰেডশ্বিট আৰু প্ৰেজেণ্টেশ্যন তৈয়াৰ কৰা (Word, Excel, PowerPoint আদি)
- ইমেইল আৰু পেছাগত অনলাইন যোগাযোগ
- সুৰক্ষিতভাৱে ডিজিটেল পেমেণ্ট ব্যৱহাৰ কৰা-UPI, ৱালেট, নেট বেংকিং আদি বুজা
- ইণ্টাৰনেট সুৰক্ষা আৰু ছাইবাৰ সচেতনতা

উন্নত ডিজিটেল দক্ষতা (Advanced Digital Skills) (ঐচ্ছিক, কিন্তু অত্যন্ত উপযোগী) ঃ

- স্প্ৰেডশ্বিট ব্যৱহাৰ কৰি ডাটা বিশ্লেষণ
- মৌলিক ক'ডিং (যেনে— Python)

- ৱেবপেজ আৰু ৱেবছাইট প্ৰস্তুত
- কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (AI)ৰ ব্যৱহাৰ বুজা
- ডিজিটেল বিপণন আৰু ই-কমাৰ্চ প্লেটফৰ্ম ব্যৱহাৰ
- অনলাইন কন্টেন্ট সৃষ্টি
- গ্ৰাফিক ডিজাইন আৰু ভিডিঅ’ সম্পাদনা

উদ্যোগ-নিৰ্দিষ্ট দক্ষতা (Industry-Specific Skills) ঃ

উদ্যোগ-নিৰ্দিষ্ট দক্ষতা বুলিলে নিৰ্দিষ্ট খণ্ড বা পেছাৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা বিশেষ দক্ষতাসমূহক বুজায়। বিভিন্ন উদ্যোগত কামৰ ধৰণ অনুসৰি ভিন ভিন দক্ষতাৰ প্ৰয়োজন হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, চিকিৎসা খণ্ডত যোগাযোগ দক্ষতা, গ্ৰাহক সেৱা আৰু সাংস্কৃতিক সচেতনতা দৰকাৰ; আনহাতে কৃষি খণ্ডত ফচলৰ চক্ৰ, মাটিৰ ব্যৱস্থাপনা আৰু প্ৰযুক্তিভিত্তিক পৰ্যবেক্ষণৰ জ্ঞান প্ৰয়োজন। উৎপাদন খণ্ডত যন্ত্ৰপাতি ব্যৱহাৰৰ দক্ষতা দৰকাৰ হয় আৰু সেৱা খণ্ডত যন্ত্ৰ বা সঁজুলি ৰক্ষণাবেক্ষণ আৰু মেৰামতি কৰাৰ দক্ষতা প্ৰয়োজন। এই দক্ষতাসমূহে কৰ্মীসকলক দক্ষভাৱে কাম কৰিবলৈ আৰু উদ্যোগটো মানসম্পন্ন কৰিবলৈ সহায় কৰে।

বিভিন্ন উদ্যোগত ভিন্ন ভিন্ন প্ৰায়োগিক দক্ষতা আৰু প্ৰযুক্তিগত যোগ্যতাৰ প্ৰয়োজন হয়। উদাহৰণস্বৰূপে—

উদ্যোগ	প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা
স্বাস্থ্যসেৱা	ৰোগীৰ যত্ন, প্ৰাথমিক চিকিৎসা, সঁজুলি ব্যৱহাৰ
পৰ্যটন আৰু চিকিৎসা	জনসাধাৰণৰ সৈতে যোগাযোগ, সাংস্কৃতিক সচেতনতা, অনুষ্ঠান ব্যৱস্থাপনা
তথ্য প্ৰযুক্তি আৰু ছফ্টৱেৰ	ইনষ্টলেচন, মেৰামতি, প্ৰগ্ৰেমিং, নেটৱৰ্কিং, চাইবাৰ সুৰক্ষা
হস্ততাঁত আৰু হস্তশিল্প	ডিজাইন দক্ষতা, বয়ন, পণ্য সম্পূৰ্ণ কৰা
কৃষি আৰু খাদ্য প্ৰচেছিং	কৃষি প্ৰযুক্তি, পেকেজিং, গুণগত মান নিয়ন্ত্ৰণ
উৎপাদন	যন্ত্ৰপাতি ব্যৱহাৰ, প্ৰক্ৰিয়া পৰিচালনা
সেৱা খণ্ড	সঁজুলি বা যন্ত্ৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ আৰু মেৰামতি
নিৰ্মাণ	পাইপলাইনৰ কাম, আভ্যন্তৰীণ ডিজাইন, বৈদ্যুতিক সংস্থাপন

বিভিন্ন বিশ্ববিদ্যালয় আৰু প্ৰতিষ্ঠান, ITI, পলিটেকনিক আৰু চৰকাৰী কাৰ্যসূচীসমূহে এই সকলো ক্ষেত্ৰত প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰে।

তুমি জানানে?

- উত্তৰ-পূব দক্ষতা কেন্দ্ৰ (গুৱাহাটী)ত চিকিৎসা, সৌন্দৰ্যচৰ্চা আৰু খুচুৰা সেৱাৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয়।
- প্ৰধানমন্ত্ৰী কৌশল বিকাশ যোজনা (PMKVY) আৰু Skill India Missionএ অসমৰ যুৱসমাজৰ দক্ষতা বিকাশত সহায় কৰে।
- অসমৰ প্ৰথমখন দক্ষতা বিশ্ববিদ্যালয় মঙলদৈত প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে।

ব্যক্তিগত দক্ষতা উন্নয়ন পৰিকল্পনা গঢ়া (Building a Personal Skill Development Plan) ঃ

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে তলত উল্লেখ কৰা উপায়েৰে নিজৰ দক্ষতা উন্নত কৰিব পাৰে—

- ইণ্টাৰ্নশ্বিপ আৰু কৰ্মশালাত অংশগ্ৰহণ কৰি
- NSS, NCC, স্কাউটছ আৰু গাইডছ বা সাংস্কৃতিক ক্লাবত যোগদান কৰি
- অনলাইনত নতুন সঁজুলি আৰু ভাষা শিকি
- দলীয় আলোচনা, বিতৰ্ক আৰু ছেমিনাৰত অংশ লৈ
- সময় আৰু চাপ (Stress) ব্যৱস্থাপনা অভ্যাস কৰি

সহজ ৪ ধাপৰ দক্ষতা পৰিকল্পনা (Simple 4-Step Skill Plan) ঃ

(১) নিজ আগ্ৰহ চিনাক্ত কৰা
(২) প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা পৰীক্ষা কৰা
(৩) উপলব্ধ সম্পদৰ পৰা শিকা
(৪) নিয়মিত অভ্যাস কৰা

কৰ্মশক্তি শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পেছাগত আৰু ব্যক্তিগত জীৱনৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে। আচৰণগত দক্ষতাই (Soft Skills) ডিজিটেল জ্ঞান, উদ্যোগ-সম্পৰ্কীয় ক্ষমতা আৰু আৰ্থিক সজাগতাই ব্যক্তিক আত্মবিশ্বাসী, উৎপাদনশীল আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তোলে। সঠিক দক্ষতাৰ বিকাশৰ জৰিয়তে অসম আৰু উত্তৰ-পূবৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশত অৰদান আগবঢ়াব পাৰে আৰু নিজৰ সফল ভৱিষ্যৎ গঢ়িব পাৰে।

প্ৰশ্নাৱলী

? বহু-বিকল্প প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। কৰ্মশক্তি শিক্ষাই মূলতঃ কিহত গুৰুত্ব দিয়ে—

(a) কেৱল তাত্ত্বিক জ্ঞান
(b) ব্যৱহাৰিক দক্ষতা আৰু বাস্তৱ জীৱনৰ সক্ষমতাত
(c) কেৱল পৰীক্ষাত
(d) কেৱল মুখস্থ বিদ্যাত

২। কৰ্মশক্তি শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক—

(a) চাকৰি এৰাই চলিবলৈ সহায় কৰে (b) নিয়োগৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে

(c) দক্ষতা অৱহেলা কৰিবলৈ শিকায় (d) যোগাযোগ এৰাই চলিবলৈ শিকায়

৩। আচৰণগত দক্ষতাৰ (Soft Skills) ভিতৰত থাকে—

(a) যন্ত্ৰ চলোৱা (b) যোগাযোগ আৰু দলীয় কাম

(c) কৃষি কাম (d) কেৱল ক'ডিং

৪। যোগাযোগ দক্ষতাৰ অৰ্থ—

(a) কেৱল শুনা (b) ভাব স্পষ্টভাৱে প্ৰকাশ কৰা

(c) কেৱল লিখা (d) কেৱল পঢ়া

৫। দলীয় কাম (Teamwork) বুলিলে বুজায়—

(a) অকলেই কাম কৰা (b) যন্ত্ৰৰ সৈতে কাম কৰা

(c) আনৰ সৈতে মিলি-জুলি কাম কৰা (d) আনক উপেক্ষা কৰা

৬। সময় ব্যৱস্থাপনাই সহায় কৰে—

(a) সময় নষ্ট কৰাত (b) কামসমূহ দক্ষতাৰে সামঞ্জস্য ৰাখিবলৈ

(c) কামত অৱহেলা কৰিবলৈ (d) চাপ বৃদ্ধি কৰিবলৈ

৭। ডিজিটেল দক্ষতাৰ ভিতৰত থাকে—

(a) কৃষি (b) কম্পিউটাৰ আৰু অনলাইন সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা

(c) কেৱল লিখা (d) কেৱল কোৱা

৮। তলৰ কোনটো এটা মৌলিক ডিজিটেল দক্ষতা?

(a) ক'ডিং (b) স্মাৰ্টফোন ব্যৱহাৰ কৰা

(c) কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (AI) (d) ৰ'বটিক্স

৯। উন্নত ডিজিটেল দক্ষতাৰ ভিতৰত থাকে—

(a) টাইপিং (b) ই-মেইল ব্যৱহাৰ কৰা

(c) ডাটা বিশ্লেষণ আৰু ক'ডিং (d) কিতাপ পঢ়া

১০। উদ্যোগ-নিৰ্দিষ্ট দক্ষতা বুলিলে বুজায়—

(a) সকলো উদ্যোগৰ বাবে একে (b) নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা

(c) কেৱল শিক্ষাগত দক্ষতা (d) কেৱল আচৰণগত দক্ষতা

১১। চিকিৎসা (Hospitality) খণ্ডত প্ৰয়োজন হয়—

(a) যন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ (b) যোগাযোগ আৰু গ্ৰাহক সেৱা

(c) ক'ডিং (d) কৃষি

১২। কৃষি খণ্ডত প্ৰয়োজন—

(a) প্ৰগ্ৰেমিং
(b) শস্য আৰু মাটিৰ জ্ঞান
(c) শিক্ষা দিয়া
(d) হিচাপ-নিকাচ

১৩। আইটি (IT) খণ্ডত প্ৰয়োজন—

(a) ৰান্ধনী
(b) প্ৰগ্ৰেমিং আৰু নেটৱৰ্কিং
(c) কৃষি
(d) গান গোৱা

১৪। PMKVY ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ হৈছে—

(a) প্ৰাইম মিনিষ্টাৰ ন'লেজ যোজনা
(b) প্ৰধান মন্ত্ৰী কৌশল বিকাশ যোজনা
(c) পাব্লিক মেনেজমেণ্ট স্কিল যোজনা
(d) প্ৰাইভেট মাৰ্কেট স্কিল যোজনা

১৫। দক্ষতা উন্নয়ন পৰিকল্পনা আৰম্ভ হয়-

(a) ধন খৰচ কৰি
(b) নিজৰ আগ্ৰহ চিনাক্ত কৰি
(c) দক্ষতা উপেক্ষা কৰি
(d) শিকা এৰাই

১৬। তলৰ কোনটো কাৰ্যই দক্ষতা উন্নয়নত সহায় কৰে?

(a) অংশগ্ৰহণ এৰাই চলা
(b) কৰ্মশালা আৰু ইণ্টাৰ্নশ্বিপত যোগদান কৰা
(c) শিকা উপেক্ষা কৰা
(d) দলীয় কাম এৰাই চলা

১৭। কৰ্মশক্তি শিক্ষা সহায় কৰে-

(a) আত্মবিশ্বাস কমাবলৈ
(b) পেছা আৰু দায়িত্ব গঢ়িবলৈ
(c) নিবনুৱা বৃদ্ধি কৰিবলৈ
(d) দক্ষতা এৰাই চলিবলৈ

১৮। আচৰণগত দক্ষতা মূলতঃ সম্পৰ্কিত—

(a) যন্ত্ৰ
(b) মানুহ
(c) পদাৰ্থবিজ্ঞান
(d) হিচাপ

১৯। মৌলিক ডিজিটেল জ্ঞানৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত—

(a) কম্পিউটাৰ চলোৱা
(b) অনলাইন যোগাযোগ
(c) সুৰক্ষিতভাৱে অনলাইন পেমেণ্ট ব্যৱহাৰ কৰা
(d) ওপৰৰ সকলোবোৰ

২০। ডিজিটেল দক্ষতাৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত—

(a) কেৱল বোৱা (Weaving)
(b) কম্পিউটাৰ আৰু অনলাইন সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰা
(c) গান আৰু নৃত্য
(d) ওপৰৰ সকলোবোৰ

চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ

১। কৰ্মশক্তি শিক্ষা বুলিলে কি বুজা যায়?

২। আচৰণগত দক্ষতা (Soft Skills) কি? দুটা উদাহৰণ দিয়া।

৩। ডিজিটেল জ্ঞান (Digital Literacy)-ৰ গুৰুত্ব বৰ্ণনা কৰা।

৪। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বিদ্যালয়/ মহাবিদ্যালয় জীৱনত কোনবোৰ সুযোগৰ জৰিয়তে নিজৰ দক্ষতা উন্নত কৰিব পাৰে?

দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ

১। আধুনিক কৰ্মক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবে ডিজিটেল দক্ষতাৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা।

২। চাকৰিৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱাত উদ্যোগ-নিৰ্দিষ্ট দক্ষতাৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰা।

কাৰ্যকলাপ ঃ

১। **গোট আলোচনা ঃ** স্বাস্থ্যসেৱা, পৰ্যটন, কৃষি বা আইটি আদি ক্ষেত্ৰত কোনবোৰ কৰ্মশক্তি দক্ষতা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ, সেই বিষয়ে গোটত আলোচনা কৰি শ্ৰেণীত নিজৰ মতামত উপস্থাপন কৰা।

২। **ডিজিটেল দক্ষতা কাম ঃ** সাধাৰণ কম্পিউটাৰ এপ্লিকেশ্বন ব্যৱহাৰ কৰি এটা সহজ ৰিজিউম বা প্ৰেজেণ্টেশ্বন তৈয়াৰ কৰি ডিজিটেল দক্ষতাৰ অভ্যাস কৰা।

৩। **স্থানীয় উদ্যোগ অধ্যয়ন ঃ** অসমৰ কোনো এটা স্থানীয় উদ্যোগ চিনাক্ত কৰি সেই ক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় দক্ষতাসমূহ তালিকা কৰা।

৪। **ব্যক্তিগত দক্ষতা পৰিকল্পনা ঃ** নিজৰ পেছাগত আগ্ৰহ আৰু প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা চিনাক্ত কৰি এটা সংক্ষিপ্ত ব্যক্তিগত দক্ষতা উন্নয়ন পৰিকল্পনা প্ৰস্তুত কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (b)	2. (b)	3. (b)	4. (b)	5. (c)
6. (b)	7. (b)	8. (b)	9. (c)	10. (b)
11. (b)	12. (b)	13. (b)	14. (b)	15. (b)
16. (b)	17. (b)	18. (b)	19. (d)	20. (b)

■■■

অধ্যায় ১০

মানৱ অধিকাৰ
(Human Rights)

পৰিচয় (Introduction) ঃ

মানৱ অধিকাৰ হৈছে মৰ্যাদা, সমতা আৰু সন্মানৰ এক সাৰ্বজনীন আধাৰ; যি জাতি, ধৰ্ম বা বিশ্বাসৰ ভেদাভেদ নকৰাকৈ সমাজৰ সকলো লোকৰ বাবে প্ৰযোজ্য। এই অধিকাৰসমূহে বিশ্বব্যাপী সম্পৰ্কৰ বাবে এক নৈতিক ভিত্তি প্ৰদান কৰে আৰু উত্তম শাসন ব্যৱস্থা তথা ব্যক্তিগত আৰু পেছাগত উন্নয়নৰ বাবে এক ব্যৱহাৰিক আইনী কাঠামো ৰূপে কাম কৰে। ই মানৱ মৰ্যাদা ৰক্ষা কৰে, সমতা আৰু বৈষম্যহীনতা নিশ্চিত কৰে, দুৰ্বল গোটসমূহক সুৰক্ষা দিয়ে, মৌলিক প্ৰয়োজনসমূহৰ নিশ্চয়তা দিয়ে, স্বাধীনতা আৰু স্বায়ত্তশাসন প্ৰচাৰ কৰে, চৰকাৰক দায়বদ্ধ কৰি ৰাখে, শান্তি আৰু আইন-শৃংখলা স্থাপনত সহায় কৰে আৰু উন্নয়ন আৰু অগ্ৰগতি উৎসাহিত কৰে।

শিকন উদ্দেশ্যসমূহ ঃ মানৱ অধিকাৰৰ অধ্যয়নে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক তলত দিয়া ধৰণে সহায় কৰিব—

- মানৱ অধিকাৰ আৰু দায়িত্বশীল নাগৰিক হিচাপে সংস্কৃতি প্ৰসাৰৰ বাবে জ্ঞান, দক্ষতা আৰু মনোভাৱ গঢ়ি তুলিবলৈ।
- মানৱ অধিকাৰৰ ঐতিহাসিক বিকাশ আৰু আনুষ্ঠানিকীকৰণ বুজিবলৈ—
  - বিভিন্ন ধৰণৰ অধিকাৰ চিনাক্তকৰণ আৰু পাৰ্থক্য বিচাৰি উলিয়াবলৈ, যেনে— নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক, আৰ্থিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক অধিকাৰ, লগতে ব্যক্তিগত আৰু সামূহিক অধিকাৰ।
  - ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰিবলৈ, যিবোৰে মানৱ অধিকাৰ প্ৰচাৰ আৰু সুৰক্ষা কৰে; যেনে— ৰাষ্ট্ৰসংঘ (United Nations), ৰাষ্ট্ৰসংঘ মানৱ

অধিকাৰ পৰিষদ (UN Human Rights Council), ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰীয় মানৱ অধিকাৰ আয়োগ (NHRC), আৰু ভাৰতীয় সংবিধান আদি জাতীয় আইনী ব্যৱস্থা।

- আধুনিক সমাজত মানৱ অধিকাৰ উলংঘনৰ কাৰণসমূহ চিনাক্ত আৰু ব্যাখ্যা কৰিবলৈ, যেনে— দৰিদ্ৰতা, বৈষম্য, হিংসা, লিংগ অসমতা আৰু পৰিৱেশজনিত সমস্যা আদি।

- বাস্তৱ জীৱনৰ পৰিস্থিতি আৰু ক্ষেত্ৰ অধ্যয়নত মানৱ অধিকাৰৰ নীতি প্ৰয়োগ কৰি সম্ভাব্য উলংঘন চিনাক্ত আৰু উপযুক্ত প্ৰতিক্ৰিয়া দিবলৈ।
- মানৱ মৰ্যাদাক মূল্য দিয়া আৰু নিজৰ লগতে আনৰ প্ৰতি সন্মান গঢ়ি তুলি সহনশীলতা, সহানুভূতি আৰু ঐক্যৰ মনোভাৱ বিকাশ কৰিবলৈ।
  - বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰীয়, জাতিগত, ধৰ্মীয় আৰু ভাষাগত সমাজৰ মাজত বৈচিত্ৰ্যৰ বুজ আৰু মূল্যায়ন বৃদ্ধি কৰিবলৈ।
  - সকলো ব্যক্তিৰ অধিকাৰ প্ৰচাৰ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক দায়িত্ববোধ গঢ়ি তুলিবলৈ।

বিষয়বস্তুৰ পৰিসৰ (Scope of the subject covered) ঃ "মানৱ অধিকাৰ" বিষয়টোত বহুতো গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ইয়াত মৌলিক ধাৰণা, ঐতিহাসিক বিকাশ, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংৰচনা আৰু জাতীয় স্তৰত ইয়াৰ প্ৰয়োগ (যেনে— ভাৰতীয় সংবিধানত) সমূহ অন্তৰ্ভুক্ত। লগতে আধুনিক সময়ৰ সমস্যা আৰু বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠানৰ ভূমিকাও এই বিষয়ত আলোচিত হয়। এই বিষয়টো বহুমুখী দৃষ্টিভংগীৰে অধ্যয়ন কৰা হয়; য'ত ৰাজনীতি বিজ্ঞান, আইন, সমাজবিজ্ঞান আদি বিভিন্ন শাখাৰ সহায় লোৱা হয়। মানৱ অধিকাৰৰ অধ্যয়নে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সচেতন আৰু সক্ৰিয় নাগৰিক হিচাপে গঢ়ি তোলে, যাৰ ফলত তেওঁলোকে সমাজত কাৰ্যকৰীভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পাৰে।

আহা , কিছুমান আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আৰু ৰাষ্ট্ৰীয়ভাৱে স্বীকৃত অধিকাৰৰ বিষয়ে চিন্তা কৰোঁ—

মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণা আৰু ইয়াৰ গুৰুত্ব (The Universal Declaration of Human Rights and its significance) ঃ

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ (১৯৩৯-১৯৪৫), যি ছয় বছৰৰো অধিক সময় ধৰি চলিছিল, মানৱ ইতিহাসৰ আটাইতকৈ ভয়াৱহ সংঘাত আছিল। এই যুদ্ধত বিশ্বজুৰি প্ৰায় ৬০ নিযুত মানুহৰ মৃত্যু হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত প্ৰায় ২০ নিযুত সৈনিক আৰু প্ৰায় ৪০ নিযুত সাধাৰণ নাগৰিক আছিল। লাখ লাখ মানুহ অঘৰী হৈছিল বা স্থানচ্যুত হৈছিল। যুদ্ধৰ পিছত হোৱা দুৰ্ভিক্ষ আৰু ৰোগৰ ফলতো বহু লোকৰ মৃত্যু হৈছিল। বহু দেশ ধ্বংসস্তূপত পৰিণত হৈছিল আৰু বিশ্বই শান্তি বিচাৰিছিল।

এই পৰিস্থিতিত ভৱিষ্যতে এনে দুখ-কষ্ট ৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ১৯৪৫ চনৰ ২৫ অক্টোবৰ তাৰিখে ৰাষ্ট্ৰসংঘ (United Nations) গঠন কৰা হয়। এই বিষয়ত কাম কৰি, ১৯৪৮ চনৰ ১০ ডিচেম্বৰত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ

সভাই প্ৰথম গুৰুত্বপূৰ্ণ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে, যাক "মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণা" (Universal Declaration of Human Rights) বুলি কোৱা হয়। পৃথিৱীৰ বিভিন্ন আইনজ্ঞ আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰতিনিধিসকলে মিলি এই ঘোষণা প্ৰস্তুত কৰিছিল। ই মানৱ ইতিহাসৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দলিল, যিয়ে মানৱ অধিকাৰসমূহ সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

এই ঘোষণাৰ প্ৰস্তাৱনাত স্পষ্টকৈ কোৱা হৈছে যে, সকলো মানুহৰ স্বাভাৱিক মৰ্যাদা আৰু সমান তথা অখণ্ড অধিকাৰৰ স্বীকৃতি হৈছে বিশ্বত স্বাধীনতা, ন্যায় আৰু শান্তিৰ আধাৰ। ঘোষণাৰ ধাৰা ১-ত কোৱা হৈছে— "সকলো মানুহ জন্মৰ পৰা স্বাধীন আৰু মৰ্যাদা আৰু অধিকাৰ সমান।" আনহাতে, ধাৰা ২-ত কোৱা হৈছে— "এই ঘোষণাত উল্লেখ কৰা সকলো অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা সকলো মানুহে লাভ কৰিব, কোনো ধৰণৰ ভেদাভেদ নকৰাকৈ; যেনে— জাতি, বৰ্ণ, লিংগ, ভাষা, ধৰ্ম, ৰাজনৈতিক বা আন মতামত, ৰাষ্ট্ৰীয় বা সামাজিক উৎস, সম্পত্তি, জন্ম বা আন কোনো অৱস্থা।" অৰ্থাৎ, সকলো মানুহে কোনো বৈষম্য নোহোৱাকৈ এই অধিকাৰসমূহ লাভ কৰে।

মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণাৰ গুৰুত্ব এই যে ই মৌলিক মানৱ অধিকাৰৰ বাবে প্ৰথম সাৰ্বজনীন মানদণ্ড নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল আৰু এইদৰেই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মানৱ অধিকাৰ আইনখনৰ ভেটি হৈ পৰিছিল। এই ঘোষণাত কোৱা হৈছে যে সকলো মানুহ জন্মগতভাৱে স্বাধীন আৰু মৰ্যাদা আৰু অধিকাৰত সমান আৰু এই অধিকাৰসমূহ স্বাভাৱিক, অখণ্ড আৰু সকলোৰে বাবে প্ৰযোজ্য। এই ঘোষণা গ্ৰহণৰ পিছৰে পৰা "অধিকাৰ" শব্দটো বিশ্বজুৰি অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰে, আৰু বিভিন্ন দেশে নিজৰ নিজৰ আইন প্ৰণয়ন কৰি সাধাৰণ মানুহৰ অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

ইয়াৰ উপৰি, ১৯৪৮ চনত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ সভাই এই ঘোষণাক সকলো মানুহ আৰু সকলো দেশৰ বাবে এক সাধাৰণ মানদণ্ড হিচাপে ঘোষণা কৰিছিল। লগতে কোৱা হৈছিল যে, এই ঘোষণা সকলো ব্যক্তি আৰু সমাজৰ প্ৰতিটো সংস্থাৰ বাবে প্ৰযোজ্য। প্ৰতিখন সদস্য দেশ আৰু চৰকাৰে এই ঘোষণাক সদায় মনত ৰাখি এই অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ প্ৰতি সন্মান বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে সকলো ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।

মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণাত মুঠ ৩০টা ধাৰা আছে। তাৰে কিছুমান তলত দিয়া হ'ল ঃ

- প্ৰতিজন মানুহৰ জীৱন, স্বাধীনতা আৰু ব্যক্তিগত সুৰক্ষাৰ অধিকাৰ আছে।
- কোনো ব্যক্তিক দাসত্ব বা বাধ্যতামূলক সেৱাত ৰাখিব নোৱাৰিব; সকলো ধৰণৰ দাসত্ব আৰু দাস ব্যৱসায় নিষিদ্ধ।
- কোনো ব্যক্তিক নিৰ্যাতন বা নিষ্ঠুৰ, অমানৱীয় বা অপমানজনক ব্যৱহাৰ বা শাস্তিৰ সন্মুখীন কৰিব নোৱাৰি।
- সকলো মানুহ আইনৰ দৃষ্টিত সমান আৰু কোনো ধৰণৰ বৈষম্য নোহোৱাকৈ সমান সুৰক্ষা লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।

- কোনো দণ্ডনীয় অভিযোগত অভিযুক্ত ব্যক্তি দোষী প্ৰমাণ নোহোৱালৈকে নিৰ্দোষী বুলি গণ্য হোৱাৰ অধিকাৰ আছে।
- কোনো ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত জীৱন, পৰিয়াল, ঘৰ বা চিঠিপত্ৰত অযৌক্তিক হস্তক্ষেপ কৰিব নোৱাৰি, আৰু তেওঁৰ সন্মান বা সুনাম ক্ষুণ্ণ কৰিব নোৱাৰি।
- প্ৰতিজন মানুহৰ চিন্তা, বিবেক আৰু ধৰ্মৰ স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আছে; ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে নিজৰ ধৰ্ম বা বিশ্বাস সলনি কৰাৰ স্বাধীনতা।
- প্ৰতিজন মানুহৰ মতামত প্ৰকাশৰ স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ আছে।
- প্ৰতিজন মানুহে নিজৰ দেশৰ শাসনত, প্ৰত্যক্ষ বা নিজে বাছনি কৰা প্ৰতিনিধিৰ জৰিয়তে অংশগ্ৰহণ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।
- প্ৰতিজন মানুহৰ নিজৰ দেশত ৰাজহুৱা সেৱাত সমান সুযোগ লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।
- প্ৰতিজন মানুহৰ নিজৰ আৰু নিজৰ পৰিয়ালৰ স্বাস্থ্য আৰু কল্যাণৰ বাবে উপযুক্ত জীৱন-মান লাভ কৰাৰ অধিকাৰ আছে।
- প্ৰতিজন মানুহৰ শিক্ষাৰ অধিকাৰ আছে; কমেও প্ৰাথমিক আৰু মৌলিক স্তৰত শিক্ষা বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক হ'ব লাগে।
- শিক্ষা মানৱ ব্যক্তিত্বৰ পূৰ্ণ বিকাশ আৰু মানৱ অধিকাৰ আৰু মৌলিক স্বাধীনতাৰ প্ৰতি সন্মান বঢ়োৱাৰ দিশে হ'ব লাগে।
- শিক্ষাই সকলো ৰাষ্ট্ৰ, জাতি বা ধৰ্মীয় গোটৰ মাজত বুজাবুজি, সহনশীলতা আৰু বন্ধুত্ব বৃদ্ধি কৰিব লাগে।
- প্ৰতিজন মানুহৰ সমাজৰ প্ৰতি দায়িত্ব আছে, য'ত তেওঁৰ ব্যক্তিত্বৰ সম্পূৰ্ণ আৰু স্বাধীন বিকাশ সম্ভৱ হয়।

ভাৰতত অধিকাৰসমূহ (Rights in India) ঃ

আধুনিক ভাৰতত অধিকাৰৰ বিষয়টো সংবিধানৰ পৰা আহে, যি ১৯৫২ চনত গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। ভাৰতৰ সংবিধানে ছটা মৌলিক অধিকাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰিছে— সমতাৰ অধিকাৰ, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ, ধৰ্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, সাংস্কৃতিক আৰু শৈক্ষিক অধিকাৰ, আৰু সাংবিধানিক প্ৰতিকাৰৰ অধিকাৰ। এই অধিকাৰসমূহ সংবিধানৰ তৃতীয় অংশত (Part III) সুৰক্ষিত কৰা হৈছে আৰু ই ব্যক্তিগত স্বাধীনতা, ন্যায় আৰু সমতা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

আহা, মৌলিক অধিকাৰসমূহৰ অৰ্থ অধিক স্পষ্টভাৱে বুজোঁ ঃ

- **সমতাৰ অধিকাৰ (Right to Equality)** ঃ এই অধিকাৰে ধৰ্ম, জাতি, বৰ্ণ, লিংগ বা জন্মস্থানৰ আধাৰত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰে আৰু ৰাজহুৱা চাকৰিত সমান সুযোগ নিশ্চিত কৰে। এই অধিকাৰৰ জৰিয়তে অস্পৃশ্যতা (untouchability) দৰে প্ৰথা বিলোপ কৰা হৈছে।

- **স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom) ঃ** বাকস্বাধীনতা, মতপ্ৰকাশৰ স্বাধীনতা, সমাৱেশ, সংগঠন, চলাচল, বসবাস আৰু পেছা বাছনিৰ স্বাধীনতা অন্তৰ্ভুক্ত।
- **শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰ (Right against Exploitation) ঃ** এই অধিকাৰে মানৱ সৰবৰাহ, জোৰ-জবৰদস্তি কৰি কাম কৰোৱা আৰু শিশুশ্ৰম নিষিদ্ধ কৰে।
- **ধৰ্মীয় স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom of Religion) ঃ** এই অধিকাৰে বিবেকৰ স্বাধীনতা আৰু নিজৰ ধৰ্ম মানি চলা, পালন কৰা আৰু প্ৰচাৰ কৰাৰ স্বাধীনতা দিয়ে। লগতে ধৰ্মীয় আৰু সংখ্যালঘু শিক্ষানুষ্ঠান স্থাপন আৰু পৰিচালনা কৰাৰ অধিকাৰো প্ৰদান কৰে।
- **সাংস্কৃতিক আৰু শৈক্ষিক অধিকাৰ (Cultural and Educational Rights) ঃ** এই অধিকাৰে জাতিগত আৰু ধৰ্মীয় সংখ্যালঘুসকলক নিজৰ ভাষা, লিপি আৰু সংস্কৃতি সংৰক্ষণ কৰাৰ সুযোগ দিয়ে।
- **সাংবিধানিক প্ৰতিকাৰৰ অধিকাৰ (Right to Constitutional Remedies) ঃ** এই অধিকাৰে নাগৰিকক নিজৰ মৌলিক অধিকাৰ বলবৎ কৰাৰ বাবে উচ্চতম ন্যায়ালয় (Supreme Court) বা উচ্চ ন্যায়ালয় (High Court)-ত আবেদন কৰাৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰে।

মৌলিক কৰ্তব্য আৰু দায়বদ্ধতা (Fundamental Duties & Responsibilities) ঃ

ৰাষ্ট্ৰসংঘই ১৯৯৮ চনৰ ৯ ডিচেম্বৰত গৃহীত সাধাৰণ সভাৰ এক প্ৰস্তাৱত কৈছে যে, প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে এককভাৱে বা আনৰ সৈতে মিলি ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত মানৱ অধিকাৰ আৰু মৌলিক স্বাধীনতা প্ৰচাৰ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে চেষ্টা কৰাৰ অধিকাৰ আছে। আমাৰ দেশত সংবিধানে আমাক অধিকাৰ দিয়াৰ লগতে নাগৰিকসকলৰ বাবে এঘাৰটা স্পষ্ট দায়বদ্ধতাও নিৰ্ধাৰণ কৰিছে।

এইবোৰ হৈছে—

- সংবিধান মানি চলা আৰু ইয়াৰ আদৰ্শ আৰু নীতিসমূহ, জাতীয় পতাকা আৰু জাতীয় সংগীতৰ প্ৰতি সন্মান জনোৱা।
- আমাৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামক প্ৰেৰণা যোগোৱা মহান আদৰ্শসমূহক মানি চলা আৰু পালন কৰা।
- ভাৰতবৰ্ষৰ সাৰ্বভৌমত্ব, ঐক্য আৰু অখণ্ডতা ৰক্ষা কৰা।
- দেশৰ ৰক্ষা কৰা আৰু প্ৰয়োজনত জাতীয় সেৱা আগবঢ়োৱা।
- ধৰ্ম, ভাষা, অঞ্চল বা আন যিকোনো ভেদাভেদ অতিক্ৰম কৰি সকলো ভাৰতীয়ৰ মাজত সম্প্ৰীতি আৰু ভ্ৰাতৃত্ববোধ বৃদ্ধি কৰা; আৰু নাৰীৰ মৰ্যাদাহানিকাৰক আচৰণ ত্যাগ কৰা।
- আমাৰ সংমিশ্ৰিত সংস্কৃতিৰ সমৃদ্ধ ঐতিহ্যক মূল্য দিয়া আৰু সংৰক্ষণ কৰা।
- বন, হ্ৰদ, নদী আৰু বন্যপ্ৰাণীসহ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়ন কৰা আৰু সকলো জীৱৰ

প্ৰতি দয়াৱান হোৱা।

- বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ, মানৱতাবাদ আৰু অনুসন্ধান আৰু সংস্কাৰৰ মনোভাৱ গঢ়ি তোলা।
- ৰাজহুৱা সম্পত্তি সুৰক্ষিত কৰা আৰু হিংসা ত্যাগ কৰা।
- ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা সকলো ক্ষেত্ৰত উৎকৃষ্টতা অৰ্জনৰ বাবে চেষ্টা কৰা, যাতে দেশ সদায় উচ্চতৰ সাফল্য আৰু উন্নয়নৰ দিশত আগবাঢ়ে।
- পিতৃ-মাতৃ বা অভিভাৱক হিচাপে ৬ৰ পৰা ১৪ বছৰ বয়সৰ শিশুক শিক্ষাৰ সুযোগ নিশ্চিত কৰা।

কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ অধিকাৰ (Some important rights) ঃ

উপৰি উক্ত অধিকাৰৰ লগতে, কিছুমান বিশেষ অধিকাৰো আছে যিবোৰ প্ৰতিটো সমাজৰ সুস্থ বিকাশ আৰু মানৱজাতিৰ অগ্ৰগতিত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ ভিতৰত কিছুমান তলত দিয়া হ'ল ঃ

শিশু অধিকাৰ (Child Rights) ঃ

ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ সভাই ১৯৮৯ চনৰ ২৯ নৱেম্বৰত "UN Child Rights Convention" গ্ৰহণ কৰিছিল— ই এক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মানৱ অধিকাৰ চুক্তি, যিয়ে শিশুৰ জীৱনধাৰণ, বিকাশ, সুৰক্ষা আৰু অংশগ্ৰহণৰ অধিকাৰক স্বীকৃতি দিয়ে। এই চুক্তিয়ে শিশুসকলক নিজৰ স্বতন্ত্ৰ অধিকাৰ থকা মানৱ হিচাপে স্বীকাৰ কৰে আৰু চৰকাৰক এই অধিকাৰসমূহ পূৰণ কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ কৰে। এই অধিকাৰৰ ভিতৰত শিক্ষা, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু ক্ষতিৰ পৰা সুৰক্ষা অন্তৰ্ভুক্ত। এই চুক্তিয়ে এইটোও নিৰ্ধাৰণ কৰিছে যে ১৮ বছৰৰ তলৰ সকলো ব্যক্তি শিশুৰূপে গণ্য।

শিশু সুৰক্ষা এতিয়া সমাজিক বিকাশৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হিচাপে স্বীকৃত হৈছে। আমাৰ দেশত ছোৱালী আৰু ল'ৰা দুয়ো বিভিন্ন সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়, যেনে— বাল্য বিবাহ, গাৰ্হস্থ্য হিংসা, যৌন নিৰ্যাতন, ঘৰ আৰু বিদ্যালয়ত হিংসা, মানৱ সৰবৰাহ, অনলাইন হিংসা, শিশুশ্ৰম আৰু উৎপীড়ন (bullying)। এই সকলো ধৰণৰ হিংসা, নিৰ্যাতন আৰু শোষণে শিশুৰ জীৱনত স্থায়ী প্ৰভাৱ পেলায়।

আমাৰ দেশত শিশুৰ অধিকাৰ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে যথেষ্ট বিস্তৃত নীতি আৰু আইনী ব্যৱস্থা আছে। এইবোৰে সকলো শিশুৰে সমানভাৱে গুণগত সুৰক্ষা সেৱা লাভ কৰাৰ সুযোগ নিশ্চিত কৰে। এই আইনসমূহে শিশুসকলক পৰিয়ালৰ পৰিৱেশত, হিংসা, নিৰ্যাতন আৰু শোষণৰ পৰা সুৰক্ষিতভাৱে ডাঙৰ হ'বলৈ সহায় কৰে। ভাল খবৰ হৈছে যে সাম্প্ৰতিক সময়ত শিশুৰ ওপৰত হোৱা হিংসা আৰু বিভিন্ন আইনী ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে সজাগতা বৃদ্ধি পাইছে। ইয়াৰ ফলত আগতে চকুত নপৰা বহু ঘটনা এতিয়া জনাজাত হৈ উঠিছে।

আমাৰ দেশত শিশু সুৰক্ষাৰ মূল আইনসমূহ চাৰিখন প্ৰধান আইনত অন্তৰ্ভুক্ত আছে। এইবোৰ হৈছে— কৈশোৰ ন্যায় (যত্ন আৰু সুৰক্ষা) আইন, ২০০০ (২০১৫ চনত সংশোধিত)[Juvenile Justice (Care and Protection) Act (2000, amended in 2015)]; বাল্যবিবাহ নিষিদ্ধকৰণ আইন, ২০০৬ [Prohibition of Child Marriage Act (2006) ; শিশুসকলক যৌন অপৰাধৰ পৰা সুৰক্ষা আইন, (২০১২) [Protection of

Children from Sexual Offences Act (2012) আৰু শিশু শ্ৰম (নিষিদ্ধকৰণ আৰু নিয়ন্ত্ৰণ) আইন, ১৯৮৬ (২০১৬ চনত সংশোধিত) [Child Labour (Prohibition and Regulation) Act (1986, amended in 2016)।

পকচ' আইন, ২০১২ (POCSO Act, 2012) ঃ শিশুসকলক (১৮ বছৰৰ তলৰ) যৌন নিৰ্যাতন, যৌন আতিশয্য আৰু অশ্লীল কাম-কাজৰ সৈতে জড়িত অপৰাধৰ পৰা সুৰক্ষা প্ৰদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে ২০১২ চনত 'শিশুসকলক যৌন অপৰাধৰ পৰা সুৰক্ষা আইন (POCSO)' প্ৰণয়ন কৰা হয়। এইখন এক বিস্তৃত ভাৰতীয় আইন। এই আইনে শিশুবান্ধৱ আৰু লিংগ-নিৰপেক্ষ আইনী প্ৰক্ৰিয়াৰ ব্যৱস্থা নিশ্চিত কৰে। ২০১৯ চনত কৰা সংশোধনৰ জৰিয়তে গুৰুতৰ অপৰাধসমূহৰ বাবে মৃত্যুদণ্ডকে ধৰি কঠোৰ শাস্তিৰ ব্যৱস্থাও সংযোজন কৰা হয়।

ভাৰতীয় ন্যায় সংহিতা (Bharatiya Nyaya Sanhita) ঃ ভাৰতীয় ন্যায় সংহিতা হৈছে ভাৰতৰ অপৰাধসংক্ৰান্তীয় নতুন আইন সংহিতা, যিখন ঔপনিৱেশিক যুগৰ ১৮৬০ চনৰ ভাৰতীয় দণ্ডবিধি (IPC)-ৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰণয়ন কৰিছে। এই আইন ২০২৪ চনৰ ১ জুলাইৰ পৰা কাৰ্যকৰী হয়। ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতৰ অপৰাধৰ ক্ষেত্ৰত ন্যায় ব্যৱস্থাক আধুনিক, সৰল আৰু অধিক দ্ৰুত কৰি তোলা।

মহিলাৰ অধিকাৰ (Women's Rights) ঃ

বিশ্বৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আধা অংশ মহিলা আৰু ছোৱালীয়ে অধিকাৰ কৰিছে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে, বিশ্বৰ মুঠ সম্ভাৱনাৰো আধা অংশ মহিলাসকলৰ মাজত নিহিত আছে। লিংগ সমতা এটা মৌলিক মানৱ অধিকাৰ হ'লেও, সম্পূৰ্ণ মানৱ সম্ভাৱনা আৰু স্থায়ী উন্নয়ন লাভ কৰিবলৈ প্ৰতিটো সমাজত লিংগ সমতা আৰু মহিলাৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰা অতি প্ৰয়োজনীয়।

এই কথা মনত ৰাখি, ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ সভাই ১৯৭৯ চনৰ ১৮ ডিচেম্বৰত "মহিলাৰ বিৰুদ্ধে সকলো ধৰণৰ বৈষম্য বিলোপ কৰাৰ চুক্তি" (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women–CEDAW) গ্ৰহণ কৰে। এই চুক্তিয়ে সকলো দেশক মহিলাৰ আৰু ছোৱালীসকলৰ ওপৰত হোৱা বৈষম্য শেষ কৰাৰ বাবে পদক্ষেপ ল'বলৈ আইনীভাৱে বাধ্য কৰে। যিবিলাক দেশে এই চুক্তিত অনুমোদন জনাইছে, সেই দেশবিলাকেও ৰাজনীতি, শিক্ষা আৰু নিয়োগসহ সকলো ক্ষেত্ৰত মহিলাৰ সমতা নিশ্চিত কৰিবলৈ বাধ্য। মহিলাৰ অধিকাৰ, লিংগ সমতা আৰু সকলো মহিলা আৰু নাৰী সবলীকৰণ প্ৰচাৰৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ "UN Women" নামৰ এটা বিশেষ সংস্থা আছে।

ভাৰতত মহিলাৰ অধিকাৰ সংবিধানৰ জৰিয়তে বিভিন্ন ধৰণে সুৰক্ষিত কৰা হৈছে। সংবিধানে সমতা নিশ্চিত কৰে, বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰে আৰু মহিলা আৰু শিশুৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা প্ৰদান কৰে। মহিলাসকলৰ বাবে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ আইনী সুৰক্ষা হৈছে— নিয়োগত সমান সুযোগ লাভ কৰাৰ অধিকাৰ, চএকে কামৰ

বাবে সমান বেতন লাভ কৰাৰ অধিকাৰ, গাৰ্হস্থ্য হিংসাৰ পৰা সুৰক্ষা, আৰু সম্পত্তিৰ অধিকাৰ। আমাৰ দেশত এনে বহুতো আইন আছে যিবোৰে মহিলাসকলক সুৰক্ষা দিয়ে আৰু যিসকলে মহিলাৰ অধিকাৰ উলংঘন কৰে তেওঁলোকক শাস্তি দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰে।

(https://www.ncw.gov.in/important-links/laws-related-to-women/)

বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলৰ অধিকাৰ (Rights of Persons with Disabilities) ঃ

কিছুমান লোকৰ শাৰীৰিক, মানসিক, বৌদ্ধিক বা ইন্দ্ৰিয়জনিত অসুবিধা থাকে। যাৰ ফলত বিভিন্ন বাধাৰ বাবে তেওঁলোকে আনসকলৰ দৰে সমানভাৱে সমাজত অংশগ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে। এনে ব্যক্তিসকলে সমাজত বহুতো সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়; যেনে— বৈষম্য, কুসংস্কাৰ (stigma), আৰু পৰিবহন, স্বাস্থ্যসেৱা আৰু নিয়োগ আদি ক্ষেত্ৰত সুবিধাৰ অভাৱ।

এই বিষয়সমূহ মনত ৰাখি, ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সাধাৰণ সভাই ২০০৬ চনৰ ১৩ ডিচেম্বৰত "বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে চুক্তি" (Convention on the Rights of Persons with Disabilities) গ্ৰহণ কৰে। ইয়াৰ দহ বছৰৰ পিছত, ভাৰতৰ সংসদে ২০১৬ চনত "বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলৰ অধিকাৰ আইন" (Rights of Persons with Disabilities Act) গৃহীত কৰে।

এই আইনে কৈছে যে চৰকাৰ আৰু স্থানীয় কৰ্তৃপক্ষই নিশ্চিত কৰিব লাগিব যাতে বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলে আনসকলৰ দৰে সমানভাৱে সমতাৰ অধিকাৰ, মৰ্যাদাপূৰ্ণ জীৱন আৰু ব্যক্তিগত সন্মান লাভ কৰে। এই আইনৰ অধীনত চৰকাৰ আৰু স্থানীয় কৰ্তৃপক্ষই ল'বলগীয়া কিছুমান ব্যৱস্থা হৈছে—

(১) ব্যক্তিসকলৰ সামৰ্থ ব্যৱহাৰ কৰা,

(২) কোনো ব্যক্তিক তেওঁৰ প্ৰতিবন্ধকতাৰ আধাৰত বৈষম্য নকৰা,

(৩) কেৱল প্ৰতিবন্ধকতাৰ বাবে কোনো ব্যক্তিক ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ পৰা বঞ্চিত নকৰা,

(৪) বিশেষভাবে সক্ষম মহিলা আৰু শিশুসকলে আনসকলৰ দৰে সমান অধিকাৰ লাভ কৰা নিশ্চিত কৰা,

(৫) সকলো ধৰণৰ নিৰ্যাতন, হিংসা আৰু শোষণৰ পৰা বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলক সুৰক্ষা দিয়া আৰু এইবোৰ প্ৰতিৰোধ কৰা।

তথ্য জনাৰ অধিকাৰ (Right to Information) ঃ

গণতান্ত্ৰিক সমাজত স্বচ্ছতা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ এটা দিশ। সেয়ে নাগৰিকসকলে চৰকাৰসহ বিভিন্ন ৰাজহুৱা কৰ্তৃপক্ষৰ হাতত থকা তথ্য লাভ কৰাৰ অধিকাৰ থাকে। ৰাষ্ট্ৰসংঘই তথ্য লাভৰ অধিকাৰক এটা মৌলিক মানৱ অধিকাৰ হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। ভাৰতত ২০০৫ চনৰ "তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন" (Right to Information Act) আছে। এই আইনখন ভাৰতীয় সংবিধানৰ ধাৰা ১৯(১)(a) অনুসাৰে এটা মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয় আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে নাগৰিকসকলে ৰাজহুৱা কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা তথ্য লাভ কৰি স্বচ্ছতা আৰু দায়বদ্ধতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।

অসম জনসেৱা অধিকাৰ (সংশোধন) আইন, ২০২৪ [Assam Right to Public Services (Amendment) Act, 2024] ঃ

অসম জনসেৱা অধিকাৰ (সংশোধন) আইন, ২০২৪য়ে অসমত স্বচ্ছ, দায়বদ্ধ আৰু নাগৰিকমুখী শাসন ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ। এই আইনৰ লক্ষ্য হৈছে যাতে প্ৰতিজন নাগৰিকে নিৰ্ধাৰিত সময়সীমাৰ ভিতৰত নিৰ্দিষ্ট জনসেৱা লাভ কৰে আৰু পলম বা অৱহেলাৰ বাবে কৰ্মচাৰীক দায়বদ্ধ কৰা হয়। এই সংশোধনে ২০১২ আৰু ২০১৯ চনৰ আগৰ আইনসমূহক অধিক উন্নত কৰি নতুন ব্যৱস্থা সংযোজন কৰিছে; যেনে— অবিৰত সেৱা প্ৰদানৰ বাবে লিংক অফিচাৰ নিযুক্তি, আপীলৰ বাবে স্পষ্ট সময়সীমা, আৰু এই আইন প্ৰয়োগ তদাৰক কৰাৰ বাবে "অসম ৰাজ্যিক জনসেৱা অধিকাৰ আয়োগ" স্থাপন। এই আইনে ডিজিটেল শাসন ব্যৱস্থাকো গুৰুত্ব দিয়ে; বিশেষকৈ "সেৱা সেতু প'ৰ্টেল"ৰ সৈতে সংযোগ কৰি নাগৰিকসকলক অনলাইনতে আবেদন, অনুসৰণ আৰু সেৱা লাভ কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে, যাতে চৰকাৰী কাৰ্যালয়লৈ যোৱাৰ প্ৰয়োজন নাথাকে। দক্ষতা, স্বচ্ছতা আৰু সহজ প্ৰৱেশযোগ্যতা বৃদ্ধি কৰি এই আইনখনে নাগৰিককেন্দ্ৰিক আৰু সঁহাৰি জনোৱা শাসন ব্যৱস্থা গঢ়াৰ প্ৰতি চৰকাৰৰ অঙ্গীকাৰ প্ৰকাশ কৰে।

ARTPS আইনৰ উদ্দেশ্য আৰু পটভূমি (Purpose and Background of the ARTPS Act) ঃ

অসম জনসেৱা অধিকাৰ (Assam Right to Public Services–ARTPS) আইন প্ৰৱৰ্তনৰ আগতে নাগৰিকসকলে সেৱা লাভ কৰাত বহুতো সময় আৰু অসুবিধাৰ সন্মুখীন হৈছিল। কেইটামান মূল সমস্যা আছিল—

- সেৱা প্ৰদানৰ বাবে কোনো নিৰ্দিষ্ট সময়সীমা নাছিল; কৰ্মচাৰীসকলে নিজৰ ইচ্ছামতে দেৰি কৰিব পাৰিছিল।
- সেৱা প্ৰদানত ব্যৰ্থ হ'লে দায়বদ্ধতাৰ কোনো ব্যৱস্থা নাছিল।
- অনৈতিক ব্যৱহাৰ আৰু দালাল (মধ্যভোগী)ৰ জড়িত আছিল।
- সময়মতে সেৱা প্ৰদানৰ বাবে কোনো তদাৰকী ব্যৱস্থা নাছিল।

এই সমস্যাসমূহ দূৰ কৰি শাসন ব্যৱস্থাক অধিক জনমুখী, স্বচ্ছ আৰু কাৰ্যক্ষম কৰিবলৈ অসম চৰকাৰে ২০১২ চনত "অসম জনসেৱা অধিকাৰ আইন" (ARTPS Act) প্ৰৱৰ্তন কৰে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আছিল—

- চৰকাৰী সেৱাসমূহ দক্ষতা আৰু স্বচ্ছতাৰে প্ৰদান কৰা নিশ্চিত কৰা
- সেৱা প্ৰদানৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট সময়সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা
- পলম বা অৱহেলা কৰাৰ বাবে কৰ্মচাৰীক দায়বদ্ধ কৰা
- সেৱা ব্যৰ্থ হ'লে আপীল আৰু জৰিমনাৰ ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰা
- ৰাজহুৱা প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ওপৰত নাগৰিকৰ আস্থা বৃদ্ধি কৰা

এই আইনখন পিছত ২০১৯ আৰু পুনৰ ২০২৪ চনত সংশোধন কৰা হয়, য'ত ডিজিটেল সেৱা, উন্নত তদাৰকী ব্যৱস্থা আৰু "অসম ৰাজ্যিক জনসেৱাৰ অধিকাৰ আয়োগ" স্থাপন কৰাৰ ব্যৱস্থা অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

RTPS ৰ পৰা সেৱা সেতু প'ৰ্টেললৈ ঃ এক ডিজিটেল যাত্ৰা (From RTPS to Sewa Setu Portal: A Digital Journey) ঃ

জন সেৱাসমূহ আধুনিক আৰু সহজলভ্য কৰিবলৈ অসম চৰকাৰে এটা ডিজিটেল ৰূপান্তৰ উদ্যোগ আৰম্ভ কৰে। ইয়াৰ জৰিয়তে চৰকাৰী সেৱাসমূহ সময়সীমাৰ ভিতৰত প্ৰদান আৰু দায়বদ্ধতা নিশ্চিত কৰাৰ ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলা হয়।

২০১৬ চনত আৰম্ভ কৰা "অসম নাগৰিককেন্দ্ৰিক সেৱা প্ৰদান প্ৰকল্প" (Assam Citizen-Centric Service Delivery Project) বিশ্ব বেংকৰ সহায়ত চলিছিল। ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল ৰাজহুৱা সেৱাসমূহ ডিজিটেল কৰা আৰু সৰলীকৰণ কৰা। এই প্ৰকল্পটো ২০২৩ চনৰ জুন মাহত সফলভাৱে সমাপ্ত হয়।

RTPS প'ৰ্টেলটো ২০২১ চনৰ ৭ অক্টোবৰ তাৰিখে ৪৭টা সেৱা লৈ আৰম্ভ কৰা হৈছিল। পিছত ২০২৩ চনৰ জুন মাহত কেবিনেটৰ সিদ্ধান্ত অনুসৰি ইয়াৰ নাম "সেৱা সেতু, অসম" (Sewa Setu, Assam) বুলি পৰিবৰ্তন কৰা হয়। বৰ্তমান এই প'ৰ্টেলটো অসম চৰকাৰৰ আইটি বিভাগৰ অধীনত থকা Assam Information Technology, Electronics & Communication, and Citizen Service Delivery (AITEC & CSD) Society দ্বাৰা পৰিচালিত হয়।

সেৱা সেতু প'ৰ্টেলত উপলব্ধ সেৱাসমূহ (Services Available on Sewa Setu Portal) ঃ

সেৱা সেতু প'ৰ্টেলৰ জৰিয়তে **৯০০তকৈ অধিক চৰকাৰী সেৱা** অনলাইনত লাভ কৰিব পাৰি। এই সেৱাসমূহক কেইবাটাও শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰা হৈছে—

সেৱাৰ প্ৰকাৰ	বৰ্ণনা (Description)
End-to-End Services	এই সেৱাসমূহ সম্পূৰ্ণভাৱে সেৱা সেতুৰ জৰিয়তে উন্নত, প্ৰক্ৰিয়াকৰণ আৰু প্ৰদান কৰা হয়।
Integrated Services	এইবোৰত সেৱা সেতুৰ জৰিয়তে আগভাগ (Front-end) পৰিচালিত হয়, কিন্তু পিছফালৰ কাম (Back-end) সংশ্লিষ্ট বিভাগে সম্পন্ন কৰে।
Re-directional Services	এই সেৱাসমূহ বিভাগীয় ৱেবছাইটৰ সৈতে সংযুক্ত থাকে; প্ৰক্ৰিয়াকৰণ সংশ্লিষ্ট বিভাগে নিজেই সম্পন্ন কৰে।

নাগৰিকসকলে এই অনলাইন প'ৰ্টেল বা কমন ছাৰ্ভিচ চেণ্টাৰ (CSC)ৰ জৰিয়তে সেৱাৰ বাবে আবেদন কৰিব পাৰে, নিজৰ আবেদনৰ গতিবিধি অনুসৰণ কৰিব পাৰে, অভিযোগ দাখিল কৰিব পাৰে আৰু আপীলো কৰিব পাৰে।

অধিকাৰ আৰু বহনক্ষম উন্নয়ন (Rights and Sustainable Development) ঃ

আমি সকলো "বহনক্ষম উন্নয়ন" (Sustainable Development) শব্দটোৰ সৈতে পৰিচিত। ইয়াক এইদৰে সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে— "এনে উন্নয়ন যিয়ে বৰ্তমানৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰে, কিন্তু ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মই নিজৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰাৰ সামৰ্থ্য ক্ষতিগ্ৰস্ত নকৰে।"

বহনক্ষম উন্নয়নে মানুহ আৰু পৃথিৱীৰ বাবে এক অন্তৰ্ভুক্তিমূলক, স্থায়ী আৰু দৃঢ় ভৱিষ্যৎ গঢ়িবলৈ একত্ৰিত প্ৰচেষ্টাৰ আহ্বান জনায়।

বহনক্ষম উন্নয়ন লাভ কৰিবলৈ তিনিটা মূল উপাদানৰ মাজত সমন্বয় থাকিব লাগিব— এইবোৰ হৈছে আৰ্থিক উন্নয়ন, সামাজিক অন্তৰ্ভুক্তি আৰু পৰিৱেশ সুৰক্ষা। এই তিনিওটা পৰস্পৰ সংযুক্ত আৰু ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক কল্যাণৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।

২০১৬ চনৰ ১ জানুৱাৰীত ৰাষ্ট্ৰসংঘই "বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে ২০৩০ এজেণ্ডা" আৰম্ভ কৰে আৰু ১৭টা বহনক্ষম উন্নয়নৰ লক্ষ্য (SDGs) নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই লক্ষ্যসমূহ সমতা আৰু বৈষম্যহীনতাৰ দৰে মানৱ অধিকাৰৰ মূল নীতিসমূহৰ সৈতে গভীৰভাৱে সংযুক্ত। ইয়াত বহুতো মানৱ অধিকাৰৰ দিশ অন্তৰ্ভুক্ত আছে আৰু সকলো মানুহৰ অধিকাৰ ৰূপায়ণ কৰাৰ লক্ষ্য ৰাখে।

উদাহৰণস্বৰূপে, SDG 1-ত উপযুক্ত জীৱনমানৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে; SDG 3 স্বাস্থ্যৰ সৈতে জড়িত; SDG 4 শিক্ষাৰ সৈতে আৰু SDG 5 লিংগ সমতাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

(Read about the Goals in detail in https://sdgs.un.org/goals)

প্ৰশ্নাৱলী

বহু-বিকল্প প্ৰশ্ন (Multiple Choice Questions) ঃ

১। মানৱ অধিকাৰ প্ৰযোজ্য—

(a) কেৱল ধনী মানুহৰ বাবে (b) কেৱল নাগৰিকৰ বাবে

(c) সকলো মানুহৰ বাবে সাৰ্বজনীনভাৱে (d) কেৱল প্ৰাপ্তবয়স্কৰ বাবে

২। মানৱ অধিকাৰে নিশ্চিত কৰে—

(a) অসমতা (b) মৰ্যাদা আৰু সমতা

(c) বৈষম্য (d) কেৱল চৰকাৰৰ শক্তি

৩। মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণা (UDHR) গ্ৰহণ কৰা হৈছিল—

(a) ১৯৪৫ চনত (b) ১৯৪৭ চনত

(c) ১৯৪৮ চনত (d) ১৯৫০ চনত

৪। ৰাষ্ট্ৰসংঘ গঠন কৰা হৈছিল—

(a) ১৯৪০ চনত (b) ১৯৪৫ চনত

(c) ১৯৫০ চনত (d) ১৯৬০ চনত

৫। UDHR-ত আছে—

(a) ২০টা ধাৰা (b) ২৫টা ধাৰা

(c) ৩০টা ধাৰা (d) ৪০টা ধাৰা

৬। UDHR-ৰ ধাৰা ১-ত কোৱা হৈছে—

(a) মানুহ সমান নহয় (b) সকলো মানুহ স্বাধীন আৰু সমভাৱে জন্ম লয়

(c) কেৱল নাগৰিকৰ অধিকাৰ আছে (d) অধিকাৰ সীমিত

৭। ভাৰতত মৌলিক অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰে—

(a) অংশ I (b) অংশ II

(c) অংশ III (d) অংশ IV

৮। সমতাৰ অধিকাৰে নিষিদ্ধ কৰে—

(a) স্বাধীনতা (b) বৈষম্য

(c) শিক্ষা (d) ধৰ্ম

৯। স্বাধীনতাৰ অধিকাৰত অন্তৰ্ভুক্ত—

(a) কেৱল বাকস্বাধীনতা (b) বাকস্বাধীনতা আৰু প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা

(c) কেৱল ধৰ্ম (d) কেৱল চলাচল

১০। শোষণৰ বিৰুদ্ধে অধিকাৰে নিষিদ্ধ কৰে—

(a) শিক্ষা (b) শিশুশ্ৰম

(c) স্বাধীনতা (d) ধৰ্ম

১১। সাংবিধানিক প্ৰতিকাৰৰ অধিকাৰে নাগৰিকক অনুমতি দিয়ে—

(a) আইন এৰাই চলিবলৈ (b) আদালতৰ কাষ চাপিবলৈ

(c) অধিকাৰ অৱহেলা কৰিবলৈ (d) নিয়ম ভংগ কৰিবলৈ

১২। ভাৰতৰ সংবিধানত মৌলিক কৰ্তব্য সংযোজন কৰা হৈছিল—

(a) ৪৪তম সংশোধনীত (b) ৪২তম সংশোধনীত

(c) ৮৬তম সংশোধনীত (d) ৭৩তম সংশোধনীত

১২। মুঠ মৌলিক কৰ্তব্য হৈছে—

(a) ১০টা (b) ১১টা

(c) ১২টা (d) ৯টা

১৩। শিশু অধিকাৰ চুক্তি গ্ৰহণ কৰা হৈছিল—

(a) ১৯৮৫ চনত (b) ১৯৮৯ চনত

(c) ১৯৯৫ চনত (d) ২০০০ চনত

১৫। শিশু বুলিলে বুজায়—

(a) ১৬ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তি (b) ১৮ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তি

(c) ২০ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তি (d) ২১ বছৰৰ তলৰ ব্যক্তি

১৬। CEDAW তলৰ কোনটোৰ সৈতে সম্পৰ্কিত—

(a) শিশু অধিকাৰ (b) মহিলাৰ অধিকাৰ

(c) পৰিৱেশ অধিকাৰ (d) প্ৰতিবন্ধী অধিকাৰ

১৭। "বিশেষভাবে সক্ষম ব্যক্তিসকলৰ অধিকাৰ আইন" গৃহীত হৈছিল—

(a) ২০০০ চনত (b) ২০০৫ চনত

(c) ২০১০ চনত (d) ২০১৬ চনত

১৮। তথ্য লাভৰ অধিকাৰ আইন প্ৰৱৰ্তিত হৈছিল—

(a) ২০০০ চনত (b) ২০০৫ চনত

(c) ২০১০ চনত (d) ২০১৫ চনত

১৯। বহনক্ষম উন্নয়ন বুলিলে বুজায়—

(a) কেৱল বৰ্তমানৰ উন্নয়ন

(b) ভৱিষ্যৎ ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰি উন্নয়ন

(c) ভৱিষ্যতৰ ক্ষতি নকৰি বৰ্তমানৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰা উন্নয়ন

(d) কেৱল আৰ্থিক উন্নয়ন

২০। বহনক্ষম উন্নয়নৰ লক্ষ্য (SDGs) আৰম্ভ কৰা হৈছিল—

(a) ২০১০ চনত (b) ২০১২ চনত

(c) ২০১৬ চনত (d) ২০২০ চনত

? চুটি উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ

১। আধুনিক সময়ত মানৱ অধিকাৰৰ ধাৰণাটো কেতিয়া আৰু কেনেকৈ উদ্ভৱ হৈছিল?

২। মানৱ অধিকাৰৰ সাৰ্বজনীন ঘোষণাৰ যিকোনো পাঁচটা দিশ উল্লেখ কৰা।

৩। ভাৰতৰ সংবিধানত উল্লেখ কৰা ছটা মৌলিক অধিকাৰ কি কি? ইয়াৰ ভিতৰত যিকোনো দুটা বিৱৰণ দিয়া।

৪। ভাৰতৰ সংবিধানে কিমানটা দায়িত্ব নিৰ্ধাৰণ কৰিছে? তাৰে যিকোনো পাঁচটা উল্লেখ কৰা।

৫। তলৰ যিকোনো দুটা বিষয়ৰ ওপৰত চমুটোকা লিখা—
(i) শিশু অধিকাৰ, (ii) মহিলাৰ অধিকাৰ, (iii) প্ৰতিবন্ধী ব্যক্তিসকলৰ অধিকাৰ।

৬। তথ্য লাভৰ অধিকাৰৰ বিষয়ে তুমি কি জানা ১০০ শব্দত লিখা।

৭। আমাৰ দেশত শিশু অধিকাৰ সুৰক্ষাৰ সৈতে জড়িত চাৰিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আইন নাম লিখা।

৮। বহনক্ষম উন্নয়ন সংজ্ঞা দিয়া। অধিকাৰ আৰু স্থায়ী উন্নয়নৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে ১০০ শব্দত লিখা।

? প্ৰস্তাৱিত প্ৰকল্প / কাৰ্যকলাপ ঃ তলত দিয়া প্ৰকল্পসমূহ যেনে—

(i) **ছ'চিয়েল মিডিয়া আৰু সচেতনতা ঃ** TikTok আৰু Instagramৰ দৰে প্লেটফৰ্মসমূহ যুৱসমাজৰ মাজত মানৱ অধিকাৰৰ শিক্ষা আৰু সক্ৰিয়তা প্ৰচাৰত কিমান কাৰ্যকৰী, সেয়া পৰম্পৰাগত মাধ্যমৰ সৈতে তুলনা কৰি অধ্যয়ন কৰা।

(ii) **ৰাষ্ট্ৰীয়তা আৰু সংখ্যালঘু সুৰক্ষা ঃ** বৃদ্ধি পোৱা ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদী আন্দোলনৰ ফলত ভাৰতত সংখ্যালঘু গোটসমূহৰ সাংস্কৃতিক আৰু ধৰ্মীয় অধিকাৰত কি প্ৰভাৱ পৰিছে, বিশেষকৈ অসমৰ প্ৰেক্ষাপটত বিশ্লেষণ কৰা।

(iii) **স্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশৰ অধিকাৰ ঃ** জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ ফলত আদিবাসী সমাজ আৰু দুৰ্বল গোটসমূহৰ ওপৰত হোৱা অসমান প্ৰভাৱৰ ওপৰত অনুসন্ধান কৰা।

(iv) **প্ৰয়োগৰ সমস্যা ঃ** মানৱ অধিকাৰৰ নীতিসমূহ অনুমোদন কৰাৰ পিছতো ৰাষ্ট্ৰীয় স্তৰত সঠিকভাৱে প্ৰয়োগ নোহোৱাৰ মাজৰ তফাৎসমূহৰ ওপৰত অনুসন্ধান কৰা।

MCQ ANSWERS

1. (c)	2. (b)	3. (c)	4. (b)
5. (c)	6. (b)	7. (c)	8. (b)
9. (b)	10. (b)	11. (b)	12. (b)
13. (b)	14. (b)	15. (b)	16. (b)
17. (d)	18. (b)	19. (c)	20. (c)

■■■

অতিৰিক্ত পঠন (Additional Reading)

জেন-জি (Gen-Z) বা বৰ্তমানৰ যুৱ প্ৰজন্মৰ বাবে আগন্তুক ২৫ বছৰৰ কেৰিয়াৰ কেৱল অৰ্থ উপাৰ্জনৰ মাধ্যম নহয়, ই হ'ব প্ৰযুক্তি, বহনক্ষমতা (Sustainability) আৰু ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ এক সংমিশ্ৰণ। ২০৫০ চনলৈকে কেৰিয়াৰৰ গতিপথ কেনে হ'ব পাৰে, তাৰ এটা চমু আভাস তলত দিয়া হ'ল ঃ

প্ৰযুক্তি আৰু কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তা (Tech & AI) ঃ কেৱল ক'ডিং জনাটোৱেই যথেষ্ট নহয়; এআইৰ সৈতে কাম কৰিব পৰা দক্ষতাহে গুৰুত্বপূৰ্ণ হ'ব।

- এআই প্ৰযুক্তিয়ে যাতে মানুহৰ ক্ষতি নকৰে বা কোনো বৈষম্যৰ সৃষ্টি নকৰে, সেয়া নিশ্চিত কৰা।
- এআই মডেলসমূহৰ পৰা সঠিক উত্তৰ উলিয়াই আনিব পৰা।
- ডিজিটেল জগতৰ সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা।

বহনক্ষমতা আৰু সেউজ কৰ্ম (Sustainability & Green Jobs) ঃ জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে যুঁজিবলৈ এই খণ্ডত আটাইতকৈ বেছি নিয়োগৰ ক্ষেত্ৰ সৃষ্টি হ'ব।

- সৌৰ, বায়ু আৰু অন্যান্য নবীকৰণযোগ্য শক্তিৰ বিশেষজ্ঞ ।
- চহৰাঞ্চলক পুনৰ বনাঞ্চললৈ ৰূপান্তৰ কৰা।
- কোম্পানীবোৰৰ পৰিৱেশ অনুকূল কৰি তোলা।

স্বাস্থ্যযতন আৰু কল্যাণ (Healthcare & Wellness) ঃ প্ৰযুক্তিৰ সহায়ত স্বাস্থ্যখণ্ড সম্পূৰ্ণ সলনি হ'ব।

- জিনগত তথ্য বিশ্লেষণ কৰি ব্যক্তিগতকৃত ঔষধ (Personalized Medicine) প্ৰস্তুত কৰা।
- ডিজিটেল যুগৰ মানসিক চাপ আৰু অকলশৰীয়া অনুভৱৰ পৰা মুক্ত কৰা।
- ঘৰত বহিয়েই উন্নত চিকিৎসা সেৱা প্ৰদান কৰা।

সৃজনীশীল আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক অৰ্থনীতি (Creative & Experience Economy) ঃ যন্ত্ৰই কামবোৰ কৰিবলৈ লোৱাৰ লগে লগে মানুহৰ সৃজনীশীলতাৰ মূল্য বাঢ়িব।

- ভাৰ্চুৱেল জগতৰ নক্সা তৈয়াৰ কৰা।
- এআই ব্যৱহাৰ কৰি উন্নত মানৰ ভিডিঅ' বা ডিজিটেল সামগ্ৰী নিৰ্মাণ কৰা।
- মানুহক ভাৰ্চুৱেল জগতত ভ্ৰমণৰ অভিজ্ঞতা দিয়া।

গিগ ইকনমি আৰু উদ্যমিতা (Gig Economy & Entrepreneurship) ঃ জেন-জিৰ বেছিভাগেই চৰকাৰী চাকৰিতকৈ নিজাকৈ কাম কৰিবলৈ ভাল পাব।

- এআই সঁজুলি ব্যৱহাৰ কৰি এজন ব্যক্তিয়ে সমগ্ৰ ব্যৱসায় চলোৱা।
- কোনো নিৰ্দিষ্ট এটা বিষয়ত (যেনে— ব্লকচেইন বা এআই অডিট) পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰি পৃথিৱীৰ যিকোনো ঠাইৰ পৰা কাম কৰা।

প্ৰয়োজনীয় দক্ষতা (Essential Skills) ঃ অহা ২৫ বছৰত টিকি থাকিবলৈ এইকেইটা দিশত চকু দিয়াটো জৰুৰী।

- **অভিযোজন ক্ষমতা (Adaptability) ঃ** নতুন প্ৰযুক্তি ক্ষিপ্ৰতাৰে শিকি লোৱাৰ মানসিকতা।
- **আৱেগিক বুদ্ধিমত্তা (Emotional Intelligence) ঃ** মানুহৰ সৈতে সম্পৰ্ক গঢ়া আৰু নেতৃত্ব দিয়া—যিটো যন্ত্ৰই কৰিব নোৱাৰে।
- **সমালোচনাত্মক চিন্তা (Critical Thinking) ঃ** জটিল সমস্যাৰ সমাধান উলিওৱা।

জেন-জি (Gen-Z) বা বৰ্তমানৰ যুৱ প্ৰজন্মৰ বাবে আগন্তুক ২৫ বছৰৰ কেৰিয়াৰ

(১) **সৌৰ শক্তি প্ৰযুক্তিবিদ (Solar Energy Technician) ঃ** বতাহ শক্তিৰ দৰেই সৌৰ শক্তিও এক পৰিৱেশ-অনুকূল শক্তিৰ ভৱিষ্যতৰ বাবে মানৱজাতিৰ পৰিৱৰ্তনৰ এক প্ৰধান অংশ হৈ থাকিব। সৌৰ শক্তিৰ ব্যয় প্ৰতি বছৰে হ্ৰাস পাই আহিছে, যাৰ ফলত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান আৰু পৰিয়ালৰ বাবে ই অধিক সুলভ হৈ পৰিছে। বিশ্বৰ বিভিন্ন চহৰত সৌৰ শক্তি প্ৰযুক্তিবিদসকলে এক বৰ্ধিত উদ্যোগত স্থায়ী নিযুক্তি লাভ কৰি এক ইতিবাচক পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰিছে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত ২০১৬ চনৰ পৰা ২০২৬ চনলৈ এই দশকটোত প্ৰায় ৩০,০০০ সৌৰ প্ৰযুক্তিবিদৰ পদ খালী হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(২) **বতাহ শক্তি প্ৰযুক্তিবিদ (Wind Energy Technician) ঃ** জলবায়ু পৰিৱৰ্তনে এই পৃথিৱীখনক গুৰুতৰভাৱে ক্ষতিগ্ৰস্ত কৰাৰ ভাবুকি দি থকাৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত, নিকা শক্তিৰ (clean energy) উৎসসমূহৰ ফালে অগ্ৰসৰ হোৱাটো অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিব। কাৰ্বন আৰু মিথেন গেছৰ নিৰ্গমন হ্ৰাস কৰাৰ অৰ্থ হ'ল তেল, কয়লা আৰু প্ৰাকৃতিক গেছৰ দৰে জীৱাশ্ম ইন্ধনৰ উৎসসমূহৰ পৰা আঁতৰি অহা। ইয়াৰ অৰ্থ এইটোৱেই যে বতাহ শক্তি সম্ভৱতঃ ভৱিষ্যতৰ এক বৃহৎ অংশীদাৰ হ'ব। এই উদ্যোগটো ইতিমধ্যে যথেষ্ট বিকশিত হৈছে। ইয়াৰ বিকাশ আৰু অধিক হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে; যাৰ অৰ্থ হ'ল বিশাল বতাহ কলসমূহৰ (wind turbines) স্থাপন, চোৱাচিতা আৰু মেৰামতিৰ কামত সহায় কৰিবলৈ দক্ষ প্ৰযুক্তিবিদৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৩) **নাৰ্ছ প্ৰেকটিছনাৰ (Nurse Practitioner) ঃ** জনসংখ্যা বৃদ্ধি আৰু মানুহৰ আয়ুস বৃদ্ধি হোৱাৰ ফলত স্বাস্থ্যসেৱা প্ৰণালীটোৱে ক্ৰমাৎ বাঢ়ি অহা ৰোগীৰ ভিৰ চম্ভালিবলৈ অসুবিধা পাব পাৰে। বহুতো অঞ্চলত চিকিৎসকৰ অভাৱ খুবেই পৰিলক্ষিত হয়। সেয়েহে, বিভিন্ন ধৰণৰ জটিল (acute) আৰু দীৰ্ঘদিনীয়া (chronic) ৰোগত আক্ৰান্ত ৰোগীসকলক ৰোগ নিৰ্ণয় আৰু চিকিৎসা কৰাৰ দক্ষতা থকা চিকিৎসকৰ বাহিৰেও আন স্বাস্থ্য পেছাদাৰীৰ অধিক প্ৰয়োজন হ'ব। পঞ্জীয়নভুক্ত নাৰ্ছসকলে

(Registered nurses) যদি স্নাতক পৰ্যায়ত সঠিক ধৰণৰ উচ্চশিক্ষা গ্ৰহণ কৰে, তেন্তে তেওঁলোকে 'নাৰ্ছ প্ৰেকটিছনাৰ' হৈ সেই খালী-পদসমূহ পূৰণ কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

(৪) **চফ্‌টৱেৰ ডেভেলপাৰ (Software Developer) ঃ** কম্পিউটাৰ, ৰবট আৰু ম'বাইল সঁজুলিবোৰ উন্নতমানৰ চফ্‌টৱেৰ অবিহনে অসাৰ। চফ্‌টৱেৰে এইবোৰত চলি থকা অত্যাধুনিক হাৰ্ডৱেৰসমূহক কাৰ্যক্ষম কৰি তোলে। ইণ্টাৰনেটৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি পোৱাৰ লগতে মেচিনবোৰ অধিক স্মাৰ্ট হৈ পৰিছে। সমান্তৰালভাৱে ইটোৱে সিটোৰ সৈতে অধিক সংযুক্ত হৈ পৰাৰ লগে লগে, দক্ষতাসম্পন্ন চফ্‌টৱেৰ ডেভেলপাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তাও বৃদ্ধি পাব। বিশেষকৈ ম'বাইল এপ্লিকেচন ডেভেলপমেণ্টক (Mobile app development) ২০২৬ চন আৰু তাৰ পৰৱৰ্তী সময়ৰ বাবে অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ কেৰিয়াৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

(৫) **ফিজিকেল থেৰাপিষ্ট (Physical Therapist) ঃ** আমাৰ সমাজত জ্যেষ্ঠ নাগৰিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে, ফিজিকেল থেৰাপি (শাৰীৰিক চিকিৎসা) প্ৰদান কৰা পেছাদাৰীসকলৰ প্ৰয়োজনীয়তাও বৃদ্ধি পাব। বহুতো জ্যেষ্ঠ নাগৰিকক বয়স বৃদ্ধিৰ লগে লগে কোনো ধৰণৰ শাৰীৰিক পুনৰ্সংস্থাপন (rehabilitation), বিষ নিয়ন্ত্ৰণ, খোজ কঢ়া বা চলা-ফিৰা কৰাত সহায় বা থেৰাপিউটিক চিকিৎসাৰ প্ৰয়োজন হয়। ইয়াৰ উপৰি, ফিজিকেল থেৰাপিষ্ট সহায়কসকলৰ (assistants) বাবে অতিৰিক্ত কৰ্মসংস্থান মুকলি হ'ব পাৰে।

(৬) **পঞ্জীয়নভুক্ত নাৰ্ছ বা ৰেজিষ্টাৰ্ড নাৰ্ছ (Registered Nurse - RN) ঃ** পঞ্জীয়নভুক্ত নাৰ্ছসকলৰ বাবে অধিক চাকৰিৰ সুযোগ মুকলি হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে। বেছিভাগ অঞ্চলতে জ্যেষ্ঠ নাগৰিকৰ সংখ্যা যিমান দ্ৰুতগতিত বৃদ্ধি পাইছে, প্ৰযুক্তিগত উন্নতি আৰু চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ নতুন আৱিষ্কাৰৰ বাবে তেওঁলোকৰ ভূমিকা অলপ সলনি হ'লেও, আগন্তুক দশকবোৰত পঞ্জীয়নভুক্ত নাৰ্ছৰ চাহিদা অধিক হোৱাৰ পূৰ্ণ সম্ভাৱনা আছে।

(৭) **স্বাস্থ্য সেৱা পৰিচালক (Health Services Manager) ঃ** আগন্তুক দশকবোৰত স্বাস্থ্যসেৱা খণ্ডটোত অন্যান্য উদ্যোগতকৈ অধিক পৰিৱৰ্তন ঘটিব পাৰে। প্ৰতিটো স্বাস্থ্য আৰু চিকিৎসা প্ৰতিষ্ঠানক আইনী, নিয়ন্ত্ৰণমূলক আৰু প্ৰযুক্তিগত পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে খাপ খুৱাই লোৱাত সহায় কৰিবলৈ উচ্চ জ্ঞানসম্পন্ন নেতা আৰু পৰিচালকৰ প্ৰয়োজন হ'ব, যাতে তেওঁলোকে সেৱাৰ মানদণ্ড আৰু দক্ষতা উন্নত কৰি ৰাখিব পাৰে। স্বাস্থ্য আৰু চিকিৎসা সেৱা পৰিচালকসকলৰ এই দশকটোত অধিক চাকৰিৰ সুযোগ সৃষ্টি হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(৮) **ডাটা এনালিষ্ট বা তথ্য বিশ্লেষক (Data Analyst) ঃ** কম্পিউটাৰৰ উন্নতি আৰু তথ্য সংগ্ৰহ তথা জোখ-মাখৰ প্ৰতি বৃদ্ধি পোৱা আগ্ৰহৰ বাবে প্ৰতি বছৰে সংগৃহীত তথ্যৰ (data) পৰিমাণ আচৰিত ধৰণে বৃদ্ধি পাইছে। বৰ্তমান সকলো ধৰণৰ প্ৰতিষ্ঠানেই ইমান বিস্তৃত তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলগীয়া হয় যে সেই সকলোবোৰৰ প্ৰকৃত অৰ্থ উলিওৱাটো তেওঁলোকৰ বাবে কঠিন হৈ পৰিছে। তেওঁলোকক এনেকুৱা

পেছাদাৰী ব্যক্তিৰ প্ৰয়োজন যিয়ে কেৱল প্ৰয়োজনীয় তথ্য সংগ্ৰহ কৰাই নহয়, বৰঞ্চ তাৰ মাজৰ আৰ্হি (patterns) বিচাৰি উলিয়াব পাৰে, অতীত আৰু বৰ্তমানৰ ধাৰাসমূহ (trends) চিনাক্ত কৰিব পাৰে আৰু ভৱিষ্যতৰ সম্ভাৱনাসমূহৰ পূৰ্বানুমান কৰিব পাৰে।

(৯) **ডিজিটেল কন্টেন্ট স্পেচিয়েলিষ্ট (Digital Content Specialist) ঃ** অধিক গতিশীল, ডিজিটেল, পাৰস্পৰিক সক্ৰিয় (interactive) আৰু অন-ডিমাণ্ড মিডিয়াৰ দিশত হোৱা পৰিৱৰ্তন বৰ্তমান সময়ৰ এক অন্যতম বৃহৎ সাংস্কৃতিক বিপ্লৱ, যি ক্ৰমান্বয়ে অধিক বিস্তৃত হৈ পৰিছে। ডিজিটেল সঁজুলিবোৰৰ বাবে আমি যিকোনো ধৰণৰ তথ্য বা মনোৰঞ্জনৰ সৈতে নিৰন্তৰভাৱে নিমগ্ন হৈ থাকোঁ, যাৰ ফলত অজস্ৰ তথ্যৰ মাজত নিজৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিব পৰা নতুন কন্টেন্ট বা সমলৰ প্ৰয়োজনীয়তা কেতিয়াও শেষ নহয়। প্ৰতিটো উদ্যোগৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে অনুভৱ কৰে যে নতুন ডিজিটেল কন্টেন্ট প্ৰস্তুত কৰাটো তেওঁলোকৰ কাৰ্যকাৰিতা বজাই ৰখাৰ এক প্ৰধান চাবিকাঠি। সেইবাবেই, বিভিন্ন চাকৰিৰ পদবী আৰু দক্ষতা থকা 'ডিজিটেল কন্টেন্ট স্পেচিয়েলিষ্ট'সকলৰ চাহিদা ক্ৰমান্বয়ে বৃদ্ধি পাইছে। বিশেষকৈ ঘৰৰ পৰা কাম কৰা (remote work) আৰু ফ্ৰিলান্সিং (freelance) জনপ্ৰিয় হোৱাৰ লগে লগে ইয়াৰ গুৰুত্ব বাঢ়িছে। এই ধৰণৰ পদৰ বাবে প্ৰস্তুত হ'বলৈ ইণ্টাৰনেট মাৰ্কেটিং, লিখন শৈলী, আৰু মাল্টিমিডিয়া তথা ডিজিটেল আৰ্টছৰ দৰে বিষয়ত প্ৰশিক্ষণ লোৱাটো বুদ্ধিমানৰ কাম।

(১০) **তথ্য সুৰক্ষা বিশ্লেষক (Information Security Analyst) ঃ** আমাৰ আধুনিক জীৱনশৈলী যিহেতু কম্পিউটাৰৰ সৈতে অধিক জড়িত হৈ পৰিছে আৰু তথ্য প্ৰযুক্তিৰ (IT) ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰিছে, কিন্তু আমি সকলোৱে চাইবাৰ আক্ৰমণৰ প্ৰতি অধিক অসুৰক্ষিত হৈ পৰিছো। এতিয়ালৈকে আমি ভাগ্যবান যে অপৰাধীচক্ৰ তথা হেকাৰসকলে অতি বৃহৎ পৰিসৰত বা দীৰ্ঘ সময়ৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ আন্তঃগাঁথনিসমূহ স্তব্ধ কৰি দিব পৰা নাই। কিন্তু তেনে দিন সম্ভৱতঃ আহি আছে, যদিহে চৰকাৰ আৰু অত্যাৱশ্যকীয় প্ৰতিষ্ঠানসমূহক তেওঁলোকৰ নেটৱৰ্ক আৰু আই টি (IT) ব্যৱস্থাসমূহ সুৰক্ষিত কৰাত সহায় কৰিবলৈ পৰ্যাপ্ত কম্পিউটাৰ সুৰক্ষা বিশেষজ্ঞ নাথাকে। চাইবাৰ সুৰক্ষা এক বিশ্বব্যাপী সমস্যা, আৰু দুষ্কৃতিকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ আক্ৰমণৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমান্বয়ে অধিক অত্যাধুনিক কৌশল অৱলম্বন কৰিছে।

(১১) **কম্পিউটাৰ চিষ্টেম এনালিষ্ট (Computer Systems Analyst) ঃ** তথ্য প্ৰযুক্তি যিমান বেছি জটিল আৰু আমাৰ জীৱনৰ প্ৰতিটো দিশৰ সৈতে সাঙোৰ খাই পৰিছে, তাৰ লগে লগে কম্পিউটাৰ বিজ্ঞানৰ শিক্ষা গ্ৰহণ কৰাৰ কাৰণসমূহো সম্ভৱতঃ বৃদ্ধি পাই থাকিব।

এই ক্ৰমবৰ্ধমান জটিলতাৰ বাবেই ভৱিষ্যতে অধিক সংখ্যক প্ৰতিষ্ঠানক 'চিষ্টেম এনালিষ্ট' বা তন্ত্ৰ বিশ্লেষকৰ প্ৰয়োজন হ'ব। কোম্পানীবোৰক উন্নতমানৰ হাৰ্ডৱেৰ আৰু চফ্টওৱেৰ নিৰ্বাচন তথা স্থাপন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সহায়ৰ প্ৰয়োজন হ'ব, য'ত (সম্ভৱতঃ ৰবট আৰু কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তাসম্পন্ন (AI) যন্ত্ৰও অন্তৰ্ভুক্ত থাকিব পাৰে।

(১২) **বায়োমেডিকেল ইঞ্জিনিয়াৰ (Biomedical Engineer)** ঃ এই ক্ষেত্ৰৰ পেছাদাৰীসকলে ইতিমধ্যে স্বাস্থ্যসেৱা উদ্যোগত এক বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন আনিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। আচলতে, যদি তুমি তোমাৰ কামৰ জৰিয়তে অনাগত বছৰবোৰত এক ইতিবাচক প্ৰভাৱ পেলাব বিচাৰা, তেন্তে বায়োমেডিকেল ইঞ্জিনিয়াৰিং সম্ভৱতঃ কেৰিয়াৰ গঢ়াৰ বাবে অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ ক্ষেত্ৰ হ'ব। কাৰণ, বায়োমেডিকেল ইঞ্জিনিয়াৰসকল সকলো ধৰণৰ অত্যাধুনিক গৱেষণা আৰু উন্নয়নৰ (R&D) সৈতে জড়িত। উদাহৰণস্বৰূপে, তেওঁলোকৰ বহুতে অত্যাধুনিক চিকিৎসা সঁজুলি, কৃত্ৰিম অংগ (artificial organs), বায়'নিক শৰীৰৰ অংশ আৰু জৈৱিক ইমপ্লান্ট আদি ডিজাইন কৰিবলৈ সুযোগ পায়। এই দশকটোত এই ক্ষেত্ৰত প্ৰায় ১৬,০০০ টা চাকৰিৰ সুযোগ মুকলি হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(১৩) **মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়াৰিং স্পেচিয়েলিষ্ট (Mechanical Engineering Specialist)** ঃ তুমি কিছুমান অত্যন্ত ৰোমাঞ্চকৰ উদ্ভাৱনীমূলক প্ৰযুক্তি বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰিব বিচাৰা নেকি? বৰ্তমান সময়ত মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়াৰ তথা মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়াৰিং প্ৰযুক্তিবিদসকল ক্ৰমান্বয়ে উন্নতমানৰ ৰবট, স্বয়ংক্ৰিয় সঁজুলি (automation equipment), ত্ৰিমাত্ৰিক মুদ্ৰণ যন্ত্ৰ (3D-printing machines) আৰু নিকা শক্তিৰ সঁজুলি আদিৰ ডিজাইন আৰু পৰীক্ষণৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰিছে। এটা পূৰ্বানুমান অনুসৰি, ২০২৬ চনৰ পৰা ২০৩৬ চনৰ ভিতৰত এই ক্ষেত্ৰত ইঞ্জিনিয়াৰসকল আৰু প্ৰযুক্তিবিদসকলৰ বাবে আৰু বহু চাকৰিৰ সুযোগ মুকলি হ'ব পাৰে।

(১৪) **ইলেকট্ৰনিক্স ইঞ্জিনিয়াৰিং স্পেচিয়েলিষ্ট (Electronics Engineering Specialist)** ঃ মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়াৰিঙৰ পেছাদাৰীসকলৰ দৰেই এই ক্ষেত্ৰৰো বহু লোকে অত্যাধুনিক প্ৰযুক্তিৰ ডিজাইন, পৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়নৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰাৰ সুযোগ পায়। যিহেতু ইলেকট্ৰনিক চাৰ্কিট আৰু অন্যান্য উপাদানসমূহ ক্ৰমান্বয়ে সৰু, অধিক জটিল আৰু অধিক শক্তিশালী হৈ আহিছে। গতিকে শেহতীয়া প্ৰযুক্তিগত উন্নতিৰ কেনেকৈ সুযোগ ল'ব পাৰি সেইটো নিৰ্ণয় কৰাটো এই পেছাদাৰীসকলৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁলোকে উন্নত কম্পিউটাৰ, স্বয়ংক্ৰিয় মেচিনাৰী, হাতত লৈ ফুৰিব পৰা চিকিৎসা সঁজুলি (handheld medical devices), আৰু নেভিগেচন তথা যোগাযোগ সঁজুলি আদি বিকশিত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ভৱিষ্যতে তেওঁলোকৰ কিছুমানে আনকি চালকবিহীন গাড়ীৰ (self-driving cars) দৰে প্ৰকল্পতো কাম কৰাৰ সুযোগ পাব পাৰে।

(১৫) **ডিজিটেল ৰিহেব কাউন্সিলৰ (Digital Rehab Counselor)** ঃ তুমি কেতিয়াবা এদিনত গ্ৰহণ কৰা অত্যধিক ডিজিটেল তথ্যৰ বাবে মানসিক চাপ অনুভৱ কৰা নেকি? বহুতো মানুহে তেনে অনুভৱ কৰে। যিহেতু আমাৰ জীৱন ক্ৰমান্বয়ে ছ'চিয়েল মিডিয়া আৰু অন্যান্য অনলাইন কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত অধিক নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰিছে, সেয়েহে এক সচেতনতা বৃদ্ধি পাইছে যে আমাৰ মাজৰ বহুতো লোকে প্ৰকৃততে আমি ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰযুক্তিৰ প্ৰতি আসক্ত হৈ পৰিছে। গতিকে ভৱিষ্যতৰ অন্যতম প্ৰধান চাকৰিৰ ভিতৰত এটা হ'ব পাৰে মানুহক তেওঁলোকৰ অত্যধিক ডিজিটেল ইনপুট বা তথ্য গ্ৰহণৰ পৰা

"ডি ট'ক্স" (detox) বা আসক্তি মুক্ত কৰাত সহায় কৰা। যিসকল লোকৰ কাউন্সেলিং বা পৰামৰ্শদানৰ প্ৰশিক্ষণ আছে, তেওঁলোকেই সম্ভৱতঃ এই ধৰণৰ চাকৰিৰ বাবে আটাইতকৈ উপযুক্ত বিবেচিত হ'ব।

(১৬) **ব্লকচেইন ডেভেলপাৰ (Blockchain Developer)**ঃ তুমি চাগে বিট্‌কইন (Bitcoin) নামৰ ডিজিটেল ক্ৰিপ্টোকাৰেন্সীটোৰ বিষয়ে শুনিছা। কিন্তু ইয়াক সম্ভৱ কৰি তোলা মূল প্ৰযুক্তিটোৰ বিষয়ে তুমি কিমান জানা? ব্লকচেইন প্ৰযুক্তিয়ে এটা আবন্টিত ক্ৰিপ্টোগ্ৰাফিক লেজাৰ (distributed cryptographic ledger) হিচাপে কাম কৰে, যিয়ে অৰ্থনৈতিক আৰু অন্যান্য লেনদেনবোৰক বিকেন্দ্ৰীকৃত (decentralized), দ্ৰুত আৰু অধিক ব্যক্তিগত বা গোপনীয় কৰি তুলিব পাৰে। এই গোটেই বিষয়টো বুজিবলৈ অলপ কঠিন হ'লেও, বহু বিশেষজ্ঞই বিশ্বাস কৰে যে ব্লকচেইন প্ৰযুক্তি অৱশেষত ইণ্টাৰনেটৰ দৰেই বিশ্ব-পৰিবৰ্তনকাৰী হ'ব। সেইবাবেই যিসকল পেছাদাৰীয়ে ব্লকচেইন প্ৰযুক্তিৰ সহায়ত ব্যৱহাৰিক সেৱা আৰু সামগ্ৰী কেনেকৈ বিকশিত কৰিব লাগে সেই বিষয়ে জানে, তেওঁলোকৰ চাহিদা ভৱিষ্যতলৈ অধিক হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(১৭) **অসামৰিক বা বাণিজ্যিক ড্ৰোন পাইলট বা ডিচপেচাৰ (Civil or Commercial Drone Pilot or Dispatcher)**ঃ চৰকাৰে বৰ্তমান ড্ৰোনৰ ব্যৱহাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ উপায়সমূহ নিৰ্ণয় কৰি আছে। কিয়নো, মানুহে ড্ৰোনৰ দূৰৱৰ্তী উৰণ ক্ষমতাৰ (remote flight capabilities) সুবিধা লৈ নতুন নতুন কাম কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰি আহিছে। ড্ৰোনসমূহ কেৱল সামৰিক বা মনোৰঞ্জনৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে এতিয়া সেইবোৰ ক্ৰমান্বয়ে বিভিন্ন অসামৰিক আৰু বাণিজ্যিক কামত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমাজনৰ (Amazon) দৰে কোম্পানীবোৰে ড্ৰোনৰ জৰিয়তে সামগ্ৰী যোগান ধৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছে। কিন্তু ইয়াৰ উপৰি চহৰৰ ৰাস্তাৰ পৰা আৱৰ্জনা আঁতৰোৱা, বায়ু প্ৰদূষণৰ মাত্ৰা নিৰীক্ষণ কৰা আৰু ওখ ঠাইত বিপজ্জনক বা দুৰ্গম স্থানত গৈ কৰা দৈনন্দিন কামবোৰতো ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। সেইবাবেই কিছুমান কোম্পানী আৰু চৰকাৰী সংস্থাই তেওঁলোকৰ এই সৰু ৰিম'ট-কণ্ট্ৰল চালিত বিমানসমূহ পৰিচালনা কৰিবলৈ ড্ৰোন পাইলট আৰু ডিচপেচাৰৰ দল গঠন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

(১৮) **স্মাৰ্ট-বিল্ডিং প্ৰযুক্তিবিদ (Smart-Building Technician)**ঃ প্ৰতিটো বছৰ অতিবাহিত হোৱাৰ লগে লগে, অধিক সংখ্যক ঘৰ, কাৰ্যালয় আৰু কাৰখানাই পোহৰ (lighting), উত্তাপ (heating), শীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰণ (air conditioning) আৰু নিৰাপত্তাৰ দৰে বিভিন্ন বিল্ডিং চিষ্টেমসমূহ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ স্বয়ংক্ৰিয় প্ৰযুক্তিৰ সুবিধা গ্ৰহণ কৰিছে। আমাৰ দৈনন্দিন ব্যৱহাৰ্য সঁজুলি যেনে— ফ্ৰিজ আদিও ক্ৰমান্বয়ে বিকশিত হৈ থকা 'ইণ্টাৰনেট অফ থিংছ'ৰ (Internet of Things) অংশ হৈ পৰিছে। ভৱিষ্যতে, স্মাৰ্ট বিল্ডিংসমূহে সমগ্ৰ চহৰখনতে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিব পাৰে, কিয়নো মানুহে স্বয়ংক্ৰিয় নিয়ন্ত্ৰণ আৰু উচ্চ-সংযোগযুক্ত (hyper-connected) ব্যৱস্থাসমূহৰ সুবিধা গ্ৰহণ কৰিছে। কিন্তু এই ব্যৱস্থাসমূহ স্থাপন, মেৰামতি আৰু

চোৰাচিতা কৰিবলৈ এতিয়াও আমাক দক্ষ লোকৰ প্ৰয়োজন। সেইবাবেই HVAC (উত্তাপ, বতাহ চলাচল আৰু শীত-তাপ নিয়ন্ত্ৰণ) প্ৰযুক্তিবিদৰ দৰে বৃত্তিজীৱীসকলে এতিয়া স্মাৰ্ট-বিল্ডিং প্ৰযুক্তিবিদ হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

(১৯) **থ্ৰি ডি-প্ৰিন্টিং প্ৰযুক্তিবিদ (3D-Printing Technician)** ঃ বহুতো ভৱিষ্যতবক্তাই (futurists) বিশ্বাস কৰে যে 3ডি-প্ৰিন্টিং প্ৰযুক্তি (যাক এডিটিভ মেনুফেকচাৰিং বুলিও কোৱা হয়) অৱশেষত কি কি কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব, তাৰ আমি কেৱল আৰম্ভণিহে দেখিছো। চখ বা আমোদৰ বাবে কাম কৰা লোক, ঔদ্যোগিক ডিজাইনাৰ, বায়োমেডিকেল ইঞ্জিনিয়াৰ আৰু অন্যান্যসকলে ইতিমধ্যে সঁজুলি, খাদ্য, কাপোৰ, দৈনন্দিন ঘৰুৱা সামগ্ৰী, চিকিৎসা ইমপ্লান্ট আৰু বিমান, মটৰ গাড়ী তথা ইলেকট্ৰনিক্সৰ যন্ত্ৰাংশ আদিৰ চাহিদা অনুসৰি (on demand) উৎপাদনৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা চলাই আছে। এই প্ৰযুক্তিৰ যিহেতু উন্নতি হৈছে, সেয়েহে 3ডি-প্ৰিন্টিং মেচিনবোৰ ভৱিষ্যতে ফ্ৰিজ আৰু মাইক্ৰ'ৱেভৰ দৰেই সুলভ হৈ পৰিব। অৱশেষত, প্ৰতিটো ঘৰ আৰু প্ৰতিষ্ঠানতে এটা 3ডি-প্ৰিন্টিং মেচিন থাকিব পাৰে। আৰু প্ৰতিখন চহৰতে থকা সৰু সৰু স্থানীয় 3ডি-প্ৰিন্টিং নিৰ্মাণ কেন্দ্ৰবোৰে হয়তো অৱশেষত দূৰৈৰ ডাঙৰ কাৰখানাবোৰৰ স্থান ল'ব। গতিকে যিসকল প্ৰযুক্তিবিদে থ্ৰিডি-প্ৰিন্টিং সঁজুলিৰ চোৰাচিতা কৰাত বিশেষজ্ঞ, তেওঁলোকৰ চাহিদা ক্ৰমান্বয়ে বৃদ্ধি পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(২০) **অগ্‌মেন্টেড ৰিয়েলিটি ডেভেলপাৰ (Augmented Reality Developer)** ঃ আচলতে পৃথিৱীখন অতি আমনিদায়ক নেকি? ইয়াক অধিক তথ্য বা মনোৰঞ্জন প্ৰদান কৰিব পৰাকৈ কিবা দৃশ্যমান পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰয়োজন নেকি? কিছুমান মানুহে তেনেকৈয়ে ভাবে। সেইবাবেই তেওঁলোকে বিশেষ চশমা, বায়'নিক কন্টাক্ট লেন্স বা অন্যান্য প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰি এজন ব্যক্তিৰ স্বাভাৱিক দৃষ্টিৰ ওপৰত ডিজিটেল ছবি আৰু তথ্য জাপি দিয়াৰ (superimpose) উপায় উদ্ভাৱন কৰিছে। অগমেন্টেড ৰিয়েলিটি (AR)-এ অৱশেষত প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত আৰু পেছাদাৰী জীৱনত এক ডাঙৰ প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে, কিয়নো ই সম্ভৱতঃ প্ৰতিটো উদ্যোগ, অনুষ্ঠান আৰু ৰাজহুৱা স্থানক স্পৰ্শ কৰিব। সেয়েহে, এই প্ৰযুক্তিৰ সুৰক্ষিত আৰু ফলপ্ৰসূ ব্যৱহাৰ বুদ্ধিমানৰূপে ডিজাইন আৰু পৰিকল্পনা কৰিবলৈ অগ্‌মেন্টেড ৰিয়েলিটি ডেভেলপাৰৰ প্ৰয়োজন।

(২১) **ব্যক্তিগত গোপনীয়তা উপদেষ্টা (Personal Privacy Advisor)** ঃ প্ৰযুক্তি যিমানেই বিকশিত হৈছে আৰু আমাৰ জীৱনৰ বিভিন্ন দিশ স্পৰ্শ কৰিছে, সিমানেই আমাৰ গোপনীয়তা ৰক্ষা কৰাটো ক্ৰমান্বয়ে কঠিন হৈ পৰিছে। ফেচিয়েল ৰিক্‌গনিচন (মুখমণ্ডল চিনাক্তকৰণ) আৰু অগ্‌মেন্টেড ৰিয়েলিটিৰ দৰে প্ৰযুক্তি ব্যাপকভাৱে ব্যৱহাৰ হ'বলৈ ধৰিলে এই প্ৰত্যাহ্বান আৰু অধিক জটিল হৈ পৰিব। অতি সোনকালে এনে এক সময় আহিব পাৰে য'ত আপুনি ৰাজহুৱা স্থানলৈ ওলাই গ'লেই আন সকলোৱে স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে আপোনাৰ পৰিচয়, বয়স, বৈবাহিক স্থিতি, কৰ্মসংস্থান আৰু অপৰাধমূলক ৰেকৰ্ড (যদি আছে) আদিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব। গতিকে, ছচিয়েল মিডিয়া বা অন্যান্য প্ৰযুক্তিৰ মূল সুবিধাসমূহ

হেৰুৱাই নেপেলোৱাকৈ মানুহক নিজৰ গোপনীয়তা সুৰক্ষিত কৰাত সহায় কৰা বিশেষজ্ঞ সকলৰ চাহিদা ভৱিষ্যতে বৃদ্ধি পোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

(২২) **ব্যক্তিগত ব্ৰেণ্ড উপদেষ্টা (Personal Brand Advisor) ঃ** আনকি ডাঙৰ আৰু প্ৰতিষ্ঠিত প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ মাজতো হ্ৰস্বম্যাদী প্ৰকল্পৰ বাবে ফ্ৰীলান্স (freelance) পেছাদাৰীসকলক নিযুক্তি দিয়াটো এটা ডাঙৰ প্ৰবাহ হৈ পৰিছে, যিটো ভৱিষ্যতে অধিক সম্প্ৰসাৰিত হ'ব পাৰে। আচলতে, বহুতো ভৱিষ্যতবক্তাই এনে এক সময়ৰ আগজাননী দিছে, যেতিয়া বেছিভাগ কামেই অস্থায়ী চুক্তিৰ ভিত্তিত কৰা হ'ব। যদি সেয়া সঁচা হয়, তেন্তে কৰ্মীসকলে শক্তিশালী ব্যক্তিগত ব্ৰেণ্ড গঢ়ি তোলাৰ লগতে ধাৰাবাহিকভাৱে আত্ম-প্ৰচাৰৰ বাবে যথেষ্ট কষ্ট কৰিব লাগিব। ব্যক্তিগত ব্ৰেণ্ড উপদেষ্টাসকলে তেওঁলোকৰ গ্ৰাহকসকলক পৰিচয় আৰু পেছাদাৰী সুনাম প্ৰতিষ্ঠা তথা বজাই ৰখাত সহায় কৰিব, যিয়ে তেওঁলোকক প্ৰতিযোগিতাৰ পৰা পৃথক কৰি তুলিব।

(২৩) **ৰবটিক্স চাৰ্ভিচ টেকনিচিয়ান (Robotics Service Technician) ঃ** অনাগত দশকবোৰত, প্ৰায় প্ৰতিখন ঘৰতে কাপোৰ ধোৱা, ৰন্ধা-বঢ়া, চাফ-চিকুণ কৰা আৰু চোতালৰ ঘাঁহ কটাৰ দৰে দৈনন্দিন ঘৰুৱা কামত সহায় কৰিবলৈ অত্যাধুনিক ৰবট থাকিব পাৰে। কিন্তু সেই ৰবটবোৰে সদায় সঠিকভাৱে কাম নকৰিবও পাৰে। গতিকে হেক হোৱা, নিয়ন্ত্ৰণহীন হোৱা বা কাম কৰিবলৈ বন্ধ কৰা ৰবটবোৰ মেৰামতি বা পুনৰ প্ৰগ্ৰাম কৰিবলৈ দক্ষ টেকনিচিয়ানৰ প্ৰয়োজন হ'ব পাৰে। আচলতে, ৰবট টেকনিচিয়ানসকল অৱশেষত প্লাম্বাৰ, ইলেকট্ৰিচিয়ান, অটো মেকানিক আৰু অন্যান্য ধৰণৰ দক্ষ কাৰিকৰসকলৰ দৰেই সাধাৰণ আৰু সুলভ হৈ পৰিব।

(২৪) **ৰিম'ট হেল্‌থ কেয়াৰ ইঞ্জিনিয়াৰ (Remote Health Care Engineer) ঃ** প্ৰযুক্তিৰ সহায়ত চিকিৎসক আৰু ৰোগী একে সময়তে একেটা স্থানত উপস্থিত নাথাকিলেও চিকিৎসা সম্ভৱ হৈ উঠিছে। ৰবটৰ সহায়ত দূৰৈৰ পৰাই অস্ত্ৰোপচাৰ কৰিব পৰা প্ৰযুক্তিও বিকশিত হৈছে। ভৱিষ্যতে ৰিম'ট হেল্‌থ কেয়াৰ ইঞ্জিনিয়াৰসকলে এনে উন্নত প্ৰচযুক্তিৰ পৰিচালনা কৰিব, যাৰ ফলত পৃথিৱীৰ যিকোনো প্ৰান্তৰ বিশেষজ্ঞৰ দ্বাৰা ৰোগীয়ে চিকিৎসা লাভ কৰিব পাৰিব।

(২৫) **নগৰীয়া কৃষি বিশেষজ্ঞ (Urban Agriculture Specialist) ঃ** চহৰৰ জনসংখ্যা দ্ৰুতগতিত বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে খাদ্যৰ চাহিদাও বাঢ়িব। সেয়েহে চহৰসমূহ স্বনিৰ্ভৰশীল হ'বলৈ হাইড্ৰ'পনিক্স (hydroponics) আৰু উলম্ব কৃষি (vertical farming) পদ্ধতিৰে খাদ্য উৎপাদন কৰিব লাগিব। নগৰীয়া কৃষি বিশেষজ্ঞ সকলৰ চাহিদা ভৱিষ্যতে যথেষ্ট বৃদ্ধি পাব।

(২৬) **নেন'টেক ইঞ্জিনিয়াৰ (Nanotech Engineer) ঃ** আণৱিক স্তৰত পদাৰ্থৰ পৰিৱৰ্তন ঘটাই নতুন উদ্ভাৱন কৰাটোৱেই হৈছে নেন' টেকনলজী। ভৱিষ্যতে নেন'-ৰবটে মানুহৰ শৰীৰৰ ভিতৰত সোমাই ৰোগ নিৰাময় কৰিব পাৰিব। এই ইঞ্জিনিয়াৰসকলে চাব লাগিব যাতে এই প্ৰযুক্তিয়ে পৰিৱেশ বা মানৱ স্বাস্থ্যৰ কোনো ক্ষতি নকৰে।

(২৭) **বায়'মেক টেকনিচিয়ান (Biomech Technician)** ঃ প্ৰযুক্তিৰ জৰিয়তে মানুহৰ হাত-ভৰি (bionic limbs) অধিক উন্নত কৰা হৈছে। এদিন এনেকুৰা হ'ব পাৰে যে সক্ষম মানুহেও অতি-মানৱীয় শক্তি পাবলৈ বায়' মেকানিকেল আহিলা লগাই ল'ব। এই জটিল যন্ত্ৰপাতিবোৰ মেৰামতি বা আপগ্ৰেড কৰিবলৈ বিশেষ দক্ষতা থকা টেকনিচিয়ানৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(২৮) **জেনেটিক ইঞ্জিনিয়াৰ (Genetic Engineer)** ঃ জেনেটিক ইঞ্জিনিয়াৰিং পূৰ্ণবিকাশ হোৱাৰ লগে লগে জন্মৰ পূৰ্বেই শিশুৰ গুণাগুণ নিৰ্ধাৰণ কৰা (custom-designed babies) সম্ভৱ হ'ব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি এই প্ৰযুক্তিয়ে দুৰাৰোগ্য ব্যাধি নিৰাময় আৰু বয়স বৃদ্ধিৰ প্ৰক্ৰিয়া লেহেমীয়া কৰাত সহায় কৰিব।

(২৯) **টেক ইথিচিষ্ট (Tech Ethicist)** ঃ কেৱল কৰিব পাৰোঁ বুলিয়েই কিবা এটা কৰা উচিতনে? ইথিচিষ্টসকলে আমাক নতুন প্ৰযুক্তিৰ নৈতিকতা আৰু ইয়াৰ পৰিণামবোৰ বুজাত সহায় কৰে। যেনে— ৰবটক মানুহৰ দৰে অধিকাৰ দিয়া উচিতনে? বা লেবৰেটৰীত জন্ম হোৱা শিশুৰ পিতৃ-মাতৃৰ অধিকাৰ কাৰ থাকিব?

(৩০) **ভাৰ্চুৱেল ৰিয়েলিটি ডিজাইনাৰ (Virtual Reality Designer)** ঃ ঘৰত বহিয়েই পৃথিৱীৰ যিকোনো ঠাই ভ্ৰমণ কৰাৰ অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰিব পাৰে VR প্ৰযুক্তিয়ে। যিমানেই এই প্ৰযুক্তি বাস্তৱসন্মত হ'ব, সিমানেই দক্ষ VR ডিজাইনাৰৰ চাহিদা বাঢ়িব যিয়ে মানুহক কল্পনা আৰু বাস্তৱৰ মাজত এক সুন্দৰ অভিজ্ঞতা দিব পাৰিব।

(৩১) **সমস্যা সমাধান প্ৰতিযোগিতাৰ সঞ্চালক (Problem-Solving Competition Director)** ঃ মানৱ জাতিৰ ডাঙৰ সমস্যাবোৰ সমাধানৰ বাবে পুৰস্কাৰযুক্ত প্ৰতিযোগিতাৰ (যেনে— XPRIZE) আয়োজন কৰা হ'ব। এনে প্ৰতিযোগিতাবোৰ পৰিচালনা কৰিবলৈ দক্ষ পেছাদাৰীৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৩২) **চিন্থেটিক বায়'ল'জী ইঞ্জিনিয়াৰ (Synthetic Biology Engineer)** ঃ এইসকল বিশেষজ্ঞই লেবৰেটৰীত মাংস উৎপাদন কৰা বা নতুন ধৰণৰ কৃত্ৰিম জীৱৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে যিয়ে চিকিৎসা আৰু উদ্যোগ ক্ষেত্ৰত বিপ্লৱ আনিব পাৰে।

(৩৩) **প্ৰকল্প-ভিত্তিক মানৱ সম্পদ সঞ্চালক (Project-Based HR Director)** ঃ ভৱিষ্যতে স্থায়ী চাকৰিতকৈ ফ্ৰীলান্স কামৰ গুৰুত্ব বাঢ়িব। গতিকে কোনো নিৰ্দিষ্ট প্ৰকল্পৰ বাবে সঠিক লোকক বিচাৰি উলিওৱা আৰু তেওঁলোকক পৰিচালনা কৰিবলৈ বিশেষ HR বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৩৪) **বতৰ নিয়ন্ত্ৰণ ইঞ্জিনিয়াৰ (Weather Control Engineer)** ঃ জলবায়ু পৰিৱৰ্তনে সৃষ্টি কৰা খৰাং বা বানপানীৰ দৰে সমস্যাবোৰ সমাধান কৰিবলৈ বতৰক বৈজ্ঞানিকভাৱে নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ প্ৰচেষ্টা চলিব। এই ইঞ্জিনিয়াৰসকলে পৃথিৱীৰ নিৰ্দিষ্ট অংশত বতৰৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰিবলৈ কাম কৰিব।

কিছুমান অতি-ভৰিষ্যতবাদী চাকৰি

(১) **অংগ নিৰ্মাতা (Organ creator) :** নিউজীলেণ্ডৰ ক্রিমছন এডুকেচন'ৰ মতে, ভৰিষ্যতে সংস্থাপনযোগ্য অংগৰ অভাৱৰ বাবে বিজ্ঞানীসকলে ষ্টেম চেল (Stem cells) আৰু অন্যান্য সামগ্ৰীৰ সহায়ত কৃত্ৰিম অংগ আৰু শৰীৰৰ অংশ তৈয়াৰ কৰিব। ইয়াৰ বাবে মলিকুলাৰ বায়'লজী, টিছু ইঞ্জিনিয়াৰিং বা বায়' মেডিকেল ইঞ্জিনিয়াৰিং পঢ়া লোকৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(২) **অগ্‌মেণ্টেড ৰিয়েলিটি যাত্ৰা নিৰ্মাতা (Augmented-reality journey builder) :** এ আৰ (AR) যাত্ৰা নিৰ্মাতাসকলে গ্ৰাহকৰ পছন্দ অনুসৰি কাল্পনিক ভ্ৰমণ বা অভিজ্ঞতাৰ ডিজাইন কৰিব। ইয়াৰ বাবে চলচ্চিত্ৰ নিৰ্মাণৰ ডিগ্ৰী আৰু অনলাইন গেমিঙৰ অভিজ্ঞতা থকা প্ৰাৰ্থীৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৩) **মেটাভাৰ্ছ পৰিকল্পনাকাৰী (Metaverse planner) :** মেটাভাৰ্ছে কেৱল বাস্তৱক নহয়, চাকৰিৰ বজাৰখনকো সলনি কৰিব। এজন মেটাভাৰ্ছ পৰিকল্পনাকাৰীয়ে এই ডিজিটেল জগতখনৰ কৌশলগত ব্যৱস্থাপনা কৰিব। ইয়াৰ বাবে ব্যৱস্থাপনাৰ অভিজ্ঞতা আৰু উদ্যমী মনোভাৱৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৪) **বায়'ফিল্ম ইনষ্টলাৰ (Biofilm installer) :** বায়'ফিল্ম বা অণুজীৱৰ তৰপবোৰ লেতেৰা যেন লাগিলেও এইবোৰ নলা-নৰ্দমা পৰিষ্কাৰ কৰা বা শক্তি উৎপাদনত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। বায়'ফিল্ম ইনষ্টলাৰে ঘৰৰ পাকঘৰ বা স্নানাগাৰত এনে কিছুমান জীৱন্ত অণুজীৱ সংস্থাপন কৰিব যিয়ে ঘৰৰ আৱৰ্জনা বা ভেঁকুৰ নিজে নিজে নষ্ট কৰিব।

(৫) **ভূমিকম্পৰ ভৰিষ্যতবক্তা (Earthquake forecaster) :** যোৱা ৫০ বছৰ ধৰি ই এক সম্ভাব্য চাকৰি হৈ আছে। বৰ্তমান মেচিন লাৰ্নিঙৰ সহায়ত বিজ্ঞানীসকলে ভূমিকম্পৰ সঠিক আগজাননী দিয়াৰ দিশে আগবাঢ়িছে। ইয়াৰ বাবে ভূতত্ত্ব (Geology) আৰু ভূ-পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ (Geophysics) জ্ঞান অপৰিহাৰ্য।

(৬) **অস্থায়ী গাঁথনি অভিযন্তা (Makeshift structure engineer) :** প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ বা যুদ্ধৰ সময়ত আশ্ৰয়হীন লোকৰ বাবে 3-ডি প্ৰিন্টিং (3D printing) প্ৰযুক্তি ব্যৱহাৰ কৰি কেইঘণ্টামানৰ ভিতৰত অস্থায়ী ঘৰ নিৰ্মাণ কৰাই হ'ব এওঁলোকৰ কাম। ইয়াৰ বাবে ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ডিজাইন আৰু ষ্ট্ৰাকচাৰেল ইঞ্জিনিয়াৰিং পঢ়িব লাগিব।

(৭) **এল্‌গৰিথম পক্ষপাতিত্ব নিৰীক্ষক (Algorithm bias auditor) :** আজিৰ দিনত চাকৰিৰ বাছনিৰ পৰা ডেটিং এপলৈকে সকলো এলগৰিথমে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। এই এলগৰিথমবোৰে যাতে কোনো ধৰণৰ বৈষম্য নকৰে, সেয়া পৰীক্ষা কৰিবলৈ কম্পিউটাৰ বিজ্ঞান বা ডাটা এনালিটিৰ বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৮) **পুনৰ-বনানীকৰণকাৰী (Rewilder) :** এওঁলোকে কংক্ৰিটৰ জংঘলক পুনৰ সেউজীয়া বনাঞ্চললৈ ৰূপান্তৰ কৰিব। ঔদ্যোগিক বিপ্লৱৰ ফলত নষ্ট হোৱা পৰিৱেশক পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ কৃষি, বন্যপ্ৰাণী ব্যৱস্থাপনা আৰু পৰিৱেশ বিজ্ঞানৰ বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(৯) **মানুহ-যন্ত্ৰৰ সমন্বয় ব্যৱস্থাপক (Human-machine teaming manager) ঃ** এই পদত থকা ব্যক্তিয়ে মানুহ আৰু যন্ত্ৰই কেনেকৈ একেলগে কাম কৰিব পাৰে তাৰ নিয়ম নিৰ্ধাৰণ কৰিব। ইয়াৰ বাবে মনোবিজ্ঞান (Psychology), কম্পিউটাৰ বিজ্ঞান বা নিউৰ'ছায়েন্সৰ জ্ঞান থকা প্ৰাৰ্থীৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(১০) **ডিজিটেল মুদ্ৰা উপদেষ্টা (Digital currency advisor) ঃ** বিটকইন বা ইথাৰিয়ামৰ দৰে ক্ৰিপ্টোকাৰেন্সীত বিনিয়োগ কৰা লোকসকলক সঠিক পথ দেখুৱাবলৈ এই উপদেষ্টাসকলৰ প্ৰয়োজন হ'ব। একাউন্টিং আৰু ডাটা ছিকিউৰিটিৰ জ্ঞান থকা লোকসকল এই কামৰ বাবে উপযুক্ত।

(১১) **ড্ৰোন ট্ৰেফিক অপ্টিমাইজাৰ (Drone traffic optimizer) ঃ** ভৱিষ্যতে আকাশত ড্ৰোনৰ সংখ্যা ইমানেই বৃদ্ধি পাব যে সেইবোৰৰ যাতায়াত নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হ'ব, যাতে ড্ৰোনবোৰৰ মাজত সংঘৰ্ষ নহয়।

(১২) **স্বয়ংক্ৰিয় গাড়ীৰ মেকানিক (Autonomous car mechanic) ঃ** টেছলা বা ওৱেম'ৰ দৰে স্বয়ংক্ৰিয় গাড়ীয়ে নিজেই চলিব পাৰে, কিন্তু নিজে নিজে মেৰামতি হ'ব নোৱাৰে। এই গাড়ীসমূহৰ মেৰামতিৰ বাবে পৰম্পৰাগত মেকানিকৰ লগতে উচ্চ প্ৰযুক্তিৰ জ্ঞান থকা বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(১৩) **স্মাৰ্ট হোম ডিজাইন মেনেজাৰ (Smart home design manager) ঃ** ভৱিষ্যতৰ ঘৰবোৰ হ'ব সম্পূৰ্ণ স্মাৰ্ট য'ত পোহৰ, উষ্ণতা আৰু নিৰাপত্তা এআই (AI) দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হ'ব। এনে ঘৰৰ নক্সা প্ৰস্তুত কৰিবলৈ ৰবটিক্স আৰু স্থাপত্য বিজ্ঞানৰ ডিগ্ৰী থকা মেনেজাৰৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(১৪) **ক্ষিপ্ৰ যোগান শৃংখল কৰ্মী (Agile supply chain worker) ঃ** গোলকীয় অৰ্থনীতিত যিকোনো সামগ্ৰীৰ কেঁচামাল কম খৰচত আৰু সোনকালে ক'ত পোৱা যাব, সেইটো বিচাৰি উলিওৱাই হ'ব এওঁলোকৰ কাম। যোগান শৃংখল ব্যৱস্থাপনা (SCM) পঢ়া লোকৰ ইয়াত যথেষ্ট চাহিদা থাকিব।

(১৫) **আৱৰ্জনা অভিযন্তা / গাৰ্বেজ ডিজাইনাৰ (Trash engineer) ঃ** পৃথিৱীত প্ৰতি বছৰে ২ বিলিয়ন টন আৱৰ্জনা উৎপন্ন হয়। গাৰ্বেজ ডিজাইনাৰসকলে এই আৱৰ্জনাবোৰক কেনেকৈ পুনৰ ব্যৱহাৰযোগ্য (Upcycle) কৰি নতুন সামগ্ৰী তৈয়াৰ কৰিব পাৰি, তাৰ উপায় বিচাৰিব। ইয়াৰ বাবে মেটেৰিয়েল চাইন্সৰ জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

(১৬) **অৰ্গেনাইজেশ্যনেল ডিছৰাপ্টৰ (Organizational Disrupter) ঃ** ডাঙৰ কোম্পানীবোৰক অধিক সৃজনীশীল আৰু আধুনিক কৰিবলৈ পৰিকল্পিত পৰিৱৰ্তন আনিব।

(১৭) **ব্যক্তিগত শিক্ষা নিৰ্দেশক (Personal Education Guide) ঃ** ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজন অনুসৰি পাঠ্যক্ৰম বাছি ল'বলৈ সহায় কৰা কোৰ্চ।

(১৮) **শৰীৰৰ অংগ নিৰ্মাতা (Custom Body Part Manufacturer)** 3-ডি প্ৰিন্টিং ব্যৱহাৰ কৰি মানুহৰ কোষৰ পৰাই কলিজা, বৃক্ক আদি অংগ তৈয়াৰ কৰিব।

(১৯) **মগজুৰ ইমপ্লান্ট বিশেষজ্ঞ (Brain Implant Specialist) ঃ** স্মৃতিশক্তি বৃদ্ধি বা ৰোগ নিৰাময়ৰ বাবে মগজুত কম্পিউটাৰ চিপ সংস্থাপন কৰিব।

(২০) **পাৰ্চনেল মাইক্ৰ'বায়'ম মেনেজাৰ (Personal Microbiome Manager)** ঃ আমাৰ শৰীৰত থকা বেক্টেৰিয়াবোৰৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰি আমাক সুস্থ কৰি ৰাখিব।

(২১) **ফাৰ্মাচিউটিকেল আৰ্টিজান (Pharmaceutical Artisan)** ঃ এজন ব্যক্তিৰ বংশগতি আৰু স্বাস্থ্যৰ ইতিহাস চাই কেৱল তেওঁৰ বাবে বিশেষ ঔষধ তৈয়াৰ কৰিব।

(২২) **নগৰীয়া নিৰাপত্তা সমন্বয়ক (Urban Security Coordinator)** ঃ চহৰত মানুহ আৰু ৰবটৰ মাজত নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা সমন্বয় কৰিব।

(২৩) **স্মৃতি ৰক্ষক বা শেষ-জীৱন মেনেজাৰ** ঃ মৃত্যুৰ পূৰ্বে শেষ বিদায় অনুষ্ঠান বা স্মৃতিতৰ্পণৰ বিশেষ পৰিকল্পনা কৰা।

(২৪) **হাইপাৰ-ইনটেলিজেণ্ট পৰিবহণ ইঞ্জিনিয়াৰ** ঃ সম্পূৰ্ণ স্বয়ংক্ৰিয় গাড়ী, ভেকুৱাম-টিউব টানেল আৰু দ্ৰুতবেগী ৰে'লৰ যোগাযোগ নেটৱৰ্ক গঢ়িব।

(২৫) **চাইবৰ্গ ডিজাইনাৰ (Cyborg Designer)** ঃ মানুহ আৰু যন্ত্ৰৰ সংমিশ্ৰণেৰে অধিক শক্তিশালী সত্তা গঢ়ি তোলা।

(২৬) **ৰবটিক বা হ'ল'গ্ৰাফিক অৱতাৰ ডিজাইনাৰ** ঃ ভাৰ্চুৱেল বন্ধুসকলক বাস্তৱ জগতত ৩-ডি হ'ল'গ্ৰাম বা ৰবট হিচাপে গঢ়ি তোলা।

(২৭) **মহাকাশ পৰ্যটন নিৰ্দেশক (Space Tourism Guide)** ঃ মহাকাশ ভ্ৰমণলৈ যোৱা লোকক প্ৰশিক্ষণ আৰু সহায় কৰিব।

(২৮) **মহাকাশ নাৰ্ছ বা চিকিৎসক** ঃ মহাকাশত মহাকৰ্ষণ শক্তিহীনতাৰ বাবে হোৱা স্বাস্থ্য সমস্যাৰ চিকিৎসা কৰিব।

(২৯) **লেণ্ডফিল ৱৰ্ম অপাৰেটৰ (Landfill Worm Operator)** ঃ পেলনীয়া আৱৰ্জনাৰ স্তূপৰ পৰা যান্ত্ৰিক কেঁচুৰ সহায়ত মূল্যবান ধাতু আৰু সম্পদ উলিয়াই আনিব।

(৩০) **বিলুপ্ত প্ৰজাতিৰ পুনৰুজ্জীৱক (Extinct Species Revivalist)** ঃ বিজ্ঞানৰ সহায়ত বিলুপ্ত হৈ যোৱা জীৱ-জন্তুবোৰক পুনৰ জীয়াই তুলিব।

(৩১) **এনড্ৰইড সম্পৰ্কীয় পৰামৰ্শদাতা** ঃ ভৱিষ্যতে বুদ্ধিমান ৰবটৰ সৈতে মানুহৰ যি সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিব পাৰে, তাৰ জটিলতাসমূহ সমাধান কৰিব।

(৩২) **মাইণ্ড-ট্ৰান্সফাৰ বিশেষজ্ঞ (Mind-Transfer Specialist)** ঃ মানুহৰ মনটো কম্পিউটাৰত আপলোড কৰি থোৱা বা অন্য শৰীৰলৈ স্থানান্তৰ কৰা।

■ ■ ■

Let us ponder into a few top Govt. of India initiatives suitable for the students

1. **Online Labs for School Experiments (OLabs) : https://www.olabs.edu.in/** Online Labs (OLabs) in India, primarily developed by Amrita University and CDAC Mumbai, offer free interactive simulations for Physics, Chemistry, Biology, and Maths, aligned with CBSE/NCERT curriculum for classes 9-12. These labs enable students to conduct experiments virtually, accessible anytime, anywhere, with additional resources for English and Math.
2. **National Scholarship Portal (NSP): https://scholarships.gov.in/** The National Scholarship Portal (NSP) is a digital, centralized platform by the Government of India designed to manage the entire lifecycle of student scholarships, from application submission to direct fund distribution.
3. **National Programme on Technology Enhanced Learning (NPTEL): https://nptel.ac.in/** National Programme on Technology Enhanced Learning is a premier Indian e-learning initiative funded by the central Ministry of Education. Launched in 2003 as a collaborative project by seven Indian Institutes of Technology (IITs) and the Indian Institute of Science (IISc), it serves as the world's largest online repository for engineering, basic sciences, and humanities course content.
4. **Skill India Digital HUB (SIDH): https://www.skillindiadigital.gov.in/home** The Skill India Digital Hub (SIDH) is India's premier national Digital Public Infrastructure (DPI) designed to unify the country's skilling, education, employment, and entrepreneurship landscape. Launched by the Ministry of Skill Development and Entrepreneurship (MSDE) and driven by the National Skill Development Corporation (NSDC), the platform serves as a one-stop digital solution for lifelong learning and career advancement.
5. **my Scheme : https://www.myscheme.gov.in/** myScheme is a centralized national platform launched by the Government of India to offer a one-stop search and discovery portal for various government welfare schemes. Developed by the National e-Governance Division (NeGD) and supported by MeitY, the platform eliminates the need for citizens to search across multiple department websites.

CAREER GUIDANCE

- **My Career Advisor by Ministry of Education:** https://play.google.com/store/apps/details?id=com.wadhwani.career&hl=en_IN&pli=1
- **Link of Career Guidance:** https://ssa.assam.gov.in/portlets/career-guidance

অনুশীলন প্ৰশ্নকাকত (Practice Question Papers)

Previous Year ADRE/SLRC Question Paper
Class 12th Standard

Full Marks : 150 **Time : 3.00 Hours**

1. কোনো এটা সংখ্যাক প্ৰথমে 40% বৃদ্ধি কৰা হ'ল আৰু তাৰ পিছত 40% হ্ৰাস কৰা হ'ল। শতাংশ পৰিমাণত সংখ্যাটোৰ মুঠ পৰিৱৰ্তন হৈছে
   (A) 16% বৃদ্ধি (B) 16% হ্ৰাস
   (C) 32% হ্ৰাস (D) অপৰিৱৰ্তিত
2. যদি A, B আৰু C ৰ গড় বয়স 22 বছৰ আৰু B আৰু C ৰ বয়স 25 বছৰ, তেন্তে এতিয়াৰ পৰা 9 বছৰৰ পিছত A ৰ বয়স হ'ব
   (A) 25 বছৰ (B) 35 বছৰ
   (C) 50 বছৰ (D) 45 বছৰ
3. $\sqrt{\frac{1}{2}}, \sqrt{\frac{1}{3}}, \sqrt{\frac{1}{4}}$ আৰু $\sqrt{\frac{2}{3}}$ ত ন্যূনতম মানৰ সংখ্যাটো হৈছে—
   (A) $\sqrt{\frac{1}{2}}$ (B) $\sqrt{\frac{1}{3}}$
   (C) $\sqrt{\frac{1}{4}}$ (D) $\sqrt{\frac{2}{3}}$
4. যদি $\frac{x}{3} = \frac{y}{4} = \frac{z}{7}$, তেন্তে $\frac{x+y+z}{z}$ ৰ মান হ'ব
   (A) 2 (B) 3
   (C) 4 (D) 5
5. দুটা সংখ্যা 2 : 3 অনুপাতত আছে আৰু সিহঁতৰ গ.সা.উ. আৰু ল.সা.গু.ৰ পূৰণফল 96. সংখ্যা দুটাৰ যোগফল হৈছে
   (A) 18 (B) 20
   (C) 22 (D) 24
6. $\sqrt[3]{8^2}$ ৰ মান হ'ব
   (A) 1 (B) 3
   (C) 2 (D) 4
7. কোনো এক ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠনত ধন বিনিয়োগ কৰিলে এমাহৰ অন্তত এই ধন দুগুণ পৰিমাণৰ হয়গৈ, কিন্তু প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ধন দুগুণ হ'লেই ₹120 কাটি ৰাখে। এজন মানুহে এই প্ৰতিষ্ঠানত ₹105 বিনিয়োগ কৰে আৰু কোনো অধিক বিনিয়োগ নকৰাকৈ ইয়াক 3 মাহলৈ চলাই নিয়ে। 3 মাহৰ অন্তত মানুহজনৰ মুঠ আয়
   (A) ₹ 55 (B) ₹ 0
   (C) ₹ 270 (D) ₹ 45
8. 80 আৰু 100 ৰ মাজত অৱস্থিত মৌলিক সংখ্যা কেইটা ?
   (A) 2 (B) 5
   (C) 3 (D) 4
9. $[(10^7 \div 10^2)+(10^3 \div 10^{-2})] \div 10^5$ ৰ মান নিৰ্ণয় কৰক।
   (A) 100 (B) 200
   (C) 2 (D) 1
10. যদি A : B = 3, তেন্তে 144A : 36B ৰ মান হ'ব
    (A) 4 (B) 12
    (C) 3 (D) 16
11. পৌনঃপুনিক সংখ্যা $2.\overline{19}$ ৰ সমতুল্য ভগ্নাংশ হৈছে
    (A) $\frac{271}{99}$ (B) $\frac{217}{99}$
    (C) $\frac{219}{99}$ (D) $\frac{291}{99}$
12. 2^6, 3^5, 4^4 আৰু 5^3 সংখ্যাকেইটাৰ সৰ্বোচ্চ মানৰ সংখ্যাটো হ'ব
    (A) 2^6 (B) 3^5
    (C) 4^4 (D) 5^3
13. এজন চাইকেল আৰোহীৰ ক্ষেত্ৰত দেখা গ'ল যে তেওঁ পেডেলত দুটা সম্পূৰ্ণ পাক মাৰিলে চাইকেলখনৰ

আগচকাটোৱে সম্পূৰ্ণ 3 পাক মাৰে। যদি চাইকেলৰ চকাৰ ব্যাসাৰ্ধ 70 চে.মি. হয়, তেন্তে পেডেলৰ 10টা সম্পূৰ্ণ পাকত চাইকেলখনে কিমানদূৰ পথ (মিটাৰ এককত) অতিক্ৰম কৰিব?

(A) 7π (B) 14π
(C) 21π (D) 28π

14. এটা সমকোণী ত্ৰিভুজৰ ভূমি আৰু উচ্চতাৰ দৈৰ্ঘ্য তৃতীয়টো বাহুৰ দৈৰ্ঘ্য $2\sqrt{2}$ চে.মি.। ত্ৰিভুজটোৰ ক্ষেত্ৰফল

(A) 2 বৰ্গ চে.মি. (B) $2\sqrt{2}$ বৰ্গ চে.মি.
(C) 4 বৰ্গ চে.মি. (D) $4\sqrt{2}$ বৰ্গ চে.মি.

15. 1 ৰ পৰা আৰম্ভ কৰা ক্ৰমিক সংখ্যাৰ কোনো এটা পৰিসৰত ইয়াত থকা সকলোবোৰ যুগ্ম সংখ্যা আঁতৰাই দিয়া হ'ল। অৱশিষ্ট সংখ্যাসমূহৰ প্ৰথম 7 টা সংখ্যা বিবেচনা কৰা হ'ল। এই 7 টা সংখ্যাৰ মুঠ যোগফল হৈছে

(A) 35 (B) 42
(C) 49 (D) 56

16. দুটা সংখ্যা A আৰু B ৰ যোগফলক বৰ্গ কৰাত C পোৱা গ'ল। পৰৱৰ্তী ঢাপত A ৰ পৰা B বিয়োগ কৰি বৰ্গ কৰাত D পোৱা গ'ল। C – D ক A আৰু B ত প্ৰকাশ কৰিলে প্ৰকাশৰাশিটো হ'ব

(A) A(A + B) (B) 4(A – B)
(C) $\frac{AB}{4}$ (D) 4AB

17. ন্যূনতম কি সংখ্যাৰে1250 ক পূৰণ কৰিলে পূৰ্ণবৰ্গ সংখ্যা পোৱা যাব?

(A) 4 (B) 3
(C) 5 (D) 2

18. এটা ভগ্নাংশৰ লৱক 4 ৰে হৰক 9 ৰে পূণ কৰিলে ভগ্নাংশটোৰ প্ৰতিলোম পোৱা যায়। ভগ্নাংশটো হৈছে

(A) $\frac{4}{5}$ (B) $\frac{2}{3}$
(C) $\frac{5}{4}$ (D) $\frac{3}{2}$

19. সৰল সূতত কোনো মূলধন 12 বছৰৰ মূৰত দুগুণ হ'বলৈ সৰল সুতৰ হাৰ কিমান হ'ব লাগিব?

(A) $9\frac{1}{2}\%$ (B) $8\frac{1}{2}\%$
(C) $8\frac{1}{3}\%$ (D) $9\frac{1}{3}\%$

20. দুটা বৃত্তৰ ব্যাসাৰ্ধৰ অনুপাত 1 : 3. বৃত্ত দুটাৰ ক্ষেত্ৰফলৰ অনুপাত হ'ব

(A) 1 : 6 (B) 2 : 9
(C) 1 : 9 (D) 6 : 9

21. 100 ৰ 100% ৰ লগত 200 ৰ 200% যোগ কৰিলে ফলাফল হ'ব

(A) 300 (B) 400
(C) 500 (D) 600

22. যদি a+b = 8, b+c = 20 আৰু a+c = 18, তেন্তে $a^2 + b^2$ ৰ মান হ'ব

(A) 34 (B) 43
(C) 46 (D) 64

23. যদি $2^x = 32$, তেন্তে x ৰ মান হ'ব

(A) 4 (B) 5
(C) 6 (D) 7

24. 5টা অযুগ্ম সংখ্যাৰ যোগফল 95 পোৱা গ'ল। সংখ্যাকেইটাৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ সংখ্যাটো হৈছে

(A) 17 (B) 21
(C) 23 (D) 19

25. যদি দশমিক সংখ্যা 34p5 টো 9 ৰে বিভাজ্য হয়, তেন্তে p ৰ মান হ'ব

(A) 8 (B) 7
(C) 4 (D) 6

26. 4 চে.মি. বাহুৰ বৰ্গক্ষেত্ৰ এটাৰ ভিতৰত আঁকিব পৰা বৃত্ত এটাৰ সৰ্বোচ্চ ক্ষেত্ৰফল হ'ব

(A) $4\pi^2$ বৰ্গ চে.মি. (B) 4π বৰ্গ চে.মি.
(C) $\frac{\pi}{4}$ বৰ্গ চে.মি. (D) $\frac{\pi^2}{4}$ বৰ্গ চে.মি.

27. যদি আজি ৰবিবাৰ হয় তেন্তে 92 দিনৰ মূৰৰ দিনটো হ'ব

(A) শনিবাৰ (B) শুক্ৰবাৰ
(C) ৰবিবাৰ (D) সোমবাৰ

28. কোনো এক সংখ্যাৰ বৰ্গমানৰ পৰা সংখ্যাটোৰ তিনি গুণ বিয়োগ কৰিলে পুনৰ সেই সংখ্যাটোৰেই পোৱা যায়। সংখ্যাটো হৈছে
(A) 4 (B) 2
(C) – 2 (D) – 4

29. ৰোমান সংখ্যা XCI য়ে বুজোৱা দশমিক সংখ্যাটো হৈছে
(A) 41 (B) 21
(C) 91 (D) 111

30. 13 মি. দৈৰ্ঘ্যৰ জখলা এডাল উলম্ব দেৱাল এখনত হেলান দি আছে আৰু ইয়াৰ ওপৰৰ মূলটো 5 মি. উচ্চতাত আছে। দেৱালখনৰ পাদবিন্দু আৰু জখলাৰ তলৰ মূৰৰ মাজৰ অনুভুমিক দূৰত্ব হৈছে
(A) 9 মি. (B) 5 মি.
(C) 11 মি. (D) 12 মি.

31. 2, – 1, 3, 1, – 2, 5, 6 সংখ্যাক্ৰমটোৰ মধ্যমা হৈছে
(A) 1 (B) – 1
(C) 2 (D) 3

32. এজন মানুহে এক প্ৰদত্ত বিন্দুৰ পৰা সদায়ে 7 মি. দূৰত্ব বজাই ৰাখি এক নিৰ্দিষ্ট পথেৰে গতি কৰে। কিছু সময় এনেদৰে গতি কৰি তেওঁ পুনৰ যাত্ৰাৰ আৰম্ভণী স্থানত উপনীত হয়গৈ। এই সময়ছোৱাত তেওঁ অতিক্ৰম কৰা দূৰত্বৰ আসন্ন মান হৈছে
(A) 22 মি. (B) 44 মি.
(C) 122 মি. (D) 144 মি.

33. 1 ঘন মি. আয়তনৰ ঘনক এটাৰ পৰা 1 ঘন চে.মি. আয়তনৰ কিছুমান সৰু ঘনক সমানকৈ কাটি উলিওৱা হ'ল। প্ৰাপ্ত সৰু ঘনকৰ সংখ্যা হৈছে
(A) 10000 (B) 100000
(C) 1000 (D) 1000000

34. 6, 8 আৰু 12 ৰে একে সময়তে বিভাজ্য ন্যূনতম ধনাত্মক অখণ্ড সংখ্যাটো হ'ল
(A) 24 (B) 18
(C) 48 (D) 36

35. 3-অংকযুক্ত আটাইতকৈ সৰু যুগ্ম স্বাভাৱিক সংখ্যা আৰু 2-অংকযুক্ত সৰ্বোচ্চ যুগ্ম স্বাভাৱিক সংখ্যাৰ পাৰ্থক্য হৈছে
(A) 1 (B) 2
(C) 3 (D) 4

36. Identify the adverb in the following sentence :
He could not go deep into the forest.
(A) Deep (B) Go
(C) He (D) Into

37. From the list below, identify the antonym of 'cheap'.
(A) Price (B) Poor
(C) Expensive (D) Rice

38. What is the synonym of 'furious'?
(A) Laughter (B) Witch
(C) Impure (D) Angry

39. Identify the incorrectly spelt word.
(A) Square (B) Parpendicular
(C) Diagonal (D) Triangle

40. Give one-word substitution for 'a person who loots and plunders ships'.
(A) Robber (B) Pirate
(C) Dacoit (D) Looter

41. What is meant by 'to get the green signal'?
(A) To stop others
(B) To go away
(C) To get permission
(D) To get the keys of a car

42. Fill in the blank :
Lokesh can jump very _____.
(A) high (B) higher
(C) highest (D) tall

43. What is the collective noun for 'fish'?
(A) Swarm (B) Pack
(C) School (D) Herd

44. Fill in the correct conjunctions in the following :
_____ Reshma _____ Padma knew the directions, and now they are lost.
(A) Either, or (B) Both, and
(C) Not only, but also (D) Neither, nor

45. Which of the following punctuation marks is called 'apostrophe' ?
(A) (-) (B) (/)
(C) (') (D) (:)

46. Which of the following means similar to 'elevated'?
(A) Topped (B) Wished
(C) Promoted (D) Transferred

47. What is meant by 'to create a ruckus' ?
(A) Make loud noise (B) An artistic work
(C) Produce music (D) Bake a cake

48. Which of the following sentences is correct?
(A) She had not coming to the wedding.
(B) She is not come to the wedding.
(C) She did not coming to the wedding.
(D) She is not coming to the wedding.

49. Choose the correct option :
We _____ the National Anthem every morning at school.
(A) sanged (B) sing
(C) sings (D) singed

50. Which of the following pronouns refers to 'myself'?
(A) We (B) They
(C) I (D) You

51. Identify the incorrectly spelt word.
(A) Damsel (B) Wicked
(C) Volcano (D) Mountein

52. Identify the correctly spelt word.
(A) Mongrel (B) Marval
(C) Martal (D) Middel

53. Identify the preposition in the following sentence:
The cat was sleeping under the cot.
(A) Sleeping (B) Under
(C) Cot (D) Was

54. Identify the incorrect set.
(A) Bad : Worse : Worst
(B) Poor : Poorest : Poorer
(C) Rich : Richer : Richest
(D) Good : Better : Best

55. Identify the verb in the following sentence:
Neeraj ran very fast.
(A) Very (B) Neeraj
(C) Fast (D) Ran

56. Which word of the following is an example of pronoun?
(A) Again (B) Pink
(C) They (D) Speed

57. What would be the antonym of 'friend' ?
(A) Foe (B) Unfriend
(C) Dislike (D) Buddy

58. From the list below, identify the synonym of 'lament'.
(A) Sad (B) Mourn
(C) Copied (D) Molecule

59. Which word is incorrectly spelt?
(A) Basically (B) Essentially
(C) Primarily (D) Varbally

60. Give one-word substitution for 'life history of a person written by another person'.
(A) Autobiography (B) Biography
(C) Monograph (D) Bigamy

61. What does 'in a nutshell' mean?
(A) Peanuts and almonds
(B) Very tough explanation
(C) Expressed in short
(D) Important discussion

62. Fill in the blank :
Tuhin ran _____ than Zubin to win the race.
(A) fast (B) faster
(C) fastest (D) fasting

63. Identify the collective noun for 'dogs'.
(A) Gang (B) Herd
(C) Team (D) Pack

64. Which of the following punctuation marks is called 'hyphen'?
(A) (-) (B) (/)
(C) (') (D) (:)

65. What is the opposite of 'sorrow'?
(A) Joy (B) Happy
(C) Laugh (D) Beauty

66. Which of the following means 'to get rid of a problem' ?
(A) To hammer it out
(B) To get to the bottom of
(C) To get the monkey off one's back
(D) To get the acts together

67. Identify the grammatically incorrect sentence.
(A) I want to go home now.
(B) I wish to go home now.
(C) I shall go home now.
(D) I went to go home now.

68. Choose the correct option :
Is your brother _____ to the gym?
(A) gone (B) going
(C) go (D) went

69. Which pronoun is used for 'non-living thing'?
(A) I (B) We
(C) Us (D) It

70. Identify the incorrectly spelt word.
(A) Monkey (B) Moniker
(C) Matress (D) Molten

71. আহোম সাম্ৰাজ্যৰ শেষৰটো ৰাজধানী কি আছিল ?
(A) চৰাইদেও (B) যোৰহাট
(C) ৰংপুৰ (D) গড়গাঁও

72. শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ বুঢ়ী আইতাকৰ নাম কি আছিল ?
(A) আইদেও আইতা (B) জাকৈমতী
(C) খেৰসুতী (D) সৈৰিন্ধ্ৰী

73. 'মহীশূৰৰ সিংহ'ৰূপে কোন জনাজাত ?
(A) আদিল শ্বাহ (B) হাইদৰ আলি
(C) কৃষ্ণৰাজ্য উদেয়াৰ (D) টিপু চুলতান

74. ভাৰতবৰ্ষৰ কোনটো ৰাজ্যত জালিৱানৱালাবাগ স্থিত ?
(A) পঞ্জাব (B) হাৰিয়ানা
(C) ৰাজস্থান (D) উত্তৰ প্ৰদেশ

75. দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত নিম্নলিখিত কোনখন দেশ অক্ষ গোটৰ অংশীদাৰ আছিল ?
(A) ইংলেণ্ড (B) জাপান
(C) ফ্ৰান্স (D) ছোভিয়েট ইউনিয়ন

76. এংকৰ ৱাটৰ ধ্বংসাৱশেষসমূহ কোনটো দেশৰ
(A) নিউজিলেণ্ড (B) ইণ্ডোনেছিয়া
(C) ভিয়েটনাম (D) কম্বোডিয়া

77. নিম্নলিখিত কোনবোৰ দেশৰ সৈতে অসমে আন্তৰ্জাতিক সীমাৰেখা স্পৰ্শ কৰে ?
(A) ভুটান আৰু চীন
(B) চীন আৰু বাংলাদেশ
(C) বাংলাদেশ আৰু ভূটান
(D) ম্যানমাৰ আৰু বাংলাদেশ

78. যদি এখন বিমান চেন্নাইৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ পোনে পোনে উৰি আহি আছে, তেন্তে বিমানখন কোনটো দিশলৈ উৰি আছে ?
(A) দক্ষিণৰ পৰা পূবলৈ (B) পশ্চিমৰ পৰা পূৱলৈ
(C) পশ্চিমৰ পৰা পূবলৈ (D) উত্তৰৰ পৰা পূবলৈ

79. ভাৰতৰ আটাইতকৈ পশ্চিমত থকা ৰাজ্য কোনখন ?
(A) ৰাজস্থান (B) পঞ্জাব
(C) মহাৰাষ্ট্ৰ (D) গুজৰাট

80. নিম্নলিখিত কোনটো শৃংগ হিমালয়ৰ অন্তৰ্গত নহয় ?
(A) অন্নপূৰ্ণা (B) কাংটো
(C) আনামুদি (D) কামেত

81. কোন মহাদেশৰ সমীপৰ সাগৰত বৃহৎ প্ৰবাল প্ৰাচীন অৱস্থিত ?
(A) উত্তৰ আমেৰিকা (B) অষ্ট্ৰেলিয়া
(C) আফ্ৰিকা (D) ইউৰোপ

82. নিম্নলিখিত কোনটো দক্ষিণ আমেৰিকাৰ এক পৰ্বতমালা ?
(A) এণ্ডিজ (B) কাৰাকোৰাম
(C) আল্পছ (D) ককোচাছ

83. সাগৰৰ তলিত হোৱা আগ্নেয়গিৰি উদগীৰণ অথবা ভুমিকম্পই সৃষ্টি কৰা বৃহৎ ঢৌক কোৱা হয়
(A) চুনামি (B) বা-মাৰলী
(C) তুষাৰপাত (D) ভূমিস্খলন

84. ৰাজ্যসভাৰ অধ্যক্ষ কোন ?
(A) প্ৰধানমন্ত্ৰী (B) উপৰাষ্ট্ৰপতি
(C) লোকসভাৰ অধ্যক্ষ (D) ৰাষ্ট্ৰপতি

85.ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিক কোনে শপত পাঠ কৰোৱায়?
(A) প্ৰধানমন্ত্ৰী
(B) দিল্লী উচ্চ ন্যায়ালয়ৰ মুখ্য ন্যায়াধীশ
(C) উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ মুখ্য ন্যায়াধীশ
(D) লোকসভাৰ অধ্যক্ষ

86.নিম্নলিখিত অসমৰ বাদ্যযন্ত্ৰসমূহৰ কোনটো সাধাৰণতে বাঁহেৰে নিৰ্মিত?
(A) দবা (B) মৃদংগ
(C) দোতৰা (D) টকা

87.টোকলাই চাহ গৱেষণা কেন্দ্ৰ ক'ত অৱস্থিত?
(A) যোৰহাট (B) লখিমপুৰ
(C) তিনিচুকীয়া (D) ধেমাজি

88.গোবিন্দ ভৱন কাৰ্যালয়ৰ এটা গোট গীতা প্ৰেছ, কোনখন ৰাজ্যত অৱস্থিত?
(A) উত্তৰাখণ্ড (B) হিমাচল প্ৰদেশ
(C) মহাৰাষ্ট্ৰ (D) উত্তৰ প্ৰদেশ

89. ভাৰতীয় সংসদত কোনো এটা দিনৰ অধিৰেশনত আগতীয়া জাননী অবিহনে প্ৰশ্ন/বিষয় আদি উত্থাপন কৰিবৰ বাবে ধাৰ্য কৰি থোৱা এঘণ্টা সময়ক কি বুলি কোৱা হয়?
(A) স্বাধীন কাল (B) মধ্যাহ্নভোজন কাল
(C) শূন্য কাল (D) দলীয় কাল

90.নীতি (NITI) আয়োগৰ অধ্যক্ষ কাল?
(A) বিত্ত মন্ত্ৰী
(B) প্ৰধানমন্ত্ৰী
(C) ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ গভৰ্ণৰ
(D) উপৰাষ্ট্ৰপতি

91.নুমলীগড় শোধনাগাৰ অসমৰ কোনখন জিলাত অৱস্থিত?
(A) শিৱসাগৰ (B) যোৰহাট
(C) গোলাঘাট (D) ডিব্ৰুগড়

92.আন্তৰ্জাতিক উৎসৱ 'কুল্লু দশোৰা' কোনখন ৰাজ্যত পালন কৰা হয়?
(A) হিমাচল প্ৰদেশ (B) উত্তৰাখণ্ড
(C) উত্তৰ প্ৰদেশ (D) হাৰিয়ানা

93.বেৰিং প্ৰণালীয়ে কোন দুটা ভূখণ্ডক পৃথক কৰে?
(A) অষ্ট্ৰেলিয়া কোন দুটা ভূখণ্ডক পৃথক কৰে?
(B) আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু ৰাছিয়া
(C) দক্ষিণ আফ্ৰিকা আৰু মাদাগাস্কাৰ
(D) জাপান আৰু চীন

94.শংকুৰাজ কোঁৱৰে গোৱা 'অলকনন্দা' গীতটিৰ গীতিকাৰ কোন?
(A) তন্ময় ক্ৰিপ্তন (B) সান্নিধ্য ভূঞা
(C) জয় বৰুৱা (D) মৈত্ৰেয়ী পাটৰ

95.অপৰাধমূলক ৰোমাঞ্চকৰ কাহিনী লেখক ৰঞ্জু হাজৰিকাৰ আচলন মান কি?
(A) সত্যনাথ বৰুৱা (B) পবিত্ৰ কুমাৰ ডেকা
(C) হীৰেন গোহাঁই (D) কুমুদ চন্দ্ৰ হাজৰিকা

96. 'শান্তশিষ্ট হৃষ্টপুষ্ট মহাদুষ্ট' নামৰ শিশু পুথিখন কোনে লিখিছিল?
(A) নৱকান্ত বৰুৱা (B) হীৰেন ভট্টাচাৰ্য
(C) ভবেন্দ্ৰনাথ শইকীয়া (D) অৰূপ কুমাৰ দত্ত

97.কাঞ্চিৰাম শাড়ী কোনখন ৰাজ্যত উৎপাদন কৰা হয়?
(A) কেৰলা (B) তামিলনাডু
(C) কৰ্ণাটক (D) তেলেংগানা

98.নিম্নলিখিত কোনগৰাকী এজন বিখ্যাত চিত্ৰকৰ আছিল?
(A) ভিন্সেণ্ট ভেন গ'গ (B) জন লেনন
(C) ৰ'ব মাৰ্লে (D) মাৰ্লো ব্ৰাণ্ডো

99.অসমৰ তানিয়া চৌধুৰী আৰু নয়নমণি শইকীয়াই কোনবিধ খেলত ভাৰতক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে?
(A) ল'ন ব'ল (B) বেডমিণ্টন
(C) কেৰ'ম (D) জুডো

100. বেডমিণ্টন খেলুৱৈগৰাকী চিনাক্ত কৰক
(A) দীপা কৰ্মকাৰ (B) পুল্লেলা গোপীচন্দ
(C) ছানিয়া মিৰ্জা (D) লিয়েণ্ডাৰ পেজ

101. 2020 টকিঅ' অলিম্পিকত ভাৰতে কোনবিধ খেলত কোনো পদক লাভ কৰা নাছিল?
(A) মুষ্টিযুদ্ধ (B) ভাৰোত্তোলন
(C) টাইকোৱাণ্ডো (D) মল্লযুদ্ধ

102. বাৰ্ষিক প্ৰতিযোগিতাৰ শৃংখলা ডায়ম'ণ্ড লীগ কোনবিধ খেলৰ সৈতে জড়িত?
(A) সাঁতোৰ (B) বেডমিণ্টন
(C) জিম্‌নাষ্টিক (D) ট্ৰেক আৰু ফিল্ডৰ খেল

103. অশুদ্ধকৈ ৰজিতা খুওৱা যোৰটো চিনাক্ত কৰক।
(A) ষ্টিফেন এডবাৰ্গ ঃ ক্ৰিকেট
(B) বিয়ন ব'ৰ্গ ঃ ল'ন টেনিছ
(C) টাইগাৰ উড্‌ছ ঃ গল্ফ
(D) ক্ৰিষ্টিয়ানো ৰোনাল্ডো ঃ ফুটবল

104. ৰাষ্ট্ৰীয় যুদ্ধ স্মৃতিসৌধটি ক'ত অৱস্থিত?
(A) শ্ৰীনগৰ (B) নতুন দিল্লী
(C) টাৱাং (D) অমৃতসৰ

105. নিম্নলিখিত কোনটোৰ সৈতে অসম চৰকাৰৰ মিছন বসুন্ধৰা সম্পৰ্কিত?
(A) মৎস্যপালন আৰু জীৱিকা
(B) মহিলা সবলীকৰণ
(C) ভূমিলেখ্য আৰু ভূমি ৰাজহ
(D) ডিজিটেল শিক্ষা

106. নিম্নলিখিত কোনটো প্ৰতিষ্ঠান বাণিজ্যিক বাহনৰ ব্যৱসায়ৰ সৈতে জড়িত নহয়?
(A) লাৰ্ছেন এণ্ড টুব্ৰ' (B) মহিন্দ্ৰ এণ্ড মহিন্দ্ৰ
(C) ফ'ৰ্চ মটৰছ (D) টাটা মটৰছ

107. কোনো তৰল পদাৰ্থৰ pH মান 5·0 হ'লে, সেই তৰল পদাৰ্থবিধ
(A) খাৰকীয় প্ৰকৃতিৰ (B) প্ৰশমিত প্ৰকৃতিৰ
(C) তৰল ধাতু (D) আম্লিক প্ৰকৃতিৰ

108. 1 জানুৱাৰী, 2024 সাপেক্ষে ভাৰতৰ উপৰাষ্ট্ৰপতি কোন?
(A) গুলাব চন্দ কটাৰিয়া (B) ৰাম নাথ কোবিন্দ
(C) জগদীপ ধন্‌খড় (D) ৰাজনাথ সিং

109. নিম্নলিখিত কোনটো প্ৰথম শ্ৰেণীৰ লিভাৰৰ অন্তৰ্গত?
(A) কেঁচী (B) ঠেলা গাড়ী
(C) মানৱ বাহু (D) ষ্টেপলাৰ

110. কোন দেশৰ জাতীয় পতাকাত ৰঙা পৃষ্ঠভূমিত বগা ৰঙৰ এটা ক্ৰুছ চিহ্ন আছে?
(A) ব্ৰাজিল (B) চুইজাৰলেণ্ড
(C) আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ (D) জাপান

111. নিম্নলিখিত কোনটোক আটাইতকৈ পুৰণি সংকলন বুলি বিবেচনা কৰা হয়?
(A) 'যজুৰ্বেদ' (B) 'অথৰ্ববেদ'
(C) 'ঋগ্‌বেদ' (D) 'সামবেদ'

112. নিম্নলিখিত কোনটো স্থান সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ অন্তৰ্গত
(A) মছ্‌লিপট্‌নম (B) বেবিলন
(C) মহেঞ্জোদাৰো (D) বাইজেণ্টাইন

113. ৱাটাৰৰ যুদ্ধত নিম্নলিখিত কোনগৰাকী জড়িত আছিল?
(A) নেপোলিয়ন বোনাপাৰ্ট (B) নিকোলাচ জাৰ
(C) এডল্‌ফ হিটলাৰ (D) জৰ্জ ৱাশ্বিংটন

114. ভৈৰৱকুণ্ড নিম্নলিখিত কোনটো বিকল্পৰ ত্ৰিসংযোগী স্থান?
(A) অসম, ভূটান, চীন
(B) অসম, ভূটান, অৰুণাচল প্ৰদেশ
(C) অসম, ভূটান, চিক্কিম
(D) অসম, চিক্কিম, অৰুণাচল প্ৰদেশ

115. নিম্নলিখিত কোনবিধ সোৱাদ সচৰাচৰ লুণীয়া?
(A) তুষাৰকণা (B) বৰষুণৰ পানী
(C) বোৰতী নদীৰ পানী (D) সাগৰীয় পানী

116. নিম্নলিখিত কোন পবৰ্তমালা উত্তৰ-পূব ভাৰতত অৱস্থিত?
(A) বৰাইল পৰ্বতমালা (B) শিৱালিক পৰ্বতমালা
(C) সাতপুৰা পৰ্বতমালা (D) আৰাৱলী পৰ্বতমালা

117. নিম্নলিখিত কোনটো উক্তি অশুদ্ধ?
(A) লাক্ষাদ্বীপ ভাৰতৰ এখন কেন্দ্ৰীয় শাসিত ৰাজ্য।
(B) মালদ্বীপ ভাৰতৰ এখন কেন্দ্ৰীয় শাসিত ৰাজ্য
(C) আন্দামান আৰু নিকোবৰ দ্বীপপুঞ্জ ভাৰতৰ এখন কেন্দ্ৰীয় শাসিত ৰাজ্য।
(D) পুডুচেৰী ভাৰতৰ এখন কেন্দ্ৰীয় শাসিত ৰাজ্য

118. কোনখন মহাদেশৰ মাজেৰে বিষুবৰেখা, মকৰক্ৰান্তি ৰেখা আৰু কৰ্কটক্ৰান্তি ৰেখা পাৰ হৈ গৈছে?
(A) এছিয়া (B) অষ্ট্ৰেলিয়া
(C) দক্ষিণ আমেৰিকা (D) আফ্ৰিকা

119. নিম্নলিখিত কোনখন আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ এখন দ্বীপপুঞ্জ?
(A) মাদাগাস্কাৰ (B) কেনেৰি আইলেণ্ড
(C) হাৱাই (D) গ্ৰীনলেণ্ড

120. ভূগৰ্ভৰ গভীৰতাৰ পৰা গৰম পানী আৰু বাষ্প বিস্ফোৰণৰ জৰিয়তে নিৰ্গত হোৱা পৰিঘটনাক কোৱা হয়?
(A) উষ্ণ প্ৰস্ৰৱণ (B) আগ্নেয়গিৰি
(C) টৰ্নেডো (D) চুনামি

121. নিম্নলিখিত কোনটো ভাৰতৰ সংবিধানৰ উপাদান নহয়?
(A) ৰাষ্ট্ৰ পৰিচালনাৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতি
(B) কেন্দ্ৰৰ নিৰ্দেশাত্মক অধিকাৰ
(C) মৌলিক অধিকাৰ
(D) মৌলিক কৰ্তব্য

122. মূল্যৰ স্তৰৰ ক্ৰমাগত বৃদ্ধিক কোৱা হয়
(A) স্থবিৰতা (B) অৱস্ফীতি
(C) অতি মুদ্ৰাস্ফীতি (D) মুদ্ৰাস্ফীতি

123. ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰাম্য জীৱিকা অভিযান (DAY-NRLM)ত DAYয়ে কি বুজায়?
(A) District Availability Yojana
(B) Deendayal Antyodaya Yojana
(C) Deendayal Ayurvedic Yojana
(D) District Achievement Yojana

124. নিম্নলিখিত কোনখন উপন্যাস পদ্মশ্ৰী ৰংবং তেৰাঙে ৰচনা কৰিছে?
(A) *মৃত্যুঞ্জয়* (B) *অসমীত যাৰ হেৰাল সীমা*
(C) *ৰংমিলৰ হাঁহি* (D) *মিৰি জীয়ৰী*

125. নিম্নলিখিত কোনটো ভাৰতৰ কেন্দ্ৰীয় সশস্ত্ৰ আৰক্ষী বাহিনী নহয়?
(A) ভাৰতীয় উপকূল ৰক্ষকবাহিনী (ICG)
(B) সশস্ত্ৰ সীমা বল (SSB)
(C) ৰাষ্ট্ৰীয় সুৰক্ষা গাৰ্ড (NSG)
(D) কেন্দ্ৰীয় ঔদ্যোগিক নিৰাপত্তাবাহিনী (CISF)

126. ৰূপৰ ৰাসায়নিক সংকেত কি?
(A) Ag (B) Si
(C) Sv (D) Au

127. 1 জানুৱাৰী, 2024 সাপেক্ষে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ৰাষ্ট্ৰপতি কোন?
(A) বাৰাক অ'বামা (B) ডোনাল্ড ট্ৰাম্প
(C) জ' বাইডেন (D) ঋষি সুনাক

128. নিম্নলিখিত কোনটোক প্ৰাণী কোষৰ শক্তিৰ ভঁৰাল ৰূপে বিবেচনা কৰা হয়?
(A) কোষ কেন্দ্ৰ (B) গ'লজি সংঘ
(C) ৰাইব'জ'ম (D) মাইট'কণ্ড্ৰিয়া

129. নিম্নলিখিত কোনখন দেশত সাগৰীয় উপকূল নাই?
(A) চীন (B) আফগানিস্তান
(C) ম্যানমাৰ (D) ইৰাণ

130. পৃথিৱীৰ বৃহত্তম দ্বীপ, গ্ৰীনলেণ্ড কোনখন দেশৰ অংশ?
(A) ডেনমাৰ্ক (B) চুইডেন
(C) কানাডা (D) আইচলেণ্ড

131. প্ৰদত্ত চাৰিটা সংখ্যা বিবেচনা কৰক ঃ
I. 376 II. 629 III. 921 IV. 397
প্ৰতিটো সংখ্যাৰ অংককেইটা উৰ্ধক্ৰমত সজালে কোনটো নতুন সংখ্যাৰ মান ন্যূনতম হ'ব?
(A) III (B) II
(C) I (D) IV

132. অমিল শব্দটো বিচাৰি উলিয়াওক।
(A) ঘৰচিৰিকা (B) কাউৰী
(C) বাদুলী (D) ময়ূৰ চৰাই

133. এখন ফটোগ্ৰাফত শৰতৰ ছবিখনলৈ আঙুলিয়াই মালিনীয়ে ক'লে, — "তেওঁৰ ভাতৃৰ পিতৃ মোৰ ককাদেউতাৰ একমাত্ৰ সন্তান"। মালিনী শৰতৰ সৈতে কোন সম্বন্ধৰে সম্পৰ্কিত?
(A) খুড়ী (B) আইতা
(C) মাতৃ (D) ভগ্নী

134. যদি ROBOTICSক OROBITSC হিচাবে ক'ড কৰা হয়, তেন্তে PROJECTSৰ ক'ড হ'ব

(A) ROPEJTSC (B) RPJOCEST
(C) RPJOECST (D) ROJPCEST

135. এটা চিৰিয়াখানাত সিংহৰ গঁৰালটো বাঘৰ গঁৰালৰ পূব ফালে আছে। সিংহৰ গঁৰালৰ ঠিক দক্ষিণ ফালে ভালুকৰ গঁৰাল আছে, যিটো চিতাবাঘৰ গঁৰালৰ পশ্চিম ফালে আছে। বাঘৰ গঁৰালটো চিতাবাঘৰ গঁৰালৰ পৰা কোনটো দিশত থাকিব?

(A) দক্ষিণ-পূব (B) উত্তৰ-পশ্চিম
(C) দক্ষিণ-পশ্চিম (D) পূব

136. ৰাজপথত 12 কি.মি. দূৰত্বৰ গন্তব্য স্থান 15 মিনিটত গৈ পাবলৈ এখন মটৰগাড়ীয়ে কিমান বেগত যাত্ৰা কৰিব লাগিব?

(A) 64 কি.মি. প্ৰতি ঘণ্টা
(B) 84 কি.মি. প্ৰতি ঘণ্টা
(C) 48 কি.মি. প্ৰতি ঘণ্টা
(D) 36 কি.মি. প্ৰতি ঘণ্টা

137. এটা মানক ইংৰাজী অভিধানত কোনটো শব্দ শেষত থাকিব?

(A) ADVERSE (B) ADVENT
(C) ADVENTURE (D) ADVERTISE

138. শুদ্ধ বানানযুক্ত শব্দটো চিনাক্ত কৰক।

(A) Moderator (B) Moredator
(C) Modarator (D) Moderetor

139. MENDICANT ৰ আখৰসমূহ ব্যৱহাৰ কৰি নিম্নলিখিত কোনটো শব্দ গঠন কৰিব নোৱাৰি?

(A) MEDICAL (B) MEDIAN
(C) DETAIN (D) ANCIENT

140. এটা যুৱ সংসদত কেইখনমান দেশৰ প্ৰতিনিধি দৰ্শকলৈ মুখ কৰি একেটা শাৰীত বহিছে। এষ্টোনিয়াৰ বাওঁফালে কেৱল দহগৰাকী ব্যক্তি বহিছে। এষ্টোনিয়াৰ বাওঁফালে অষ্টম স্থানত ফিজি বহিছে। বাহৰেইনৰ পৰা সোঁফালে চতুৰ্থ স্থানত এংগোলা বহিছে। ডেনমাৰ্কৰ ঠিক বাওঁফালে বহি আছে কানাডা, আৰু ডেনমাৰ্ক শাৰীটোৰ একেবাৰে সোঁফালৰ মূৰৰ পৰা তৃতীয় স্থানত আছে। এষ্টোনিয়া আৰু ডেনমাৰ্কৰ মাজৰ দেশৰ সংখ্যা বাহৰেইন আৰু এষ্টোনিয়াৰ মাজৰ দেশৰ সংখ্যাৰ সৈতে সমান। এংগোলা আৰু কানাডাৰ মাজত মাত্ৰ ছখন দেশহে বহি আছে। যুৱ সংসদখনত মুঠতে কিমানখন দেশৰ প্ৰতিনিধিবহি আছে?

(A) 19 (B) 21
(C) 32 (D) 17

141. কোনটো বিকল্প পেঞ্চিল ঃ শিক্ষাৰ্থী ঃ বিদ্যালয় সম্বন্ধৰ সদৃশ?

(A) নিগনি ঃ ভক্ষণ ঃ বিস্কুট
(B) কম্পিউটাৰ ঃ বিষয়া ঃ বেংক
(C) কলম ঃ লেখক ঃ কিতাপ
(D) নগদ ঃ দোকানী ঃ সামগ্ৰী

142. যদি REAR = 42, TEAR = 44 আৰু DEAR = 28, তেন্তে নিম্নলিখিত কোনটো যোৰ অশুদ্ধ?

(A) PEAR = 40 (B) FEAR = 32
(C) BEAR = 26 (D) GEAR = 31

143. অন্তিম পদটো পূৰ কৰিবলৈ সৰ্বোৎকৃষ্ট বিকল্পটো নিৰ্ণয় কৰক।

বৃত্ত ঃ জ্যামিতি ঃঃ কবিতা ঃ ?

(A) অধ্যায় (B) কিতাপ
(C) গদ্য (D) ভাষা

144. শিশু ঃ টিকাকৰণৰ সদৃশ্য সম্বন্ধযুক্ত যোৰাটো চিনাক্ত কৰক।

(A) জ্বৰ ঃ ঔষধ (B) খাদ্য ঃ ৰন্ধন
(C) উদ্ভিদ ঃ কীটনাশক (D) জন্তু খাদ্য

145. নিম্নলিখিত কোনটো শব্দ প্ৰদত্ত বাক্যটোত খাপ নাখায়?

মূৰত ——— আঘাতৰ ফলত ব্যক্তিজনৰ মৃত্যু হৈছে।

(A) ধ্বংসাত্মক (B) প্ৰাণঘাতী
(C) মাৰাত্মক (D) মৃদু

146. মানক ইংৰাজী অভিধান অনুসৰি প্ৰদত্ত শব্দসমূহৰ শুদ্ধ শৃংখলটো কি হ'ব?

1. Royal 2. Regal 3. Renal 4. Rebel

(A) 1, 2, 3, 4 (B) 4, 3, 2, 1
(C) 4, 2, 3, 1 (D) 4, 3, 1, 2

147. 27, 30, 37, 50, ?, 98 শৃংখলটো শুদ্ধকৈ আগুৱাবৰ বাবে উপযুক্ত সংখ্যাটো নিৰ্বাচন কৰক।
(A) 69 (B) 73
(C) 81 (D) 91

148. পল্লবীয়ে দাবী কৰে যে তাই জ্যোতিতকৈ ওখ, কিন্তু পল্লবীতকৈ ওখ স্মিতাই জানে যে পল্লবীৰ উক্তি ভুল। তেওঁলোকৰ উচ্চতা সম্পৰ্কীয় নিম্নলিখিত কোনটো ক'ব পাৰি?
(A) পল্লবী নিশ্চয়কৈ জ্যোতিতকৈ চাপৰ
(B) পল্লবী আৰু জ্যোতিৰ উচ্চতা সমান
(C) স্মিতা তিনিগৰাকীৰ সবাতোকৈ ওখ
(D) নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰি

149. কলেজৰ এক অনুষ্ঠানত ৰমলাই এজন অভিনেতালৈ আঙুলিয়াই কয়, "তেওঁ মোৰ শাহু আইৰ একমাত্ৰ সন্তানৰ ভাগিন"। ৰমলাৰ সৈতে অভিনেতাজনৰ মাতৃৰ সম্পৰ্ক কি হ'ব?
(A) খুড়ী (B) জীয়ৰী
(C) ভাগিনী (D) ননদ

150. তৃতীয় পদটো পূৰণ কৰিবলৈ উপযুক্ত বিকল্পটো নিৰ্বাচন কৰক ঃ
মাধ্যাকৰ্ষণ ঃ নিউটন ঃঃ ? কপাৰনিকাছ
(A) ৰক্ত সঞ্চালন (B) সূৰ্যকেন্দ্ৰিক নিকায়
(C) ৰ'কেট (D) তেজস্ক্ৰিয়তা

■■■

MCQs Answers : ADRE/SLRC

1 (B)	2 (A)	3 (C)	4 (A)	5 (B)	6 (D)	7 (B)	8 (C)	9 (C)	10 (B)
11 (B)	12 (C)	13 (C)	14 (A)	15 (C)	16 (D)	17 (D)	18 (D)	19 (C)	20 (C)
21 (C)	22 (A)	23 (B)	24 (C)	25 (D)	26 (B)	27 (D)	28 (A)	29 (C)	30 (D)
31 (C)	32 (B)	33 (D)	34 (A)	35 (B)	36 (A)	37 (C)	38 (D)	39 (B)	40 (B)
41 (C)	42 (A)	43 (C)	44 (D)	45 (C)	46 (C)	47 (A)	48 (D)	49 (B)	50 (C)
51 (D)	52 (A)	53 (B)	54 (B)	55 (D)	56 (C)	57 (A)	58 (B)	59 (D)	60 (B)
61 (C)	62 (B)	63 (D)	64 (A)	65 (A)	66 (C)	67 (D)	68 (B)	69 (D)	70 (C)
71 (B)	72 (C)	73 (D)	74 (A)	75 (B)	76 (D)	77 (C)	78 (A)	79 (D)	80 (C)
81 (B)	82 (A)	83 (A)	84 (B)	85 (C)	86 (D)	87 (A)	88 (D)	89 (C)	90 (B)
91 (C)	92 (A)	93 (B)	94 (D)	95 (D)	96 (C)	97 (B)	98 (A)	99 (A)	100 (B)
101 (C)	102 (D)	103 (A)	104 (B)	105 (C)	106 (A)	107 (D)	108 (C)	109 (A)	110 (B)
111 (C)	112 (C)	113 (A)	114 (B)	115 (D)	116 (A)	117 (B)	118 (D)	119 (C)	120 (A)
121 (B)	122 (D)	123 (B)	124 (C)	125 (A)	126 (A)	127 (C)	128 (D)	129 (B)	130 (A)
131 (A)	132 (C)	133 (D)	134 (B)	135 (B)	136 (C)	137 (D)	138 (A)	139 (A)	140 (A)
141 (B)	142 (B)	143 (D)	144 (C)	145 (D)	146 (C)	147 (A)	148 (D)	149 (D)	150 (B)

Previous Year SSC Question Paper

Combined Higher Secondary Level (CHSL)

Full Marks : 200 **Time : 60 Minutes**

Section	No. of Questions	Maximum Marks
1 English Languages	25	50
2 General Intelligence	25	50
3 Quantitative Aptitude	25	50
4 General Awareness	25	50

Section : English Language

1. Parts of the following sentence have been given as options. Select the option that contains an error.
   She was fond of walking along the path besides the lake.
   1. besides the lake 2. along the path
   3. She was 4. fond of walking
2. Parts of the following sentence have been underlined and given as options. Select the option that contains an error.
   Policeman came to my village and asked about a person who burgled a house last night.
   1. policeman 2. a house
   3. my village 4. a person
3. Select the option that will improve the given sentence by using the most appropriate verb.
   Soorya walking to college every day.
   1. Soorya is walking to college every day.
   2. Soorya walked to college every day.
   3. Soorya walk to college every day.
   4. Soorya have walked to college every day.
4. The following sentence has been divided into parts. One of them may contain an error. Select the part that contains the error from the given options. If you don't find any error mark 'No error' as your answer.
   Father took the newspaper / in his hand to / go through it once again.
   1. in his hand to
   2. Father took the newspaper
   3. go through it once again
   4. No error

Comprehension:

In the following passage, some words have been deleted. Read the passage carefully and select the most appropriate option to fill in each blank.

What is literacy? It is the golden key that (1)_______ the gates to a whole new world. It heralds the dawn of a new (2)______. But the media hype seems to give the impression that literacy simply means the ability to sign one's name, instead of putting thumb impression. Isn't that a very (3)______, simplistic interpretation of the word?

Taking up this narrow meaning of the word, politicians proclaim that their states have achieved 80 or 90 per cent literacy or even (4)______. But quite often, what happens is, once the training course is over, to produce (5)______, the neo-literates soon lapse into illiteracy.

Sub Question No : 5

5. Select the most appropriate option to fill in blank no. 1.

   1. opens   2. closes
   3. controls   4. leads

Comprehension:

In the following passage, some words have been deleted. Read the passage carefully and select the most appropriate option to fill in each blank.

What is literacy? It is the golden key that (1)_______ the gates to a whole new world. It heralds the dawn of a new (2)______. But the media hype seems to give the impression that literacy simply means the ability to sign one's name, instead of putting thumb impression. Isn't that a very (3)______, simplistic interpretation of the word?

Taking up this narrow meaning of the word, politicians proclaim that their states have achieved 80 or 90 per cent literacy or even (4)______. But quite often, what happens is, once the training course is over, to produce (5)______, the neo-literates soon lapse into illiteracy.

Sub Question No : 6

6. Select the most appropriate option to fill in blank no. 2.

   1. year   2. day
   3. month   4. season

Comprehension :

In the following passage, some words have been deleted. Read the passage carefully and select the most appropriate option to fill in each blank.

What is literacy? It is the golden key that (1)_______ the gates to a whole new world. It heralds the dawn of a new (2)______. But the media hype seems to give the impression that literacy simply means the ability to sign one's name, instead of putting thumb impression. Isn't that a very (3)______, simplistic interpretation of the word?

Taking up this narrow meaning of the word, politicians proclaim that their states have achieved 80 or 90 per cent literacy or even (4)______. But quite often, what happens is, once the training course is over, to produce (5)______, the neo-literates soon lapse into illiteracy.

Sub Question No : 7

7. Select the most appropriate option to fill in blank no. 3.

   1. limited   2. daunted
   3. wide   4. small

Comprehension :

In the following passage, some words have been deleted. Read the passage carefully and select the most appropriate option to fill in each blank.

What is literacy? It is the golden key that (1)_______ the gates to a whole new world. It heralds the dawn of a new (2)______. But the media hype seems to give the impression that literacy simply means the ability to sign one's name, instead of putting thumb impression. Isn't that a very (3)______, simplistic interpretation of the word?

Taking up this narrow meaning of the word, politicians proclaim that their states have achieved 80 or 90 per cent literacy or even (4)______. But quite often, what happens is, once the training course is over, to produce (5)______, the neo-literates soon lapse into illiteracy.

Sub Question No : 8

8. Select the most appropriate option to fill in blank no. 4.

   1. better   2. higher
   3. lower   4. moderate

Comprehension :

In the following passage, some words have been deleted. Read the passage carefully and select the most appropriate option to fill in each blank.

What is literacy? It is the golden key that (1)_______ the gates to a whole new world. It heralds the dawn of a new (2)______. But the media hype seems to give the impression that literacy simply means the ability to sign one's name, instead of putting thumb impression. Isn't that a very (3)______, simplistic interpretation of the word?

Taking up this narrow meaning of the word, politicians proclaim that their states have achieved 80 or 90 per cent literacy or even (4)______. But quite often, what happens is, once the training course is over, to produce (5)______, the neo-literates soon lapse into illiteracy.

Sub Question No : 9

9. Select the most appropriate option to fill in blank no. 5.
   1. education 2. literates
   3. beginners 4. pupils
10. Select the most appropriate synonym of the given word.
   Magnificent
   1. Modest 2. Regular
   3. Humble 4. Splendid
11. Select the most appropriate synonym of the given word.
   Indigenous
   1. Aboriginal 2. Artificial
   3. Tangible 4. Literary
12. Select the most appropriate spelling of the underlined word in the given sentence.
   He lost all **senisation** in his legs through a cramp.
   1. syansation 2. sensition
   3. sansation 4. sensation
13. The following sentence has been split into four segments. Identify the segment that contains a grammatical error.
   When Serena / will arrive, / she will / call you.
   1. call you 2. will arrive
   3. she will 4. When Serena
14. Select the most appropriate meaning of the given idiom.
   A sting in the tail
   1. An unexpected, typically unpleasant or problematic end to something
   2. Something which seems bad at first but contains a pleasant part at the end
   3. To initiate a situation that is very complicated or problematic
   4. A situation in which a large group has to do something to satisfy a small group
15. Identify the INCORRECTLY spelt word in the following sentence.
   To avoid indigetion, it is necessary to chew food properly.
   1. chew 2. necessary
   3. properly 4. indigetion
16. Select the most appropriate option that can substitute the underlined words in the following sentence.
   The interdisciplinary approach utilised in this study **facilitates comprehensive understanding** of the complex phenomenon under investigation.
   1. facilitated a comprehensive understanding
   2. will have facilitated a comprehensive understanding
   3. utilises a comprehensive understanding
   4. is facilitates a comprehensive understanding
17. Select the most appropriate ANTONYM of the given word.
   Abandon
   1. Adopt 2. Randomize
   3. Destroy 4. Surrender

18. Select the most appropriate meaning of the given idiom.
Gift of the gab
1. Witty 2. Humorous
3. Talent for speaking 4. Talent for singing

19. Select the most appropriate collocation to fill in the blank.
Ujjwal was imprisoned for ________ a crime.
1. making 2. undertaking
3. committing 4. involving

20. Identify the most appropriate ANTONYM of the given word.
He worked alone as he did not want anyone to **hamper** his project.
1. Care 2. Help
3. Impede 4. Finish

21. Select the most appropriate ANTONYM of the underlined word in the given sentence.
He is not **friendly** with him in the office.
1. Revel 2. Hostile
3. Gregarious 4. Intelligent

22. Select the most appropriate option that can substitute the underlined segment in the given sentence.
No sooner did we reach at the party **that it began to rain.**
1. it began to rain
2. before it began to rain
3. than it began to rain
4. as it began to rain

23. Select the most appropriate option that can substitute the underlined segment in the given sentence. If there is no need to substitute it, select 'No substitution required'.
I cannot use my office at the moment because **it being painted.**
1. it is being painted
2. it had been paint
3. it has being painted
4. No substitution required

24. Select the most appropriate synonym of 'amazement' to fill the blank.
Leena was filled with _______ when she saw the diamond ring as her wedding gift.
1. happiness
2. measurement
3. haughtiness
4. astonishment

25. Select the most appropriate pair of words to fill in the blanks.
Yesterday, he ________ pizza and ________ burgers in one go.
1. eight; ate 2. ate; ate
3. eight; eight 4. ate; eight

Section : General Intelligence

1. Select the correct mirror image given figure when the mirror is placed at MN shown below

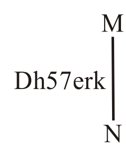

1.
2. 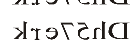
3. 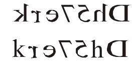
4. 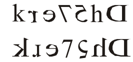

2. What will come in the place of the question mark (?) in the following equation, if ''+' and '–' are interchanged and '×' and '+' are interchanged?
$204 \times 6 - 6 \div 4 + 7 = ?$
1. 41 2. 21
3. 51 4. 31

3. 14 is related to 43 by certain logic. Following the same logic, 17 is related to 52. To which of the following is 19 related, following the same logic?

(NOTE: Operations should be performed on the whole numbers, without breaking down the numbers into its constituent digits. E.g. 13 – Operations on 13 such as adding/ subtracting/multiplying etc. to 13 can be performed. Breaking down 13 into 1 and 3 and then performing mathematical operations on 1 and 3 is not allowed.)

1. 57 2. 50
3. 38 4. 58

4. JHDC is related to KGEB in a certain way based on the English alphabetical order. In the same way, QOKJ is related to RNLI. To which of the following is USON related, following the same logic?

1. VRPM 2. VSQM
3. VRQM 4. VSPM

5. If 'A' stands for '÷', 'B' stands for '×', 'C' stands for '+' and 'D' stands for '–', then the resultant of which of the following will be 100?

1. 15 C 9 D 810 A 9 B 55
2. 15 D 9 B 810 A 9 C 55
3. 15 B 9 D 810 A 9 C 55
4. 15 A 9 D 810 B 9 C 55

6. Identify the figure given in the options which when put in place of the question mark (?) will logically complete the series?

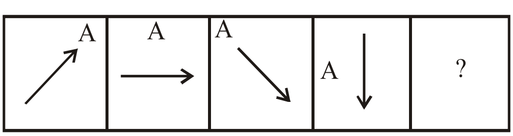

1.
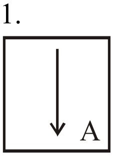

2.
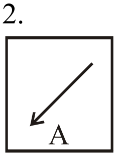

3.
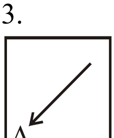

4.
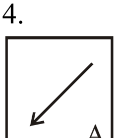

7. If 24 July 1999 was Saturday, then what was the day of the week on 28 July 2003?

1. Monday 2. Saturday
3. Sunday 4. Tuesday

8. Select the option figure in which the given figure is embedded as its part (rotation is NOT allowed).

1.
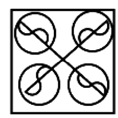

2.
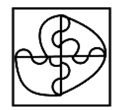

3.
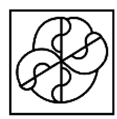

4.
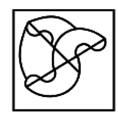

9. How many retangles are there in the following figure?

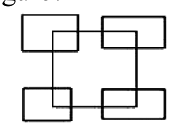

1. 10 2. 7
3. 9 4. 5

10. Which of the following numbers will replace the question mark (?) in the given series?

214 111 179 126 144 141 109 156 ?

1. 96 2. 89
3. 61 4. 74

11. What would be the number on the opposite side of '23' if the given sheet is folded to form a cube?

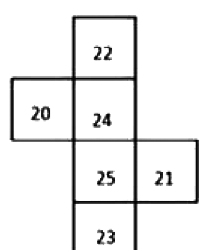

1. 24 2. 20
3. 21 4. 22

12. Select the option in which the given figure X is embedded (rotation is NOT allowed).

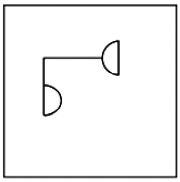

(X)

1.
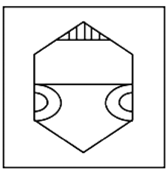

2.
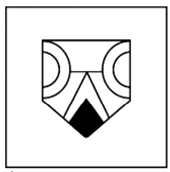

3.
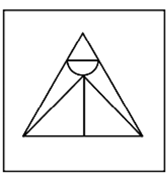

4.
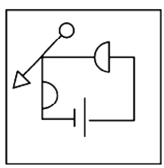

13. Select the set in which the numbers are related in the same way as are the numbers of the following sets.
(NOTE: Operations should be performed on the whole numbers, without breaking down the numbers into their constituent digits. E.g. 13 – Operations on 13 such as adding/subtracting/multiplying etc. to 13 can be performed. Breaking down 13 into 1 and 3 and then performing mathematical operations on 1 and 3 is not allowed.)
(12, 4, 16)
(27, 9, 36)
1. (39, 15, 52) 2. (39, 13, 54)
3. (37, 13, 52) 4. (39, 13, 52)

14. If 'A' stands for '÷', 'B' stands for '×', 'C' stands for '+' and 'D' stands for '–', what will come in place of the question mark (?) in the following equation?
62 B 2 D 190 A 5 C 7 = ?
1. 90 2. 91
3. 93 4. 92

15. GJHK is related to IMKM in a certain way based on the English alphabetical order. In the same way, QTRU is related to SWUW. To which of the following is ILJM related, following the same logic?
1. KOMO 2. KNMN
3. KMON 4. KPNP

16. Select the word-pair that best represents a similar relationship to the one expressed in the pair of words given below.
(The words must be considered as meaningful English words and must not be related to each other based on the number of letters/number of consonants/vowels in the word.)
Leaf : Oak
1. Berry : Fruit 2. Bulb : Tulip
3. Needle : Pine 4. Tree : Forest

17. Select the correct option that when filled in the blanks in the same sequence will make the series logically complete.
QUAI_Q_YIL_U_ILQUU_L
1. LWQUI 2. LIQAU
3. LUQWI 4. LXIUQ

18. What should come in place of the question mark (?) in the given series?
66 77 99 132 176, ?
1. 232 2. 230
3. 233 4. 231

19. In a certain code language, 'BORN' is coded as '8234' and 'NORM' is coded as '6328'. How is 'M' coded in the given language?
1. 8 2. 2
3. 4 4. 6

20. In this question, three statements are given, followed by three conclusions numbered I, II and III. Assuming the statements to be true, even if they seem to be at variance

with commonly known facts, decide which of the conclusion(s) logically follows/follow from the statements.

Statements:

All ladders are chairs.

All chairs are tables.

No table is a stair.

Conclusions:

I. Some tables are ladders.

II. No chair is a stair.

III. Some ladders are stairs.

1. Only conclusion II follows.
2. Only conclusion III follows.
3. Both conclusions I and II follow.
4. Only conclusion I follows.

21. Four letter-clusters have been given, out of which three are alike in some manner and one is different. Select the lettercluster that is different.
(Note: The odd one out is not based on the number of consonants/vowels or their position in the letter cluster)

1. MNOL 2. AZCX
3. PKRI 4. PLRI

22. In a certain language,
A & B means A is the wife of B,
A ÷ B means A is the daughter of B,
A × B means A is the son of B,
A + B means A is the sister of B and
A @ B means A is the father of B
P & Q @ L + T & U @ V
Based on the above, how is Q relatedto V?

1. Sisteer 2. Mother
3. Father's mother 4. Mother's father

23. What should come in place of the question mark (?) in the given series?
33, 61, 117, 229, ?

1. 354 2. 543
3. 453 4. 435

24. In a certain code language, 'DZLV' is coded as 'HDJT' and 'CQYH' is coded as 'GUWF'. Whatis the codefor 'MTBE' in the given code language?

1. YAYB 2. QZYB
3. OXZC 4. YZXB

25. A square sheet of paper is folded along the dotted line successively along the directions shown and is then punched in the end. How would the paper look when unfolded?

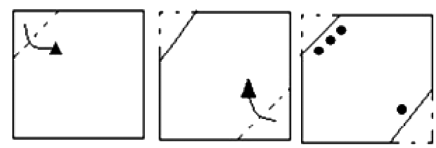

1. 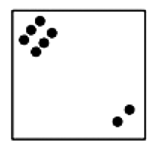

2. 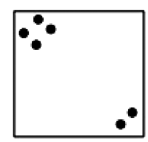

3. 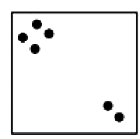

4. 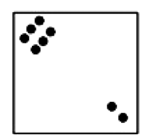

Section : Quantitative Aptitude

1. The sum of two numbers is 76. Three times the larger number is 46 more than four times the smaller one. Find the two numbers.

1. 35 and 41 2. 40 and 36
3. 44 and 32 4. 50 and 26

2. If the number 6p5157q is divisible by 88, then p × q = ______, where p and q are single digit numbers.

1. 15 2. 18
3. 20 4. 12

3. A number increased by 20% gives 240. Find the number.

1. 240 2. 280
3. 200 4. 250

4. PBA and PDC are two secants. AD is the diameter of the circle with the centre at O.

$\angle A = 30°$, $\angle P = 20°$. Find the measure of $\angle DBC$.

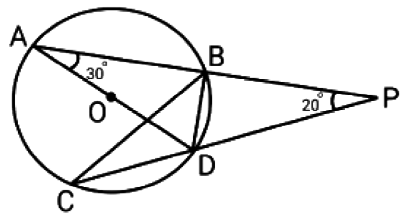

1. 50°		2. 30°
3. 45°		4. 40°

5. The value of $\left(\dfrac{\sin\theta}{1+\cos\theta}+\dfrac{1+\cos\theta}{\sin\theta}\right)$ $\left(\dfrac{1}{\tan\theta+\cot\theta}\right)$ is equal to :
1. tanθ		2. 1
3. 2 cosθ		4. 2 sinθ

6. By selling an article for ₹ 2.160. Prashant allows a 20% discout and earns 28% profit. If the article is sold without anydiscount, the profit will be :
1. 5%		2. 60%
3. 54%		4. 50%

7. The ratio of red to green sweets in a bag is 3 : 4. How many red sweets are there in the bag if the number of green sweets is 120?
1. 100		2. 80
3. 70		4. 90

8. A solid metallic sphere of radius 6 cm is melted and recast into spherical balls of radius 3 cm. The number of spherical balls thus obtained is:
1. 6		2. 10
3. 4		4. 8

9. The following line graph shows the units manufactured by a company in some months. In which month did the company report the highest growth (in %) in production as compared with the respective previous month's production?

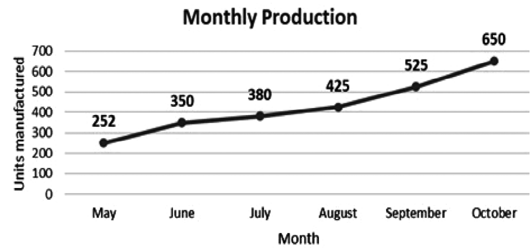

1. July		2. October
3. June		4. September

10. What is the value of

$$\frac{\left[\frac{1}{4}\div\frac{1}{4}\times\frac{1}{4}\right]\times\frac{1}{4}}{\left[\frac{1}{8}+\frac{1}{8}\times\frac{1}{8}\right]}+\left(1-\frac{4}{9}\right)?$$

1. 2		2. 0
3. 3		4. 1

11. PQR is a triangle. MN is a line segment intersecting PQ in M and PR in N such that MN %" QR and divides "PQR into two parts, which are equal in area. What is the ratio of MQ to PQ?
1. $\sqrt{2}:(\sqrt{2}-1)$		2. $\sqrt{2}:1$
3. $(\sqrt{2}-1):\sqrt{2}$		4. $1:\sqrt{2}$

12. Find the altitude (in cm) from the vertex Q to side PR of triangle PQR with side lengths PQ = 40 cm, PR = 40 cm and QR = 60 cm.
1. $25\sqrt{7}$		2. $15\sqrt{7}$
3. $30\sqrt{7}$		4. $20\sqrt{7}$

13. Study the given graph and answerthe question that follows :
The graph shows the marks obtained by Riya and Rida in six subjects in the CBSE 12th exam. The maximum marks in Maths. Physics and Chemistry are 140,and that in English, IP and Biology are 180.

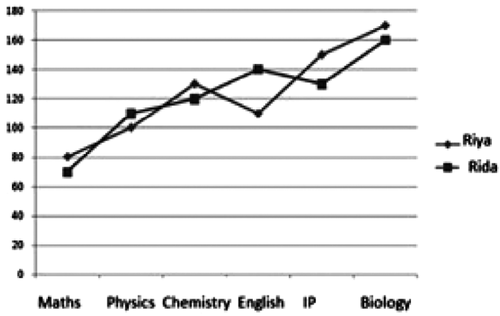

What is the difference between the percentage of marks obtained by riya and Rida in IP?

1. 11.11% 2. 19%
3. 20% 4. 31%

14. Nirmal completed the school project in 45 days. How many days will Amit take to complete the same work if he is 25% more efficient than Nirmal?

1. 36 2. 25
3. 38 4. 30

15. A police travelling at 65 km/h is chasing a thief who is 1200 m away from him and is travelling at 41 km/h. Find the time taken by the policeman to catch the thief.

1. 1 min 2. 3 min
3. 2 min 4. 4 min

16. A shopkeeper sells goods at 40% loss on cost price but uses 25% less weight. What is his percentage profit or loss?

1. Profit, 20% 2. Loss, 10%
3. Loss, 20% 4. Profit, 10%

17. A laptop charger is sold for Rs.2,540 in cash or for a down payment of Rs.1,340 in cash together with Rs.1,205 to be paid after one month. Find the rate of interest charged in the instalment scheme.

1. 20% p.a. 2. 10% p.a.
3. 5% p.a. 4. 15% p.a.

18. What is the area of a quadrilateral ABCD, (shown below) in which sides AB and BC are equal, sides AD and CD are of lengths 5 cm and 13cm, respectively, and sideAD is perpendicularto the diagonalAC?

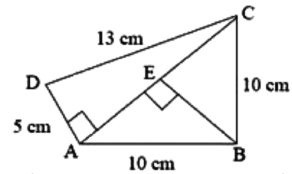

1. 75 cm^2 2. 78 cm^2
3. 82 cm^2 4. 80 cm^2

19. The given table represents the percentage marks of three students in three subjects. Study the table and answer the question

subject / Student	Geography	History	Economics
Rohan	78	77	74
Sohan	84	80	82
Mohan	87	83	86

The average marks (to the nearest integer) obtained by the students in History and Economics(respectively) are:

1. 80 and 81 2. 81 and 80
3. 78 and 80 4. 80 and 78

20. The following table shows the loan disbursed by four banks (in Crores) over four years :

Banks	2016	2017	2018	2019
A	10	15	20	22
B	5	10	15	18
C	20	25	15	20
D	5	10	25	20

In which year total disbursement of loans of banks A and B is exactly equal to the total disbursement of loans of banks C and D?

1. 2017 2. 2019
3. 2016 4. 2018

21. The population of a village was 4,00,000. It increased by 20% in the first year and increased by 30% in the second year. Its population after two years is _______.

1. 6,25,000 2. 6,24,000
3. 5,40,000 4. 5,20,000

22. Find the surface are (in cm^2) of a cardboard box in the shape of a cuboid whose length is 60cm, breadth is half its length and height is one-third of its breadth.
1. 2700 2. 5400
3. 10800 4. 8100

23. The average age of Ruby and Soniis 40 years. The ratio of their ages is 11 : 5, respectively. What is the age (in years) of Soni?
1. 15 2. 30
3. 35 4. 25

24. By what percentage should a racer increase the speed to reduce the time by 25% to cover a fixed distance?
1. 31% 2. 41%
3. $37\frac{1}{3}\%$ 4. $33\frac{1}{3}\%$

25. From a circle of radius r units, the largest equilateral triangle is cut out. What is the length (in units) of the side of the triangle?
1. $\sqrt{2}r$ 2. $\frac{r}{\sqrt{3}}$
3. $\sqrt{3}r$ 4. $\frac{r}{\sqrt{2}}$

Section : General Awareness

1. On 11 August 2021, the General Insurance Business (Nationalisation) Amendment Bill, 2021 was passed by the Parliament and it amended the __________.
1. Life Insurance (Nationalisation) Act, 1975
2. General Business (Nationalisation) Act, 1970
3. Motor Insurance (Nationalisation) Act, 1980
4. General Insurance Business (Nationalisation) Act, 1972

2. __________ was named as the new Shiv Sena president at the party national executive meeting in Mumbai in 2023.
1. Eknath Shinde
2. Narayan Rane
3. Rahul Ramesh Shewale
4. Aditya Uddhav Thackeray

3. The Parliament of India has passed the 86th Constitutional Amendment Act 2002, which establishes the basic rights of primary education for children between:
1. 7-16 Years
2. 5-11 years
3. 6-14 Years
4. 6-17 Years

4. Which Commission drew the boundary line between India and Pakistan?
1. Radcliffe Boundary Commission
2. Gandhi Irwin Pact
3. Hilton Young Commission
4. Bretton woods Commission

5. In which Gharana do singers perform the Khandhar Vani and Gauhar Vani?
1. Talwandi Gharana
2. Darbhanga Gharana
3. Dagari Gharana
4. Bettiah Gharana

6. Delhi ridge is the water divide between which of the following rivers?
1. Ganges and Yamuna 2. Indus and Mahi
3. Ganges and Indus 4. Ganges and Sind

7. The slide number can be added to each slide of the MS PowerPoint presentation from which of the following?
1. Page Formatting 2. View
3. Footer 4. Table Design

8. Which of the following statements most accurately describes the Cyclostomata group?

1. They are ectothermic animals having mucus glands in the skin, and a three-chambered heart.
2. They are warm-blooded, oviparous, bipedal, feathered, winged and toothless vertebrates.
3. They are characterised by having an elongated eel-like body, circular mouth, slimy skin and are scaleless.
4. Their skin is covered with scales/plates and their hearts have only two chambers.

9. What is/are the objective(s) of Fiscal Policy?
(1) Boost growth
(2) Control inflation
1. Neither 1 nor 2 2. Both 1 and 2
3. Only 2 4. Only 1

10. The Fundamental Duties of Citizens were introduced by the 42nd Amendment in the year:
1. 1978 2. 1980
3. 1976 4. 1988

11. In which year did Swami Vivekananda give his speech at the Chicago Parliament of Religions?
1. 1892 2. 1891
3. 1890 4. 1893

12. Where did India win its last Olympic medal in men's hockey? (As of March, 2024).
1. Tokyo 2. Rio
3. Munich 4. Mexico City

13. Which of the following statement/(s) is / are true with respect to Supreme Court Observation in A.G. Perarivalan vs The State Of Tamil Nadu State?
1. It highlighted that the Governor's powers are qualified by the constitutional mandate, chiefly requiring them to act in aid and advice of the council of ministers
2. The bench headed by justice L Nageswara Rao ordered the freedom of one of the convicts in the Rajiv Gandhi assassination case.
3. The bench was of the opinion that there are three sources of power-Governor, Council of Ministers and the Constitution.
1. Only 1 2. Both 1 and 2
3. Only 3 4. Both 2 and 3

14. Which of the following is NOT the colour of a warning card in kabaddi?
1. Black 2. Red
3. Green 4. Yellow

15. Articles 344 (1) and 351 of the Constitution of India are related to the:
1. Third Schedule 2. Sixth Schedule
3. Fifth Schedule 4. Eighth Schedule

16. Which Mughal ruler was responsible for the execution of Guru Tegh Bahadur in the year 1675?
1. Aurangzeb 2. Shahjahan
3. Akbar 4. Jahangir

17. Match the states in column A with their official languages in column B.

Column A (States)	Column B (Official Languages)
1. Andhra Pradesh	a. Malayalam
2. Kerala	b. Telugu
3. Karnataka	c. Konkani
4. Goa	d. Kannada

1. 1-b, 2-a, 3-c, 4-d 2. 1-b, 2-a, 3-d, 4-c
3. 1-a, 2-b, 3-d, 4-c 4. 1-a, 2-b, 3-c, 4-d

18. Which of the following isotopes is used as a fuel in nuclear power plants for generating electricity?
1. Uranium- 235 2. Arsenic-74
3. Carbon-14 4. Sodium-24

19. Most major sports awards are accompanied by a cash reward. Which of the following is the only national sports award that does NOT include a cash reward?

1. Rashtriya Khel Protsahan Puruskar
2. Major Dhyan Chand Khel Ratna
3. Maulana Abul Kalam Azad Trophy
4. Dronacharya Award

20. Which Indian festival is a festival of lights?
1. Holi 2. Onam
3. Bihu 4. Diwali

21. The famous folk music of Rajasthan that was developed in royal courts is known as:
1. Dandiya 2. Sohar
3. Lavani 4. Maand

22. The Howrah bridge was officially opened in the year _______.
1. 1943 2. 1948
3. 1930 4. 1935

23. Which of the following statements about planet Saturn is true?
1. Satellites like Enceladus and Titan of Saturn are home to internal oceans, could possibly support life.
2. Saturn is the fourth planet from the Sun and the largest planet in our solar system.
3. Saturn's environment is conducive to life.
4. Saturn is a massive ball made up mostly of nitrogen.

24. The Lucknow Gharana of Kathak was founded by ___________ , a devotee of the Bhakti movement who lived in southeast Uttar Pradesh.
1. Bhagwan Ram 2. Ishwari Prasad
3. Shyam Kumar 4. Ram Kumar

25. In Microsoft Office, how is the font size determined?
1. Pixels 2. Points
3. Inches 4. Centimetres

■ ■ ■

MCQs Answers : SSC

English Languages

1 (1)	2 (1)	3 (2)	4 (4)	5 (1)	6 (2)	7 (1)	8 (2)	9 (2)	10 (4)
11 (1)	12 (4)	13 (2)	14 (1)	15 (4)	16 (1)	17 (1)	18 (3)	19 (3)	20 (2)
21 (2)	22 (3)	23 (1)	24 (4)	25 (4)					

General Intelligence

1 (2)	2 (3)	3 (4)	4 (1)	5 (3)	6 (3)	7 (1)	8 (3)	9 (3)	10 (4)
11 (1)	12 (4)	13 (4)	14 (3)	15 (1)	16 (3)	17 (3)	18 (4)	19 (4)	20 (3)
21 (4)	22 (4)	23 (3)	24 (3)	25 (4)					

Quantitative Aptitude

1 (4)	2 (2)	3 (3)	4 (4)	5 (3)	6 (2)	7 (4)	8 (4)	9 (3)	10 (4)
11 (3)	12 (2)	13 (1)	14 (1)	15 (2)	16 (3)	17 (3)	18 (2)	19 (1)	20 (2)
21 (2)	22 (2)	23 (4)	24 (4)	25 (3)					

General Awareness

1 (4)	2 (1)	3 (3)	4 (1)	5 (2)	6 (3)	7 (3)	8 (3)	9 (2)	10 (3)
11 (4)	12 (1)	13 (2)	14 (1)	15 (4)	16 (1)	17 (2)	18 (1)	19 (1)	20 (4)
21 (4)	22 (1)	23 (1)	24 (2)	25 (2)					

Previous Year Common Law Admission Test (CLAT) Question Paper

Full Marks : 120 **Time : 2 Hours**

Section	No. of Questions	Maximum Marks
1 English Languages	24	24
2 Current Affairs Including General Knowledge	28	28
3 Legal Reasoning	32	32
4 Logical Reasoning	24	24
5 Quantitative Aptitude	12	12

English Language

I. The right kind of education consists in understanding the child as he is without imposing upon him an ideal of what we think he should be. To enclose him in the framework of an ideal is to encourage him to conform, which breeds fear and produces in him a constant conflict between what he is and what he should be: and all inward conflicts have their outward manifestations in society. If the parent loves the child, he observes him, he studies his tendencies, his moods, and peculiarities. It is only when one feels no love for the child that one imposes upon him an ideal, for then one's ambitions are trying to fulfill themselves in him, wanting him to become this or that. If one loves, not the ideal but the child, then there is a possibility of helping him to understand himself as he is.

Ideals are a convenient escape, and the teacher who follows them is incapable of understanding his students and dealing with them intelligently; for him, the future ideal, the what should be, is far more important than the present child. The pursuit of an ideal excludes love, and without love no human problem can be solved. If the teacher is of the right kind, he will not depend on a method, but will study each individual pupil. In our relationship with children and young people, we are not dealing with mechanical devices that can be quickly repaired, but with living beings who are impressionable, volatile, sensitive, afraid, affectionate: and to deal with them, we have to have great understanding, the strength of patience and love. When we lack these, we look to quick and easy remedies and hope for marvellous and automatic results. If we are unaware, mechanical in our attitudes and actions, we fight shy of any demand upon us that is disturbing and that cannot be met by an automatic response, and this is one of our major difficulties in education.

(Extract with edits from "The right kind of Education" by J. Krishna Murti)

1. Which of the following currently reflects the intention of the author of this passage?
   (A) The right kind of education for a child

cannot be without love, care and understanding

(B) True education should be governed by a tendency to conform a child to our ideals

(C) The teacher should focus on how a child should be according to his/her methodology, hope, or expectation

(D) Parents and teachers should work together collectively to guide a child on what she/he should do as per their ambitions

2. In light of the above passage, what will be the result of forcing a child to conform to the framework of an ideal?

(A) It will make the child an ideal child

(B) It will create confusion and fear in the child

(C) The child will get into a conflict

(D) Will discourage the child to conform to the ideal

3. According to the author, what should be the attitude of a right kind of teacher?

(A) They should not empathise with the students

(B) They should use modern and scientific methods of teaching

(C) They should focus on studying each student individually

(D) They should instill great ideals in the students

4. According to the passage, why do we look for quick and easy remedies and hope for marvellous and automatic results?

(A) Because children are impressionable, volatile, sensitive, and affectionate

(B) Because of major difficulties in education

(C) Because we lack intelligence and skills

(D) Because we lack understanding, patience and love

5. What does the passage highlight as the quality of a parent who really desires to understand his child?

(A) They look at their child through the prism of an ideal

(B) They observe and study the tendencies, moods, and peculiarities of the child

(C) They love their child to become someone great as per their ambitions

(D) They encourage the child to find out what she/he is and what she/he should be

6. What is the antonym for the word "volatile"?

(A) Stable (B) Steady

(C) Constant (D) All of the above

II. Punctually at midday, he opened his bag and spread out his professional equipment, which consisted of a dozen cowrie shells, a square piece of cloth with obscure mystic charts on it, a notebook, and a bundle of palmyra writing. His forehead was dazzling with sacred ash and vermilion, and his eyes sparkled with a sharp, abnormal gleam which was really an outcome of a continual searching look for customers, but which his simple clients took to be a prophetic light and felt comforted. The power of his eyes was considerably enhanced by their position—placed as they were between the painted forehead and the dark whiskers which streamed down his cheeks: even a half-wit's eyes would sparkle in such a setting. People were attracted to him as bees are attracted to cosmos or dahlia stalks. He sat under the boughs of a spreading tamarind tree which flanked a path running through the town hall park. It was a remarkable place in many ways: a surging crowd was always moving up and

down this narrow road morning till night. A variety of trades and occupations was represented all along its way: medicine sellers, sellers of stolen hardware and junk, magicians, and, above all, an auctioneer of cheap cloth, who created enough din all day to attract the whole town. Next to him in vociferousness came a vendor of fried groundnut, who gave his ware a fancy name each day, calling it "Bombay Ice Cream" one day, and on the next "Delhi Almond," and on the third "Raja's Delicacy," and so on and so forth, and people flocked to him. A considerable portion of this crowd dallied before the astrologer too. The astrologer transacted his business by the light of a flare which crackled and smoked up above the groundnut heap nearby.

(Extracted with edits from "An Astrologer's Day" by R.K. Narayan)

7. Which among the following is the meaning of the expression 'vociferousness' ?
   (A) Expressing opinions or feelings in a loud and confident way
   (B) Words that are spoken or sung to have a magical effect
   (C) Willing or prepared to do something
   (D) To hang about aimlessly
8. When did the astrologer usually start his day's business?
   (A) When people are attracted to him as bees
   (B) When the surging crowd moves up and down the road
   (C) Punctually at midday
   (D) By the light of a flare
9. What was considered as a prophetic light by the simple clients of the astrologer?
   (A) The resplendent forehead of the astrologer with sacred ash and vermillion
   (B) The sparkling eyes of the astrologer with an abnormal gleam
   (C) The dark whiskers which streamed down the cheeks of the astrologer
   (D) The saffron coloured turban around the head of astrologer
10. Which among the following is the word for the phrase 'Bright and colourful in an impressive way' ?
   (A) Mystic (B) Flare
   (C) Sparkle (D) Dazzling
11. Which among the following is not a trade or occupation represented in the pathway running through the town hall park?
   (A) Magicians
   (B) Medicine sellers
   (C) Auctioneers of cheap Bags
   (D) Sellers of Stolen Hardware
12. Who among the following used names like "Bombay Ice Cream", "Delhi Almond," and "Raja's Delicacy" to attract the crowd?
   (A) The sellers of cheap clothes
   (B) The sellers of Medicine
   (C) The ice cream seller
   (D) The groundnut seller

III. From a very early age, I knew that when I grew up, I should be a writer. I had the lonely child's habit of making up stories and holding conversations with imaginary persons, and I think from the very start my literary ambitions were mixed up with the feeling of being isolated and undervalued. I knew that I had a facility with words and a power of facing unpleasant facts, and I felt that this created a sort of private world in which I could get my own back for my failure in everyday life. I wanted to write enormous naturalistic novels with unhappy endings, full of detailed descriptions and arresting similes, and also full of purple passages in which words were used partly

for the sake of their sound. I give all this background information because I do not think one can assess a writer's motives without knowing something of his early development.

His subject-matter will be determined by the age he lives in – at least this is true in tumultuous, revolutionary ages like our own – but before he ever begins to write he will have acquired an emotional attitude from which he will never completely escape. It is his job to discipline his temperament, but if he escapes from his early influences altogether, he will have killed his impulse to write. I think there are four great motives for writing, at any rate for writing prose. They are: (i) Sheer egoism: Desire to seem clever, to be talked about, to be remembered after death, to get your own back on grown-ups who snubbed you in childhood; (ii) Aesthetic enthusiasm: Desire to share an experience which one feels is valuable and ought not to be missed (iii) Historical impulse: Desire to see things as they are, to find out true facts and store them up for the use of posterity (iv) Political purpose : Desire to push the world in a certain direction, to alter other people's idea of the kind of society that they should strive after.

[Extracted with edits from George Orwell's "Why I Write"]

13. George Orwell's loneliness during childhood led to
(A) estrangement with his father
(B) unhappy days
(C) making up stories
(D) unpleasant incidents

14. Why does Orwell give background information?
(A) He had the lonely child's habits
(B) It is essential to know about motives of writers
(C) Because of his historic impulse
(D) Due to the aesthetic enthusiasm

15. If writer escapes from early impulses, he will ...
(A) lose his urge to write
(B) be unable to imagine creatively
(C) be able to converse with imaginary characters
(D) be able to influence others

16. For the author, aesthetic enthusiasm is an important motive for writing because it ...
(A) shapes the thoughts
(B) creates an artistic piece
(C) becomes invaluable
(D) non-utilitarian

17. The author strongly advocates the writers to:
(A) avoid any egoistic impression in their work
(B) be apolitical in their approach
(C) be contemporary in their treatment of their work
(D) None of the above

18. Which of the following is a synonym for the word "tumultuous"?
(A) Chaotic (B) Turbulent
(C) Disorderly (D) All of the above

IV. Education is not the amount of information that is put into your brain and runs riot there, undigested, all your life. We must have life-building, man-making, character-making assimilation of ideas…. If education were identical with information, the libraries are the sages in the world and encyclopaedias are the rishis. Getting by heart the thoughts of others in a foreign language and stuffing your brain with them and taking some University degree, you consider yourself educated. Is this education? What is the

goal of your education? Open your eyes and see what a piteous cry for food is rising in the land of Bharata, proverbial for its food. Will your education fulfill this want? We want that education by which character is formed, strength of mind is increased, the intellect is expanded and by which one can stand on one's own feet. What we need to study independent of foreign control, different branches of the knowledge that is our own, and with it the English language and Western science; we need technical education and all else that will develop industries so that men instead of seeking for service may earn enough to provide for themselves and save against a rainy day. The end of all education, all training, should be man-making. The end and aim of all training are to make the man grow. The training by which the current expression of will are brought under control and become fruitful, is called education. What our country now wants are muscles of iron and nerves of steel, gigantic wills, which nothing can resist, which can penetrate into the mysteries and secrets of the universe and will accomplish their purpose in any fashion, even if it meant going down to the bottom of the ocean, meeting death face to face.

There is only one method of attaining knowledge. It is by concentration. The very essence of education is concentration of mind. From the lowest to the highest man, all have to use the same method to attain knowledge. The chemist who works in the laboratory concentrates on elements to analyze them. Knowledge is acquired by concentration.

[Extracted with edits from "Education" by Swami Vivekananda]

19. Education, as described by the author means:
    (A) Information (B) Library
    (C) Degrees (D) None of the above
20. As per the author, the aim of education should be:
    (A) to help a person build his/her character
    (B) to help a person earn his/her livelihood
    (C) to help a person develop his/her intellect
    (D) All of the above
21. According to the author the country wants:
    (A) massive will power
    (B) spirit of philanthropy
    (C) iron and steel industries
    (D) All of the above
22. According to the author, we need to study:
    (A) English Language
    (B) Technical Education
    (C) Western Science
    (D) All of the above
23. According to the author, which among the following is key to attain knowledge?
    (A) University Degrees
    (B) Library
    (C) Concentration of mind
    (D) Hard work and sports training
24. Which of the following words is related to the word "assimilation"?
    (A) Integration (B) Adjustment
    (C) Acclimatization (D) All of the above

Current Affairs Including General Knowledge

V. During the First World War, Indian merchants and industrialists wanted protection against imports of foreign goods, and a rupee-sterling foreign exchange ratio that would discourage imports. To organise business interests, they formed the Indian Industrial and Commercial Congress in 1920 and the Federation of the Indian

Chamber of Commerce and Industries (FICCI) in 1927. The industrialists attacked colonial control over the Indian economy, and supported the Civil Disobedience Movement when it was first launched. They gave financial assistance and refused to buy or sell imported goods. After the failure of the Round Table Conference, business groups were no longer uniformly enthusiastic. They were apprehensive of the spread of militant activities, and worried about prolonged disruption of business, as well as of the growing influence of socialism amongst the younger members of the Congress.

The industrial working classes did not participate in the Civil Disobedience Movement in large numbers, except in the Nagpur region. As the industrialists came closer to the Congress, workers stayed aloof. But inspite of that, some workers did participate in the Civil Disobedience Movement, selectively adopting some of the ideas of the Gandhian programme, like boycott of foreign goods, as part of their own movements against low wages and poor working conditions. There were strikes by railway workers in 1930 and dockworkers in 1932. In 1930, thousands of workers in Chotanagpur tin mines wore Gandhi caps and participated in protest rallies and boycott campaigns. But the Congress was reluctant to include workers' demands as part of its programme of struggle. It felt that this would alienate industrialists and divide the anti-imperial forces.

Another important feature of the Civil Disobedience Movement was the large-scale participation of women. During Gandhiji's salt march, thousands of women came out of their homes to listen to him. They participated in protest marches, manufactured salt, and picketed foreign cloth and liquor shops. Many went to jail.

[Excerpt from Chapter II - Nationalism in India, India and the Contemporary World, NCERT]

25. Which event in Indian history marked the beginning of the Civil Disobedience Movement?
    (A) Launch of Non-Cooperation Movement
    (B) Commencing of Dandi March
    (C) Signing of Gandhi-Irwin Pact
    (D) Withdrawal of Non-Cooperation Movement

26. Which of the following is true in the context of civil disobedience movement?
    (A) The Indian industrialist preferred partnership with MNCs
    (B) The Indian industrialist were concerned of disruption of business
    (C) The working class rejected the civil disobedience movement
    (D) The Round Table Conference was a partial success

27. Which of the following was the predicament for Congress?
    (A) Danger of division of opposition to the British Government
    (B) Loss of faith by marginalised sections in Congress
    (C) Falling value of Rupee against Sterling
    (D) None of the above

28. Which of the following statements is correct with reference to the Civil Disobedience Movement?
    (A) It encouraged militancy among workers
    (B) Breaking of the salt law, manufacturing salt, and demonstrating it in front of government salt factories

(C) It urged the industrialists to accept socialism
(D) All of the above

29. Which among the following mass movement was supported by the Indian industrialists?
(A) Home Rule Movement
(B) Civil Disobedience Movement
(C) Non-Cooperation Movement
(D) Quit India Movement

30. Which of the following can be considered as major outcome of civil disobedience movement?
(A) A partial support of working class
(B) Galvanising women in political sphere
(C) Socialistic influence among the Congress cadre
(D) All of the above

VI. The "Nari Shakti Vandan Adhiniyam", 2023 Act received near-unanimous support in both the Lok Sabha and the Rajya Sabha. The legislation mandates the reservation of one-third of all seats in the Lok Sabha, state legislative assemblies, and Delhi (as a union territory with an elected assembly) for women. This linking of the implementation of the Act to the implementing of two long-term exercises of census and delimitation, makes little sense to many, and sounds quite like empowerment delayed for now.

In a 2012 article 'Holding Up Half the Sky: Reservations for Women in India', Rudolf C Heredia breaks down the common misconceptions that cloud our understanding of women's political participation- "When women do attain a national leadership role it is often because they have inherited the mantle from their fathers or husbands, rather than as persons in their own right and are then projected as matriarchs, part of the joint family, complementary to the patriarchy rather than a challenge to it."

In 'Equality versus Empowerment: Women in Indian Legislature', 2023, Soumya Bhowmick makes the case for going a step beyond quotas, and to turn our attention to the complexities that shape women's agency in the country. This, he argues, would require a bottoms-up approach, rather than merely handing out reservations in a top-down manner. "In a country like India with a considerably large heterogeneous population, the dissemination of legislative power would be insufficient to protect the interests of minority groups such as women, Scheduled Castes, and Scheduled Tribes." He concludes that "implementing the idea of reservation for women would bring about descriptive representation, but its transformation into substantive representation would depend on the change in the attitudes of the people."

While the reservation of one-third of seats for women belonging to the scheduled castes and tribes under the amendment to article 330a and 332 of the constitution is a welcome step, it remains to be seen whether it fully acknowledges the complex interplay of hierarchies, socio-political relationships which also affect the extent and nature of complications that surround effective realisation of women's politics for Indian politics to emerge as a truly emancipatory space.

31. The Nari Shakti Vandan Adhiniyam 2023:
(A) Will come to force from Jan 2025
(B) Will come to force after all the States and UTs approve it
(C) Will come to force after Census
(D) None of the above

32. As per Rudolf Heredia women's political leadership depends upon :
(A) Mentorship of spouse's political affiliations
(B) Parental guidance
(C) Property inheritance
(D) None of the above

33. According to Soumya Bhowmick the quotas for women should:
(A) Require a top down model
(B) Fulfill a descriptive representation
(C) Transform to substantive representation
(D) To be implemented homogeneously

34. The amendment to the Art. 330 (a) & 332 aims to:
(A) Appoint Rajya Sabha members based on cultural diversity
(B) Quota for women Governors
(C) Women sportspersons
(D) None of the above

VII. In keeping with the slogan for this year's Olympics, "Games Wide Open," the opening ceremony took place outside a stadium setting by the river for the first time. In many respects, the Paris Games turned out to be one of the most elaborate cultural rituals since Covid swept across the world beginning in late 2019. Health restrictions forced the organizers of Tokyo 2020 and Beijing 2022 to sharply limit the scale of the festivities, with events largely closed to the public. Paris 2024, powered in part by pent-up demand for communal experiences, symbolized an international post-pandemic vibe shift.

The International Olympic Committee and French officials managed strict security measures in place. Yet the recent history of violence in France — including the 2015 terror attack in Paris that left 138 people dead and at least 416 injured — stalked public consciousness prior to the games. The geopolitical backdrop for the Paris Games was no less troubling. The war between Israel and Hamas which had crossed the six-month mark, raised fears of a protracted conflict and wider regional instability. The devastation in the Gaza Strip has provoked international outrage, isolating Israel on the global stage. Meanwhile, Russia continues to gain ground in its military offensive against Ukraine as some Western nations worry about the rise of authoritarianism. These international crises raised serious concerns that could come into play during the Games in the form of protests and other political demonstrations. Nevertheless, Olympics organizers put up a show that stunned the throngs assembled on the boulevards of Paris, not to mention the millions of people who watched the Games unfold on their televisions and mobile devices. At the Paris 2024 Olympics, India secured a total of six medals: one silver and five bronze which was one down from the highest haul of medals from the previous Olympics. Neeraj Chopra earned a silver in men's javelin with an 89.45 throw, narrowly missing gold to Pakistan's Arshad Nadeem. Shooter Manu Bhaker made history by clinching bronze in the women's 10'm air pistol, becoming the first Indian woman to win a medal in Olympic shooting. The men's hockey team achieved a second consecutive bronze, defeating Spain 2-1, with captain Harmanpreet Singh scoring both goals.

(Extracted, with edits and revision, from "The Olympics are nearly here. For a weary world, they can't come soon enough", NBCNEWS)

35. India won a back-to-back Olympics hockey medal at:

(A) Beijing and Paris
(B) Rio and Beijing
(C) Beijing and Tokyo
(D) None of the above

36. According to the passage, what is the peculiarity of the Paris Olympics, 2024?
(A) It symbolized an international post-pandemic vibe shift
(B) The opening ceremony took place outside a stadium
(C) It is one of the most elaborate cultural rituals since Covid
(D) All of the above

37. Which of the following incidents support the argument that "the geopolitical backdrop for the Paris Games is no less troubling"?
(A) Israel-Hamas conflict
(B) The immigrant influx in to Europe
(C) Political stability of French government
(D) All of the above

38. Which one of the following is true?
(A) Tokyo Olympics was better than Beijing Olympics
(B) Spectators thronged for a post Covid sporting experience
(C) Olympic games are unaffected by conflicts in a region
(D) All of the above

39. The highest Olympic medal tally for India was at:
(A) Beijing (B) Rio
(C) London (D) Tokyo

40. Where is the opening ceremony of the Paris Olympics, 2024, held?
(A) Seine River (B) Versailles Palace
(C) Eiffel Tower (D) Arc de Triomphe

VIII. On the recommendation of Parliament, the President of India effectively abrogated Article 370 of the Indian Constitution and gave assent to the Jammu and Kashmir Reorganization Act, 2019. The former state of Jammu & Kashmir has been reorganized as the new Union Territory of Jammu and Kashmir and the new Union Territory of Ladakh on 31st October 2019.

The new Union Territory of Ladakh consists of two districts of Kargil and Leh. The rest of the former State of Jammu and Kashmir is in the new Union Territory of Jammu and Kashmir

By 2019, the state government of former Jammu and Kashmir had reorganized the areas of these 14 districts into 28 districts. The names of the new districts are as follows – Kupwara, Bandipur, Ganderbal, Srinagar, Budgam, Pulwama, Shupian, Kulgam, Rajouri, Ramban, Doda, Kishtivar, Samba and Kargil.

Out of these, Kargil district was carved out from the area of Leh and Ladakh district. The Leh district of the new Union Territory of Ladakh has been defined in the Jammu and Kashmir Reorganization (Removal of Difficulties) Second Order, 2019, issued by the President of India, to include the areas of the districts of Gilgit, Gilgit Wazarat, Chilhas and Tribal Territory of 1947, in addition to the remaining areas of Leh and Ladakh districts of 1947, after carving out the Kargil District.

[Extracted from the article of Press Information Bureau, published by the Union Home Ministry on 2nd November 2019]

41. Which of the following statements regarding Article 370 of the Constitution of India is correct?
(A) It gave special status to the erstwhile state of Jammu and Kashmir
(B) It created a special tribunal for the state of Jammu and Kashmir on certain occasions

(C) It introduced Goods and Services Tax in Jammu and Kashmir
(D) It confers special jurisdiction on the Supreme Court on matters coming from Jammu & Kashmir

42. The Jammu and Kashmir Reorganisation Act, 2019, divided the erstwhile State of Jammu and Kashmir into which of the following?
(A) 2 States
(B) 1 State and 1 Union Territory
(C) 2 Union Territories
(D) 1 State and 2 Union Territories

43. Which of the following Union Territories of India has a legislative assembly?
(A) Andaman and Nicobar Islands
(B) Jammu and Kashmir
(C) Daman and Diu
(D) Lakshadweep

44. How many States and Union Territories are present in India?
(A) 28 states and 8 Union territories
(B) 27 states and 8 Union territories
(C) 28 states and 7 Union territories
(D) 27 states and 7 Union territories

45. Which among the following is the capital city of the Union Territory of Ladakh?
(A) Leh (B) Changtang
(C) Dras (D) Nubra

46. Which of the following is false?
(A) Kargil was formerly a union territory
(B) Ladakh is administered by J&K assembly
(C) Fifteen new districts were formed to be part of J &K in 2019
(D) All of the above

IX. Chinese President Xi Jinping and Indian Prime Minister Narendra Modi used a BRICS summit in Russia recently to showcase ambitions for a more harmonious relationship between the world's two most populous countries after years of animosity. The meeting between Xi and Modi, who have not held formal talks for five years, was one highlight of a summit. BRICS also gave an opportunity to the Russian President Vladimir Putin for showcasing that the West had failed to isolate Russia over the Ukraine war.

A final communique listed a number of projects aimed at facilitating trade between BRICS nations - including an alternative payment system to the dollar - but did not include details or timelines.

Just two days after New Delhi announced that it had reached a deal with Beijing to resolve a four-year military stand-off on their disputed Himalayan frontier, Xi told Modi that they should enhance communication and cooperation and effectively manage differences.

BRICS - an idea thought up inside Goldman Sachs two decades ago to describe the growing economic clout of China and other major emerging markets - is now a group that accounts for 45% of the world's population and 35% of the global economy. Former Goldman Sachs economist Jim O'Neill, who coined the BRIC term in 2001, told Reuters that he had little optimism for the BRICS club as long as China and India remained so divided.

"It seems to me basically to be a symbolic annual gathering where important emerging countries, particularly noisy ones like Russia, but also China, can basically get together and highlight how good it is to be part of something that doesn't involve the U.S. and that global governance isn't good enough,"

The 43-page final communique from the summit ranged from geopolitics and narcotics to artificial intelligence and even

the preservation of Big Cats, but lacked detail on some major issues. It mentioned Ukraine just once.

(Excerpts from "Putin scores a BRICS win with rare Xi and Modi show of harmony" By Vladimir Soldatkin and Guy Faulconbridge , Reuters, October 23, 2024)

47. The 16th BRICS achieved the following:
(A) Launch of BRICS currency
(B) De scalation of Russian-Ukrainian conflict
(C) Diplomatic dialogue between India and China
(D) All of the above

48. What does the letter "S" in BRICS stand for?
(A) Saudi Arabia (B) Singapore
(C) South America (D) South Africa

49. The initiative of Big Cats Alliance refers to:
(A) Lions, Tigers and Jaguar
(B) Tigers, Jaguar and Leopard
(C) Lions, Cheetah and Snow Leopard
(D) All of the above

50. Which statement reflects as a critique from the Western Economists ?
(A) BRICS currency cannot displace Dollars
(B) Asian economies will not impact western economy
(C) Indo-China conflicts will impact progress of BRICS
(D) All of the above

51. The emergence of BRICS signals:
(A) Asian consolidation of economic power
(B) Diminishing European dominance
(C) Revival of Nonaligned movement
(D) A geo-politics without US dominance

52. Which one of the below is an outcome of 16th BRICS meeting?
(A) Proposal to end Russia-Ukraine war
(B) To expand BRICS by including Scandinavian countries
(C) To recognise China's claim of Taiwan
(D) Reducing tension between India and China

Legal Reasoning

X. The Supreme Court of India declared that the right to privacy is a fundamental right and that the right to informational privacy is part of this right. Subsequently, the Parliament of India enacted a new law relating to digital personal data protection. The law applies to Indian residents and businesses collecting the data of Indian residents. It also applies to non-citizens living in India whose data processing is "in connection with any activity related to the offering of goods or services" that happens outside India. The law allows personal data to be processed for any lawful purpose. If the personal data is sensitive, then additional safeguards are to be observed. The entity processing data can do so either by taking the concerned individual's consent or for "legitimate uses"- which include situations where an individual has voluntarily provided personal data for a specified purpose. The law requires that an individual's consent must be "free, specific, informed, unconditional and unambiguous with a clear affirmative action" and for a specific purpose. The data collected has to be limited to that necessary for the specified purpose. A clear notice containing these details has to be provided to consumers, including the rights of the concerned individual and the grievance redressal mechanism. Individuals have the right to withdraw consent if consent is the ground on which data is being processed. The law also creates rights and

obligations for individuals. These include the right to get a summary of all the collected data and to know the identities of all other entities/organisations with whom the personal data has been shared, along with a description of the data shared. Individuals also have the right to correction, completion, updating, and erasure of their data. Besides, they have a right to obtain redressal for their grievances and a right to nominate persons who will receive their data.

[Excerpts from Anirudh Burman, "Understanding India's New Data Protection Law", CARNEGIE INDIA, October 03, 2023]

53. An Indian company collects personal data from its users to provide personalized services. The company intends to share this data with a third-party vendor for targeted advertisements. Under the digital personal data protection law in India, what must the company do before sharing the data?
(A) Obtain explicit consent from the users
(B) Share the data by informing the users, as it is for business purposes
(C) Encrypt the data and share it with the third-party vendor
(D) Inform the third-party vendor that the data is sensitive

54. A social media platform processes user data based on the consent given during account creation. A user now wishes to withdraw consent to process their data. Under the digital personal data protection law in India, what must the platform do?
(A) Refuse to accept the withdrawal request since consent was already given
(B) Comply with the legal requirements and stop processing the data
(C) Continue processing the data but notify the user
(D) Allow withdrawal only after 30 days

55. A financial institution collects biometric data from its clients for verification purposes. If the clients wish to know what data has been collected, under the digital personal data protection law in India, what right allows them to request this information?
(A) Right to Data Portability
(B) Right to Correction
(C) Right to Access
(D) Right to Be Forgotten

56. A startup provides a health-tracking app that collects sensitive health data from users. Under the digital personal data protection law in India, what additional precautions must the startup take compared to regular personal data?
(A) No additional measures are needed
(B) Ensure explicit consent and adopt higher security standards
(C) Store the data only with the government agencies
(D) Store the data only with the hospitals and other health care institutions

57. As per the passage, what are the rights included under the digital data protection law of India?
1. Right to get the summary of collected data
2. Right to know to whom the data has been shared
3. Right to correct and update the data
4. Right to get the data removed from the database
5. Right to decide on who can receive their data
6. Right to get redressal of grievances
(A) 1, 2, 5 and 6 (B) 1, 3, 4 and 6
(C) 1, 3, 5 and 6 (D) 1, 2, 3, 4, 5 and 6

XI. The Public Examinations (Prevention of Unfair Means) Act, 2024 that has provision for up to five years' imprisonment and a

fine of up to ₹ 1 crore for malpractices and organized cheating in government recruitment exams was notified by the Union government and came into effect from June 21, 2024. The Bill had received assent from the President of India on the 13th February 2024. The Public Examinations (Prevention of Unfair Means) Act, 2024 mentions punishments for "leakage of question paper or answer key", "directly or indirectly assisting the candidate in any manner unauthorisedly in the public examination" and "tampering with the computer network or a computer resource or a computer system" as offences done by a person, group of persons or institutions. Besides these, "creation of fake website to cheat or for monetary gain", "conduct of fake examination, issuance of fake admit cards or offer letters to cheat or for monetary gain" and "manipulation in seating arrangements, allocation of dates and shifts for the candidates to facilitate adopting unfair means in examinations" are also among the offences punishable under the law.

"Any person or persons resorting to unfair means and offences under this Act shall be punished with imprisonment for a term not less than three years but which may extend to five years and with fine up to ₹ 10 lakh," said the Act. A service provider, engaged by the public examination authority for conduct of examinations, shall also be liable to be punished with imposition of a fine up to ₹ 1 crore "and proportionate cost of examination shall also be recovered" from it, according to the Act. Such service providers shall also be barred from being assigned with any responsibility for the conduct of any public examination for a period of four years.

[Extracted, with edits and revisions from "Act that Punishes Organized Cheating in Government Exams Comes into Effect" published in The Hindu dated 22-06-2024]

58. A Bill becomes an Act only when..................................

(A) Both the houses of the Parliament pass with simple majority

(B) Both the houses of the Parliament pass with absolute majority

(C) When the Prime Minister of India gives his approval

(D) When the President of India gives the Assent

59. A service provider, engaged by the public examination authority for conduct of examinations, indirectly helped his family member by giving hint on questions that were supposed to be asked in the examination shall

(A) be liable to be punished with imposition of a fine of `1 crore

(B) be liable to be punished with imposition of a fine upto `1 crore

(C) be liable to be punished with imposition of a fine upto `1 crore and the entire cost of conduct of the examination

(D) None of the above

60. An invigilator of a public examination found guilty of manipulating the seating arrangement to favour his relative writing the public examination is punished by the Court. Which among the following is the appropriate punishment as per the punishment mentioned in the above passage?

(A) Imprisonment for 1 year and fine of 1 lakh

(B) Imprisonment for 2 years and a fine of 10 lakhs

(C) Imprisonment for 3 years and fine of 15 lakhs

(D) Imprisonment for 4 years and fine of 5 lakhs

61. Identify which of the following is not an unfair means relating to the conduct of a public examination?
(A) Coaching Centre conducting mock tests for students
(B) The Coaching Centre offering help to its students during the examination
(C) The Centre Superintendent of the public examination on the request of the Coaching Centre provides seating arrangement of all its students in one hall
(D) The Centre Superintendent of the public examination indirectly assisting the candidate

62. Who among the following is not a service provider in the context of a public examination?
(A) Coaching Centre which prepares students for passing in the public examination
(B) Printing Press where the question paper of the public examination is printed
(C) The Software Company that manages the website of the public examination
(D) The Company which scans the OMR sheets of the public examination

XII. The 42nd Constitutional Amendment Act 1976 introduced the concept of environmental protection in an explicit manner into the Constitution through introduction of Article 48-A and Article 51-A (g). In many judgments, the Supreme Court ruled that both the state and its residents have a fundamental duty to preserve and protect their natural resources. The recent judgment obliquely makes way for an enforceable right, and a potential obligation on the state unless the same is overturned by an Act of Parliament. India is signatory of various international environmental conservation treaties under which India has the binding commitment to reduce carbon emission. During the COP 21, India signed Paris Agreement along with 196 countries, under which universally binding agreement was made to limit greenhouse gas emission to levels that would prevent global temperatures from increasing to more than 1.5 degree Celsius before the industrial revolution. India has committed to generating 50% of its energy through renewable resources and will generate 500 GW of energy from non-fossil fuels by 2030, reducing the carbon emission by 1 billion ton. Additionally, India has committed to achieve net zero carbon emission target by 2070.

Supreme Court's March 21, 2024 verdict builds on the bulwark of jurisprudence in place since 1986, and, through various other judgments, the Supreme Court has recognised the right to clean environment along with right to clean air, water and soil free from pollution which is absolutely necessary for the enjoyment of life. Any disturbance with these basic elements of environment would amount to violation of Article 21. It also establishes duty of the state to maintain ecological balance and hygienic environment.

Although right to clean environment has existed, by recognizing the right against climate change it shall compel the states to prioritize environmental protection and sustainable development.

(Extracted, with edits and revision, from "Supreme Court of India bolts Right to Life with climate justice", The Economic Times, 06-05-2024)

63. In which among the following, changes were introduced for environmental protection through the Constitution of India (42nd Amendment) Act?
1. Fundamental Rights
2. Fundamental Duties
3. Directive Principles of State Policy
(A) 1 & 2 only (B) 2 & 3 only
(C) 1 & 3 only (D) 1,2 & 3

64. The nature of binding commitment of India to reduce carbon emission through the signing of various international environmental conservation treaties especially the Paris Agreement may be described as:
(A) The signatory shall take adequate measures to reduce carbon emission
(B) The signatory may take adequate measures to reduce carbon emission
(C) The signatory should explore the possibility to reduce carbon emission
(D) The signatory may formulate necessary policies to reduce carbon emission

65. Under Article 51-A(g) of the Indian Constitution, it is specifically mentioned that citizens shall have the duty to protect and improve the natural environment that includes:
(A) Rivers & Lakes
(B) Forests & Wildlife
(C) All living Creatures
(D) Only (A) and (B)

66. As per the aforementioned passage and decision of the Supreme Court:
(A) The fundamental duty to preserve and protect natural resources is upon the State only
(B) Citizens alone have the fundamental duty to preserve and protect natural resources
(C) Both the state and citizens have the duty to preserve and protect natural resources
(D) State's duty to maintain ecological balance and citizens right against climate change

67. According to the passage, what makes India committed to reduce carbon emission?
(A) Because of being a signatory of international environmental conservation treaties
(B) Because of the Supreme Court verdicts which obliquely make way for an enforceable right
(C) Because of the policy decisions of Government
(D) Because of the Constitution of India (42nd Amendment) Act

68. The passage mentions that "any disturbance with these basic elements of environment would amount to violation of Article 21". Article 21 of the Constitution deals with:
(A) Right to equality
(B) Right against exploitation
(C) Right to freedom of residence
(D) Right to life and personal liberty

XIII. The Contract Act 1872 deals with contract law in India, its rights, duties, and exceptions arising out of it. Section 2(h) of the Act gives us the definition of a contract, which is simply an agreement enforceable by law. To understand the difference between void agreements and voidable contracts it is important to talk about sections 2(h), 2(a), 2(i), 2(d), 14, 16 (3) and 15,24-28 of the Indian Contact Act. Void agreements, are fundamentally invalid making them unenforceable by default. These agreements cannot be fulfilled as

they consist of illegal elements and they cannot be enforced even after subjecting it to both parties. However, in the case of voidable contract, the agreement is initially enforceable but it is later on denied at the option of either of the parties due to various reasons.

Unless rejected by a party, this contract will remain valid and enforceable. The party who is at the disadvantage due to any circumstance applicable to the contract has the ability to render the agreement void. A void agreement is void ab initio making it impossible to rectify any defects in it while voidable contracts can be rectified. In case of a void agreement, neither of the parties is subject to any compensation for any losses but voidable contracts have some remedies.

A valid agreement forms a contract that may again be either valid or voidable. The primary difference between a void agreement and voidable contract is that a void agreement cannot be converted into a contract.

(Extracted with edits from A Comparative Study of Voidable Contracts and Void Agreements)

69. Which of the following best describes a void agreement?
 (A) An agreement that is valid until declared invalid by a court
 (B) An agreement that has no legal effect from the beginning
 (C) An agreement that is legally enforceable
 (D) An agreement that can be enforced if one party chooses to do so

70. A contract between two parties to rob a bank and share the proceeds equally can be termed as:
 (A) Void Contract
 (B) Valid Contract
 (C) Voidable Contract
 (D) Legally Enforceable Contract

71. An agreement made by an adult but involving a minor child where the signatory is a minor child himself, this agreement would be:
 (A) A valid and enforceable agreement
 (B) A voidable agreement
 (C) A void agreement
 D) An agreement that cannot be enforced by the minor

72. Which of the following scenarios would most likely result in a void agreement?
 (A) An agreement signed by someone under duress
 (B) A contract with mutually agreed terms to sell a house
 (C) An agreement to pay 10 lakhs on getting a government job
 (D) A contract with a minor who understands the terms

73. An agreement made without consideration is generally:
 (A) Valid agreement
 (B) Enforceable agreement
 (C) Void agreement
 (D) Voidable agreement

XIV. Geographical Indications (GIs) are a form of intellectual property that designates a product as originating from a specific geographic location, where a given quality, reputation, or other characteristic is essentially attributable to its geographic origin. GIs protect names that are used to identify products with specific qualities or characteristics due to their geographic origin. For example, 'Champagne' refers to sparkling wine produced in the Champagne region of France, and

'Darjeeling Tea' refers to tea grown in the Darjeeling region of India. The protection of GIs ensures that only products genuinely originating from a specific region are allowed to use the geographical name. This helps maintain the product's reputation and quality, prevents misuse or imitation, and supports local economies by promoting regional products. International agreements such as the TRIPS Agreement under the World Trade Organization (WTO) provide a framework for the protection of GIs globally.

74. Which of the following statements about Geographical Indications (GIs) is not true?
 (A) GIs are protected under international law to ensure that only products from specific regions can use the GI name.
 (B) The use of a GI name can be legally challenged if it is used by products not originating from the specified region.
 (C) Geographical Indications (GI) can be used to any product which is licenced regardless of its place of origin.
 (D) The TRIPS Agreement under the WTO establishes a framework for the protection of GIs on a global scale.

75. If a product named "Darjeeling Tea" is produced outside of the Darjeeling region, which of the following legal actions is likely to be taken under GI protection laws?
 (A) The product can still be sold but with a disclaimer about its true origin
 (B) The use of the GI name "Darjeeling Tea" can be legally contested and potentially prohibited
 (C) The product can be sold under a different GI name of "Not Darjeeling Tea"
 (D) The product can be marketed as "Darjeeling Tea" and will face no legal consequences

76. Which of the following is not a potential consequence of the misuse of a Geographical Indication?
 (A) Loss of consumer trust in the authenticity of the product.
 (B) Decrease in the market value of the GI-protected product.
 (C) Compulsory license on the patents of the misusing entity
 (D) Potential Legal action of infringement against the misuse.

77. In the context of GIs, which of the following scenarios best illustrates the concept of "geographic origin"?
 (A) A product's name is changed to reflect its local ingredients rather than its place of production
 (B) A product is marketed with a GI name even though it is produced in a different region and country
 (C) A product is identified by a GI name that corresponds to the region where it is traditionally made/cultivated with distinctive qualities due to that location
 (D) A product is sold under a generic name with no reference to its production location

78. Choose the most appropriate objective of the TRIPS Agreement concerning Geographical Indications:
 (A) To harmonize intellectual property laws across member countries
 (B) To ensure uniform product labelling standards globally
 (C) To provide a framework for the protection and enforcement of Geographical Indications among WTO members
 (D) To promote international trade by standardizing product names and prices

XV. Children come in contact with the criminal justice system either as victims or witnesses to a crime or as children in conflict with law (CICL). As CICL, they could be alleged of, accused or recognised as having broken the law by committing a crime. According to the National Crime Records Bureau (NCRB) Report 2021, India recorded a total number of 1,49,404 instances of crimes against children in 2021 — a rise of over 16 per cent from the previous year. In terms of percentage, the top categories under crime against children were kidnapping and abduction, followed by cases registered under the POCSO Act. Further, the NCRB report revealed that of the total cases, 53,874 were registered under POCSO Sections. Sexual offences against children shows a steady ascent, with 47,221 such cases being recorded in 2020, and 47,335 cases in 2019. In 2019, as many as 32,269 cases were registered across the country, while the 2021 report registered a decline of 3.5 per cent recording 31,170 cases.

The Criminal Justice system of any country broadly refers to agencies of the government charged with enforcing law, adjudicating crime, and correcting criminal conduct. The main objective of the criminal justice system is 'deterrence', i.e., to punish the 'transgressors and the criminals' and to maintain law and order in the society. Globally, children and young people are routinely exposed to various forms of violence if they are before the criminal justice system. They are at risk of physical and psychological abuse, sexual assault, and other harms, including inadequate educational opportunities, poor and outdated vocational training. They face several challenges including mental, emotional, and behavioural disorders. Children, who are victims of violence or exposed to violence during childhood, are more likely to have difficulty in school, abuse drugs or alcohol, act aggressively, suffer from depression or other mental health problems and engage in criminal behaviour as adults.

[Extracted, with edits and revisions from "Child Rights in the Criminal Justice System: Need for Law Reform" written by Dr. Asha Bajpai published in the Journal of the National Human Rights Commission, India].

79. Which of the following issues, children, who are victims of violence during childhood face in life, as per the author of the above passage?
(A) They may have difficulties in school
(B) They may abuse drugs or alcohol and suffer from mental health problems
(C) They may act aggressively and engage in criminal behaviours
(D) All of the above

80. What is the primary objective of the criminal justice system as mentioned in the passage?
(A) Rehabilitation of offenders
(B) Punishment of the offenders
(C) Reformation of the offenders
(D) Protection of victims from the offender

81. The National Crime Records Bureau (NCRB) in India is responsible for:
(A) Conducting forensic investigations of Records of Criminals
(B) Maintaining a national database of fingerprints of Criminals
(C) Compiling and analysing crime data
(D) Maintaining a national database of enforcement of criminal laws

82. Which category had the highest number of cases under crimes against children according to the NCRB Report 2021?
(A) POCSO
(B) Kidnapping and abduction
(C) Sexual Offences
(D) All of the above

83. Which one of the following is the correct expansion of the term POCSO used in the passage?
(A) Protection of Children from Sexual Offences
(B) Prosecution of Criminals of Sexual Offences
(C) Protection of Children & Women from Sexual Offences
(D) None of the above

84. What risks do children face when exposed to the criminal justice system as per the passage?
(A) Limited access to vocational training
(B) Exposed to risk of physical abuse
(C) Mental health challenges and behavioural disorders
(D) All of the above

Logical Reasoning

XVI. India is poised for rapid economic growth, potentially spurred by a young population driving production and demand. In the process, inevitably, lifestyles are being dramatically altered for the worse. India now reports the highest growth of ultra-processed food consumption among the youth, as well as low levels of exercise and adequate sleep. Cultural changes, including smartphones and a preponderance of English in schools, are also associated with weakened family relationships. Until recently, in the absence of extensive data, the role of these factors on mental well-being, encompassing our full range of mental capability, was not well understood. Recent findings based on a large database of over 1,50,000 individuals in India are beginning to shed light on the correlates of mental well-being among adolescents. The findings are dire. There is a silent epidemic of mental ill-health in India. Previous studies have found that ownership of smartphones is "frying" the brain. Data also suggests that it is not merely the ownership of a phone but also the early age of access that is associated with worse cognition and mental well-being as young adults. The young brain is developing and must be nurtured. These gadgets are handed to adolescents, presumably more out of convenience than sound logic. The American philosopher David Henry Thoreau remarked over 175 years ago, "Technology is an improved means to an unimproved end." This is an extreme position but one worth mulling. India reports the highest growth in consumption of ultra-processed foods. Some evidence suggests that these foods are as addictive as smoking. Recent data globally and from India shows a strong association between the consumption of ultra-processed foods and poor mental well-being, particularly the capacities for emotional and cognitive control.

[Source- V. Anantha Nageswaran and Shailender Swaminathan, "How our lifestyle is creating an epidemic of mental ill health", THE INDIAN EXPRESS, September 7, 2024]

85. Based on the above passage, which of the following should be the most suitable title for the passage?
(A) Lifestyle and Mental Health

(B) Economic Growth and Mental Health
(C) Impact of Technology on the Youth
(D) Language and Cultural Change

86. Consider the given statement "Technology is an improved means to an unimproved end". Which of the following closely reflects the meaning of the given statement?
(A) New technologies have to be accepted by primarily focusing on its positive results
(B) New technologies create a hindrance to the physical health of an individual
(C) Poor mental health is a result of the invention of new technologies
(D) New technologies should be looked upon with scepticism, considering its negative impact

87. Which of the following statements strengthens the author's argument regarding the negative use of smartphones among the youth?
(A) Excessive use of smartphones may lead to weakened family relationships
(B) There has to be an unhindered use of smartphones
(C) Smartphones have economic usefulness
(D) Ownership of smartphones at an early age results due to lack of care by parents

88. Which of the following can be a plausible solution for better mental well-being among the youth?
(A) Limiting the correlation between physical and mental health
(B) Limiting the research on excessive use of smartphones
(C) Limiting the widespread consumption of ultra-processed foods
(D) Limiting the informed use of smartphones across all age groups

89. Which of the following statements by the author lack credible evidence in the passage?
(A) Excessive mobile usage linked to mental health issues
(B) Providing mobiles to adolescents resulting in mental stress
(C) Students learning the English language have weakened family relationships
D) Inadequate s leep and junk food resulting in mental distress

90. "These gadgets are handed to adolescents, presumably more out of convenience than sound logic." Which of the following is the most suitable explanation echoed by the author as per the given statement?
(A) Logic prevails over reasoning
(B) Logic and emotions go hand in hand
(C) Logic taking a backseat over utility
(D) Logic and benefits can never be understood together

XVII. Read the information carefully and answer the questions based on the seating arrangement:
"Ram, Shyam, Rohit, Mohit, Rohan, Sohan, Mohan, Rakesh and Suresh are sitting around a circle facing the centre. Rohit is third to the left of Ram. Rohan is fourth to the right of Ram. Mohit is fourth to the left of Suresh who is second to the right of Ram. Sohan is third to the right of Shyam. Mohan is not an immediate neighbour of Ram."

91. What is Rakesh's position with respect to Rohan?
(A) Eighth to the right of Ram
(B) Fourth to the left
(C) Fifth to the right
(D) Fifth to the left

92. Who is third to the right of Mohan?
(A) Shyam (B) Mohit
(C) Ram (D) None of these

93. Who is fifth to the right of Rohan?
(A) Sohan (B) Rohit
(C) Rakesh (D) Suresh

94. Who is second to the left of Rakesh?
(A) Ram (B) Mohan
(C) Mohit (D) Data inadequate

95. Who is the immediate right of Mohit?
(A) Sohan (B) Rohit
(C) Ram (D) Data inadequate

96. Who is third to the right of Sohan?
(A) Rohit (B) Rohan
(C) Rakesh (D) Shyam

XVIII. Being a consultant, your work consists of a deep examination of the company's environment and its internal system to notice inefficiencies and potential improvements. The interaction with the company's management and different sections to decipher their objectives, opportunities, and processes. This means that, through the use of data analysis, industry best practices, and the formulation of creative ways of solving all problems, to come up with unique solutions to all problems to increase efficiency and productivity, and hence, increase profitability for employers. This might entail operations such as logistics redesign, business process reengineering, adopting new applications, systems, or even community relation programs. People management is a critical component of change management, to make sure that all the relevant parties interpret the potential alterations positively. Also, to offer orientation and create resources to explain the changes to the group and make it comfortable with the shift. The general goal is the organization's ability to continue to grow and remain relevant with the shareholders and stakeholders in the industries it operates.

97. What is the primary responsibility of you being a company's efficient consultant?
(A) Analyzing the organization's structure, processes, and market position
(B) Managing daily operations
(C) Hiring new employees
(D) Conducting maintenance

98. With whom does a consultant work closely to understand a company's goals and challenges?
(A) Customers
(B) Higher management and various departments
(C) External vendors
(D) Competitors

99. Imagine yourself as a consultant and find what methods you will use to develop customized solutions?
(A) Intuition and guesswork
(B) Social media trends
(C) Random selection
(D) Data analysis, industry best practices, and innovative strategies

100. Which of the following might a consultant optimize to improve company efficiency?
(A) Office decoration
(B) Supply chain management
(C) Employee dress code
(D) Lunch menus

101. Why is communication the most relevant thing for a consultant?
(A) To ensure all stakeholders understand the proposed changes
(B) To organize consumer meets
(C) To update the company website
(D) To manage the human resources

102. What additional support might a consultant provide to help the team adapt to new processes?
(A) Planning a retreat for the team members

(B) Training and support
(C) Personal counselling
(D) Mental Health programs

XIX. While a majority of homeless groups exist solely in modernized cultures, homelessness remains a problem throughout the world. Everywhere there are people in constant search of food, water and shelter. Many of these people have nowhere to go and can find no end or relief to their suffering. Homelessness was originally believed to be a cultural problem but is now revealing itself as a global problem. It is a problem suffered by all of humanity and must be faced and solved as such. Although this problem exists everywhere, it is more severe in certain parts of the world. Due to the differing circumstances of homelessness around the world, there can be no one solution or one set of guidelines for everyone to follow.

Even the United States constantly struggles with homelessness, despite being one of the wealthiest countries in the world. According to a 2005 survey by the United Nations, 1.6 billion people lack adequate housing. The causes vary depending on the place and person. Common reasons include a lack of affordable housing, poverty, a lack of mental health services, and more. Homelessness is rooted in systemic failures that fail to protect those who are most vulnerable. Approximately 580,000 people experience homelessness on any given night in the United States, as stated by the Housing and Urban Development (HUD) Department of the United States. The number of individuals experiencing homelessness varies by region, with urban areas experiencing higher rates of homelessness compared to rural areas. The COVID-19 pandemic has exacerbated homelessness and housing insecurity, leading to increased rates of eviction, unemployment, and housing instability. Using social distancing measures to curb the virus's transmission has presented difficulties for homeless shelters and service providers in maintaining their capacity. The economic fallout from the pandemic has further strained resources and support systems for individuals and families experiencing homelessness.

(Extracted with revisions and modifications from an article 'The impact of COVID-19 and housing insecurity on lower-income women' published in Journal of Social Issues, October 3, 2022)

103. For the above paragraph, which of the following statements is true?
(A) When people in industrialized civilizations think of homelessness, they generally imagine third-world countries where poverty is rampant
(B) Generally, the impoverished are thought of to exist in third-world countries only, but they are present even in the largest cities of the world
(C) Homelessness increases due to major turbulence on the economic and cultural aspects
(D) All of the Above

104. There are several causes of homelessness; which of the following is the least likely a cause of homelessness?
(A) violence in the home
(B) loss of job or income
(C) substance abuse
(D) proper health care

105. Homelessness in case of mental illness can be amplified because of the following reason:
(A) The stress of being homeless may exacerbate previous mental illness and encourage anxiety, fear, depression, sleeplessness and substance use.

(B) People with mental illness remain homeless for longer periods of time and have less contact with family and friends.
(C) Poor mental health predisposes individuals to homelessness and homelessness exposes individuals further to particularly severe health problems.
(D) All of the above

106. Homelessness in reference to the above paragraph can be observed most closely in the form of:
(A) Inadequate entertainment avenues
(B) Shortage of appropriate clothing
(C) Poor prospects for employment
(D) Inadequate medial services

107. Approximately how many people in America are currently experiencing homelessness on any given day?
(A) 1 million people
(B) More than 5.5 million
(C) 3.5 million
(D) 100 million

108. Which of the following is not a myth about people experiencing homelessness?
(A) People who are homeless choose to be so, by themselves
(B) People experiencing homelessness are lazy
(C) All people who experience homelessness are addicts
(D) People experiencing homelessness find it difficult to obtain a job

Quantitative Techniques

XX. According to the estimates of the World Inequality Report 2022, in India, men earn 82 percent of the labour income, whereas women earn 18 percent of it. A woman agriculture field labourer makes Rs. 88 per day lesser than her male counterpart, according to the Ministry of Agriculture's data for 2020-21. While a man is paid Rs. 383 a day on an average, a woman makes a mere Rs. 294 a day. The gap in their daily wages is more than the cost of two kilograms of rice. This gap differs from State to State. Field laborers, for instance, make the most money in Kerala. While a man gets Rs. 789 per day, a woman is paid Rs. 537. While this is the highest amount paid to a woman labourer in a State, it is also Rs. 252 lesser than what her male counterpart was paid. As of 2020-21, Tamil Nadu has the highest gender wage gap among agriculture field laborers at 112 per cent. It is followed by Goa (61 percent) and Kerala. The wage gap is the lowest in Jharkhand and Gujarat (6 percent each), but the women laborers there get paid just Rs. 239 and Rs. 247 per day, respectively. Men earn more than women across all forms of work, the gap greatest for the self-employed. In 2023, male self-employed workers earned 2.8 times that of women. In contrast, male regular wage workers earned 24% more than women and male casual workers earned 48% more. The gender gap in earnings is still a persistent phenomenon. However, there are differences in trends. The gender gap has increased for self-employed workers, while falling for regular wage workers. Male regular wage workers earned 34% more than women from 2019 to 2022, with the gap falling to 24% in 2023.

109. If a female casual worker earns Rs. 200 per hour, what is the hourly wage of a male casual worker, given that male casual workers earn 48% more than female casual workers?

(A) Rs. 480 (B) Rs. 296
(C) Rs. 248 (D) Cannot be determined

110. Assume that in 2022, the earnings gap between male and female self-employed workers was 2.5 times. In 2023, the gap increased to 2.8 times. What is the percentage increase in the earnings gap for self-employed workers from 2022 to 2023?
(A) 12% (B) 5%
(C) 4.8% (D) 24%

111. Which of the following statement is correct?
(A) The wage gap of Goa and Kerala state is less than Tamil Nadu
(B) The wage gap of Tamil Nadu is greater than Jharkhand and Gujarat
(C) Both (a) and (b)
(D) None of the above

112. If the wages paid to men working in agricultural sector in Goa are Rs. 335 on an average, what is the amount of wages paid to women in the region?
(A) Rs. 204 approx. (B) Rs. 330 approx.
(C) Rs. 239 approx. (D) None of these

113. With reference to the information in Ques. 109 above, which region of the below mentioned states offers the least wages to the women workers in any sector?
(A) Gujarat (B) Goa
(C) Kerala (D) Jharkhand

114. In 2023, if the average annual income of female self-employed workers is Rs. 250, how much do male self-employed workers earn on an average?
(A) Rs. 550 (B) Rs. 673
(C) Rs. 700 (D) None of these

XXI. Mr. Das is working in a construction company. He has a family, including his wife and a daughter. His total monthly income includes a salary of Rs. 9228/- and a 10% house rent allowance. Due to increasing inflation, he is keeping a home budget that accounts for the income and expenses of the household. Out of his total monthly income, he spends 25% on food expenses, 18% on paying the house-rent, 9% on entertainment, 23% on the education of his child, 13% on medical expenses, and he saves 12% of his total monthly income.
Based on the above information, answer the following questions.

115. How much money remains for other expenses after the house-rent and savings?
(A) Rs. 7061/- (B) Rs. 7601/-
(C) Rs. 7106/- (D) Rs. 7016/-

116. If the expenditure on food and entertainment is increased by 10% due to inflation in prices, what will be the new percentage of savings in the same monthly salary?
(A) 8.4% (B) 8.6%
(C) 8.8% (D) 8.2%

117. How much total money has he spent on food and entertainment?
(A) Rs. 3541/- (B) Rs. 3461/-
(C) Rs. 3371/- (D) None of the above

118. How much money does Mr. Das pay as the house-rent?
(A) Rs. 1827 /- (B) Rs. 1661 /-
(C) Rs. 1783 /- (D) Rs. 1935 /-

119. If Mr. Das gets 12% annual interest on the savings and he wishes to save Rs. 30,000/- in two years period, how much extra should he save in the next year?
(A) Rs. 1200/-
(B) Rs. 1300/-
(C) Rs. 1400/-
(D) There is no need for saving

120. Which of the following is true regarding the home budget of Mr. Das?
(A) The total amount spent on house-rent,

entertainment and education is greater than the total amount spent on food expenses, medical expenses and savings

(B) The total amount spent on entertainment, medical expenses and education is equal to the total amount spent on house-rent, food expenses and savings

(C) The total amount spent on savings, medical expenses and education is less than the total amount spent on house-rent, food expenses and entertainment

(D) None of the above

■ ■ ■

MCQs Answers : CLAT

English Languages

1 (A)	2 (B)	3 (C)	4 (D)	5 (B)	6 (D)	7 (A)	8 (C)	9 (B)	10 (D)
11 (D)	12 (D)	13 (C)	14 (B)	15 (A)	16 (C)	17 (D)	18 (D)	19 (D)	20 (D)
21 (A)	22 (D)	23 (C)	24 (D)						

Current Affairs Including General Knowledge

25 (B)	26 (B)	27 (A)	28 (B)	29 (B)	30 (D)	31 (D)	32 (D)	33 (C)	34 (D)
35 (D)	36 (D)	37 (A)	38 (B)	39 (D)	40 (A)	41 (A)	42 (C)	43 (B)	44 (A)
45 (A)	46 (D)	47 (C)	48 (D)	49 (D)	50 (C)	51 (D)	52 (D)		

Legal Reasoning

53 (A)	54 (B)	55 (C)	56 (B)	57 (D)	58 (D)	59 (D)	60 (D)	61 (A)	62 (A)
63 (B)	64 (A)	65 (D)	66 (D)	67 (A)	68 (D)	69 (B)	70 (A)	71 (B)	72 (C)
73 (C)	74 (C)	75 (B)	76 (C)	77 (C)	78 (C)	79 (D)	80 (B)	81 (C)	82 (B)
83 (A)	84 (D)								

Logical Reasoning

85 (A)	86 (D)	87 (A)	88 (C)	89 (C)	90 (C)	91 (☆)	92 (D)	93 (☆)	94 (D)
95 (A)	96 (☆)	97 (A)	98 (B)	99 (D)	100 (B)	101 (A)	102 (B)	103 (C)	104 (D)
105 (C)	106 (C)	107 (☆)	108 (D)						

Quantitative Aptitude

109 (B)	110 (A)	111 (C)	112 (A)	113 (B)	114 (C)	115 (C)	116 (B)	117 (D)	118 (A)
119 (D)	120 (C)								

☆ **Q. No. 91, 93, 96, 107 are withdrawn.**

Previous Year Civil Service Prelims Question Paper
General Studies

Full Marks : 200 **Time : 60 Minutes**

1. On November 21, 2024, the Assam Government officially renamed the Karimganj district as Sribhumi, along with its headquarters town Karimganj, which will now be called Sribhumi town. The new name was inspired by Rabindranath Tagore's description of the area over a century ago as 'Sribhumi'. As per Kabiguru Tagore's description, the word 'Sribhumi' is referred to as
   (A) the land of Maa Lakshmi
   (B) the land of Maa Durga
   (C) the land of Maa Kamakhya
   (D) the land of Maa Saraswati
2. The Assam Government's decision to officially recognize 'Bathouism' in the Bodoland Territorial Region (BTR) primarily aims to
   (A) promote religious conversion among indigenous communities
   (B) preserve and acknowledge the traditional faith of the Bodo community
   (C) encourage tourism in the Bodoland region
   (D) integrate Bathouism practices into mainstream Hindu rituals
3. On February 24, 2025, Prime Minister Narendra Modi attended the largest Jhumur event in history, celebrating the 200th anniversary of Assam's tea industry. Consider the following statements:

(i) The tea garden community migrated from Central India in the 19th century to work in the tea gardens of Assam.
(ii) Jhumur dance originates from the Sadan ethnolinguistic group of the Chota Nagpur region.
(iii) The songs sung during Jhumur performances often depict the struggles of tea plantation workers. They narrate stories of migration and exploitation, depicting the community's socio-economic challenges.
(iv) Jhumur dance plays a vital role in tea garden festivals, particularly during Tushu Puja and Karam Puja, which celebrate the harvest time.

Which of the above statements is/are not correct?
   (A) (ii) only
   (B) (i) and (iii) only
   (C) (iii) and (iv) only
   (D) None of the above
4. Which of the following statements about Kaziranga National Park is incorrect?
   (A) It is a UNESCO World Heritage Site.
   (B) It is home to the highest population of one-horned rhinoceroses in the world.
   (C) It was declared a Tiger Reserve in 2003.
   (D) It is situated on the banks of the Brahmaputra River and lies between the Brahmaputra River and the Karbi Hills.
5. In February 2025, a significant conservation milestone was achieved in Assam concerning the Greater Adjutant Stork. Which of the following best describes this achievement?
   (A) The species was declared "extinct in the wild"
   (B) The stork population increased from 450 to over 1800 birds
   (C) A new sanctuary exclusively for the stork was established

(D) The species was removed from the endangered list

6. In early 2025, a rare marbled cat was spotted in which National Park of Assam?
   (A) Dehing Patkai National Park
   (B) Kaziranga National Park
   (C) Manas National Park
   (D) Nameri National Park
7. In early 2025, concerns arose regarding declining pungency of the Bhut Jolokia chili in Assam. What was identified as the primary cause of it?
   (A) Climate change affecting soil temperature
   (B) Overuse of fertilizers altering soil quality
   (C) Introduction of genetically modified variants
   (D) Pests attacking the chili plants
8. The Soliga tribe inhabits the Biligiri Rangaswamy Temple (BRT) Tiger Reserve in Karnataka. Their relationship with the tiger population is very important to conservation efforts. Consider the following statements in connection with Soliga tribe:

(i) The name 'Soliga' means 'children of bamboo'.

(ii) The Soligas worship tigers as sacred beings. They refer to the tiger as Dodda Nayi and maintain a temple dedicated to it.

(iii) The Soligas were the first tribal community to have their forest rights recognized within a tiger reserve.

(iv) The Soliga tribe is confined to the State of Karnataka alone.

Which of the above statements is/are not correct?

(A) (i) only (B) (ii) and (iii) only
(C) (iv) only (D) (iii) only

9. India plans to issue Sovereign Green Bonds to raise money for green infrastructure projects. Consider the following statements regarding India's Sovereign Green Bonds:

Statement 1: The funds raised will be used to finance public projects that lower the economy's carbon intensity.

Statement 2: India issued its first Sovereign Green Bond in 2023.

Statement 3: Green Bonds are part of India's strategy to achieve net zero emissions by 2070.

Statement 4: Only private investors can subscribe to Green Bonds.

Which of the above statements are correct?

(A) 1 and 4 only (B) 1, 2 and 3 only
(C) 1, 3 and 4 only (D) 1, 2, 3 and 4

10. The National One Health Mission is a recently launched initiative in India aimed at strengthening the country's response to diseases and promoting a holistic approach to public health. Consider the following statements about India's One Health Mission:

Statement 1: The One Health Mission integrates human, animal and environmental health under a single framework.

Statement 2: The initiative is funded entirely by the Government of India without any international collaboration.

Statement 3: The Mission aims to track zoonotic diseases like Nipah and avian influenza.

Statement 4: India is the first country in Asia to adopt a One Health approach.

Which of the above statements are correct?

(A) 1 and 3 only (B) 2 and 4 only
(C) 1, 3 and 4 only (D) 1, 2, 3 and 4

11. Consider the following statements regarding 'Eat Right Station' certification:

Statement 1: It is an initiative by the Food Safety and Standards Authority of India (FSSAI).

Statement 2: As of February 2025, 150 railway stations and 6 metro stations have received the certification.

Which of the above statements is/are correct?

(A) 1 only (B) 2 only
(C) Both 1 and 2 (D) Neither 1 nor 2

12. The 'Viksit Bharat 2047' initiative is the Government of India's visionary road map to transform the nation into a developed country by 2047, marking the centenary of its independence. Consider the following four key objectives of the initiative:

Objective 1: Elevate India to become the world's third largest economy within the next five years, aiming for a $100 trillion economy by 2047.

Objective 2: Empower youth, women, the underprivileged and farmers, recognizing them as pivotal contributors to national development.

Objective 3: Implement strategies to address climate change and promote sustainable practices.

Objective 4: Enhance administrative efficiency and transparency to ensure effective public service delivery.

Which of the above key objectives is/are not correct?

(A) 1 only (B) 2 only
(C) 1 and 2 only (D) 3 and 4 only

13. Which of the following statements describes tariff in the context of international trade?

(A) It is a tax on imports into a country.
(B) It is a tax imposed by a country on goods crossing its border.
(C) It is a quantitative restriction on traded goods.
(D) It is a reciprocal tax.

14. What is meant by 'repo rate' of the RBI?

(A) It is the rate of interest at which commercial banks offer loans.
(B) It is the percentage of total deposits of commercial banks that is kept in cash.
(C) It is the rate of interest at which commercial banks borrow money from the RBI for short-term needs.
(D) It is the rate at which commercial banks lend to each other.

15. Consider the following statements about Kumbh Mela of India:

(i) It is the oldest recorded religious festival of the world.
(ii) The earliest reference to Prayaga and bathing pilgrimage is found in the Rigveda Parishishta (supplement to the Rigveda).
(iii) The frequency of one Purna Kumbh Mela every 12 years coincides with one revolution of Jupiter around the Sun (approx.).

Which of the above statements are correct?

(A) (i) and (ii) only (B) (ii) and (iii) only
(C) (i) and (iii) only (D) (i), (ii) and (iii)

16. Which of the following ocean currents is/are warm current(s) in the Atlantic and Pacific Oceans?

(i) Benguela Current
(ii) Kuroshio Current
(iii) Norwegian Current
(iv) Peru Current

Select the correct answer using the codes given below.

(A) (ii) only (B) (ii) and (iii) only
(C) (iv) only (D) (i) and (iv) only

17. Which of the following pairs concerning canal irrigation of India is/are not correct?
(i) Agra Canal - Yamuna River
(ii) Upper Bari Doab Canal - Jhelum River
(iii) Sirhind Canal - Ravi River
(iv) Bikaner Canal - Satluj River

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (ii) only
(B) (ii) and (iii) only
(C) (ii) and (iv) only
(D) (i), (iii) and (iv) only

18. Which of the following sequences or statements concerning tributaries of the Brahmaputra in Assam is/are not correct?
(i) The North bank tributaries (from West to East): Sankosh, Manas, Puthimari, Pagladiya
(ii) The South bank tributaries (from East to West): Buri Dihing, Bhogdoi, Dhansiri, Kopili
(iii) The North bank tributaries (from East to West): Jiahdal, Subansiri, Ranganadi, Jia Bharali
(iv) The River Barnadi forms a natural boundary between Darrang and Kamrup districts.

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) only
(B) (i) and (ii) only
(C) (ii) and (iv) only
(D) (i), (ii) and (iii) only

19. Which of the following statements concerning Tinsukia district of Assam is/are correct?
(i) It is the Easternmost district of Assam having surrounded by Arunachal Pradesh from three sides.
(ii) It is an industrial district well-known for coal, oil and tea production.
(iii) The Dhola-Sadiya Bridge, which is well-known as Bhupen Hazarika Setu, is constructed on the River Lohit located in this district.
(iv) The Maguri Motapung Beel is located in this district.

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) only
(B) (i) and (ii) only
(C) (ii), (iii) and (iv) only
(D) All the statements are correct

20. Rising intensities of floods and damages in Assam are said to have prime explanation(s):
(i) The water flow has become sudden and high, induced by natural and anthropogenic factors as well
(ii) People have established settlements in low-lying areas

Select the correct options given below from the options given below.
(A) Only (i) is right
(B) Only (ii) is right
(C) Both (i) and (ii) are true, and inclusive to explain the causes of rising intensity
(D) Both (i) and (ii) are true, but inclusive statements to explain intensity of floods, at present state of technology and development

21. The impact of cyclones and tsunamis in India could be reduced by
(i) preserving mangrove forests
(ii) preserving montane forests
(iii) preserving tropical thorny and scrub forests

(iv) preserving tropical deciduous forests
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) only
(B) (i) and (ii) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) All are correct

22. Authors Arup Kumar Dutta, Arupjyoti Saikia and Samrat Choudhury have common theme(s) in their writing:
(i) They are acclaimed writers on the Brahmaputra
(ii) They have written on Assam's social history
(iii) They have written on tea and tea plantation history
(iv) They have written on Assam's geography
Which of the above is/are correct?
(A) (i) only
(B) (i) and (ii) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) All are correct

23. In India during 2001 to 2011, the number of census towns showed rapid growth (increased by a total of 2500 in number) compared to statutory towns (increased by about 250 in number). The rapid growth of census towns was because of
(i) formation of municipal board/committee and notified town area committee, etc.
(ii) rapid growth of population leading to cross the minimum requirement of 5000 inhabitants to qualify as a town
(iii) the town area becoming densely populated with more than 400 persons per square kilometre
(iv) three-fourths of the male workforce found full-time jobs beyond agriculture activities
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i), (ii) and (iii) only
(B) (ii), (iii) and (iv) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) (iv) only

24. Rangsapara village, Goalpara district and Zion village, Dima Hasao district of Assam occupied the limelight in the last decade because
(i) the villages were evaluated as the cleanest villages of the State
(ii) Rangsapara was evaluated as the cleanest, whereas all 25+ age group population of Zion had attained education level graduate and above
(iii) Rangsapara village faced catastrophe caused by flash flood and Zion was devastated by landslides
Select the correct answer from the options given below.
(A) Only (i) is correct
(B) Only (ii) is correct
(C) Only (iii) is correct
(D) All are correct

25. Consider the following statements about oil in Assam:
(i) Assam is home to India's first oil refinery, established at Digboi in 1901.
(ii) The major oil-producing districts in Assam include Jorhat, Dibrugarh, but not Tinsukia.
(iii) The Assam oil fields contribute over 50% of India's total crude oil production.
(iv) Oil India Limited (OIL) has its headquarters in Duliajan, Assam.
Which of the above statements is/are correct?
(A) (i) and (ii) only
(B) (i) and (iv) only
(C) (i) only
(D) (i), (ii) and (iii) only

26. Based on the 2011 Census data, here is a list of major towns in Assam arranged in descending order of their urban population.

Select the correct sequence.
(A) Tinsukia, Tezpur, Jorhat, Dibrugarh
(B) Dibrugarh, Tezpur, Jorhat, Tinsukia
(C) Dibrugarh, Tinsukia, Jorhat, Tezpur
(D) Dibrugarh, Jorhat, Tinsukia, Tezpur

27. Match the following deserts (List-I) with their respective continents (List-II):

List-I	List-II
a. Kalahari Desert	1. North America
b. Atacama Desert	2. Asia
c. Gobi Desert	3. South America
d. Great Basin Desert	4. Africa

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	4	1	2	3
(B)	4	3	2	1
(C)	4	2	1	3
(D)	3	4	2	1

28. Match the following grasslands (List-I) with their respective locations (List-II):

List-I	List-II
a. Pampas	1. North America
b. Steppes	2. Eurasia
c. Prairies	3. Argentina
d. Velds	4. South Africa

Select the correct answer using the codes given below.
given below.

	a	b	c	d
(A)	3	2	1	4
(B)	2	1	3	4
(C)	4	3	2	1
(D)	1	3	4	2

29. Which of the following statements about Paralympic Games is not correct?
(A) The medals tally of India was the highest so far in any Paralympic event with a total of 29 medals in Paris, 2024.
(B) India made first appearance in the Paralympic event in the year 1968.
(C) The first Paralympic event was held in the year 1968.
(D) The Paralympic motto is 'Spirit in Motion'.

30. What is the recent India-US 'TRUST' initiative related to?
(A) It is a bilateral initiative for mutual cooperation in recovery and processing of critical minerals
(B) It is a bilateral initiative to ease certain import-export regulations between the two countries
(C) It refers to a bilateral initiative for transfer of technology for boosting the power sector
(D) None of the above

31. Who among the following is not a Bharat Ratna awardee of the year 2024?
(A) L. K. Advani
(B) M. S. Swaminathan
(C) Padma Subrahmanyam
(D) Karpoori Thakur

32. In which of the following areas, the first pig schools of India are to be started to enhance technical know-how and biosecurity about pig farming in partnership with Denmark?
(A) Bodoland Territorial Region
(B) Dima Hasao district of Assam
(C) Dhemaji district of Assam
(D) Panikhaiti near Guwahati

33. Match the following Prime Ministers (List-I) with the biographies/auto-biographies on them (List-II):

List-I	List-II
a. Narasimha Rao	1. *The Accidental Prime Minister*
b. I. K. Gujral	2. *Matters of Discretion*
c. Manmohan Singh	3. *The Man Who Remade India*
d. Narendra Modi	4. *The Paradoxical Prime Minister*

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	3	4	1	2
(B)	3	4	2	1
(C)	1	2	3	4
(D)	3	2	1	4

34. Consider the following statements on Bharatiya Nyaya Sanhita, 2023:
(i) It introduces new crimes like organized crime.
(ii) It introduces community service as a punishment.
(iii) It introduces new provisions to eliminate offence on sedition.
(iv) It includes mob lynching as an offence.
Select the correct answer from the options given below.
(A) Only (i) and (ii) are correct
(B) Only (ii) is correct
(C) None of the statements is correct
(D) All the statements are correct

35. The demarcation of any region as Defence Industrial Corridor (DIC) is to achieve self-reliance in defence manufacturing. Two DICs exist in India and the third has been negotiated by a State with the Central Government in recent years. Choose the correct combination of the States/Union Territories on the basis of the above statements.
(A) Gujarat, Maharashtra, Tamil Nadu
(B) Uttar Pradesh, Tamil Nadu, Assam
(C) Tamil Nadu, Gujarat, Jammu & Kashmir
(D) Assam, Jammu & Kashmir, Gujarat

36. The 100th Constitutional Amendment of India enabled the implementation of a controversial international agreement. Which of the following is referred to here?
(A) Land Boundary Agreement
(B) Foreign Direct Investment in Defence
(C) Trade Liberalization Agreement
(D) Indo-US Nuclear Deal

37. The Supreme Court of India has placed the Right to Privacy under which of the following Articles of the Constitution of India?
(A) Article 15 (B) Article 16
(C) Article 19 (D) Article 21

38. Consider the following statements:
(i) The first Assam Assembly was inaugurated on 7th April, 1937.
(ii) After the 1937 provincial elections in Assam, the Indian National Congress Party secured the most mandate.
(iii) The Legislative Council of Eastern Bengal and Assam was initiated in 1905.
(iv) Baithalangso, Haflong, Bokajan, Howraghat and Diphu Assembly Constituencies fall under the Autonomous District Lok Sabha Constituency.
Which of the above statements is/are correct?
(A) (i) and (ii) only
(B) (iii) only
(C) (ii) and (iv) only
(D) (i), (ii), (iii) and (iv)

39. Which of the following are constituted by the President of India?
(i) The Finance Commission of India

(ii) The NITI Aayog
(iii) The Commission on Official Languages
(iv) The Union Public Service Commission

Select the correct answer using the codes given below.

(A) (i) and (ii) only
(B) (iii) and (iv) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) (ii), (iii) and (iv) only

40. Which of the following is/are common feature(s) of both the Indian and American Federalism?

(i) Single citizenship
(ii) Three lists of division of powers in the Constitution
(iii) Dual Judiciary
(iv) The Supreme Court to interpret the Constitution

Select the correct answer using the codes given below.

(A) (i) and (iv) only
(B) (i), (ii) and (iii) only
(C) (i), (ii) and (iv) only
(D) (iv) only

41. Which of the following comes under the Directive Principles of State Policy?

(A) The State shall strive to promote science and technology for development
(B) The State shall endeavour to secure citizens a Uniform Civil Code throughout India
(C) The State shall try to develop population policy and family planning
(D) The State shall take necessary steps for promoting tourism

42. In which of the following States, there is a constitutional requirement to have a minister in charge of the tribal welfare?

(A) Assam, Nagaland and Manipur
(B) Himachal Pradesh, Haryana and Rajasthan
(C) Bihar, Madhya Pradesh and Odisha
(D) Manipur, Tripura and Meghalaya

43. Which of the following States was the last one to get the status of full statehood?

(A) Sikkim (B) Manipur
(C) Arunachal Pradesh (D) Meghalaya

44. Under which Article of the Indian Constitution, a special provision is made for the State of Assam?

(A) Article 371A (B) Article 371C
(C) Article 371B (D) Article 371D

45. Which of the following Articles of the Constitution of India grants the Supreme Court of India the power to review its own judgements and orders?

(A) Article 78 (B) Article 234
(C) Article 145 (D) Article 137

46. Match the following Chief Ministers of Assam (List-I) with their corresponding periods of service (List-II):

List-I	List-II
a. Bishnuram Medhi	1. 28th Dec, 1957 – 6th Nov, 1970
b. Mahendra Mohan Choudhury	2. 26th Jan, 1950 – 5th Aug, 1950
c. Bimala Prasad Chaliha	3. 9th Aug, 1950 – 27th Dec, 1957
d. Gopinath Bordoloi	4. 11th Nov, 1970 – 30th Jan, 1972

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	1	2	3	4
(B)	3	4	1	2
(C)	3	4	2	1
(D)	3	1	4	2

47. Which of the following best explains why courts appoint an amicus curiae in criminal matters?
   (A) To ensure that the prosecution has adequate resources to argue its case
   (B) To expedite the trial process for efficiency
   (C) To provide representation to the accused when they are unrepresented
   (D) To act as a mediator between the accused and the victim

48. The concept of 'Rule of Law' has several elements, some of which are as follows:
(i) Absence of arbitrary power
(ii) Equality before law
(iii) Primacy of the rights of the individual
(iv) Cannot be destroyed by an amendment
   Which of the above are applicable to Indian system?
   (A) (i) and (ii) only
   (B) (i), (ii) and (iii) only
   (C) (ii), (iii) and (iv) only
   (D) (i), (ii) and (iv) only

49. W. W. Rostow's model of economic development proposes that all countries progress through five stages. What is the correct sequence of the five stages?
   (A) (i) Traditional society, (ii) Preconditions for takeoff, (iii) Take-off, (iv) Age of high mass consumption, (v) Drive to maturity
   (B) (i) Traditional society, (ii) Take-off, (iii) Preconditions for take-off, (iv) Drive to maturity, (v) Age of high mass consumption
   (C) (i) Traditional society, (ii) Preconditions for takeoff, (iii) Take-off, (iv) Drive to maturity, (v) Age of high mass consumption
   (D) (i) Traditional society, (ii) Preconditions for takeoff, (iii) Age of high mass consumption, (iv) Drive to maturity, (v) Take-off

50. Biofuels offer a viable alternative towards environmentally friendly energy landscape. Which of the following statements regarding use of biofuels to meet energy demands are correct?
(i) Aggressive use and production of first-generation biofuels may threaten food security.
(ii) Production of first-generation biofuels is not environment-friendly.
(iii) A concern regarding biofuels is that extensive cultivation of plants for extracting biofuels may increase deforestation and habitat destruction.
(iv) Biofuel production will lead to large amount of toxic metallic waste which may adversely affect human health.
   Select the correct answer using the codes given below.
   (A) (i), (ii) and (iii) (B) (ii), (iii) and (iv)
   (C) (i), (iii) and (iv) (D) (ii) and (iv) only

51. List-I gives the names of satellites launched by ISRO and List-II gives the names of the types of satellites. Match List-I with List-II:

List-I (Names of satellites)	List-II (Types of satellites)
a. RISAT-2BR2	1. Meteorological
b. Megha-Tropiques	2. Earth observation
c. AstroSat	3. Solar coronal observation
d. Aditya-L1	4. Study high-energy processes in binary star system

   Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	2	1	4	3
(B)	1	2	3	4
(C)	4	3	2	1

(D)	a	b	c	d
	3	4	1	2

52. Nanomaterials are usually considered to be materials with at least one external dimension that measures 100 nanometres or less. Consider the following statements regarding nanomaterials:
(i) They are toxic and carcinogenic.
(ii) Graphene is a well-known nanomaterial.
(iii) Nanoscale titanium dioxide can be used in sunscreen lotion.
(iv) Paints made from nano gold do not fade with time.
Which of the above statements are correct?
(A) (ii) and (iii) only
(B) (i) and (iv) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) All the statements are correct

53. Consider the following statements:
(i) Initially, ITER was called Indian Thermonuclear Experimental Reactor.
(ii) ITER is a nuclear fusion research and engineering megaproject.
(iii) ITER is a nuclear fission research and engineering megaproject.
(iv) ITER means 'the way' or 'the path' in Latin.
Which of the above statements is/are correct?
(A) (i) only (B) (ii) only
(C) (ii) and (iii) only (D) (ii) and (iv) only

54. Consider the following statements:
(i) Particular messenger RNA (mRNA) molecules, which are smaller than their average size, are called microRNA (miRNA).
(ii) miRNA are small, single-stranded, non-coding RNA molecules.
(iii) miRNA molecules play a crucial role in gene regulation.
(iv) People knew about miRNA since the early 1980s.
Which of the above statements are correct?
(A) (i) and (ii) only
(B) (ii) and (iii) only
(C) (i) and (iv) only
(D) (ii) and (iv) only

55. Consider the following statements:
(i) Indian scientist Satyendra Nath Bose developed the foundation of a quantum statistics called Bose-Einstein statistics.
(ii) A class of elementary sub-atomic particles called boson was named after Satyendra Nath Bose by P. A. M. Dirac.
(iii) Einstein used Satyendra Nath Bose's radical ideas to develop the theory of a phenomenon called Bose-Einstein condensate.
(iv) Satyendra Nath Bose was awarded India's second highest civilian award, the Padma Vibhushan.
Which of the above statements are correct?
(A) All the statements are correct
(B) (i), (ii) and (iii) only
(C) (ii) and (iii) only
(D) (i), (iii) and (iv) only

56. Consider the following statements:
(i) Dark oxygen was discovered in 2013 by Andrew Sweetman while conducting ship-based fieldwork in the Pacific Ocean.
(ii) Dark oxygen was discovered in 2013 by Andrew Sweetman while conducting research on dusty plasma in cometary tails.
(iii) Dark oxygen refers to molecular oxygen that is produced in the total darkness of the very deep ocean.
(iv) Dark oxygen refers to the medical oxygen cylinders, which are sold in the black market.
Which of the above statements is/are correct?
(A) (i) only (B) (ii) only
(C) (iv) only (D) (i) and (iii) only

57. If an object undergoes a uniform circular motion, then its
(A) acceleration remains uniform
(B) velocity changes
(C) speed changes
(D) velocity remains uniform

58. The tendency of a liquid drop to contract and occupy minimum area is due to
(A) surface tension
(B) viscosity
(C) density
(D) vapour pressure

59. Match the following books (List-I) with the names of the authors (List-II):

List-I	List-II
a. *India Against Itself: Assam and the Politics of Nationality*	1. Udayon Misra
b. *Burden of History: Assam and the Partition-Unresolved Issues*	2. Sanjib Baruah
c. *Writing on the Wall: Reflections on the North-East*	3. Nani Gopal Mahanta
d. *Confronting the State: ULFA's Quest for Sovereignty*	4. Sanjoy Hazarika

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	2	1	4	3
(B)	1	2	4	3
(C)	2	1	3	4
(D)	1	2	3	4

60. Which of the following statements are true about Sustainable Development Goals (SDGs)?
(i) SDGs, also known as the Global Goals, were adopted by the United Nations in 2015.
(ii) It was a universal call to action to end poverty, protect the planet and ensure that by 2030 all people enjoy peace and prosperity.
(iii) The 17 SDGs are integrated-they recognize that action in one area will affect outcomes in others and development must balance social, economic and environmental sustainability.
(iv) The SDGs are designed to end poverty, hunger, AIDS and discrimination against women and girls.

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) and (ii) only
(B) (ii) and (iii) only
(C) (i), (ii), (iii) and (iv)
(D) (iii) and (iv) only

61. Match the following authors (List-I) with the books (List-II):

List-I	List-II
a. Amartya Sen	1. *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*
b. Abhijit Banerjee and Esther Duflo	2. *The World is Flat*
c. Jeffrey D. Sachs	3. *Poor Economics*
d. Thomas Friedman	4. *Development as Freedom*

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	1	2	3	4
(B)	4	3	1	2
(C)	3	4	2	1

(D) a b c d
1 3 2 4

62. Which of the following is not published by the UNDP?
(A) The Human Development Index
(B) The Global Hunger Index
(C) The Gender Inequality Index
(D) The Global Multi-dimensional Poverty Index

63. The Government of Assam has introduced various schemes to help the poor, livelihood and self-employment. Match the following schemes (List-I) with their provisions (List-II):

List-I	List-II
a. Orunodoi Scheme	1. Pension scheme for senior citizens covering all eligible individuals in the State
b. Assam Arogya Nidhi Scheme	2. A flagship scheme under Assam State Rural Livelihood Mission aiming to generate sustainable livelihood for women in rural areas by forming Self-Help Groups (SHGs)
c. Swahid Kushal Konwar Sarbajanin Briddha Pension Achoni	3. A major poverty alleviation programme that provides monthly financial assistance to poor households through Direct Benefit Transfer (DBT)
d. Kanaklata Mahila Sabalikaran Yojana	4. Provides financial assistance for the treatment of serious diseases and injuries including those caused by natural or manmade disasters, for families with an annual income of less than ₹ 5 lakhs

Select the correct answer using the codes given below.
(A) a b c d
3 4 1 2
(B) a b c d
4 3 2 1
(C) a b c d
3 1 2 4
(D) a b c d
1 4 2 3

64. Which of the following statements regarding post-development theory are true?
(i) Arturo Escobar is one of the leading post-development scholars.
(ii) Post-development is an argument for alternatives to development.
(iii) Developing countries should be able to make decisions for themselves based on their own choices, on their own discourses.
(iv) Post-development theory argues that there is no universal mode of development to be followed.

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i), (ii) and (iii) only
(B) (i), (ii), (iii) and (iv)
(C) (ii), (iii) and (iv) only
(D) (i), (ii) and (iv) only

65. The criteria for identifying Particularly Vulnerable Tribal Groups (PVTGs) are
(i) pre-agricultural level of technology
(ii) low level of literacy
(iii) economic backwardness
(iv) a declining or stagnant population
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) and (ii) only
(B) (iii) and (iv) only
(C) (ii), (iii) and (iv) only
(D) (i), (ii), (iii) and (iv)

66. The Social Development Index (SDI) is a composite index which considers important dimensions of social development such as
(i) demographic parameters
(ii) health indicators and educational attainment
(iii) basic amenities and economic deprivation
(iv) social deprivation parameters
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) and (ii) only
(B) (iii) and (iv) only
(C) (i), (ii) and (iii) only
(D) (i), (ii), (iii) and (iv)

67. Which of the following is a graphical representation of income distribution used to calculate the Gini coefficient?
(A) Pareto chart
(B) Lorenz curve
(C) Income-consumption curve
(D) Kuznets curve

68. Which of the following is not a fiscal instrument?
(A) Cash Reserve Ratio (CRR)
(B) Goods and Services Tax (GST)
(C) Income Tax
(D) Subsidy

69. Which of the following conducts the Annual Survey of Industries (ASI)?
(A) The Reserve Bank of India
(B) The Department of Economic Affairs
(C) The Labour Bureau
(D) The Ministry of Statistics and Programme Implementation

70. An increase in the tax to GDP ratio of a country indicates which of the following?
(i) Larger fiscal ability
(ii) Equitable distribution of income
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) only (B) (ii) only
(C) Both (i) and (ii) (D) Neither (i) nor (ii)

71. Arrange the following accidents/episodes in ascending (yearwise) order:
(i) Bhopal Gas Tragedy
(ii) Chernobyl Disaster
(iii) Fukushima Daiichi Disaster
(iv) Oil Spill in the Gulf of Mexico
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i)-(ii)-(iv)-(iii) (B) (iii)-(ii)-(iv)-(i)
(C) (iv)-(i)-(iii)-(ii) (D) (ii)-(iii)-(i)-(iv)

72. Consider the following National Parks of Assam and arrange them in ascending order with respect to the year of declaration as National Park:
(i) Raimona National Park
(ii) Manas National Park
(iii) Dibru-Saikhowa National Park
(iv) Nameri National Park
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i)-(ii)-(iii)-(iv) (B) (ii)-(iv)-(iii)-(i)
(C) (iii)-(i)-(iv)-(ii) (D) (ii)-(i)-(iv)-(iii)

73. Match List-I with List-II:

List-I	**List-II**
a. Mulch	1. Variation in species composition across different habitats

b. Niche	2. Movement of nutrient-rich bottom water to ocean's surface
c. Beta diversity	3. A protective cover on the ground, may be of dried leaves
d. Upwelling	4. The functional role and position of a species in an ecosystem

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	2	3	4	1
(B)	3	4	1	2
(C)	4	3	2	1
(D)	4	2	3	1

74. According to the Assam State Action Plan on Climate Change (2015-2020), which of the following temperature and rainfall changes has occurred in Assam during the period 1951-2010?
(A) Annual mean temperature and annual rainfall have both increased
(B) Annual mean temperature and annual rainfall have both decreased
(C) Annual mean temperature has increased, while annual rainfall has decreased
(D) No noticeable changes in temperature and rainfall trends

75. Bioremediation using fungi is known
(A) mycoremediation
(B) phycoremediation
(C) phytoremediation
(D) entomoremediation

76. The global warming potential of a gas is decided on the basis of
(A) the amount of total long-wave radiation a greenhouse gas can trap
(B) the amount of total long-wave radiation a greenhouse gas can trap in comparison to CO_2 over a period of 100 years
(C) the amount of total long-wave radiation a greenhouse gas can trap in comparison to CH_4 over a period of 100 years
(D) the amount of total long-wave radiation a gas can trap over a period of 1 year

77. Which of the following soil horizons is present in the soil of forests but absent in the cultivated fields?
(A) O horizon (B) A horizon
(C) B horizon (D) C horizon

78. The 'Gadgil Committee Report' and 'Kasturirangan Committee Report' are related to
(i) Ganga Action Plan
(ii) inter-linking of Indian rivers
(iii) protection of Western Ghats
(iv) planning of ecozones of India
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (iv) only (B) (i) and (ii) only
(C) (iii) only (D) (ii) only

79. Which organization/department is the custodian of foreign exchange reserves in India?
(A) The Exim Bank
(B) The RBI
(C) The Directorate General of Foreign Trade
(D) The NITI Aayog

80. As per the NITI Aayog's multi-dimensional poverty index (as per the latest statistics for 2022-23), the percentage of population in Assam classified as poor is
(A) 36·97% (B) 26·37%
(C) 14·47% (D) 13·73%

81. What are the main objectives of the 'Assam Millets Mission'?
(i) Raise nutrition quotient
(ii) Increase farmer's income
(iii) Contribute to crop diversification
(iv) Employment generation
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) and (ii) only
(B) (i), (ii) and (iii) only
(C) (i) and (iv) only
(D) (i), (ii), (iii) and (iv)

82. Which of the following is not a dimension of Social Progress Index?
(A) Basic human need
(B) Foundation of well-being
(C) Opportunity
(D) Per capita income

83. In which year were the Assam Plantations Labour Rules established?
(A) 1951 (B) 1971
(C) 1953 (D) 1956

84. Which one of the following is the purpose of 'UDAY'?
(A) Providing technical and financial assistance to start-up entrepreneurs in the field of renewable sources of energy
(B) Providing electricity to every household in the country
(C) Replacing the coal-based power plants with natural gas, nuclear, solar, wind and tidal power plants over a period of time
(D) Providing for financial turnaround and revival of power distribution companies

85. Economists Daron Acemoglu, Simon Johnson and James A. Robinson won the Nobel Prize in 2024 in Economics. They were honoured for their work on
(A) environment
(B) banks and financial crises
(C) institution
(D) labour market

86. Who among the following won the 'Golden Bat' in the ICC Champions Trophy, 2025?
(A) Rachin Ravindra
(B) Shreyas Iyer
(C) J. E. Root
(D) B. M. Duckett

87. What is the time period of 16th Finance Commission of India which is chaired by Dr. Arvind Panagariya?
(A) 1st April, 2025 to 31st March, 2030
(B) 1st April, 2026 to 31st March, 2031
(C) 1st January, 2025 to 31st December, 2030
(D) 1st January, 2026 to 31st December, 2031

88. Which of the following is/are active Indian Research Station(s) in Antarctica continent?
(i) Dakshin Gangotri (ii) Maitri
(iii) Bharati (iv) Tushar
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) only
(B) (ii) only
(C) (ii) and (iii) only
(D) (i), (ii), (iii) and (iv)

89. Jyoti Prasad Agarwala said in a speech in 1931, "Assamese youths would follow Bhagat Singh". Where did he say this?
(A) Na-Duar (B) Chariduar
(C) Chaiduar (D) Tezpur

90. Who delivered the welcome address in the Hindu Mahasabha Conference, which was held in 1926?
(A) Tarun Ram Phukan
(B) Gopinath Bordoloi
(C) Chandra Nath Sarmah
(D) Pitambar Deva Goswami

91. Asom Sangrakshini Sabha was founded by
(A) Chandra Nath Sarmah
(B) Gopinath Bordoloi
(C) Kuladhar Chaliha
(D) Ambikagiri Raichoudhury

92. Maitri Ashram, later renamed as Kasturba Ashram, was established at Sarania Hills, Guwahati by
(A) Amal Prabha Das
(B) Vinoba Bhave
(C) Pushpalata Das
(D) Chandraprabha Saikiani

93. Who among the following martyrs died in police firing at Dhekiajuli police station on 20th September, 1942, who stood at the front, heading the 'Death Squad'?
(A) Manbar Nath (B) Tileswari Barua
(C) Ratan Kachari (D) Mangal Kurku

94. Assertion (A): Purnananda Burhagohain created a standing army.
Reason (R): The king was plotting to kill the Burhagohain.
Select the correct answer from the options given below.
(A) Both (A) and (R) are correct and (R) is the correct explanation for (A)
(B) Both (A) and (R) are correct, but (R) is not the correct explanation for (A)
(C) (A) is correct, but (R) is wrong
(D) (A) is not correct, but (R) is correct

95. Which of the following statements regarding Ahom-Mughal conflict during 1616-1639 is/are false?
(i) Ahom king came to be regarded as the Raja of Assam.
(ii) The defeat of the Mughals had been dramatically described in the Baharistan-i-Ghaibi.
(iii) A Barphukan was appointed with headquarters at Kajali.
(iv) The main grounds for the conflict were in boundary disputes and commercial relations.
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (ii) and (iii) only
(B) (i) and (iv) only
(C) (iii) only
(D) All the statements are true

96. Which of the following statements regarding first Assamese film Joymoti is/are false?
(i) The film was produced by Chitralekha Movietone.
(ii) The film was based on a drama by Padmanath Gohain Baruah.
(iii) The artists were drawn from respectable families.
(iv) The film was the first Indian film to delve into 'realism'.
Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i) and (ii) only (B) (ii) and (iv) only
(C) (ii) only (D) (iii) only

97. Match the following Buranjis (List-I) with the period they deal with (List-II):

List-I	List-II
a. *Satsari Assam Buranji*	1. Kamaleswar Singha to Purandar Singha
b. *Kali Bharat Buranji*	2. 1679-1858
c. *Tungkhungia Buranji*	3. 1681-1810
d. *Weissali Buranji*	4. Burmese invasion of Assam

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	1	2	4	3
(B)	2	4	1	3
(C)	2	1	3	4
(D)	1	2	3	4

98. Match the following personalities (List-I) with the associations/organizations they were engaged with during 1920s (List-II):

List-I	List-II
a. Rohinikanta Hati Baruah	1. Assam Branch of All India Spinners' Association
b. Krishna Nath Sarmah	2. APCC (General Secretary)
c. Tarun Ram Phukan	3. Assam Branch of Swarajya Party
d. Ambikagiri Rai-choudhury	4. Assam Jatiya Mahasabha

Select the correct answer using the codes given below.

	a	b	c	d
(A)	1	2	3	4
(B)	2	4	1	3
(C)	2	1	3	4
(D)	1	2	4	3

99. Which of the following statements regarding Buddhism in Assam are true?
(i) Buddhism existed in Assam before the visit of Hiuen Tsang.
(ii) Dhitika became responsible for the spread of Buddhism in Assam.
(iii) Asvabhava preached Mahayana cult in Assam.
(iv) According to a tradition, the older shrine at Hajo was a great Chaitya.

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i), (ii), (iii) and (iv)
(B) (ii) and (iv) only
(C) (i), (iii) and (iv) only
(D) (i) and (iv) only

100. Arrange the following works chronologically according to their year of publication:
(i) Grammatical Notices of the Assamese Language
(ii) A Grammar of the Assamese Language
(iii) A Dictionary in Assamese and English

Select the correct answer using the codes given below.
(A) (i)-(ii)-(iii)
(B) (i)-(iii)-(ii)
(C) (iii)-(ii)-(i)
(D) (ii)-(i)-(iii)

■ ■ ■

MCQs Answers : Civil Service Prelims

1 (A)	2 (B)	3 (D)	4 (C)	5 (B)	6 (A)	7 (B)	8 (C)	9 (B)	10 (A)
11 (C)	12 (A)	13 (B)	14 (C)	15 (B)	16 (B)	17 (B)	18 (A)	19 (D)	20 (C)
21 (A)	22 (A)	23 (B)	24 (A)	25 (B)	26 (D)	27 (B)	28 (A)	29 (C)	30 (A)
31 (C)	32 (A)	33 (D)	34 (D)	35 (B)	36 (A)	37 (D)	38 (D)	39 (C)	40 (D)
41 (B)	42 (C)	43 (C)	44 (C)	45 (D)	46 (B)	47 (C)	48 (D)	49 (C)	50 (A)
51 (A)	52 (D)	53 (D)	54 (B)	55 (A)	56 (D)	57 (B)	58 (A)	59 (A)	60 (C)
61 (B)	62 (B)	63 (A)	64 (B)	65 (D)	66 (D)	67 (B)	68 (A)	69 (D)	70 (A)
71 (A)	72 (B)	73 (B)	74 (C)	75 (A)	76 (B)	77 (A)	78 (B)	79 (B)	80 (C)
81 (B)	82 (D)	83 (D)	84 (D)	85 (C)	86 (A)	87 (B)	88 (C)	89 (A)	90 (D)
91 (D)	92 (A)	93 (A)	94 (B)	95 (D)	96 (C)	97 (D)	98 (C)	99 (A)	100 (D)

Previous Year Civil Service Mains Question Paper

General Studies–I

Full Marks : 250 **Time : 3 hours**

QUESTION PAPER SPECIFIC INSTRUCTIONS

Please read each of the following instructions carefully before attempting questions

There are **TWENTY** questions printed in **ENGLISH** and **ASSAMESE**.

All questions are compulsory.

The number of marks carried by a question/part is indicated against it.

Answers to Question Nos. **1** to **10** should be in 150 words each, whereas answers to Question Nos. **11** to **20** should be in 250 words each.

Keep the word limit indicated in the questions in mind.

Any page or portion of the page left blank in the Question-cum-Answer (QCA) Booklet must be clearly struck off.

---

1. Write an essay on the tradition of manuscript painting in Assam.
   (Answer in 150 words) 10
   অসমৰ সচিত্ৰ পুথি পৰম্পৰাৰ বিষয়ে এখন ৰচনা লিখক।
   (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

2. Trace the nature and course of Chipko Movement. What are the other dimensions the movement had besides environment?
   (Answer in 150 words) 10
   চিপ্‌কো আন্দোলনৰ স্বৰূপ আৰু ধাৰা সম্পৰ্কে আলোচনা আগবঢ়াওক। পৰিৱেশৰ উপৰিও এই আন্দোলনে সামৰি লোৱা অন্যান্য দিশসমূহ কি আছিল?
   (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

3. What were the main features of the British Land Revenue Policy? Analyze its impact on the peasantry in Assam.
   (Answer in 150 words) 10
   ব্ৰিটিছ ভূমি ৰাজহ নীতিৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ কি আছিল? অসমৰ কৃষকৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে বিশ্লেষণ আগবঢ়াওক।
   (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

4. "The participation of Assamese women in the freedom struggle brought about a new social and political consciousness among them." Analyze the statement.
   (Answer in 150 words) 10
   "স্বাধীনতা আন্দোলনত অসমীয়া নাৰীৰ অংশগ্ৰহণে তেওঁলোকৰ মাজত এক নতুন সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক সচেতনতাৰ জন্ম দিছিল।" এই উক্তি সম্পৰ্কে বিশ্লেষণ আগবঢ়াওক।
   (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

5. Give a geographical outline of Antarctica as a continent and analyze its environmental significance in the contemporary context.
   (Answer in 150 words) 10

মহাদেশ হিচাপে এণ্টাৰ্ক্‌টিকাৰ ভৌগোলিক আভাস দিয়ক আৰু সমসাময়িক পৰিপ্ৰেক্ষিতত ইয়াৰ পাৰিৱেশিক তাৎপৰ্য বিশ্লেষণ কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

6. Some islands of the world are under high risk of submergence due to the rise of sea level. Discuss how such an impending situation can be addressed.
(Answer in 150 words) 10
সাগৰপৃষ্ঠৰ উত্থানৰ বাবে বিশ্বৰ কিছুমান দ্বীপৰ নিমজ্জিত হোৱাৰ শংকা সৃষ্টি হৈছে। এনে আসন্ন পৰিস্থিতিৰ কিদৰে ৰোধ কৰিব পৰা যায়, আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

7. Discuss the role of rice cultivation in the economy and culture of North-East India.
(Answer in 150 words) 10
উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ অৰ্থনীতি আৰু সংস্কৃতিত ধানখেতিৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

8. Are slums a social issue? Discuss the challenges of slum dwellers in India.
(Answer in 150 words) 10
বস্তিসমূহ এক সামাজিক সমস্যা হয়নে? ভাৰতৰ বস্তি অঞ্চলৰ বাসিন্দাসকলে সন্মুখীন হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

9. Discuss the role of B. R. Ambedkar in providing a democratic framework for the empowerment of the marginal social groups in India.
(Answer in 150 words) 10
ভাৰতৰ প্ৰান্তীয় সামাজিক গোটসমূহৰ সবলীকৰণৰ অৰ্থে আগবঢ়োৱা গণতান্ত্ৰিক কাঠামোটো আগবঢ়োৱাত বি. আৰ. আম্বেদকাৰৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

10. What is human development? What are the indicators to measure human development? To what extent do you think these indicators can contribute to an inclusive measure of human development?
(Answer in 150 words) 10
মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ কি? মানৱ উন্নয়নৰ মাপকাঠিৰ সূচকসমূহ কি কি? মানৱ উন্নয়নৰ সামগ্ৰিক পৰিমাপৰ ক্ষেত্ৰত এই সূচকসমূহৰ অৱদান কিমান বুলি আপুনি ভাবে?
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

11. Analyze the significance and implications of the States Reorganization Act of 1956 with reference to North-East India.
(Answer in 250 words) 15
উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ প্ৰসংগ দৰ্শাই ১৯৫৬ চনৰ ৰাজ্য পুনৰ্গঠন আইনৰ তাৎপৰ্য আৰু ফলাফল সম্পৰ্কে বিশ্লেষণ আগবঢ়াওক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

12. Highlight the recommendations of the Kothari Education Commission (1964-66) that have also been addressed by the National Education Policy, 2020.
(Answer in 250 words) 15
কোঠাৰী শিক্ষা আয়োগ (১৯৬৪-৬৬)ৰ সেইসমূহ পৰামৰ্শাৱলীত আলোকপাত কৰক যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি, ২০২০তো সন্নিৱিষ্ট হৈছে।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

13. Critically assess the socio-political circumstances leading to the demographic change in Assam during post-Independence period. (Answer in 250 words) 15
স্বাধীনোত্তৰ অসমৰ জনসাংখ্যিক পৰিৱৰ্তন সৃষ্টি কৰা সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি সম্পৰ্কে সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ আগবঢ়াওক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

14. Discuss the economic and environmental significance of forest resources in North-East India focusing on their sustainable use. (Answer in 250 words) 15
উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ বনজ সম্পদৰ বহনক্ষম ব্যৱহাৰক কেন্দ্ৰ কৰি ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক আৰু পাৰিৱেশিক তাৎপৰ্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

15. Examine how globalization has changed the conventional ideas and principles of industrial location and development. (Answer in 250 words) 15
বিশ্বায়নে কেনেদৰে শিল্প উদ্যোগৰ অৱস্থান আৰু উন্নয়নৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু নীতিৰ পৰিৱৰ্তন ঘটাইছে, বিশ্লেষণ কৰক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

16. Discuss the importance of tourism as an evolving industry and explain its potential and challenges in North-East India.
(Answer in 250 words) 15
বিৱৰ্তনশীল উদ্যোগ হিচাপে পৰ্যটনৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক আৰু উত্তৰ-পূৰ ভাৰতত ইয়াৰ সম্ভাৱনীয়তা আৰু প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াওক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

17. Discuss the feasibility and sustainability of river restoration in less developed countries of the world. (Answer in 250 words) 15
পৃথিৱীৰ অনগ্ৰসৰ দেশসমূহৰ নৈবোৰৰ পুনৰুজ্জীৱন প্ৰক্ৰিয়াৰ সম্ভাৱনা আৰু বহন ক্ষমতা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

18. The cultural heritage and traditions of tribal communities in North-East India are facing a serious crisis today. Suggest some measures for their preservation and promotion. (Answer in 250 words) 15
উত্তৰ-পূৰ ভাৰতৰ জনজাতীয় সম্প্ৰদায়সমূহৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য আৰু পৰম্পৰাসমূহ সাম্প্ৰতিক সময়ত গুৰুতৰ সংকটৰ সন্মুখীন হৈছে। এইসমূহৰ সংৰক্ষণ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে উপায়সমূহ আগবঢ়াওক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

19. Discuss the minimum standards of intellectual property rights imposed by the Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). What are the challenges towards protection of indigenous and traditional knowledge?
(Answer in 250 words) 15
বৌদ্ধিক সম্পত্তি অধিকাৰ সম্পৰ্কত TRIPSৰ দ্বাৰা আৰোপিত নিম্নতম মানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াওক। থলুৱা আৰু পৰম্পৰাগত জ্ঞানৰ সংৰক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত উদ্ভৱ হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহ কি কি?
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

20. Critically discuss the role of microfinance in economically empowering rural women in Assam.
(Answer in 250 words) 15
অসমৰ গ্ৰামাঞ্চলৰ মহিলাসকলৰ অৰ্থনৈতিক সবলীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত মাইক্ৰ'-ফাইনেন্সৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে এক সমালোচনাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক।)

■■■

Previous Year Civil Service Mains Question Paper
General Studies–II

Full Marks : 250 **Time : 3 hours**

QUESTION PAPER SPECIFIC INSTRUCTIONS

Please read each of the following instructions carefully before attempting questions

There are **TWENTY** questions printed in **ENGLISH** and **ASSAMESE**.
All questions are compulsory.
The number of marks carried by a question/part is indicated against it.
Answers to Question Nos. **1** to **10** should be in 150 words each, whereas answers to Question Nos. **11** to **20** should be in 250 words each.
Keep the word limit indicated in the questions in mind.
Any page or portion of the page left blank in the Question-cum-Answer (QCA) Booklet must be clearly struck off.

---

1. মহিলা সংৰক্ষণ বিধেয়ক, ২০২৩ৰ মুখ্য ব্যৱস্থাসমূহ আৰু এই বিধেয়কে অনা সাংবিধানিক পৰিৱৰ্তনসমূহ কি কি? 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

2. "গণতান্ত্ৰিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ দুৰ্বল হোৱা মুহূৰ্তত সজাগ ন্যায়পালিকা কেৱল সংবিধানৰ অভিভাৱকত পৰিণত নহয়, ই পৰিণত হয় জনতাৰ বিশ্বাসৰ ৰক্ষাকৰ্তাত।" এই উক্তিৰ আলোকত ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ কৌশলগত ভূমিকাৰ এটা সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন আগবঢ়াওক। 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

3. "লোক-প্ৰতিনিধিত্ব অধিনিয়ম (১৯৫০)-ৰ ৮ক ধাৰা অনুযায়ী, সীমা-পুনৰ্নিধাৰণে জনসংখ্যা পৰিৱৰ্তনৰ আধাৰত সমষ্টিসমূহৰ সীমা-পুনৰ্নিধাৰণৰ জৰিয়তে সু-প্ৰতিনিধিত্ব নিশ্চিত কৰিব খোজে।" উক্তিটোৰ আলোকত সীমা-পুনৰ্নিধাৰণে কিদৰে অসমৰ খিলঞ্জীয়া সম্প্ৰদায়সমূহৰ ৰাজনৈতিক প্ৰতিনিধিত্ব প্ৰভাৱিত কৰে, এই সম্পৰ্কে আলোচনা আগবঢ়াওক। 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

4. অটল অমৃত অভিযানে কিদৰে স্বাস্থ্যসেৱাক সমাজৰ আৰ্থিকভাৱে পিছপৰা লোকসকলৰ বাবে সহজলভ্য কৰি তুলিছে, এই বিষয়ে সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ আগবঢ়াওক। 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

5. গুণোৎসৱ আঁচনিৰ মূল উদ্দেশ্যসমূহ কি কি? অসমত প্ৰাথমিক শিক্ষা সুদৃঢ় কৰাৰ প্ৰতি ই কিদৰে অৰিহণা যোগাইছে? 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

6. অৰ্থনৈতিক গোট হিচাপে ব্ৰিক্‌ছ BRICS-ৰ গুৰুত্বৰ সন্দৰ্ভত এটা আলোচনা আগবঢ়াওক। 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

7. চীনৰ 'ষ্ট্ৰিং অৱ পাৰ্লছ' কৌশল কি? এই কৌশলে ভাৰতৰ সাগৰীয় সুৰক্ষাক কিধৰণে প্ৰত্যাহ্বান জনাইছে? 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

8. 'বেটি বচাও বেটি পঢ়াও' আঁচনিয়ে ভাৰতত কন্যা শিশুৰ কল্যাণ আৰু সবলীকৰণত কিদৰে বৰঙণি যোগাইছে?
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) 10

9. 'ডিজিটেল ইণ্ডিয়া' আঁচনিয়ে প্ৰাধান্য দিয়া মুখ্য ক্ষেত্ৰসমূহ কি কি? কমন ছাৰ্ভিছেজ চেণ্টাৰচ (CSC) 2.0-ৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰক। 10
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

10.“অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকল নিয়ম আৰু প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়।” এই বক্তব্যটি ভাৰতৰ অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলৰ অধিকাৰৰ সন্দৰ্ভত পৰীক্ষা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) 10

11.“ভাৰতত মৌলিক গাঁথনিৰ মতবাদে সংবিধানৰ চেতনাক সংখ্যাগৰিষ্ঠতাবাদী তাড়নাৰ বিৰুদ্ধে সুৰক্ষা দিয়ে।” ভাৰতীয় সংবিধানৰ মৌলিক গাঁথনিৰ মতবাদ বিকশিত কৰাত ন্যায়পালিকাৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰক। (২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) 15

12.বিত্তীয় সমতা বৃদ্ধি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত আৰু কেন্দ্ৰ, ৰাজ্য ও সংস্থাসমূহৰ মাজত বিত্তীয় সম্পৰ্ক শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিত্ত আয়োগৰ কাৰ্যকাৰিতা সম্বন্ধে সমালোচনাত্মক বিশ্লেষণ দাঙি ধৰক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

13.ৰাষ্ট্ৰীয় সেউজ প্ৰাধিকৰণে (NGT) ভাৰতত পাৰিৱেশিক ন্যায় সুনিশ্চিত কৰাত কিমানদূৰ সফল হৈছে, তাৰ এটি মূল্যায়ন আগবঢ়াওক। এই প্ৰাধিকৰণৰ কাৰ্যপদ্ধতিয়ে পৰিৱেশতান্ত্ৰিক স্থায়িত্ব, অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু গণতান্ত্ৰিক জবাবদিহিতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক কিদৰে প্ৰতিফলিত কৰে? 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

14.ভাৰতীয় সংবিধানৰ ষষ্ঠ অনুসূচী কি? ষষ্ঠ অনুসূচীৰ অন্তৰ্ভুক্ত অঞ্চলসমূহত ৰাজ্যপালৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে এটা আলোচনা আগবঢ়াওক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

15.আছাম ষ্টেট একশ্যন প্লেন অন ক্লাইমেট চেঞ্জ (SAPCC)-ৰ লক্ষ্যসমূহ কি কি? পৰিৱেশ সুৰক্ষাহীনতাৰ সন্মুখীন হোৱা অসমৰ মুখ্য ক্ষেত্ৰসমূহ কি কি? 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

16.“ভাৰতত চাহ এটা মুখ্য কৃষি উদ্যোগ হোৱা সত্ত্বেও ইয়াৰ চাহ বাগিচাসমূহৰ অৱস্থা শোচনীয়।” অসমৰ চাহ বাগিচাৰ কৰ্মীসকলৰ উন্নতিৰ বাবে থকা চৰকাৰী আঁচনি আৰু হস্তক্ষেপৰ কাৰ্যকাৰিতাৰ এটা মূল্যায়ন আগবঢ়াওক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

17.বৈদেশিক বৰঙণি (নিয়ন্ত্ৰণ) সংশোধন (FCRA) অধিনিয়ম, ২০২০-ৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ বৰ্ণনা কৰক আৰু ভাৰতৰ উদ্যোগৰ বিকাশত এই অধিনিয়মৰ প্ৰভাৱ নিৰ্দেশ কৰক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

18.ভাৰতৰ বৈদেশিক নীতিত বাংলাদেশৰ ৰাজনৈতিক অস্থিৰতাৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

19.দক্ষিণ-পূৱ এছিয়াত আঞ্চলিক সহযোগিতা ত্বৰান্বিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিমছ্টেকে (BIMSTEC) কিধৰণে অৰিহণা আগবঢ়ায়? উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন সম্ভৱ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিমছ্টেক (BIMSTEC)-ৰ তাৎপৰ্য ব্যাখ্যা কৰক। 15
(২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক)

20.ভাৰত আৰু ইউৰোপীয় সংঘৰ মাজৰ সম্পৰ্কক প্ৰভাৱান্বিত কৰা প্ৰধান কাৰণসমূহ পৰ্যালোচনা কৰক। (২৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ দিয়ক) 15

■ ■ ■